

MIGRACJA
– zagrożenie czy szansa dla nauki i kultury

Tło historyczne i społeczne

NOTA PRAWNA

do wydania online (PDF)

© Copyright by Gdańska Szkoła Wyższa

ZABRANIONE

- samowolne udostępnianie publiczne całości lub/i fragmentów
- sprzedaż kopii w wersjach: cyfrowej i wydruku

DOZWOLONE

- pobieranie i wydruk

WYDAWNICTWO GSW

Gdańska Szkoła Wyższa
80-875 Gdańsk, ul. Biskupia 24B
tel. 58 305 08 11, 12
wydawnictwo@gsw.gda.pl

www.gsw.gda.pl/wydawnictwo

MIGRACJA

– zagrożenie czy szansa dla nauki i kultury

Tło historyczne i społeczne

Redakcja naukowa

Mirosław Borkowski

Andrey Lymar

GSW

Gdańsk 2022

Treści prezentowane w monografii są wyrazem indywidualnych opinii Autorów

Monografia została sfinansowana ze środków finansowych
Województwa Pomorskiego i Narodowego Centrum Kultury Tatarów
Rzeczypospolitej Polskiej w ramach realizacji zadania publicznego:
Migracja — kultura przyjęcia

**WOJEWÓDZTWO
POMORSKIE**

Projekt okładki
Andrey Lymar

Redakcja
Tomasz Mikołajczewski

Wydanie pierwsze, objętość 17,5 ark. wyd., Gdańsk 2022

Druk i oprawa
Sowa-Druk na Życzenie, www.sowadruk.pl, tel. 22 431 81 40
Sowa Sp. z o.o., 05-500 Piaseczno, ul. Raszyńska 13

© Copyright by Gdańska Szkoła Wyższa, Gdańsk 2021-2022

Wydawnictwo GSW
Gdańska Szkoła Wyższa
80-875 Gdańsk, ul. Biskupia 24B
tel. 58 305 08 11, tel. 58 305 08 12
Zamówienia: wydawnictwo@gsw.gda.pl

www.gsw.gda.pl/wydawnictwo

ISBN druk 978-83-66270-20-6 Nr kat. [120]
ISBN online 978-83-66270-21-3 Nr kat. [121]
https://gsw.gda.pl/wydawnictwo/migracja-zagrozenie-czy-szansa_121

Spis treści

Wprowadzenie	7
Kazimierz Ickiewicz	
Walka o zachowanie tożsamości religijnej i kulturowej Kaszubów w Kanadzie w II połowie XIX wieku	9
Karol Kołodziej	
Żydzi w Polsce	17
Bartłomiej Krzyczkowski	
Świat Bojkowsko-Łemkowski – wybrane zagadnienia w oparciu o uwarunkowania prawno-analityczne w zakresie prawa ochrony środowiska	27
Mariusz Tadeusz Fierek	
Stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców z krajów objętych konfliktami zbrojnymi	39
Grzegorz Goryński	
Formy nielegalnej migracji do Polski w statystyce Straży Granicznej RP ostatnich lat	49
Marek Żejmo	
Migracje we współczesnej Szwajcarii	87
Andrey Lymar	
Zadania zarządzania różnorodnością oraz bezpieczeństwo społeczne i kulturowe	103
Monika Gut-Winiarska, Maria Chomka	
Rola migracji ludności w promowaniu kraju ojczystego na przykładzie dziedzictwa kulinarnego	111

Dariusz Jurczak, Katarzyna Badurowicz	
Rola administracji publicznej w zapewnieniu bezpieczeństwa migrującej społeczności regionu warmińsko-mazurskiego.....	125
Ewa Dąbrowa	
Uwikłanie ideologiczne (polityczne?) dyskursu o imigrantach i uchodźcach – implikacje edukacyjne.....	143
Adam Jan Karpiński	
Migracyjny nomadyzm humanistyczny kapitału. Plusy i minusy rozwoju społecznego.....	157
Joanna Sylwia Kierzkowska	
Prawnośrodowiskowe i ekologiczne uwarunkowania migracji	185
Krzysztof Olejnik, Mariusz Tadeusz Fierek	
Istota bezpieczeństwa ekonomicznego państwa.....	201
Jose Milhazes	
Исторический аспект влияния португальских иммигрантов на жизнь в Российской империи	217
Mariia Ruda, Mykhailo Paslavskyi, Taras Boyko	
Ecological migration of the population in the context of climate change in the western region of Ukraine.....	225
Veneta Yankova	
Issues on the topic “The Tatars in Bulgaria and their oral history: the migration from Crimea”	243

Wprowadzenie

Ludzie od dawna podróżują, przemieszczają się, są ciągle w drodze — wędrują, zmieniają miejsce zamieszkania, szukają schronienia, pracy, lepszych warunków do życia i rozwoju, przygód i nowych wyzwań. Podróżowanie, przemieszczanie się ludzi może być związane ze zmianą miejsca zamieszkania, czasami ze zmianą sposobu życia, z koniecznością przystosowania się do nowych warunków, adaptacją czy asymilacją.

Ruchy migracyjne, przesłanki ich występowania, natężenie, kierunki czy cele migracji są (były i będą) różnorodne, zawsze jednak odzwierciedlają potrzeby jednostek i grup społecznych. Uwarunkowania społeczno-gospodarcze, polityczne czy kulturowe występujące w różnych częściach świata dla jednych są przyczyną migracji, dla innych stanowią doskonałe otoczenie do rozwoju. Migracja nie jest zjawiskiem jednorodnym i nie może być oceniana tylko „z jednego punktu widzenia”.

Niezależnie od wielkości zjawiska, za każdą decyzją związaną często z wymuszonym wyjazdem z „rodzinnego kraju czy miejsca” kryją się indywidualne tragedie lub radości. Biorąc pod uwagę różne przesłanki migracji, różne jej podziały i klasyfikacje, trudno jest jednoznacznie stwierdzić, czy jest to zjawisko pozytywne, czy negatywne. Podejmowanie decyzji o migracji powinno być, w zdecydowanej większości przypadków, procesem uwzględniającym różne jego aspekty, a przede wszystkim dobro osoby decydującej się na taki ruch — zmiana środowiska, pracy, przyzwyczajzeń itp.

Migracja może też być postrzegana jako element rozwoju osobowego — zmiany w sposobie rozumienia świata, przyspieszony rozwój cywilizacyjny, poznanie nowych kultur. Przeciwnieństwem tak postrzeganej migracji jawią się sytuacje, w których migranci są marginalizowani, podważa się ich potencjał osobowy czy kulturowy, niszczy się ich życie osobiste.

Zadaniem nie tylko państwa, ale i społeczeństwa jest konieczność zapewnienia migrantom warunków do życia i rozwoju takich samych, do jakich mają prawa obywatele państwa, do którego migranci się udają. Jest to zadanie niezwykle trudne, zwłaszcza w kontekście stworzenia właściwych warunków socjalnych. Dowodów na niewłaściwe podejście do migracji i migrantów — zwłaszcza tzw. migracji zarobkowej, sytuacji, w których migranci traktowani byli niejednoznacznie i nie zawsze doceniano ich wkład w rozwój gospodarczy państwa, w którym wykonywali nierzadko prace gorzej opłacane, prace niebezpieczne, jest dużo. I chociaż sytuacja się zmienia, to

w dalszym ciągu osoba z innego państwa czy nawet innego regionu jednego kraju, jest traktowana nieco inaczej w porównaniu z „rdzennym” pracownikiem.

Polacy doskonale powinni znać i rozumieć istotę migracji. Jednak wydarzenia, których doświadczamy od kilku lat, zdają się przeczyć tej tezie. Dzieje się tak, bowiem migracja (w wielu wypadkach) przedstawiana jest jako zjawisko typowo polityczne, zjawisko zagrażające naszej państwowości, naszej szeroko rozumianej kulturze. Przez niektóre środowiska, przedstawiciele różnych „władz” czy też przez jednostki, migranci postrzegani są jako wrogowie cywilizacji, ludy barbarzyńskie. Jednostki czy grupy społeczne, których jedynym celem jest niszczenie państwa, społeczeństwa, tradycji.

Podstawą właściwego rozumienia ruchów migracyjnych, oceny przyczyn, a przede wszystkim skutków migracji jest właściwa edukacja społeczeństwa. Edukacja prowadzona w sposób ciągły, edukacja rozważna i mądra, edukacja holistyczna, będąca podstawą do patrzenia na ruchy migracyjne w sposób uporządkowany, mający swoje korzenie w międzynarodowo chronionym systemie praw człowieka.

Hasło: „Migrant to człowiek”, towarzyszącemu obrońcom praw człowieka walczącym o prawa uchodźców na granicy polsko-białoruskiej, warto nadać nowe brzmienie: „Migrant to taki sam człowiek, jak ja”. Idea ta powinna przyświecać wszystkim działaniom prawnym, społecznym, kulturowym, towarzyszącym zjawisku migracji. Sama pomoc, o ile migranci jej potrzebują i chcą, powinna być niesiona przez jednostki, grupy społeczne doskonale rozumiejące tę problematykę. W tak drażliwych sytuacjach, jaką jest pomoc, nie można pozwalać na działanie chaotyczne, nieprzemyślane, działania prowadzone przez podmioty postrzegające to zjawisko w sposób ograniczony czy wręcz upolityczniony.

Redaktorzy, autorzy i uczestnicy międzynarodowej konferencji, której podsumowaniem jest prezentowana monografia, mają nadzieję, że chociaż w niewielkim stopniu przyczynią się do postrzegania migracji i migrantów w sposób odpowiedni dla właściwie wyedukowanego społeczeństwa. Zmiany zachodzące wokół nas zdają się potwierdzać, że „nauka migracji” oraz „nauka o migracji” powinna na stałe zagościć w kanonach edukacji i powinna być prowadzona w sposób ciągły, w różnych formach: m.in. wykłady, konferencje, spotkania, wydawnictwa. W ten proces — nieustannej edukacji i właściwego rozumienia zjawiska edukacji — wpisuje się prezentowana monografia zawierająca opracowania przedstawiające historyczne, jak i współczesne problemy związane ze zjawiskiem migracji. Musimy mieć świadomość, że każdy z nas może też być (lub będzie musiał być) migrantem.

Życzymy przyjemnej lektury
Redaktorzy

Gdańsk, 26 czerwca 2022 r.

Kazimierz Ickiewicz

Walka o zachowanie tożsamości religijnej i kulturowej Kaszubów w Kanadzie w II połowie XIX wieku

Streszczenie

W artykule przedstawiono historię osadnictwa Kaszubów w Kanadzie, sięgającą drugiej połowy XIX wieku. Autor prezentuje kaszubskich osadników, którzy stworzyli tamże unikatową enklawę odznaczającą się bogatą tradycją i niepowtarzalną kulturą, która przez pokolenia skupiała się na przekazywaniu unikalnego języka, tradycji i religii potomnym. Życie Kaszubów na emigracji skupiało się przede wszystkim wokół Kościoła, a w 1875 r. została erygowana pierwsza polska parafia w osadzie Hagarty (którą nazwali Wilno).

Słowa kluczowe: tożsamość religijna i kulturowa Kaszubów, Hagarty, osadnictwo Kaszubów w Kanadzie, Ontario, Emigranci z Pomorza i Wielkopolski.

W Kanadzie mieszka około 1 miliona Polaków, a osób polskiego pochodzenia około 1,5 miliona, co stanowi 3–4 procent ludności tego kraju¹. W tej liczbie mieści się kilkadziesiąt tysięcy Kaszubów, z których część już w drugiej połowie XIX wieku osiadła w okolicach dzisiejszego Wilna, Barry's Bay, Round Lake, Killaloe, Madawaska, Whitney, Combermere, Brudenell, Renfrew i Pembroke w prowincji Ontario.

Na kanadyjskiej ziemi Kaszubi żyli w odosobnieniu, w buszu, walcząc z żywiołem z większym jeszcze trudem niż w ojczystym kraju. Ale nikt ich nie wynaradawiał siłą, nikt nie prześladował ich mowy i wiary, a oni sami czuli się wolnymi ludźmi. Do dzisiaj zachowali swój kaszubski język i zwyczaje.

Imigranci kaszubscy w Kanadzie stanowili element uświadomiony pod względem narodowym, wskazując chociażby na spisy polskich nazwisk w pięknej literackiej polszczyźnie znajdującej się w archiwum wileńskim². Pod względem religijnym odznaczali się przywiązaniem do Kościoła i religii katolickiej. Z tego względu

¹Podany „1 milion Polaków, a osób polskiego pochodzenia około 1,5 mln” w Kanadzie, to jedna z około pięćdziesięciu grup narodowościowych w tym kraju. Osoby polskiego pochodzenia to ci, dla których określenia przyjmuje się rozmaite kryteria, jak na przykład pochodzenie od polskich przodków, posługiwanie się — choćby częściowo — językiem polskim, utrzymywanie polskich obyczajów, przynależność do polskości, organizacyjne związki ze stowarzyszeniami polonijnymi. Por. I. Jost, *Początki polskiego osadnictwa wiejskiego w Kanadzie*, „Folia Societatis Scientiarum Lublinensis” 1973, tom 15, s. 93; I. Jost, *Osadnictwo kaszubskie w środkowym Ontario*, Stan i potrzeby badań nad zbiorowościami polonijnymi, H. Kubiak i A. Pilch (red.), Wrocław-Warszawa-Kraków 1976, s. 451–452; [https://pl.wikipedia.org-Polonia w Kanadzie](https://pl.wikipedia.org-Polonia%20w%20Kanadzie).

²Relacja ustna ks. W. Szulista. Por. W. Szulista, *Skąd pochodzą kanadyjscy Kaszubi*, „Przegląd Polonijny” 1977, z. 1(5), s. 190.

w prawie każdym większym skupisku polskim powstawała parafia. Wkrótce po przybyciu do Kanady emigranci z ziem zaboru pruskiego zaczęli kłaść podwaliny pod parafię, sprowadzali księdza, stawiali początkowo kaplicę, a później, gdy osada rozrastała się, budowali kościół, niekiedy okazały, stanowiący dumę osiedla. Życie społeczne emigrantów polskich, w tym kaszubskich, wiązało się z rozwojem parafii i działalnością duchowieństwa. Na tle parafii rozwijało się życie towarzyskie. W niej kształtowały się poczynania narodowe, powstawały stowarzyszenia i szkoły. Parafia była też czynnikiem ekonomicznym. Ksiądz informował oraz nadawał właściwy kierunek osadnictwu. Parafii polskich nikt jednak nie subsydiował, nikt nie wspomagał pieniędzmi przy wznoszeniu kościołów. Liczne kościoły zbudowali osadnicy własnymi rękoma. Świadczy to niewątpliwie o silnym przywiązaniu polskich emigrantów do religii. A wydatki na budowę kościoła, zakup odpowiednich urządzeń i naczyń kościelnych oraz utrzymanie księdza nie były małe, tym bardziej, że parafię powoływała do życia niewielka grupa osadników, licząca około 500 osób³.

Prawie od pierwszych dni tworzenia się parafii polskich powstał problem odpowiedniego ich obsadzania, bowiem dla chłopów z ziem polskich religia była czymś bardzo polskim. Emigranci z Pomorza czy Wielkopolski chcieli, aby przestrzegane były polskie zwyczaje religijne, a pieśni śpiewane w języku ojczystym. Osadnicy dążyli ciągle do tego, aby księdzem w ich parafii był Polak. Nie zawsze jednak tak było. Parafie obsadzano księżmi z niemieckiego Zakonu Oblatów, którzy w działalności swojej ograniczali się do spraw religijnych⁴. Warto przy tym pamiętać, że pod zaborem pruskim rządy kościelne były dla Kaszubów ostoją rodzimej mocy w jakiejś mierze zdolnej przeciwstawić się zapędowi obcej administracji. Kościół przeciwstawiał się dominacji kultury niemieckiej, księża zaś dzięki swojemu wykształceniu stawali w razie potrzeby w opozycji wobec urzędników pruskich. W Kanadzie opozycja duchowieństwa katolickiego skierowana była przeciw protestantom⁵.

Pod koniec XIX wieku przeważała emigracja z Irlandii. Do Kanady przybywali głównie katolicy i to spowodowało, że w prowincji Ontario, dotychczas anglikańskiej, przewagę uzyskała ludność katolicka. Taki stan rzeczy miał wpływ na utworzenie w 1882 roku Wikariatu Apostolskiego Pontiac z siedzibą w Pembroke. Dziesięć lat później Wikariat Pontiac przemieniono na diecezję Pembroke. Pierwszym biskupem został ks. Narcise Zephirin Lorrain — wielki przyjaciel Polaków⁶.

Dzieje poszczególnych parafii są równocześnie dziejami grupy ludzi, która do niej należy, która ją budowała i wraz z nią rozwijała się. Okręg Renfrew był terenem misyjnym założonej w połowie XIX wieku diecezji Ottawa. W Renfrew, Mount St. Patrick, Egenville i Pembroke istniały stacje misyjne, z których księża docierali do powstających osad kilka razy w roku. W najbliższej osadzie irlandzkiej Brudenell

³R. Mazurkiewicz, *Polskie wychodźstwo i osadnictwo w Kanadzie*, Warszawa (b.r.w.), s. 84–85; „Wychodźca” 1923, nr 33, s. 4; K. Ickiewicz, *Wydzieranie ziemi. Polonia w Kanadzie*, „Czas”, 21.10.1979, s. 21; K. Ickiewicz, *Kaszubi w Kanadzie*, Gdańsk 2008, s. 69–77.

⁴R. Mazurkiewicz, *Polskie wychodźstwo i osadnictwo...*, s. 87; „Wychodźca” 1925, nr 13, s. 6.

⁵Z. Komorowski, *Doroczne zwyczaje świąteczne Kaszubów w Ontario*, „Studia Polonijne” 1976, tom 1, s. 214.

⁶H. Pieprzycki, *Pierwsza polska parafia w Kanadzie*, „Związkowiec”, 28.03.1975, s. 10.

znajdowała się na cmentarzu mała drewniana kapliczka. Przybycie do Brudenell około 50 rodzin kaszubskich było okazją do utworzenia tam regularnej parafii, która została erygowana w 1863 roku, a pierwszym proboszczem został ks. John McCormac (1863–1896). W 1870 roku ks. McCormac rozpoczął budowę dużego, kamiennego kościoła. O pieniądze u ludzi na dorobku nie było łatwo. Biedni osadnicy stawiali jednak chętnie do pracy przy budowie kościoła, który jest wspólnym dziełem kaszubskich i irlandzkich katolików⁷.

Kaszubi nie posiadali w okręgu Renfrew własnego kościoła z polskim księdzem. Rozumiał tę potrzebę arcybiskup Ottawy ks. Józef Tomasz Duhamel i w 1875 roku skierował do Brudenell dwóch polskich księży: Aleksandra Michnowskiego i Józefa Franciszka Ksawerego Spechta. Jak trudno było polskim osadnikom do tego czasu, ilustrują dwa przekazy. Hieronim Kajsiewicz tak relacjonuje: *Dzieci już się pouczyły po angielsku. Niektórzy ze starszych mówią nieco po niemiecku. Ale niektórzy tylko po polsku mówią. Pocciwy 65-letni ksiądz irlandzki, mieszkający przy biskupie, który się nie może żadną miarą nauczyć po francusku, uczy się dzień i noc po polsku, aby mógł tych pocciwych ludzi (Kaszubów — przyp. K.I.) spowiadać*⁸. Relację Kajsiewicza uzupełnia list Tomasza Grabowskiego, drukowany w „Wiarusie” w sierpniu 1887 roku, z którego wynika, że w okolicy tutejszej osiadło już przeszło 200 rodzin, lecz księdza polskiego nie mają jeszcze. *Spowiedzi słucha ksiądz francuski za pośrednictwem tłumacza. Ksiądz trzyma spowiadającego za rękę, podczas gdy tłumacz zadaje pytania z rachunku sumienia. Jeżeli spowiadający się popełnił jaki grzech, to ściska kapłana za rękę. Znak ten rozumie się pozostaje niepostrzeżonym dla tłumacza*⁹.

Ks. Specht, który pochodził z Poznańskiego, postanowił zbudować kaplicę w centrum kaszubskiego osiedla, 6 mil na zachód do Brudenell. Jeden z osadników, Jan Narloch, przekazał na ten cel 50 akrów ziemi. Jeszcze w 1875 roku — jak podaje rocznik historyczno-statystyczny „La Canada Ecclesiastique” — kaplicę zbudowano. Rok 1875 uważa się za datę erygowania pierwszej polskiej parafii w Kanadzie. Natomiast dokument arcybiskupa Duhamela datowany 3 lutego 1876 roku podaje: *Dnia 30 ostatniego miesiąca stycznia poświęciliśmy dom, jako tymczasową kaplicę dla Polaków w Hagarty. Ludność również zbudowała dom dla ks. Józefa Spechta, polskiego księdza, który z nimi zamieszka od początku marca i od tego czasu będzie ich proboszczem. Kaplica została poświęcona pod patronatem św. Stanisława Kostki*¹⁰.

Ks. Specht nie przebywał wśród Kaszubów w Hagarty długo. Już bowiem w 1876 roku zastąpił go ks. Tomasz Korbutowicz, który w parafii św. Stanisława pracował do 19 marca 1880 roku, a więc 4 lata. Wiadomo, że założył cmentarz, ulepszył kaplicę i plebanię. Warunki utrzymania księdza w Kanadzie były inne niż na ziemiach polskich. Ksiądz nie posiadał beneficjum ani stałego uposażenia. Żył z ofiar swoich parafian. Ofiary te były jednak niewielkie, gdyż osadnicy sami klepali

⁷ Idem, *Stulecie osadnictwa Kaszubów w Ontario*, „Związkowiec”, 25.12.1974, s. 43.

⁸ Ibidem; por. Wilno — najstarsza polska osada w Kanadzie, „Nasza Credit Union. Miesięcznik St. Stanislaus” 1975, tom 5, s. 8.

⁹ W. Kruszk, *Historia polska w Ameryce. Początek, wzrost i rozwój dziejowy osad polskich w Północnej Ameryce (w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie)*, t. 11, Milwaukee (Wisc.) 1907, s. 217.

¹⁰ H. Pieprzycki, *Pierwsza polska parafia...*, s. 10; por. Wilno — najstarsza polska osada..., s. 9.

przysłowiową biedę. Z wykazów sporządzonych przez ks. Korbutowicza wynika, że tylko 24 rodziny opłacały księdza w wysokości 2 dolarów rocznie. Niektórzy nie mieli pieniędzy na chrzty, śluby i pogrzeby. Przypuszczać należy, że taka sytuacja była powodem opuszczenia parafii przez ks. Korbutowicza. Nie można jednak parafian posądzać o obojętność dla kościoła. Ludzie żyli na swoich farmach jak na pustkowiu. Do stworzenia wspólnoty parafialnej dążył następca Korbutowicza, ks. Władysław Ludwik Dembski, który objął parafię w październiku 1880 roku. Jemu kaszubskie osiedle Hagarty Township zawdzięcza nazwę Wilno. Nazwa była początkowo umowna i dopiero na początku XX wieku stała się urzędową¹¹.

W Wilnie utworzono za zgodą biskupa Radę Parafialną, składającą się z przewodniczącego, sekretarza, skarbnika i dwóch kolektorów do zbierania opłaty na kościół, ustalonej według stanu zamożności gospodarzy. Biskup Lorrain ustalił budżet parafialny na 550 dolarów, który mógł być w razie potrzeby powiększony. Zarządził on odnowienie oraz ogrodzenie kościoła, plebanii i ogrzewanie kaplicy, a także wykopanie studni dla potrzeb plebanii. Zastrzeżono jednocześnie, że nowe inwestycje parafia może podjąć po wykonaniu wymienionych wyżej czynności. Dla podniesienia prestiżu Rady Parafialnej dokonano w 1888 roku nowych wyborów. Weszło do niej dwóch nowych poborców: Leon Etmański i Albert Lechowicz. Pierwszymi radnymi byli Adam Princ, Jan Burchart i Michał Janta. Po kilku latach pogorszyły się stosunki między proboszczem a częścią parafian. Dowiadujemy się o tych trudnościach z wizytacji przeprowadzonej w 1895 roku. W czasie wizytacji w 1888 roku wyłoniły się nowe problemy. Kaplica okazała się zbyt mała. Biskup rozpoczął listę subskrypcji na budowę kościoła. W 1889 roku 189 rodzin przeznaczyło na budowę świątyni 846,18 dolarów. Subskrypcja trwała do 1891 roku i w tym czasie rozpoczęto budowę głównej nawy kościoła. Dotychczasowa kaplica miała służyć za prezbiterium. Ks. Dembski nie dokończył jednak swego dzieła. W 1892 roku opuścił swoją parafię i udał się do Brazylii¹².

Po opuszczeniu parafii przez ks. Dembskiego dojeżdżali do osady przez krótki czas ks. P.S. Dowdall i ks. A. Baremans z Egenville. Parafia w tym czasie obejmowała także tereny dzisiejszych parafii Round Lake Centre, Barry's Bay, Madawaska, Combermere i Whitney. Jeszcze w 1892 roku do Wilna przybył ks. Bronisław Jankowski. Dokończył on budowę kościoła i w 1895 roku biskup Lorrain dokonał jego poświęcenia. Wybudował też przy kościele nową murowaną plebanię. W 1895 roku staraniem ks. Jankowskiego wzniesiono drewniany kościół w Barry's Bay, który był filią kościoła wileńskiego. Ks. Jankowski dojeżdżał do Barry's Bay z posługą religijną dla zamieszkałych tam Kaszubów. W 1914 roku Wilno wyłoniło z siebie parafię pod wezwaniem św. Jadwigi. Założycielem jej był ks. Piotr Biernacki, który od 1911 roku był wikarym w Wilnie. Z jego inicjatywy wybudowano wkrótce kościół murowany,

¹¹ H. Pieprzycki, *Pierwsza polska parafia...*, s. 10.

¹² *Ibidem*; *Wilno — najstarsza polska osada...*, s. 10.

istniejący do dzisiaj. Za czasów ks. Jankowskiego nastąpił wzrost zamożności i samodzielnosci gospodarczej osadników kaszubskich¹³.

Codzienne życie Kaszubów w prowincji Ontario było ściśle zespolone z rokiem kościelnym. Była to także szansa dla podtrzymywania życia narodowego i polskości wśród kaszubskich osadników. Duża w tym zasługa polskich księży: Józefa Spechta, Tomasza Korbutowicza, Ludwika Dembskiego, Bronisława Jankowskiego i Piotra Biernackiego.

Najwyraźniejsze ślady pomorskiego pochodzenia kanadyjskich Kaszubów zachowały się na starych cmentarzach w Wilnie i Barry's Bay oraz w mniejszym stopniu w Round Lake Centre i Combermere, jak również w Killaloe. Stary cmentarz w Brudenell, pierwszej parafii pionierów, nie zawiera już żadnych oznak polskości, nawet w postaci nazwisk. Te ostatnie stosunkowo licznie występują w Wilnie i Barry's Bay. Niektóre napisy na cmentarzach tchną jeszcze kaszubszczyzną. Oto ciekawsze z nich: „tu spoczywa Franciszek Rekowski”, „urodzeni 1897–1923”, „tu spoczywa Leon Kubiszewski”, „urodził się”, „stary 25 lat”, „prosiemi o Zdrowaś Maria”, „pokój yego duszy”, „tu spoczywa Matilda Gutoska”, „rodzona 4 marca 1864”, „Józef Gutoski umarł w roku 1970”. Z tych starych cmentarzy uderza ubóstwo pionierów, a przede wszystkim — co dla nas najcenniejsze — polski duch narodowy. Wszyscy Kaszubi w ogóle, a pierwsze pokolenie w szczególności, pozostało wierne ojczyźnie do końca, pozostawiając skromny, religijny ślad swego istnienia. Duża w tym zasługa polskich księży¹⁴.

Imigranci kaszubscy nie byli analfabetami, gdyż w zaborze pruskim obowiązywał obowiązek szkolny. Poza tym języka polskiego uczono się z modlitewników i w nieoficjalnych szkołkach parafialnych. Wszyscy oni w kanadyjskich urzędach podpisywali się, posiadali umiejętność pisania podań w języku niemieckim lub polskim, modlili się z modlitewników, które przywieźli ze starego kraju, a których pojedyncze egzemplarze zachowały się do dzisiaj, niekiedy przepisane ręcznie. Ich wtórny analfabetyzm był już zjawiskiem na gruncie kanadyjskim, gdyż w buszu do lat dziewięćdziesiątych XIX wieku nie było szkół. Przywiązania do tradycji i obyczajów nie było więc ślepe, lecz świadomie kontynuowane w formie przeniesionej za ocean samoobrony przed wynarodowieniem. Do tego dochodziły takie cechy, jak upór, pracowitość i wytrwałość, które pozwoliły im wytrwać w swoim nowym kaszubskim świecie w kanadyjskim Ontario i przechować relikty starej kultury regionalnej¹⁵.

Szkolnictwa polskiego w znaczeniu istnienia odrębnych szkół polskich, tak jak miało to miejsce w Stanach Zjednoczonych, nie było w Kanadzie zupełnie. Dzieci polskie uczęszczały do szkół publicznych. W tych szkołach, w których pracowali nauczyciele — Polacy, możliwa była nauka języka polskiego. W szkołkach parafial-

¹³ W. Kruska, *Historia polska w Ameryce...*, s. 218; B. Socha-Borzęstowski, *Společnosť Kaszubska w Kanadzie*, London 1964, s. 8; *idem*, *Wzruszające pamiątki na Kaszubach. Ziemia kryje prochy pierwszych osadników polskich*, „Głos Polski”, 11.06.1964, s. 3; *Wilno — najstarsza polska osada...*, s. 10.

¹⁴ W. Szulist, *Związki Kanadyjskich Kaszubów z Diecezją Chełmińską*, „Orędownik Diecezji Chełmińskiej” 1976, s. 392–393; *idem*, *Polskość kanadyjskich Kaszubów*, „Studia Polonijne” 1978, tom 2, s. 343; B. Socha-Borzęstowski, *Společnosť...*, s. 8–11; zob. K. Ickiewicz, *Kaszubi w Kanadzie...*, s. 68.

¹⁵ T. Bolduan, *Kaszubi w Kanadyjskim Ontario*, „Almanach Polonii” 1979, s. 181.

nych natomiast nauczano religii, historii ojczystej i oczywiście języka polskiego. Na początku lat dziewięćdziesiątych XIX stulecia szkołę taką uruchomiono w Wilnie. Miała ona wielkie znaczenie dla oświaty okolic kaszubskiego osadnictwa¹⁶. W niektórych szkołach parafialnych zajęcia prowadziły zakonnice polskie¹⁷.

Zakładanie i prowadzenie szkół parafialnych w Kanadzie ograniczała stosunkowo niewielka ilość rodzin skupionych przy parafiach oraz ustawy prowincjonalne, dotyczące szkolnictwa, na mocy których tylko szkoły publiczne mogły korzystać z pomocy finansowej zarządów prowincjonalnych. Wszystkie szkoły zakładane przez parafie utrzymywały się z własnych środków. Utrzymujący je nie byli jednak zwolnieni od płacenia podatków szkolnych, nakładanych przez prowincje. Poziom szkółek parafialnych oraz klas polskich w szkołach publicznych zależał od stopnia zainteresowania się, wykształcenia oraz poczucia narodowego księży i nauczycieli. Mimo niskiego na ogół poziomu nauczania, szkółki parafialne były czynnikiem podtrzymującym świadomość polską wśród dzieci i młodzieży oraz osłabiającym postępy wynaradawiania¹⁸. Proces wynaradawiania się emigracji polskiej w Kanadzie był bardzo powolny. Pierwsze pokolenie wychodźców trwało przy polskości i nie wynaradawiało się wcale. Pokolenie urodzone już w Kanadzie asymilowało się bardzo wolno, szybciej w miastach niż w osadach wiejskich¹⁹. Proces wynaradawiania można było osłabić przede wszystkim przez obsadzanie parafii polskimi księżmi, co miało często miało miejsce.

Główna fala emigracji Kaszubów w okolicach Renfrew zakończyła się w 1898 roku. Do tego czasu Kaszubi osiedlili się na obszarach dzisiejszego Brudenell, Wilna, Barry's Bay, Round Lake Centre, Killaloe, Comberhere i Whitney. Niezbyt liczne grupy ludności kaszubskiej zamieszkiwały też w okolicy Otter Lake oraz Township Sabina nad Mc-Kezie Lake. Spisy ludności i statystyki diecezji Pembroke mówią o dużym skupisku polskim, liczącym około 120 rodzin, w Township Leslie pod Laurentydami w prowincji Quebec²⁰. Nie ma jednak dokładnych danych o tej osadzie.

Zachowane księgi chrztów w Brudenell w latach 1865–1873 odnotowały następujące polskie (kaszubskie) nazwiska: Flis, Lorabiecki, Zblewski, Szala, Princ, Etmański, Reca, Janta, Wysocki, Suszek, Dziemiński, Piekarski, Sadowski, Gański, Rekowski, Szulist, Blank, Łukowicz, Machut, Burchat, Szczypior, Czapiewski, Pepliński, Turzyński, Dombrowski i Lipiński. Podobne nazwiska występowały w parafiach Wilno, Barry's Bay, Killaloe i Round Lake Centre. Napływ osadników z Pomorza Gdańskiego do Kanady występował również w wieku XX. W porównaniu z drugą połową XIX stulecia był on jednak nieznaczny. Już pod koniec XIX i na początku XX stulecia do kraju tego przybywało coraz więcej ludności z Galicji (w latach 1898–1904 około 63 tys.). Nowa fala z osadnikami napłynęła po otwarciu w 1904 roku granic Kanady dla emigracji rolniczej. Zdecydował o tym Clifford Sifton, minister spraw

¹⁶ Z. Komorowski, *Doroczne zwyczaje świąteczne Kaszubów w Ontario...*, s. 209.

¹⁷ „Wychodźca” 1923, nr 35, s. 7–8.

¹⁸ „Wychodźca” 1925, nr 14, s. 2–3.

¹⁹ „Wychodźca” 1923, nr 37, s. 5–6.

²⁰ H. Pieprzycki, *Pierwsza polska parafia...*, s. 43; K. Ickiewicz, *Wydzieranie ziemi...*, s. 21.

wewnętrznych rządu federalnego. Przybysze osiedlali się przeważnie w prowincjach Ontario i Manitoba, w mniejszym stopniu w Saskatchewan i Albercie²¹.

Bibliografia

- Bolduan T., *Kaszubi w Kanadyjskim Ontario*, „Almanach Polonii” 1979.
- Ickiewicz K., *Kaszubi w Kanadzie*, Gdańsk 2008.
- Ickiewicz K., *Wydzieranie ziemi. Polonia w Kanadzie*, „Czas”, 21.10.1979.
- Jost I., *Osadnictwo kaszubskie w środkowym Ontario*, Stan i potrzeby badań nad zbiorowościami polonijnymi, H. Kubiak i A. Pilch (red.), Wrocław-Warszawa-Kraków 1976.
- Jost I., *Początki polskiego osadnictwa wiejskiego w Kanadzie*, „Folia Societatis Scientiarum Lublinensis” 1973, tom 15.
- Komorowski Z., *Doroczne zwyczaje świąteczne Kaszubów w Ontario*, „Studia Polonijne” 1976, tom 1.
- Kruszka W., *Historia polska w Ameryce. Początek, wzrost i rozwój dziejowy osad polskich w Północnej Ameryce (w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie)*, t. 11, Milwaukee (Wisc.) 1907.
- Mazurkiewicz R., *Polskie wychodźstwo i osadnictwo w Kanadzie*, Warszawa (b.r.w.).
- Pieprzycki H., *Pierwsza polska parafia w Kanadzie*, „Związkowiec”, 28.03.1975.
- Pieprzycki H., *Stulecie osadnictwa Kaszubów w Ontario*, „Związkowiec”, 25.12.1974.
- Socha-Borzestowski B., *Spółeczność Kaszubska w Kanadzie*, London 1964.
- Socha-Borzestowski B., *Wzruszające pamiątki na Kaszubach. Ziemia kryje prochy pierwszych osadników polskich*, „Głos Polski”, 11.06.1964.
- Szulist W., *Polskość kanadyjskich Kaszubów*, „Studia Polonijne” 1978, tom 2.
- Szulist W., *Skąd pochodzą kanadyjczy Kaszubi*, „Przegląd Polonijny” 1977, z. 1(5).
- Szulist W., *Związki Kanadyjskich Kaszubów z Diecezją Chełmińską*, „Orędownik Diecezji Chełmińskiej” 1976.
- Wilno — najstarsza polska osada w Kanadzie*, „Nasza Credit Union. Miesięcznik St. Stanislaus” 1975, tom 5.
- „Wychodźca” 1923, nr 33.
- „Wychodźca” 1923, nr 35.
- „Wychodźca” 1923, nr 37.
- „Wychodźca” 1925, nr 13.
- „Wychodźca” 1925, nr 14.

The fight to preserve the religious and cultural identity of the Kashubians in Canada in the second half of the 19th century

Abstract

The article presents the history of the Kashubian settlement in Canada, dating back to the second half of the 19th century. The author presents Kashubian settlers who created a unique enclave there, characterized by a rich tradition and unique culture, which for generations focused on passing on a unique language, tradition and religion to posterity. The life of Kashubians in exile focused primarily on the Church, and in 1875 the first Polish parish was established in the settlement of Hagarty (which they named Vilnius)

Keywords: the religious and cultural identity of Kashubs, Hagarts, Kashubian settlements in Canada, Ontario, Emigrants from Pomerania and Greater Poland.

²¹ *Idem, Kaszubi w Kanadzie...*, s. 69.

Karol Kołodziej

Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów
Postępową Gmina Żydowska Beit Trójmiasto

Żydzi w Polsce

Streszczenie

Poniższy artykuł przedstawia zarys historii polskich Żydów, poczynając od wczesnego średniowiecza aż do współczesności. Stanowi jedynie niewielki wycinek opisu dziejów żydowskiej diaspory w Polsce jak i relacji polsko-żydowskich na przestrzeni dziesięciu wieków. W tej pracy staram się ukazać wkład wyznawców religii mojżeszowej w polskie dziedzictwo kulturowe, także w wymiarze społecznym i politycznym. Artykuł jest także osobistą próbą oddania prawdy na temat przyjaźni polsko-żydowskiej, która niekiedy wydaje się być trudną. Pisząc ten tekst, posłużyłem się wyszczególnioną bibliografią, w skład której wchodzi również wykłady naukowców związanych z Muzeum Żydów Polskich POLIN w Warszawie.

Słowa kluczowe: mniejszości narodowe, migracja, Żydzi, Polska, judaizm, historia.

*Jeśliby Bóg nie dał Żydom Polski jako schronienia,
los Izraela byłby rzeczywiście nie do zniesienia*

Mojżesz ben Israel Isserles,
szesnastowieczny rabin krakowski

Kontakty polsko-żydowskie sięgają początków polskiej państwowości. Pierwszą osobą opisującą dwór księcia Polan był Ibrahim ibn Jakub (Abraham syn Jaakowa), który w X wieku przybył z misją handlową. Należy domniemywać, że kupował bursztyn, skóry i niewolników, których przewoził dalej aż do Bagdadu. Pierwsze wzmianki o Żydach mieszkających w Polsce pochodzą z wieku XI, a ich autorem był rabbi Jehuda HaLewi, mieszkający w Moguncji. Wspomina on o żydowskich mieszkańcach Przemyśla uprowadzonych przez nieznaną sprawców. Gall, zwany Anonimem, podaje, że Judyta Czeska, żona Władysława Hermana, wykupiła za własne pieniądze wielu chrześcijan z rąk żydowskich.

Kolejnym zapiskiem, mówiącym o obecności w Polsce wyznawców judaizmu, są kroniki Kosmasa z Pragi opowiadające o migracji tychże do Polski i Węgier z Czech, skąd uchodzili przed prześladowaniami, jakie miały miejsce podczas pierwszej wyprawy krzyżowej. Dołączyła do nich grupa wygnana mniej więcej w tym samym czasie z Rusi Kijowskiej. Wtedy też zaczynają powstawać pierwsze osady żydowskie, głównie na Śląsku, w Tyńcu Małym (1150 r.), Bolesławcu (1190 r.) oraz w dzisiejszej dzielnicy Wrocławia — Sokolnikach, o czym świadczy najstarsza, zachowana ma-

cewa na wrocławskim kirkucie (żydowskim cmentarzu), pomnik nagrobny Dawida syna Sar Szaloma z roku 1205.

Fot. 1. Pomnik nagrobny Dawida syna Sar Szaloma z 1205 r. Napis brzmi:
Kamień ten jest stelą nagrobną pana Dawida o miłym głosie, syna pana Sar Szaloma; przyłączony w drugim [dniu] tygodnia, 25 dnia miesiąca aw w roku 4000 i 800 i 163 od stworzenia świata. Dusza jego związana w węzélku życia
 Źródło: <http://cmentarze-zydowskie.pl/wroclaw sredn2.html> (dostęp: 24.10.2021).

Okolo roku 1230 w Bytomiu pojawiają się pierwsi Żydzi należący do chłopstwa. Co szczególnie interesujące, zajmowali się oni głównie rzemiosłem i handlem. Żydzi-chłopi, także w tym okresie, założyli wsie o takiej samej nazwie: Żydowo; jedną w okolicy Gniezna, a drugą w pobliżu Kalisza. Te właśnie zajęcia miały ogromny wpływ na osadnictwo w pobliżu dużych grodów, wspomnianego już Wrocławia a także Kalisza, Gniezna i najpewniej Poznania. Zauważyć należy, że jest to ściśle powiązane z lokowaniem w tym okresie pierwszych polskich miast na prawie niemieckim. Zamieszkujący okolice tychże grodów, a później miast, jak wspomniałem powyżej, zajmowali się przede wszystkim handlem i rzemiosłem, ale oddawano im w dzierżawę cła. Prowadzili oni również mennice i bywali zatrudniani jako mince-rze. Na monetach zwanych *brakteatami*, emitowanych przez Mieszka III Starego, widnieją napisy w językach hebrajskim, polskim i w języku *knaan*, zapisywane przy pomocy alfabetu hebrajskiego. Obecnie martwy język *knaan* (który zaniknął

jeszcze w średniowieczu) był językiem judeosłowiańskim i, jak się zdaje, do chwili wyparcia go przez jidysz używano go powszechnie. Co pewne, szeroko stosowali go polscy, a zapewne także czescy i łużyccy Żydzi. Monety te, pochodzące z 1181 roku, znaleziono pod Włocławkiem.

Fot. 2. Monety zwane *brakteatami*. Napis brzmi: אקשמ לרק קסלפ, co transliteruje się jako: *mškw krl plsk*, a odczytuje: *Mieszko król Polski*

Źródło: https://www.google.com/search?q=monety+mieszko+kr%C3%B3l+polski+hebrajski&tbm=isch&chips=q:monety+mieszko+kr%C3%B3l+polski+hebrajski,online_chips:knaan:et_jWfyTXXE%3D&client=firefox-b-d&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKewjj1ru8iuXzAhXXzCoKHdV2CMMQ4IYoAXoECAEQew&biw=1349&bih=615#imgre=j-lpULhP34KAdM (dostęp: 24.10.2021).

Decydujące zmiany dla polskich Żydów przyniosła seria najazdów mongolskich, które zniszczyły dużą część ziem polskich w połowie XIII wieku. Książęta polscy dążyli do odbudowy zniszczonych miast sprowadzając osadników z zagranicy, głównie z ziem niemieckich. Osadnicy ci zasiedlali wiele spośród polskich miast królewskich ustanawiając lokacje według prawa niemieckiego. Duża liczba napływowych mieszczan tworzyła na wzór niemiecki organizacje cechów rzemieślniczych, do których Żydzi nie mogli przynależeć. Osadników tych cechowała niekiedy nietolerancja wobec Żydów, która w XII wieku stała się przyczyną pogromów w Niemczech. Zmiana społeczna i organizacyjna obejmująca miasta królewskie była początkiem konfliktów, pomiędzy chrześcijańskimi mieszczanami a Żydami mieszkającymi w miastach, trwających wiele kolejnych wieków.

Usunięci z zawodów rzemieślniczych Żydzi zostali objęci ochroną władców. W 1264 roku książę kaliski Bolesław Pobożny wydał dla Żydów mieszkających w jego księstwie Statut kaliski, który gwarantował im prawa¹. Bolesław wyjął Żydów spod jurysdykcji miejskiej poddając ich sądom książęcym, czyniąc z nich „sługów skarbu królewskiego” (*servi camerae regis*), bezpośrednich poddanych księcia. Statut kaliski częściowo wzorowano na podobnych przywilejach dla Żydów, które powstawały w połowie XIII wieku w Austrii, Czechach i na Węgrzech. Potwierdzał on wolność handlu i finansów, regulował sprawy jurysdykcji, kar i przysięg składanych przez Żydów. Precedensu w przywilejach dla Żydów z innych krajów nie miał. Brak w nim określenia wysokości lichwy, czyli procentu od pieniędzy pożyczanych przez Żydów (którzy jako niechrześcijanie mieli wyłączne prawo pożyczać „na procent”). Wspomniany dokument powstał, z dużym prawdopodobieństwem, z inicjatywy samych Żydów.

W 1334 roku król Kazimierz III Wielki potwierdził, a w 1364 roku rozszerzył postanowienia Statutu kaliskiego na całe Królestwo Polskie. W 1368 roku Kazimierz Wielki mianował pierwszym żupnikiem żupy krakowskiej swojego żydowskiego bankiera Lewkę. Kazimierz był szczególnie przyjazny Żydom, zaś jego rządy uważane są za okres ich wielkiej pomyślności, co sprawiło, że uzyskał on przydomek „Króla chłopów i Żydów”.

Kiedy Polacy w wojnie o księstwo halicko-włodzimierskie w 1349 roku zajęli Lwów i Przemyśl, zastali tam dwie gminy żydowskie, do których prawdopodobnie należeli Żydzi pochodzący ze wschodu, z Kijowa. Do końca XIV wieku do Austrii, Czech, Węgier, a także Polski napłynęła fala uchodźców żydowskich z Anglii (wszystkich 16 511 wypędzono stamtąd w 1290 roku), jak i Niemiec (pozostała tam jedna gmina we Frankfurcie nad Menem), Czech (pozostał jeden kahał w stolicy) oraz Francji (w latach 1306, 1372 i 1394 Żydzi zostali stamtąd całkowicie usunięci). Było to spowodowane rozprzestrzenianiem się epidemii dżumy, o wywołanie której w tych krajach oskarżano Żydów.

Podobne wydarzenia miały miejsce również we Wrocławiu, skąd wypędzono Żydów z powodu głodu w 1319 roku oraz w Krakowie, gdzie w 1339 roku spalono na stosie trzynastu Żydów skazanych za zbezczeszczenie hostii. Pomimo tych wystąpień wzrastała liczba gmin żydowskich, jako że Żydzi wraz z Niemcami zasiedlali wyludnione po najazdach mongolskich polskie miasta. Początkowo zajmowali się głównie handlem i rzemiosłem, rywalizując z niemieckimi i polskimi mieszczanami, którzy zaczęli organizować się w cechy rzemieślnicze. W kolejnych latach Żydów eliminowano z rzemiosła. Ci z konieczności zostali zmuszeni zająć się bankowością oraz pożyczaniem pieniędzy.

W 1388 roku król Władysław Jagiełło rozszerzył postanowienia Statutu kaliskiego na całe Wielkie Księstwo Litewskie. W tym czasie pojawiły się w Polsce pierwsze prześladowania Żydów wywołane między innymi oskarżeniami o profanację hostii i posługiwanie się krwią chrześcijańską w celach religijnych. Pomimo tego że po-

¹ H. Węgrzynek, *Ludność Żydowska wobec oskarżeń o popełnianie przestępstw o charakterze rytualnym*, „Kwartalnik Historyczny” 1994, nr 4, s. 18.

dobne prześladowania stanowiły ponurą codzienność na zachodzie Europy, władcy polscy nie przeciwdziałali oskarżeniom wobec Żydów, często inspirowanym przez duchowieństwo. Rok 1399 przedstawia przykład takiego działania, posadzono wtedy bowiem Żydów poznańskich o profanację hostii.

W 1454 r. pod naciskiem szlachty nastąpiło przyznanie Statutów nieszawskich przez króla Kazimierza Jagiellończyka, choć ostatecznie ów władca został zmuszony wycofać część praw przyznanych Żydom. Kolejni królowie prowadzili podobnie niekonsekwentną politykę względem Żydów. W latach 1495–1501 Żydów zmuszono do emigracji z Litwy za sprawą wielkiego księcia litewskiego Aleksandra Jagiellończyka, co stanowiło element politycznej gry o tron Polski. Zezwolił on im na powrót pod warunkiem obietnicy wystawienia tysiąca zbrojnych jeźdźców w wypadku wojny.

Na początku XVI wieku do Rzeczypospolitej nadciągali Żydzi wygnani z Hiszpanii, Portugalii, Niemiec, Austrii i Czech. W połowie XVI wieku na ziemiach polskich żyło już ok. 80% ogółu Żydów świata. Gwałtowny rozwój kultury i sztuki żydowskiej na ziemiach polskich sprawił, że Polska stała się w tym czasie centrum świata żydowskiego. Od lat dwudziestych XVI wieku w związku z wypędzeniem Żydów z wielu miast Wielkopolski, Mazowsza i Małopolski, które uzyskały przywileje *de non tolerandis Judaeis* (o nietolerowaniu Żydów) zaczęły napływać do województwa ruskiego i bełskiego rzesze wyznawców religii mojżeszowej. Wzmocnionemu osadnictwu ludności żydowskiej na Rusi Czerwonej sprzyjały przywileje wydawane przez monarchów poszczególnym gminom żydowskim. Najbardziej pomyślny okres w dziejach Żydów polskich to jednak panowanie króla Zygmunta I Starego, który starał się ich ochraniać, wyróżniając często zasłużonych wyznawców judaizmu (np. w 1525 r. król po raz pierwszy przyznał Żydowi tytuł szlachecki; nie jest natomiast prawdą, jakoby wraz z przyjęciem chrześcijaństwa Żyd tym samym zostawał szlachcicem), a w 1534 roku król Zygmunt zniósł prawo nakazujące Żydom noszenie wyróżniającego ich ubioru.

W 1547 r. w Lublinie została otwarta pierwsza żydowska drukarnia. W 1563 r. sejm w Piotrkowie wprowadził podatek pogłówny dla Żydów w wysokości florena. W drugiej połowie XVI wieku zwalniano z tego podatku zubożałą ludność żydowską, niższe składki płaciła również czeladź żydowska. Zygmunt II August kontynuował tolerancyjną politykę swojego ojca, między innymi nadając Żydom autonomię w dziedzinie administracji gminnej. W 1567 r. miało miejsce ufundowanie pierwszej *jesziwy* (religijnej uczelni żydowskiej). Tolerancyjna polityka władców Polski przyczyniła się do przysłowiowego określenia Polski jako „nieba dla szlachty, czyścica dla mieszczan, piekła dla chłopów i raju dla Żydów” (*Clarum regnum Polonorum est coelum nobiliorum, paradisus Judaeorum, purgatorium plebeiorum et infernus rusticorum*)².

W 1568 r. Zygmunt II August wystawił serię przywilejów *de non tolerandis Christianis* (o nietolerowaniu chrześcijan) dla miast żydowskich, zakazujących chrześcijanom zamieszkania między innymi na podkrakowskim Kazimierzu i w ży-

² S. Kot, *Polska rajem dla Żydów, piekłem dla chłopów, niebem dla szlachty*, (w:) *Kultura i nauka. Praca zbiorowa*, S. Ostoj-Chrostowski (red.), Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego, Warszawa 1937, s. 258–260.

dowskiej dzielnicy w Lublinie. W okresie XVI–XVII w. do Polski napływała ludność żydowska uchodząca przed prześladowaniami z Europy zachodniej, tworząc największe skupisko Żydów na kontynencie. Na początku XVI w. ich liczbę szacuje się na ziemiach polskich i litewskich na 10–24 tys., zaś na przełomie XV i XVI w. było ich w Rzeczypospolitej ok. 150 tys. (co stanowiło 2% ogółu mieszkańców). W roku 1600 liczba ta wzrosła do 300 tys.

W Polsce nadzór nad Żydami sprawowali wojewodowie, którzy dwa razy w roku ustalali ceny. Sądownictwo nad Żydami prawdopodobnie również przynosiło niemałe dochody uboczne ponad wyznaczonymi stawkami. W dawnej Rzeczypospolitej Żydzi tworzyli oddzielny stan, pozbawiony jednak ram prawnych. Podobnie jak autonomiczne sądownictwo (wraz z sejmikami i sejmem) szlachty, czy odrębna jurysdykcja duchowieństwa, funkcjonowało osobne sądownictwo, sejmiki i sejm Żydów.

Po bezdzietnej śmierci Zygmunta Augusta i krótkim panowaniu Henryka III Walezego, na tron Polski został wybrany Stefan Batory, władca przyjaźnie nastawiony wobec Żydów. Zezwolił on na przykład na prowadzenie wszelkiego handlu bez ograniczeń, nawet w święta chrześcijańskie.

Wraz ze wzrastającą liczbą ekscesów antyżydowskich, niektóre *kahale* (gminy żydowskie) występowały do władz miejskich o zgodę na odgrodzenie ich dzielnicy parkanem lub murem od reszty miasta. Żydzi izolowali się od swoich chrześcijańskich sąsiadów. Za tym rozwiązaniem optowali zarówno przewodniczący poszczególnym *kahałom* rabini, jak i przeciwnie asymilacji obu wspólnot duchowieństwo katolickie. Chociaż Żydzi zamieszkiwali miasta, nie brali udziału w powoływaniu władz miejskich, a w swoich wewnętrznych sprawach podlegali władzy rabinów, starszych lub sędziów³. We wspólnotach żydowskich pojawiały się czasem konflikty i nieporozumienia, dla rozwiązywania których zwoływano spotkania rabinów. W 1580 roku król Stefan Batory powołał Sejm Czterech Ziem jako centralną organizację samorządu żydowskiego w Koronie. Żydzi byli podówczas postrzegani jako piąty (obok duchowieństwa, szlachty, mieszczaństwa i chłopów) stan Rzeczypospolitej. Według żydowskiej legendy, po śmierci Batorego zniecierpliwiona szlachta miała powołać na tymczasowego króla Saula Wahla.

Cofając się niemal o dwa wieki wspomnieć należy, że w roku 1407 pojawia się pierwsze oskarżenie o mord rytualny na terenie Polski. Według Hanny Węgrzynek, rzekome mordy rytualne rozumiano jako zbrodnie popełnione przez wyznawców judaizmu na dzieciach chrześcijańskich, a ich przyczynę upatrywano w nakazach religijnych zawartych w Talmudzie⁴. Oskarżenia o popełnianie morderstw rytualnych były wiązane z trzema zasadniczymi zarzutami. Po pierwsze zbrodnie miała być popełniona w celu powtórzenia Pasji Chrystusa (odtworzano jego męczeństwo, niekiedy wraz z ukrzyżowaniem). Po wtóre mordercy pragnęli uzyskać krew chrześcijańską potrzebną do celów medycznych (między innymi do leczenia ran po obrzezaniu,

³ A. Kraushar, *Historia Żydów w Polsce*, t. 1 i 2, Drukarnia Gazety Polskiej, Warszawa 1865, s. 87.

⁴ Wykład prof. Hanny Węgrzynek, *Ugody pomiędzy miastami i kahałami oraz ich wpływ na status prawny Żydów polskich*, 10.07.2015, pobrane z: <https://youtube.com/watch?v=2MHSFCbPVas&feature=share> (dostęp: 26.10.2021).

neutralizacji odoru wydzielanego od urodzenia przez Żydów) i rytualnych (niezbędna do wypieku spożywanej w czasie święta Paschy macy). Po trzecie morderstwo było połączone z kanibalizmem, spożywaniem niektórych części ciała, najczęściej serca i genitaliów (co miało oddziaływać jako środek leczniczy oraz magiczny)⁵. Jakkolwiek na przestrzeni wieków Stolica Apostolska wielokrotnie przestrzegała przed tego typu oskarżeniami (choćby papież Innocenty IV w 1247 r.), a nawet zabraniała duchownym ich rozprzestrzeniania (np. papież Grzegorz X w 1272 r. w dokumencie *Constitutio pro Judeis*), pogłoski takie wciąż rozpowszechniano aż po czasy współczesne. Za ich niechlubny przykład niech posłuży pogrom kielecki z roku 1946.

Kolejnym przełom w historii Żydów polskich stanowi okres powstania Chmielnickiego, a następnie wojen szwedzkich. W roku 1648 w Rzeczypospolitej żyło około 450 tys. Żydów, co stanowiło 4,5% populacji. Część biedoty żydowskiej stanęła po stronie powstańców, jednak przytłaczająca większość brała czynny udział w walkach ze zbuntowanymi kozakami Chmielnickiego. Przypisuje mu się autorstwo słów o sprzedaży przez Polaków jego ludzi jako niewolników w ręce „tych przeklętych” Żydów. Dokładna liczba ofiar żydowskich nie jest znana, ale spadek liczebności populacji żydowskiej ocenia się na 100–200 tysięcy, wliczając w to emigrację, śmierć w wyniku chorób zakaźnych i jasyr. W czasie samego powstania Chmielnickiego zginęło ok. 100–150 tysięcy wyznawców judaizmu. Okres ten, nazywany *Gezerah* („wielka katastrofa”) jest przez wielu historyków, uważany, za koniec Złotej Ery Żydów, na ziemiach polskich.

Na osłabioną Rzeczpospolitą począł nadciągać z północy inny wróg, Szwedzi. Społeczność żydowska po wielokroć oskarżana o współpracę z najeźdźcami stała się wówczas obiektem prześladowań. Na przykład w Krakowie, oskarżono ją (nie mamy pewności co do stopnia słuszności wobec tego zarzutu) o wskazanie szwedzkiemu komendantowi miasta miejsca ukrycia potem przetopionego srebrnego ołtarza zawierającego relikwie św. Stanisława.

Uniwersał króla Jana Kazimierza II Wazy, z roku 1657, głosił⁶:

Iż luboście dla jawnej z nieprzyjacielem naszym korespondencyjej i zdradziectwa tych Żydów, którzy nieprzyjacielowi za żołdatów przeciwko nam służyli i służą i na wszystko złe onego nawodzą, zasłużyli to byli, aby imię wasze z Korony Polskiej, od której żeście tak wielkie zawsze dobrodziejstwa mieli, wykorzenione było. Którego rozkazania naszego i postanowienia wiernych rad naszych jeślibyście nie usłuchali, bądźcie tego pewni, że was ostali z Polski, dobra wszystkie wasze konfiskowawszy, wypędzić rozkażemy i tym, którzy się za granicę wyprowadzili, więcej do Korony

⁵ Potwierdzenie tego typu jednostkowych zdarzeń, w postaci wymuszonych przez tortury świadków zeznań, rzutowało na opinię o całej społeczności Żydów. Za przykład niech posłuży proces Żydów ze Świnia z roku 1598, którzy przyznali, że dodali w czasie Pesach krew chrześcijańskiego dziecka do macy i wina za namową rabinów. Wobec powyższego gminy żydowskie starały się zapewnić oskarżonym wsparcie prawne, z wyjątkiem tych przypadków, w których uznały, iż zarzuty sprowokował swoim zachowaniem sam oskarżony. Zob. H. Węgrzynek, *Ludność Żydowska...*, s. 23–24.

⁶ Z. Guldon, *Stefan Czarniecki a mniejszości etniczne i wyznaniowe w Polsce*, (w:) *Stefan Czarniecki: żołnierz — obywatel — polityk*, W. Kowalski (red.), Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce 1999, s. 101.

powracać się nie dopuścimy i żaden Żyd już na wieki w państwach naszych nie będzie mógł mieszkać ani bywać.

Po unormowaniu się sytuacji politycznej, wielu Żydów powróciło jednak mimo nieprzychylności sporej części szlachty i duchowieństwa do miejsc swojego zamieszkania. Polska na powrót stawała się centrum żydowskiej myśli i kultury. Czasy saskie i stanisławowskie to okres, który nazwałbym „małą stabilizacją”. Liczba ludności żydowskiej wzrosła, aby osiągnąć niemal milion, co stanowiło około 8% ogółu ludności Polski.

Zupełnie nową kartę historii bytności Żydów w Polsce otwiera natomiast czas zaborów. Wiele Żydów, tak jak pułkownik Berek Joselewicz (Baruch ben Josef), twórca Lekkokonnego Pułku Starozakonnych, a następnie legionista Dąbrowskiego, walczy i ginie z bronią w ręku za niepodległość Rzeczypospolitej. Także liczni Żydzi polscy opowiadają się stronie zaborców. Większość chasydów w trakcie epopei napoleońskiej poparła Rosję. Przywódcą największej siatki szpiegującej dla Rosjan w Księstwie Warszawskim był Isroel Hopsztajn. W roku 1831, mimo ogólnej niechęci Żydów do polskich dążeń niepodległościowych, w obronie Warszawy brała udział Żydowska Gwardia Miejska. Syn wspomnianego Berka Joselewicza, Józef Berkowicz, wraz ze swoim synem Leonem, współorganizował z niewielkim sukcesem żydowski pułk kawalerii.

Podobnie w czasie innych powstań narodowych, Żydzi w swej masie okazywali się lojalnymi obywatelami państw zaborczych. Jest to jednak także czas rozpoczęcia się na szeroką skalę asymilacji Żydów polskich ze społeczeństwem, jak również okres *haskali* (żydowskiego oświecenia) i powstania ruchu reformatorskiego wewnątrz judaizmu, którego jednym z głównych ośrodków stał się podpoznański Śrem. Wtedy też pod wpływem architektury niemieckiej powstają największe i najpiękniejsze synagogi na ziemiach polskich, jak na przykład Wielka Synagoga w Warszawie czy Wielka Synagoga w Gdańsku. Obie zostały zniszczone przez nazistów.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w roku 1918 Żydzi zyskali pełnię praw obywatelskich. Stanowili wówczas drugą pod względem liczebności, po Ukraińcach, mniejszość narodową w Polsce. Co ciekawe, w Wojsku Polskim, obok wersji polskiej i arabskiej (sic!), funkcjonowała również rota przysięgi w języku hebrajskim. Wybuch II wojny światowej przyniósł Żydom polskim Czas Zagłady. 1 września 1939 r. żydowski „Nasz Przegląd” wydał następującą odezwę⁷:

Organizacja Syjonistyczna i naród żydowski stoją po stronie polskiej, gotowe do walki o swą godność i niepodległość. To oświadczenie winno być drogowskazem dla światowego żydostwa. Miejsce Żydów całego świata jest po stronie polskiej.

Następnego dnia w teście gazecie codziennej Zarząd i Rada Naczelna Związku Rabinów Rzeczypospolitej Polskiej publikowały poniższy apel⁸:

⁷ „Nasz Przegląd”, 1.09.1939, nr 244, D. Rozencwajg (red.), s. 5.

⁸ „Nasz Przegląd”, 2.09.1939, nr 245, D. Rozencwajg (red.), s. 6.

Niechaj będzie pochwalone imię Wiekuistego. Bracia w Izraelu, Obywatele Najjaśniejszej Rzeczypospolitej Polskiej! Odwieczny wróg napadł w niecny, nikczemny sposób na naszą tak gorąco przez nas umiłowaną Ojczyznę, Polskę. Wyzuty dosłownie z czci, wiary i wszelkich uczuć ludzkich, niesie on mord, rabunek i pożogę. My Żydzi, dzieci tej ziemi od zamierzchłych czasów, stajemy wszyscy w karnym ordynku, zwarci i opanowani na wezwanie Pana Prezydenta Rzeczypospolitej i Naczelnego Wodza, aby bronić naszej ukochanej Ojczyzny, każdy na wyznaczonym mu przez władze posterunku i oddamy, gdy zajdzie tego potrzeba, na ołtarzu Ojczyzny, nasze życie i nasze mienie bez reszty. Jest to naszym najszczytniejszym obowiązkiem obywatelskim i religijnym, według nakazów naszej Świętej Wiary, który z największą radością spełnimy — tak nam i Polsce dopomóż Bóg. Wnosimy błagalne modły do Stwórcy o zwycięstwo oręża polskiego i bądźmy pewni, że nas usłyszysz, Amen.

Po zakończeniu działań wojennych, w latach 1945–1947, Polskę opuściło ogółem około 170 tys. obywateli polskich pochodzenia żydowskiego. Ostatnia duża fala emigracji nastąpiła po wydarzeniach marcowych i czystkach antysemitycznych w końcu lat sześćdziesiątych.

Po odzyskaniu pełnej suwerenności na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku nastąpiło ponowne odrodzenie życia żydowskiego. Obecnie w Polsce mieszka (według różnych szacunków) od 4 do 8 tys. osób, identyfikujących się z żydostwem. Skupiają się oni głównie w świeckim Towarzystwie Społeczno-Kulturalnym Żydów w RP oraz kilku organizacjach religijnych na czele ze Związkiem Gmin Wyznaniowych Żydowskich, a także Związkiem Gmin Postępowych Bejt Polin.

Bibliografia

- Bałaban M., *Z historii Żydów w Polsce. Szkice i studia*, B-cia Lewin-Epstein i S-ka, Warszawa 1920.
- Guldon Z., *Stefan Czarniecki a mniejszości etniczne i wyznaniowe w Polsce*, (w:) *Stefan Czarniecki: żołnierz — obywatel — polityk*, W. Kowalski (red.), Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce 1999.
- Fijałkowski P., *Dzieje Żydów w Polsce. Wybór tekstów źródłowych XI–XVIII wiek*, Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa 1993.
- Konczyński J., *Żydzi w Polsce w ostatnim dziesięcioleciu w oświeceniu cyfr statystycznych*, Zakł. Graf. L. Wolnickiego, Warszawa 1936.
- Kot S., *Polska rajem dla Żydów, piekłem dla chłopów, niebem dla szlachty*, (w:) *Kultura i nauka. Praca zbiorowa*, S. Ostoj-Chrostowski (red.), Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego, Warszawa 1937.
- Kraushar A., *Historia Żydów w Polsce*, t. 1 i 2, Drukarnia Gazety Polskiej, Warszawa 1865.
- Kubicki R., *Stosunki polsko-żydowskie w miasteczkach polskich w XVI–XVIII w. na przykładzie Opatowa*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2007, nr 3.
- „Nasz Przegląd”, 1.09.1939, nr 244, D. Rozenchwajg (red.).
- „Nasz Przegląd”, 2.09.1939, nr 245, D. Rozenchwajg (red.).
- Szuchta R., *1000 lat historii Żydów polskich. Podróż przez wieki*, Polin, Warszawa 2015.
- Węgrzynek H., *„Czarna legenda” Żydów. Procesy o rzekome morderstwa rytualne w dawnej Polsce*, Bellona, Warszawa 1995.

Węgrzynek H., *Ludność Żydowska wobec oskarżeń o popełnianie przestępstw o charakterze rytualnym*, „Kwartalnik Historyczny” 1994, nr 4.

Węgrzynek H., *Zajęcia rolnicze Żydów w Rzeczypospolitej w XVI–XVII wieku*, (w:) *Małżeństwo z rozsądku? Żydzi w społeczeństwie dawnej Rzeczypospolitej*, M. Wodziński, A. Michałowska-Mycielska (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2007.

Źródła internetowe

Wykład Abpa Grzegorza Rysia, *O Statucie Kaliskim*, 16.01.2019, pobrane z: <https://youtube.com/watch?v=N561dau00fs&feature=share> (dostęp: 25.10.2021).

Wykład prof. Hanny Węgrzynek, *Ugody pomiędzy miastami i kahalami oraz ich wpływ na status prawny Żydów polskich*, 10.07.2015, pobrane z: <https://youtube.com/watch?v=2MHSFCbPVas&feature=share> (dostęp: 26.10.2021).

Wykład prof. Hanny Zaremskiej, *Statut kaliski*, 19.09.2014, pobrane z: <https://youtube.com/watch?v=YSKBNCBKSyE&feature=share> (dostęp: 25.10.2021).

Jews in Poland

Abstract

The following article presents a sketch of history concerning polish Jews, beginning with the early Middle Ages up to modern times. It represents only a small snapshot of the depiction of the Jewish Dispersion's chronicle in Poland and also of Polish-Jewish relations over ten centuries. In the study, I try to show the contribution of the followers of the Religion of Moses to polish cultural heritage likewise within social and political dimensions. The essay is my personal attempt to portray the reality of Polish-Jewish friendship, which sometimes tends to be tough. Writing the work, I made use of the given References with significant content from some video records of academics associated with the POLIN Museum of the History of Polish Jews.

Keywords: national minorities, migration, Jews, Poland, Judaism, history.

Bartłomiej Krzyczkowski

Gdańska Szkoła Wyższa

Świat Bojkowsko-Łemkowski — wybrane zagadnienia w oparciu o uwarunkowania prawno-analityczne w zakresie prawa ochrony środowiska

Streszczenie

Praca zawiera relacje pomiędzy życiem Bojków i Łemków a środowiskiem, ochroną środowiska i odniesieniem ochrony środowiska Bojków i Łemków do aktualnej jego ochrony. Artykuł zestawia ówczesne i aktualne regulacje prawa ochrony środowiska. Postawione zostały trzy pytania: 1. Jak tryb, styl życia Bojków, Łemków oddziaływał na środowisko; 2. Czy i jak przy obowiązujących wówczas regulacjach prawnych środowisko podlegało ochronie; 3. Jak kształtuje się ochrona środowiska po blisko 80 latach od akcji Wista i przymusowych wysiedleniach — na podstawie analizy prawnoporównawczej. Wnioski są następujące: ludność Bojkowsko-Łemkowska prowadziła życie w oparciu o środowisko, które zapewniało byt. Stąd ochrona środowiska wynikała z faktu świadomości bezpośredniej, czyli relacji człowiek — przyroda. W tym okresie regulacje prawne były cząstkowe i stanowione dopiero pod koniec bytu na obszarze państwa polskiego ludności Bojkowsko-Łemkowskiej, czyli w okresie międzywojennym. Ochrona środowiska na obszarze Karpat po wysiedleniach jest kontynuowana, a natura dziewicza; problemem jest natomiast zapewnienie ochrony środowiska w ogólności. Problem wynika z faktu, iż postęp cywilizacyjny wyprzedził zabezpieczenia w ochronie środowiska. Świadomość w zakresie ochrony środowiska określić należy jako „automatyczną”, „pośrednią” i to zarówno na arenie międzynarodowej, europejskiej, krajowej (w tym w relacjach: władza — społeczeństwo — obywatel). Na problemy w społecznej świadomości ochrony środowiska przekłada się złożony system, specyfika norm i instytucji. Upatrywać tego należy również w złożonej siatce pojęciowej. Problem istnieje pomimo rozbudowanych regulacji prawnych w zakresie prawa ochrony środowiska.

Słowa kluczowe: środowisko, system prawa, normy prawne, instytucje prawne, pojęcia niedookreślone, uznanie administracyjne, akcja Wista.

Na wstępie podkreślenia wymaga, że tematyka poświęcona życiu ludności Bojkowsko-Łemkowskiej i geneza Prawa ochrony środowiska doczekały się wielu opracowań choć opracowań oddzielnych. Dotychczas problematyka Bojków i Łemków nie była rozpracowana w ramach ochrony środowiska. Nie dokonano również porównań o charakterze prawno-analitycznym uwzględniających życie Bojków i Łemków z uwarunkowaniami w dziedzinie prawa ochrony środowiska.

Dostrzec można natomiast relacje pomiędzy życiem Bojków i Łemków a środowiskiem, ochroną środowiska i odniesieniem ochrony środowiska Bojków i Łemków do aktualnej jego ochrony, zestawienia ówczesnych i aktualnych regulacji prawa ochrony środowiska.

Zasadne jest kilka pytań, na które w pracy postaram się odpowiedzieć, a mianowicie:

1. Jak tryb, styl życia Bojków, Łemków oddziaływał na środowisko?
2. Czy i jak przy obowiązujących wówczas regulacjach prawnych środowisko podlegało ochronie?
3. Jak kształtuje się ochrona środowiska po blisko 80 latach od akcji Wisła i przymusowych wysiedleniach — na podstawie analizy prawnoporównawczej?

Rozpaczam od przybliżenia genezy życia Bojków i Łemków na obszarze państwa polskiego. Od połowy XIV w. za panowania króla Kazimierza Wielkiego nastąpił szybki rozwój osadnictwa. Poczynając od drugiej połowy XIV w., od południa, zza Karpat zaczęły napływać grupy ludności pasterskiej zwanej Wołochami¹. Typowe osadnictwo w Bieszczadach zaczęło się w XIII i XIV w., kiedy to powstawały osady na surowym korzeniu. Od południa napływała ludność z Bałkanów i gór dzisiejszej Bułgarii i Rumunii. Byli to przede wszystkim Wołosi, którzy przywieźli tu umiejętność prowadzenia gospodarki pasterskiej w warunkach górskich. Inną grupę stanowili Rusini, którzy nade wszystko zasiedlali pogórze i doliny. Wśród osadników sporą grupę stanowili Polacy, Węgrzy, Słowacy i Niemcy². Tworzyli oni swoisty konglomerat etniczny powstały z przemieszania ludności arumuńskiej, bałkańskiej, węgierskiej, ruskiej i zapewne jeszcze innych nacji (w późniejszym okresie ze znaczącą przewagą elementu ruskiego)³. F.A. Ossedowski wskazywał, że „ani Łemkowie, ani Bojki nie są wszakże czystymi Rusinami. W ich żyłach płynie innoplemienna krew i odmienną mają duszę — niepodobną do duszy ruskiej Słowian naddnieprzańskich, mieszaniny Torków, Berendejów, Połowców i Tatarów”⁴.

A Potocki pisał „w tym zaginionym świecie żyli obok siebie, ale przecież razem, Rusczy Górale zwani Bojkami, Żydzi, wśród których przeważali chasydzi, Polska Szlachta Zagrodowa, Osadnicy Niemiec gospodujący tu na roli od siedmiu pokoleń i Cyganie mieszkający na obrzeżach wsi. I każdy z nich był tutejszy, czyli swój”⁵. „Biednie tu było, jak na Łemkowszczyźnie, ale podobno naród dobry i życzliwy: większość Ukraińców, kilku Żydów i Rzymskich Katolików; wszyscy mówili jednakim językiem”⁶. „Bojkowszczyzna to biedny kraj. Ludność jego ciężko pracując na mały dostatek, żywi się wyłącznie ziemniakami i owsianymi plackami”⁷. Bojki i Łemkowie stanowili zatem grupy Górali Ruskich.

S. Kłos podkreśla, że różnice między Bojkami a Łemkami były niewielkie, przejawiały się w elementach kultury materialnej i duchowej, w sposobach gospodarowania, w budownictwie i ubiorach, zwyczajach i obrzędach, odmiennościach gwarowych. Różniła ich mentalność. Jedni i drudzy byli wyznania grekokatolickiego

¹ S. Kłos, *Krajobrazy Nieistniejących Wsi*, Libra, Rzeszów 2010, s. 7 i n.

² K. Antoniszak, *Kuchnia Bieszczadu, czyli to, co jedli i pili Łemkowie i Bojki ponad 100 lat temu*, Krosno 2012, s. 11–12.

³ *Ibidem*.

⁴ F.A. Ossedowski, *Karpaty i Podkarpacie. Cuda Polski*, Poznań 1939, s. 53.

⁵ A. Potocki, *Zaginiony Świat Bieszczadzkiego Kresu Bojki, Żydzi, Polacy, Niemcy i Cyganie*, Rzeszów 2017, s. 89.

⁶ P. Smoleński, *Syrop z Piolunu Wygnani w akcji Wisła*, Wołowiec 2017, s. 30.

⁷ F.A. Ossedowski, *op. cit.*, s. 53.

następnie prawosławnego. Charakteryzowało ich przywiązanie do Cerkwi, używali alfabetu cerkiewnego czyli cyrylicy, a język to gwara ukraińska⁸.

Pisząc za F.A. Ossendowskim, Bojkowie „jest to zdaje się najstarszy szczep tubylczy na tych ziemiach, zapewne potomkowie ludności Rusi Czerwonej, najślabiej bodaj pomieszanej z przewalającymi się wzdłuż Karpat hordami przybyszów. W każdym razie nie posiadają Bojkowie znacznego odsetka krwi wołoskiej i maddziarskiej”⁹. Tadeusz Olszański wiąże słowo „Boj” z Wołem, a określenie „Bojko” z Pasterzem i Handlarzem Wołów; Wahylewicz wywodzi Bojków od celtyckich Bojów (Bajuwarów); Safarik wyprowadził nazwę Bojko od rosyjskiego słowa Bojki czyli bitny, chrobry, wywodzoną także nazwę od bania się imienia Bojmir, plemienia Boici¹⁰. A. Potocki zaznacza, że Bojkowie jako rusińska grupa etniczna zaczęli kształtować się od połowy XV w., w wyniku nawarstwiania się osadnictwa wołoskiego na wcześniejsze osadnictwo słowiańskie. Początkowo jednak wcale nie byli hodowcami wołów, bowiem zajmowali się przede wszystkim hodowlą owiec górskich typu cakla i w mniejszym zakresie świń, najpewniej długowłosych w typie węgierskiej mangalnicy (...)”¹¹.

Bojkowie nazywali się Hirniakami i Werchowynkami, a za Bojków uważali handlarzy wołów i soli. Na Targu kupowali górne woły, bojki, ukraińskie, siwe, *kajły* — jasno szare długorogie, barny górskie czarne, krótkorogie, *sywky* ciemnoszare, *rejty* czerwone¹². W literaturze wskazywano, że u Bojków kultura prymitywniejsza aniżeli ich sąsiadów nieokrzesani, dzicy. Są poczciwi, wytrwali zimno i niedostatek cierpliwie znoszą. Gościnni szczodrzy, serdeczni, życzliwi, towarzyscy¹³. Mają niski stopień oświaty i hołdują zabobonom. Są zachowawczy, niechętni do zmian¹⁴.

Słowo „Łemko” może znaczyć albo Ukrainiec pochodzący z Łemkowszczyzny, albo syn odrębnego narodu łemkowskiego. Dla podkreślenia tej drugiej opcji używa się formy „tylko Łemko” po polsku częściej „Łemko Łemko”¹⁵. „Łem” po łemkowsku znaczy: tylko, ale, jedynie¹⁶.

Ludność Bojkowsko-Łemkowska żyła w Państwie Polskim przez okres blisko 600 lat, czyli od osiedleń, które miały miejsce w połowy XIV w. za panowania króla Kazimierza Wielkiego do ewakuacji ludności Bojkowsko-Łemkowskiej, do której doszło w latach 1944–1946 i następnie w wyniku tzw. akcji Wisła, do której doszło wiosną 1947 r. i w ślad ze śmiercią Karola Świerczewskiego 28 marca 1947 r.

W okresie życia ludności Bojkowsko-Łemkowskiej na obszarze Państwa Polskiego nie było rozbudowanego prawnego systemu ochrony środowiska. W początko-

⁸ S. Kłos, *op. cit.*, s. 53 i n.

⁹ F.A. Ossendowski, *op. cit.*, s. 53.

¹⁰ R. Bańkosz, *Cerkwie Bieszczadzkich Bojków*, Krosno 2010, s. 28 i n. i cytowana tam literatura.

¹¹ A. Potocki, *op. cit.*, s. 89.

¹² A. Karczmarzewski, *Świat Bojków, Etnograficzna podróż po Bojkowszczyźnie*, Libra, Rzeszów 2014, s. 15 i n.; A. Potocki, *op. cit.*

¹³ A. Karczmarzewski, *op. cit.*, s. 15 i n.

¹⁴ *Ibidem*, s. 15 i n.

¹⁵ A. Kroh, *Za Tamtą Górą. Wspomnienia Łemkowskie*, Warszawa 2016, s. 53.

¹⁶ R. Bańkosz, *Cerkwie Szlaku Ikon*, Krosno 2010, s. 17.

wym okresie z przyczyn historycznych w ogóle nie było regulacji prawnych znanych obecnie ponieważ doszło do ich kształtowania dopiero w XIX w. Jednakże załączków ochrony środowiska można szukać już w okresie Piastowskim.

Pisząc za J. Bociem i K. Gruszeckim: „już Bolesław Chrobry zajmował się tą dziedziną, obejmując ochroną bobry. Następne rozwiązania ograniczające korzystanie z poszczególnych elementów przyrody znalazły się w statutach wareckich Władysława Jagiełły z 1423 r., w których objęto ochroną dziki, łosie i jelenie¹⁷. Następnie statuty litewskie Zygmunta I Starego z 1525 r., wprowadzające ochronę żubra w Puszczy Białowieskiej¹⁸. W literaturze podkreśla się, że rozwiązania te wprowadzone były z przyczyn merkantylnych, ekonomicznych, pragmatycznych. Natomiast istotny był efekt finalny, tj. zapewnienie przetrwania do dziś wielu cennych gatunków roślin i zwierząt¹⁹. W doktrynie wskazuje się, że rozwój cywilizacyjny spowodował, że spojrzenie na problematykę stało się szersze w XIX w. Literatura posiłkuje się ustawą z okresu zaborów konkretnie z 19.07.1869 r. dotyczącą zakazu łapania, wytępienia i sprzedawania zwierząt alpejskich właściwych Tatrom — świstaka i dzikich kóz — obowiązująca w Królestwie Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim („Dziennik Ustaw i Rozporządzeń dla Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim”, Rok 1869, cz. XI, Nr 26) jako najstarszym na ziemiach polskich akt prawny związany z ochroną przyrody, jako elementu środowiska i podkreśla pionierski charakter tego aktu w skali europejskiej²⁰.

Podkreślenia wymaga, że wartości naukowo-prawne po odzyskaniu niepodległości w ochronie środowiska zaczęły się rozwijać wobec ustanowienia w okresie międzywojnia następujących aktów prawnych²¹:

1. Ustawa z 23.03.1922 r. o uzdrowiskach (Dz.U. Nr 31 poz. 254 ze zm.).
2. Ustawa Wodna z 19.09.1922 r. (Dz.U. z 1928 r. Nr 62 poz. 574 ze zm.).
3. Rozporządzenie Prezydenta RP z 22 sierpnia 1927 r. o zwalczaniu zaraźliwych chorób zwierzęcych (Dz.U. Nr 77 poz. 673 ze zm.).
4. Rozporządzenie Prezydenta RP z 22 marca 1928 r. o ochronie zwierząt (Dz.U. z 1932 r. Nr 42 poz. 417 ze zm.).
5. Ustawa z 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody (Dz.U. Nr 31 poz. 274).

W tym okresie wyróżnia się trzy zasadnicze kierunki w ochronie²²: konserwatorski, biocenotyczny i planistyczny. Pierwszy objawiał się troską o zachowanie resztek pierwotnej przyrody, którą starano się ratować ze względu na jej naukowe wartości. Drugi wskazywał, że istotne są powiązania między składnikami świata roślinnego. Praktyczna ochrona środowiska z tego punktu widzenia przejawiała się

¹⁷ J. Boć, K. Nowacki, E. Samborska-Boć, *Ochrona Środowiska*, Kolonia Limited, Wrocław 2004, s. 16; K. Gruszecki, *Ustawa o Ochronie Przyrody. Komentarz*, Zakamycze 2005, s. 15 i n.

¹⁸ W. Radecki, *Zarys dziejów prawnej ochrony przyrody i środowiska w Polsce*, Kraków 1990, s. 45.

¹⁹ J. Boć, K. Nowacki, E. Samborska-Boć, *op. cit.*, s. 16; K. Gruszecki, *op. cit.*, s. 15 i n.

²⁰ M. Górski, M. Pchałek, W. Radecki, *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, wyd. 3, Warszawa 2019, s. 12 i n.

²¹ K. Gruszecki, *op. cit.*, s. 15 i n.

²² A. Wodiczko, *Na straży przyrody. Wiadomości i wskazania z dziedziny ochrony przyrody*, Kraków 1948, s. 5; K. Gruszecki, *op. cit.*, s. 15 i n.

przede wszystkim w działalności gospodarczo-ochronnej. Zmiana metod prowadzenia działalności gospodarczej na przyjaźniejsze przyrodzie miała prowadzić do zachowania zróżnicowania środowiska. Trzeci kierunek stawiał sobie początkowo za zadanie ochronę krajobrazu przed jego pustynnieniem, a na dalszych etapach — również planową gospodarkę innymi elementami środowiska²³.

W związku z przedstawionym rysem historycznym regulacje prawne z zakresu prawa ochrony środowiska na ziemiach polskich w okresie bytu Bojków i Łemków były nieliczne, cząstkowe, fragmentaryczne. Najbardziej kompletnym aktem w tym okresie była ustawa z 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody. Była to ustawa ustanowiona u schyłku bytu ludności Bojkowsko-Łemkowskiej, czyli na 10 lat przed przesiedleniami i 13 lat przed akcją Wisła. Przepisy tej ustawy były najbardziej kompletne jak na ówczesne czasy. Nie zmienia to natomiast faktu, że była aktem ochrony konserwatorskiej, biernej, pasywnej; aktem liczącym zaledwie 34 artykuły. Składała się z czterech rozdziałów: 1. Przedmiot i treść ochrony, parki narodowe, władze i Fundusz Ochrony Przyrody; 2. Roszczenia o odszkodowanie, wywłaszczenie, prawo wykupu; 3. Przepisy karne; 4. Przepisy przejściowe i końcowe.

Wracając do postawionych na początku pracy pytań: 1. Jak tryb, styl życia Bojków, Łemków oddziaływał na środowisko oraz 2. Czy i jak przy obowiązujących wówczas regulacjach prawnych środowisko podlegało ochronie. Ówczesne regulacje prawne z zakresu prawa ochrony środowiska kształtowały się dopiero w okresie międzywojennym. Kluczowym w tym czasie aktem prawnym była ustawa z 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody. Ówczesne regulacje prawne były wystarczające jak na tamte czasy dla zapewnienia ochrony środowiska. Jednakże ochrona środowiska na obszarze Karpat gospodarowanym przez Bojków i Łemków nie była związana z obowiązującymi wówczas regulacjami prawnymi. Jest bowiem wysokie prawdopodobieństwo, że regulacje prawne w ochronie środowiska mogły nawet nie być znane karpackiej ludności. Pomimo to nie przeszkodziło to w zachowaniu środowiska i jego ochrony.

I zaznaczenia wymaga, że nie można też prowadzenia gospodarki przez Bojków i Łemków określić jako całkowicie bez zastrzeżeń wobec ochrony środowiska przykładowo pasterstwo odbywało się niekiedy ze szkodą dla lasu, stosowanie urządzeń do odstraszenia, płoszenia wolno żyjącej zwierzyny czy też zadymienia chyży. Jednakże mieli umiejętność stosowania restytucji przyrodniczej.

Jakie są wobec tego przesłanki dopełnienia ochrony środowiska przez Bojków i Łemków? Pomimo nierozwiniętych w tymże czasie regulacji z zakresu Prawa ochrony środowiska i zapewne nieznanymi ludności, ludność Bojkowsko-Łemkowska prowadziła tryb życia z dochowaniem ochrony środowiska. Przyczyny tego stanu rzeczy są następujące: świat natury stanowił dla Bojków, Łemków *sacrum*. Środowisko stanowiło dla ludności źródło życia w każdym aspekcie czyli bytu, żywności, ustanowienia wsi i kurnych chat, ubioru, ustanowienia cerkwi i relacje duchowe.

Budownictwo Wioski Bojkowsko-Łemkowskie położone były w dolinach w pobliżu rzek, oddzielone lasami. Chata wyznaczona była niskim zrębem i wysokim

²³ A. Wodzieziczko, *op. cit.*, s. 5; K. Gruszecki, *op. cit.*, s. 15 i n.

dachem. Składała się z izby, sieni, komory, boiska, stajni. Pomieszczenie gospodarcze to boisko, stajnia, wozownia, szopa. Część mieszkalna to izba, alkierz, sień, komora. W izbach spali starsi, kobiety, dzieci, a mężczyźni w stajniach. Do spania służył piec, ławy, kołyska. Wyposażenie wnętrza to stół, czyli *stił* lub *stołyna*, na którym stawiany był chleb, ale tam nie jadano, jadano na ławie. Na ścianie, przy której stał stół, wieszano i stawiano święte obrazy, oleodruki. Naczynia, z których jedzono, były drewniane. W izbie stały ławy łoża. W sieni beczka z kapustą, narzędzia gospodarcze, jarzma, kosy, motki, siekiery, grabie, w rogu *żerdeki* do wieszania odzieży. W komorze skrzynie na ubrania, zboże²⁴. Chyże były kurne, czyli tzw. kurne chaty.

Gospodarstwa były samowystarczalne. Bojkowie i Łemkowie zajmowali się pasterstwem i rolnictwem. Jednakże rolnictwo było słabo rozwinięte z uwagi na niekorzystne warunki glebowe i klimatyczne. Dlatego też pasterstwo do połowy XIX w. było podstawą gospodarki. Pracowali w oparciu o szałas, które stanowiły komarniki, koliby. Porozumiewali się *trembitami*. Następnie w XX w. rozwinęło się rolnictwo, gospodarka żarowa. Zajmowali się wypałem węgla drzewnego, *wozactwem*, zbieractwem runa leśnego²⁵.

Pożywienie również było naturalne plony rolne, runo leśne warzywa owoce. Naczynia drewniane. Z potraw *kisielec* barszcz, *kwasówka* zupa z kapusty z grzybami bule, pierogi to bałwanki, a kapusta *kapustianok* czy zacierka placki z owsianej mąki, z mięsa wątróbki, flaki²⁶.

Na prostocie jadła opierała się dola mieszkańców tej ziemi (...). Podstawą żywienia była kapusta, ziemniaki, mąka, kasza, mleko i jego przetwory, ryby, grzyby, wszelakie zioła (...). Najważniejszym urządzeniem w chacie Łemka czy Bojka był piec, który musiał spełnić wiele funkcji. Po pierwsze służył do gotowania stawy. Po wtóre musiał obficie ogrzewać izbę. Miał również za zadanie wędzić produkty, piec chleb, podtrzymywać strawę w ciepłocie i na koniec miał stanowić odpowiednie leże. Na tzw. zapiecku odpoczywali gospodarze, tudzież wychowywało się przez pierwsze miesiące nowonarodzone dziecko, by na końcu ów piec mógł stanowić nie-naruszalną enklawę dla seniorów rodu, którzy za trud życia zajmowali najcieplejsze miejsce w izbie²⁷.

Analogicznie odzież, która wykonana była w warunkach gospodarczych z samodzielnego płótna. Odzież kobieca białe samodzielne płótno, z którego szyto spódnice, koszule, zapaski, chusty. Spódnice nazywano fartuchami na spódnicach zapaski zdobione haftem, koszule — *soroczki*, nakrycie kamizelka czyli *łajbik*, a zimą kożuchy tzw. bundy bądź sukmany, czyli *siraki*, okrycie głowy to czepiec, husta. Obuwie latem boso bądź chodaki mocowane sznurkiem tzw. *wołokiem* czy *nawółkiem*. Do cerkwi zakładano buty z cholewami — *czoboty*²⁸.

Odzież męska długie włosy plecione w warkocze podpięte pod kapelusze, jak kobiety koszule lniane przepasane rzemieniem. Szeroki pas u boku z kieszenią tzw.

²⁴ A. Karczmazewski, *op. cit.*, s. 15 i n.

²⁵ *Ibidem*, s. 15 i n.

²⁶ *Ibidem*, s. 15 i n.

²⁷ K. Antoniszak, *op. cit.*, s. 11–12.

²⁸ A. Karczmazewski *op. cit.*, s. 15 i n.

kabzą, nosili płócienną spodnie tzw. *nohalki*, koszule *łajbiki*, jak kobiety sukmany, czyli *siraki*, bądź koszule, *kurtaki*, nosili też długie płaszcze sięgające do ziemi tzw. *huńki*, obuwie — chodaki przymocowane *nawółką*, a latem boso, do cerkwi *czoboty* buty z cholewami²⁹. Łemkowie nosili spodnie *nohalki*, kamizelkę *łajbik*, *huńki* (kurtki) i *czuhy*³⁰.

Świat natury stanowił dla Bojków, Łemków *sacrum*. Świat rzeczywisty przenikał świat wierzeń. Połoniny, lasy skrywały zwierzęta, rośliny ale też diabły, demony. Wierzono w mitycznego króla węży. Wierzono w czary, demonologię, upiory, uroki, czarownice, magię, lecznictwo, ziołolecznictwo³¹, odganianie piorunów. „Dawniej dzwony cerkiewne nie tylko zwoływały wiernych na modlitwy, albo odprowadzały zmarłych na cmentarz, ale także ogłaszały trwogę. Jeszcze w okresie międzywojennym, wierzono po Bieszczadzkich siółach, że głos dzwonów może oddalić od wioski nieszczęście, a przede wszystkim chmury gradowe”³².

Bojkowie i Łemkowie prowadzili życie w oparciu o harmonię ze środowiskiem. Świadomość relacji ich bytu ze środowiskiem była szeroka. Uwidoczniała się ona w każdym zakresie ich życia: lokalizacja wsi, lokalizacja chyży, byt wyżywienie, odzież, życie, wierzenia. Harmonia ze środowiskiem tkwiła zatem w świadomości i w odcieciu od cywilizacji.

„Człowiek jest jednym z elementów środowiska przyrodniczego, dlatego zawsze w mniejszym lub większym stopniu był on uzależniony od warunków, w których przychodziło mu żyć. Z tego też powodu od samego początku powstawania poszczególnych społeczeństw były podejmowane działania, które mogły mieć wpływ na stan środowiska naturalnego”³³.

Odpowiedzi wymaga zatem ostatnie z postawionych w pracy pytań, a mianowicie jak kształtuje się ochrona środowiska po blisko 80 latach od akcji Wisła i przymusowych wysiedleniach. Odpowiadając, podkreślenia wymaga, że na obszarze Karpat, czyli obszarze zamieszkałym niegdyś przez Bojków i Łemków w okresie powojennym, doszło do osiedleń i ochrona środowiska jest kontynuowana i środowisko naturalne jest zachowane, dziewicze.

Problemem natomiast stało się w okresie powojennym zapewnienie ochrony środowiska w ogólności. Przybliżając świadomość ogólnospołeczna w zakresie ochrony środowiska przez długi czas nie była rozwinięta. Należy zauważyć, że prawo ochrony środowiska jest kierunkiem regulacji relatywnie nowym, związanym z refleksją nad stanem cywilizacji, która zaistniała w świadomości społecznej w połowie lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku (w następstwie alarmistycznych publikacji grup uczonych i działaczy społecznych). W efekcie rozpoczęto poszukiwanie środków zaradczych, najpierw na płaszczyźnie międzynarodowej, następnie także na płaszczyźnie państw narodowych, a jednym z nich stało się prawo. Jego rozwój był stopniowy. Począt-

²⁹ *Ibidem*, s. 15 i n.

³⁰ A. Wielocha, *Przedwojenne Bieszczady, Gorgany i Czarnohora. Najpiękniejsze Fotografie*, Wydawnictwo RM, Warszawa 2013, s. 14.

³¹ A. Karczmarszewski, *op. cit.*, s. 15 i n.

³² A. Potocki, *Księga Legend i Opowieści Bieszczadzkich*, Rzeszów 2018, s. 235.

³³ K. Gruszecki, *op. cit.*, s. 15 i n.

kowo starano się wykorzystać już istniejące regulacje prawne, a gdy te okazywały się niewystarczające, rozpoczęto poszukiwanie nowych rozwiązań³⁴. Przykładowo w Niemczech długi czas ochrona środowiska należała do zakresu działania ministra spraw wewnętrznych. Dopiero w 1987 r. doszło do utworzenia w ramach rządu federalnego odrębnego resortu ochrony przyrody, środowiska i bezpieczeństwa reaktorów. Otwarcie wskazywano, że było to podyktowane względami propagandowymi (reakcja rządu na społeczny niepokój wywołany katastrofą w Czarnobylu)³⁵.

Aktualnie świadomość społeczną w dziedzinie Prawa ochrony środowiska określe jako „automatyczną” i „pośrednią” i to zarówno na arenie międzynarodowej, europejskiej czy krajowej (w tym relacje: władza — społeczeństwo — obywatel). Jednocześnie nie należy tego rozumieć jako brak woli, lecz jako „automatyczną”, „pośrednią” świadomość.

Szybki postęp cywilizacyjny uwidocznił braki w zapewnieniu ochrony środowiska. Braki w ochronie środowiska władze starają się naprawić wprowadzając regulacje prawne. Co należy ocenić jako trafne. Problemy natomiast wynikają ze szczegółów związanych ze specyfiką prawnego modelu ochrony środowiska, specyfiką instytucji i norm. System prawny ochrony środowiska, instytucje i normy pomimo wielu zalet mają też i wady.

Otóż system rozwiązań składających się na obowiązujący w Polsce prawny model ochrony środowiska jest niezwykle zróżnicowany. Obszerność i złożoność materiału normatywnego powoduje, że często nie jest on znany nawet tym, których bezpośrednio dotyczy.

Liczba aktów tworzących polskie prawo ochrony środowiska w szerokim rozumieniu jest bardzo znaczna, a odmienności w sposobie ich klasyfikowaniu prowadzą do zróżnicowanych charakterystyk ilościowych. Najszerszy krąg przepisów obejmuje kategoryzacja dokonana przez Janusza Stochalaka, według którego strukturę polskiego prawa ochrony środowiska tworzy ponad 300 ustaw³⁶. Z kolei Wojciech Radecki do prawa ochrony środowiska zalicza 42 ustawy, dzieląc je na siedem grup tematycznych³⁷. Obejmuje ona akty, które można usystematyzować, kierując się ich zakresem przedmiotowym. Grupa pierwsza to cztery ustawy będące „normatywnym fundamentem” polskiego prawa ochrony środowiska:

1. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska.
2. Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o Środowisku.

³⁴ K. Nowacki, *Zarys rozwoju i stan polskiego prawa ochrony powietrza*, (w:) J. Boć, K. Nowacki (red.), *Prawna ochrona powietrza i handel uprawnieniami emisyjnymi w Polsce i w Niemczech*, Kolonia Limited, Wrocław 2006, s. 58 i n.; J. Sommer, *Prawo Ochrony Środowiska w Polsce. Poradnik Praktyczny*, Wrocław 1993, s. 65 i n.

³⁵ J. Rotko, *Instrumenty administracyjnoprawnej ochrony środowiska w RFN*, Wrocław 1998, s. 152 i cytowana tam literatura.

³⁶ J. Stochalak, M. Podolak, *Ochrona środowiska w Polsce. Studium Prawno-politologiczne*, Lublin 2006, s. 237 i n.

³⁷ W. Radecki, *Polskie Prawo Karne Środowiska — próba spojrzenia syntetycznego*, „Ius Novum” 2009, nr 1, s. 78.

3. Ustawa z dnia 13 kwietnia 2007 r. o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie.
4. Ustawa z dnia 20 lipca 1991 r. o Inspekcji Ochrony Środowiska.

Druga grupa to ustawy wyznaczające zasady gospodarowania składnikami środowiska oraz regulujące te aspekty ochrony przed emisjami, dla których nie było miejsca w ustawie Prawo ochrony środowiska. Grupa trzecia to ustawy, w których ochrona środowiska pojawia się w związku z realizowaniem wyspecjalizowanych zadań publicznych mających punkty styczne z ochroną środowiska.

W ramach modelu prawnego ochrony środowiska pojawia się kwestia integracji. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska usiłuje ze słabnącym skutkiem³⁸ zapewnić integrację przepisów prawa ochrony środowiska dwoma metodami:

- tworząc normy pełniące rolę norm podstawowych w całym zakresie tego prawa, np. przepisy o zasadach ogólnych, edukacji ekologicznej;
- nakazuje stosowanie swoich przepisów w zakresie regulacji innych ustaw z zakresu ochrony środowiska.

Ten zamysł doświadcza jednak wielu słabości, wywołując zarówno wątpliwości co do konstytucyjności wielu środków formalnych, np. funkcji odesłań między ustawami na tle zasady porządnej legislacji, wyprowadzonej z zasady państwa prawnego, jak i kłopoty praktyczne przy stosowaniu prawa³⁹. Z tego względu dążenie do integracji prawa ochrony środowiska, choć samo w sobie jest chwalebne, napotyka na uzasadnioną krytykę gdy przychodzi do oceny sposobu jego realizacji⁴⁰.

Natomiast specyfika instytucji i norm z uwagi na szeroki zakres zawęża do terminologii i odesłań pozasystemowych. Otóż w przepisach Prawa ochrony środowiska znajdują się następujące odesłania pozasystemowe o charakterze techniczno-naukowym:

- najlepsza dostępna technologia,
- najlepsza technika i technologia,
- ogólne kryterium postępu naukowo-technicznego.

Jak i w przepisach Prawa ochrony środowiska występują normy uznaniowe oraz normy zawierające pojęcia niedookreślone. Pojęcia niedookreślone stwarzają określone luzy decyzyjne, ale ich natura prawnodogmatyczna jest zupełnie inna od uznania administracyjnego. Uznania administracyjne służy najczęściej z sytuacjami uchylania nadmiernej sztywności zakazów i ograniczeń. Problem norm uznaniowych w Prawie ochrony środowiska nie może być rozstrzygnięty jednoznacznie. Z jednej strony dają one gwarancję wystarczająco elastycznej podstawy prowadzenia zamierzonej polityki ochronnej, ale z drugiej są jedną z najważniejszych przesłanek rozbieżności oceny

³⁸ J. Jendrośka, M. Bar, *Nowe przepisy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz ocenach oddziaływania na środowisko*, „Zeszyty Komunalne” 2009, nr 1(73), s. 38.

³⁹ J. Sommer, *Efektywność prawa ochrony środowiska i jej uwarunkowania — problem udatności jego struktury*, Wrocław 2005, s. 102 i n.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 102 i n.

systemu prawa i oceny jego realizacji. W tym kontekście zwraca się w literaturze przedmiotu uwagę na techniczną kazuistykę, niemożliwość przewidzenia wszystkich sytuacji i ewentualną niecelowość w kontekście interesu ochrony⁴¹. Pozostaje z tym w związku kwestia niepewności. Niepewność dotyczy warunków, w których wynik działania nie da się przewidzieć w sposób obiektywny dla odróżnienia ryzyko to niepewność kwantyfikowana, czyli sytuacja, w której wynik danego działania można przepowiedzieć w sposób obiektywny, posługując się metodami matematycznymi⁴². Jednym ze środków, które stosuje prawodawca celem remedium na te trudności, jest współdziałanie, współpraca w działaniu. Drugim ze środków stosowanym przez prawodawcę jest ograniczenie niepewności poprzez nakaz sięgania po metody z nauk ścisłych, służące ich szacowaniu i minimalizowaniu. W Prawie ochrony środowiska wyrazem takiego podejścia jest zasada przezorności.

Problem harmonizacji terminologii zauważa też J. Caban, który wskazuje, że należy zestandaryzować uregulowania prawne administracji (...) dookreślić zakresy semantyczne poszczególnych słów, wyrażeń, zbitek myślowych (...), harmonizacji terminologii prawnoadministracyjnej⁴³.

Podsumowując regulacje prawne z zakresu prawa ochrony środowiska, kształtowały się dopiero w okresie międzywojennym, czyli w końcowym okresie tuż przed wysiedleniami ludności Bojkowsko-Łemkowskiej z obszaru państwa polskiego. Pomimo cząstkowych regulacji, jak i z wysokim prawdopodobieństwem braku znajomości normatywnych ludność Bojkowsko-Łemkowska potrafiła prowadzić życie z dochowaniem ochrony środowiska. Wiązało się to ze świadomością bezpośrednią człowiek — natura, czyli świadomością, że środowisko to byt i *sacrum*, jak i odcięciem od cywilizacji. Zestawienie regulacji z zakresu prawa ochrony środowiska z okresu międzywojennego i aktualnych przepisów prawa ochrony środowiska prowadzi do wniosku, że obecnie system ochrony prawnej jest zdecydowanie bardziej rozwinięty — niektórzy zaliczają do prawa ochrony środowiska 300 aktów prawnych. Pomimo to nie można powiedzieć o pełnej gwarancji ochrony środowiska. Wynika to z faktu, iż postęp cywilizacyjny wyprzedził zabezpieczenia w ochronie środowiska. Świadomość w zakresie ochrony środowiska określić należy jako „automatyczną” „pośrednią” i to zarówno na arenie międzynarodowej, europejskiej, krajowej. Na problemy w społecznej świadomości w zakresie ochrony środowiskowa przekłada się złożony system, specyfika norm i instytucji. Upatrywać tego należy również w złożonej siatce pojęciowej.

⁴¹ J. Boć, K. Nowacki, E. Samborska-Boć, *op. cit.*, s. 139 i n.

⁴² W. Samecki, *Pojęcie ryzyka i niepewności w pracach F.H. Knighta i G.L.S. Shackle'a*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1967, No. 63 (Prawo XVIII), s. 200 i n.

⁴³ J. Caban, *Wymogi i kryteria badań w zakresie harmonizacji terminologicznej Prawa Administracyjnego*, (w:) J. Zimmermann (red.), *Koncepcja Systemu Prawa Administracyjnego*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2006, s. 61 i n.

Bibliografia

- Antoniszak K., *Kuchnia Bieszczadu, czyli to, co jedli i pili Łemkowie i Bojkowie ponad 100 lat temu*, Krosno 2012.
- Bańkosz R., *Cerkwie Bieszczadzkich Bojków*, Krosno 2010.
- Bańkosz R., *Cerkwie Szlaku Ikon*, Krosno 2010.
- Boć J., Nowacki K., Samborska-Boć E., *Ochrona Środowiska*, Kolonia Limited, Wrocław 2004.
- Caban J., *Wymogi i kryteria badań w zakresie harmonizacji terminologicznej Prawa Administracyjnego*, (w:) J. Zimmermann (red.), *Koncepcja Systemu Prawa Administracyjnego*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2006.
- Górski M., Pchałek M., Radecki W., *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, wyd. 3, Warszawa 2019.
- Gruszecki K., *Ustawa o Ochronie Przyrody. Komentarz*, Zakamycze 2005.
- Jendrośka J., Bar M., *Nowe przepisy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz ocenach oddziaływania na środowisko*, „Zeszyty Komunalne” 2009, nr 1(73).
- Karczmarszewski A., *Świat Bojków, Etnograficzna podróż po Bojkowszczyźnie*, Libra, Rzeszów 2014.
- Kłós S., *Krajobrazy Nieistniejących Wsi*, Libra, Rzeszów 2010.
- Kroh A., *Za Tamtą Górą. Wspomnienia Łemkowskie*, Warszawa 2016.
- Kryciński S., *Łemkowszczyzna Po Obu Stronach Karpat*, Libra, Rzeszów 2019.
- Nowacki K., *Zarys rozwoju i stan polskiego prawa ochrony powietrza*, (w:) J. Boć, K. Nowacki (red.), *Prawna ochrona powietrza i handel uprawnieniami emisyjnymi w Polsce i w Niemczech*, Kolonia Limited, Wrocław 2006.
- Ossendowski F.A., *Karpaty i Podkarpacie. Cuda Polski*, Poznań 1939.
- Potocki A., *Księga Legend i Opowieści Bieszczadzkich*, Rzeszów 2018.
- Potocki A., *Zaginiony Świat Bieszczadzkiego Kresu Bojkowie, Żydzi, Polacy, Niemcy i Cyganie*, Rzeszów 2017.
- Radecki W., *Polskie Prawo Karne Środowiska — próba spojrzenia syntetycznego*, „Ius Novum” 2009, nr 1.
- Radecki W., *Zarys dziejów prawnej ochrony przyrody i środowiska w Polsce*, Kraków 1990.
- Rotko J., *Instrumenty administracyjnoprawnej ochrony środowiska w RFN*, Wrocław 1998.
- Samecki W., *Pojęcie ryzyka i niepewności w pracach F.H. Knighta i G.L.S. Shackle'a*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1967, No. 63 (Prawo XVIII).
- Smoleński P., *Syrop z Piolunu Wygnani w akcji Wisła*, Wołowiec 2017.
- Sommer J., *Efektywność prawa ochrony środowiska i jej uwarunkowania — problem udatności jego struktury*, Wrocław 2005.
- Sommer J., *Prawo Ochrony Środowiska w Polsce. Poradnik Praktyczny*, Wrocław 1993.
- Stochalak J., Podolak M., *Ochrona środowiska w Polsce. Studium Prawno-politologiczne*, Lublin 2006.
- Wielocha A., *Przedwojenne Bieszczady, Gorgany i Czarnohora. Najpiękniejsze Fotografie*, Wydawnictwo RM, Warszawa 2013.
- Wodziczko A., *Na straży przyrody. Wiadomości i wskazania z dziedziny ochrony przyrody*, Kraków 1948.

The world of Boykos and Lemkos — selected issues based on legal and analytical conditions in the field of environmental protection law

Abstract

The work contains the relationship between the life of Boykos and Lemkos and the environment, environmental protection and the reference of the environmental protection of Boykos and Lemkos to its current protection. The article summarizes the then and current regulations of the Environmental Protection Law. Three questions were asked: 1. How the lifestyle and lifestyle of Boykos and Lemkos influenced the environment; 2. Whether and how the environment was protected under the then applicable legal regulations; 3. How environmental protection looks like after nearly 80 years from the Vistula Operation and forced evictions — based on legal and comparative analysis. The conclusions are as follows: the population of Boykos and Lemkos led a life based on the environment that provided for their existence. Hence, the protection of the environment resulted from the fact of direct awareness, that is, the relationship between man and nature. During this period, legal regulations were partial and were established only at the end of the existence of the Boykos and Lemkos population in the territory of the Polish State, i.e. in the interwar period. Environmental protection in the area of the Carpathians after the displacements is continued, and nature is unspoiled; the problem is to protect the environment in general. The problem stems from the fact that the progress of civilization has outpaced the safeguards in environmental protection. Awareness in the field of environmental protection should be defined as "automatic", and "indirect", both in the international, European and national arena (including in relations: government — society — citizens). The complex system and specificity of standards and institutions translate into problems in the social awareness of environmental protection. It should also be looked for in a complex conceptual grid. The problem exists despite extensive legal regulations in the field of Environmental Protection Law.

Keywords: environment, legal system, legal norms, legal institutions, undefined concepts, administrative recognition, Vistula Operation.

Mariusz Tadeusz Fierek

Wydział Zamiejscowy w Olsztynie, Gdańska Szkoła Wyższa

Stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców z krajów objętych konfliktami zbrojnymi

Streszczenie

Celem podjętych badań jest zaprezentowanie stosunku Polaków do przyjmowania uchodźców z krajów objętych konfliktami zbrojnymi. Dla realizacji celu badań koniecznym było pokazanie wskazań respondentów dotyczących przyjmowania uchodźców z krajów objętych konfliktami zbrojnymi w latach 2015–2021 oraz stosunku do uchodźców w latach 2015–2016. Przedstawiono również stosunek do uchodźców w latach 2017–2018 oraz zaprezentowano jego ocieplenie w 2021 r. Artykuł został opracowany na podstawie przeglądu wybranych komunikatów z badań Centrum Badania Opinii Społecznej zrealizowanych w ostatnich latach.

Słowa kluczowe: konflikt zbrojny, uchodźca.

Wstęp

Chociaż Europa Środkowa była w swojej historii regionem styku różnych narodowości, wieloetnicznym, zróżnicowanym kulturowo i wyznaniowo, to jednak druga wojna światowa i realny socjalizm w istotny sposób ograniczyły jego wielokulturowość poprzez:

- eliminację niektórych mniejszości,
- asymilację (mniej lub bardziej udaną) innych,
- stworzenie barier dla migracji.

Wielu ludzi nie miało w ogóle kontaktu z osobami:

- wychowanymi w innej kulturze,
- o innym kolorze skóry,
- wyznającymi odmienną religię.

Z kolei przełom ustrojowy i integracja europejska oznaczały zmniejszenie się barier dla migracji. Napływ ludzi innych kultur do krajów Europy Środkowej jest jak dotąd zjawiskiem występującym w ograniczonym stopniu, ale nasilającym się.

Badania przeprowadzone w Polsce wskazują, że opinie na temat przybyszów ukształtowane są przede wszystkim przez postrzeganą ich rolę ekonomiczną¹.

Zacznijmy od pojęcia „uchodźca”. Okazuje się, że nie jest ono jednoznacznie rozumiane. Według określenia przyjętego przez ONZ, „uchodźcami” w sensie ścisłym są ludzie, którzy opuścili swój kraj w obawie przed prześladowaniami.

¹ M. Wenzel, *Opinie ludności z krajów Europy Środkowej o imigrantach i uchodźcach*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2005, nr 60, s. 1.

Można tę kategorię rozszerzyć o uchodźców z terenów objętych wojną. Natomiast jako uchodźców nie traktuje się migrantów z przyczyn ekonomicznych².

W 1992 r. problem napływu do Polski uchodźców i imigrantów zarobkowych był z całą pewnością obecny w świadomości społecznej.

Wpłynęły na to zarówno coraz powszechniejsze kontakty z cudzoziemcami osiedlającymi się w Polsce (przysłowiowi już „Ruscy”), jak i informacje w mass mediach. Był to jednocześnie, jak poucza nas doświadczenie innych krajów, problem trudny. Z:

- jednej strony miał on realny wymiar ekonomiczno-organizacyjny — z uchodźcami i imigrantami „trzeba coś zrobić”, co na ogół oznacza poniesienie kosztów,
- drugiej — miał wymiar społeczno-psychologiczny — uchodźcy i imigranci muszą ustanowić jakiegoś rodzaju społeczne stosunki z otoczeniem.

Polskie społeczeństwo było informowane o złożoności tego problemu — szczególnie nagłaśniane były ekscesy przeciw azylantom w Niemczech.

Powstało więc pytanie, czy — w jaki sposób — Polska jest zdolna poradzić sobie z problemem uchodźstwa. Kwestie:

- ekonomiczno-organizacyjne natrafiają na barierę kryzysu gospodarczego,
- psychologiczno-społeczne — na barierę postaw i opinii.

Powszechnie sądziło się, że Polska może spodziewać się w przyszłości zwiększonego napływu cudzoziemców³.

Wskazania respondentów dotyczące przyjmowania uchodźców z krajów objętych konfliktami zbrojnymi w latach 2015–2021

O poglądy dotyczące przyjmowania przez Polskę uchodźców politycznych Centrum Badania Opinii Społecznej pytało po raz pierwszy w 2004 r.

Jednak mimo upływu ponad dziesięciu lat, w 2015 r., stosunek Polaków do tej kwestii prawie się nie zmienił.

Nadal 3/4 badanych (76%) uważało, że Polska powinna udzielać schronienia osobom prześladowanym w swoich krajach za przekonania i działalność polityczną.

Zmniejszył się jednak odsetek ankietowanych popierających nie tylko doraźną pomoc uchodźcom, ale także pozytywnie nastawionych do ich osiedlania się w Polsce (z 27% w 2004 r. do 22%).

Wzrósł natomiast odsetek badanych uważających, że uchodźcom powinno się udzielać azylu do czasu, kiedy będą mogli wrócić do swojego kraju (z 48% do 54%). Mniej więcej co siódmy ankietowany (15%) sprzeciwiał się przyjmowaniu uchodźców politycznych⁴.

² *Polacy wobec uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 1997, nr 155, s. 1.

³ *Społeczne postawy wobec uchodźców i imigrantów zarobkowych*, „Komunikat z Badań CBOS”, 1992, nr 403, s. 1.

⁴ K. Kowalczyk, *Polacy wobec problemu uchodźstwa*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2015, nr 81, s. 1.

Tabela 1. Czy Polska powinna przyjmować uchodźców z krajów objętych konfliktami zbrojnymi? (%)

Termin badania	Wskazania respondentów			
	tak, powinniśmy ich przyjmować i pozwolić się osiedlić	tak, powinniśmy ich przyjmować do czasu, kiedy będą mogli wrócić do kraju, z którego pochodzą	nie, Polska nie powinna przyjmować uchodźców	trudno powiedzieć
V 2015 r.	14	58	21	7
VIII 2015 r.	6	50	38	6
IX 2015 r.	8	48	40	4
X 2015 r.	8	46	43	3
XII 2015 r.	5	37	53	5
I 2016 r.	4	37	53	6
II 2016 r.	4	35	57	4
III 2016 r.	4	40	53	3
IV 2016 r.	3	30	61	6
V 2016 r.	4	35	55	6
VI 2016 r.	5	36	53	6
VII 2016 r.	5	35	53	7
VIII 2016 r.	4	34	58	4
IX 2016 r.	4	40	52	4
X 2016 r.	4	36	54	6
XI 2016 r.	5	38	53	4
XII 2016 r.	4	40	52	4
X 2017 r.	4	29	63	4
VI 2018 r.	5	29	60	6
IX 2021 r.	9	33	48	10

Źródło: opracowanie własne na podstawie K. Kowalczuk, *Polacy wobec problemu uchodźstwa*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2015, nr 81, s. 2; K. Kowalczuk, *Stosunek do uchodźców w kontekście kryzysu migracyjnego w Europie*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2015, nr 122, s. 2; K. Kowalczuk, *O uchodźcach w przededniu unijnego szczytu poświęconego kryzysowi migracyjnemu*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2015, nr 133, s. 2; K. Kowalczuk, S. Sobiecka, R. Stalmach, *Polacy o uchodźcach — w internecie i w „realu”*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2015, nr 149, s. 1; K. Kowalczuk, *Stosunek do uchodźców po atakach terrorystycznych w Paryżu*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2015, nr 172, s. 2; K. Kowalczuk, *Stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 12, s. 2; J. Kalka, *Stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 24, s. 2; M. Bożewicz, *Stosunek do przyjmowania uchodźców w Polsce i w Czechach*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 54, s. 2; B. Badora, *O kryzysie migracyjnym po zamachach w Brukseli*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 69, s. 2; B. Badora, *Stosunek do przyjmowania uchodźców po ogłoszeniu nowej propozycji Komisji Europejskiej dotyczącej reformy polityki azylowej*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 79, s. 2; M. Bożewicz, *Stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań

CBOS”, 2016, nr 98, s. 2; M. Feliksiak, *Stosunek do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 111, s. 1; M. Feliksiak, *Stosunek do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 128, s. 1; A. Cybulska, *Stosunek do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 136, s. 1; M. Omyła-Rudzka, *Stosunek do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 153, s. 1; B. Badora, *Stosunek do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 169, s. 2; A. Głowacki, *Stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2017, nr 1, s. 2; M. Feliksiak, *Stosunek do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2017, nr 163, s. 2; M. Bożewicz, *Stosunek Polaków i Czechów do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2018, nr 87, s. 2; M. Feliksiak, *Opinia publiczna wobec uchodźców i sytuacji migrantów na granicy z Białorusią*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2021, nr 111, s. 2.

Napaść Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 r., fala migrantów uciekających przed wojną do Polski i masowy oddolny ruch społeczny pomocy uchodźcom zapewne w większej części zdeaktualizowały powyższe dane⁵.

Stosunek do uchodźców w latach 2015–2016

W 2015 r. stosunek Polaków do uchodźców uległ radykalnym zmianom. Głównym czynnikiem mającym wpływ na te zmiany były niewątpliwie informacje i komentarze medialne dotyczące wydarzeń z ostatnich miesięcy, związane z napływem i wędrowką przez państwa Unii Europejskiej tysiący uchodźców i imigrantów spoza Europy.

Zdecydowana większość z nich to muzułmanie, co w połączeniu z aktywnością muzułmańskich organizacji terrorystycznych sprzyjała narastaniu niechęci do przybylszy⁶.

W maju, kiedy w mediach pobrzmiwały jeszcze doniesienia o katastrofach na Morzu Śródziemnym, w których zginęły setki uchodźców i imigrantów próbujących przedostać się do Europy, zdecydowana większość Polaków popierała udzielanie schronienia uchodźcom z krajów objętych konfliktami zbrojnymi, choć większość tylko na pewien czas.

Jednak już od sierpnia, kiedy to coraz częściej podawane były informacje na temat olbrzymiej liczby przybylszy z Afryki i Bliskiego Wschodu, stopniowo zaczął rosnąć odsetek respondentów przekonanych, że Polska nie powinna przyjmować uchodźców.

W grudniu liczba przeciwników przyjmowania uchodźców przekroczyła liczbę osób choćby czasowo gotowych udzielić schronienia uchodźcom (53% wobec 42%).

Tylko 5% badanych stało na stanowisku, że powinniśmy przyjmować i pozwalać osiedlać się w Polsce uchodźcom z krajów, gdzie toczą się działania wojenne.

Blisko 2/5 (37%) było skłonnych udzielić im schronienia do czasu, kiedy będą mogli wrócić do swoich krajów.

⁵ A. Cybulska, *Polacy o altruizmie przed falą migracji z Ukrainy*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2022, nr 43, s. 6.

⁶ K. Kowalczyk, *Stosunek do uchodźców po atakach terrorystycznych w Paryżu*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2015, nr 172, s. 1.

Ostatni wzrost liczby przeciwników przyjmowania uchodźców był zapewne po części skutkiem paryskich ataków terrorystycznych sprzed miesiąca, których dokonali muzułmanie inspirowani przez tzw. Państwo Islamskie⁷.

Ogólny stosunek do przyjmowania uchodźców w grudniu 2016 r. utrzymywał się na poziomie podobnym do notowanego w poprzednich miesiącach. Ponad połowa badanych (52%) wyrażała sprzeciw wobec ich przyjmowania.

Dwóch na pięciu respondentów (40%) zgadzało się, by udzielić im tymczasowego schronienia (do czasu, gdy będą mogli bezpiecznie wrócić do kraju, z którego przybyli).

Jedynie mniej niż co dwudziesty badany (4%) twierdził, że powinniśmy pozwolić im osiedlić się w Polsce na stałe⁸.

Trzeba zwrócić uwagę, że badanie zostało przeprowadzone w pierwszej połowie grudnia, a więc przed zamachem w Berlinie.

To wydarzenie mogło wpłynąć na stosunek Polaków do uchodźców ze względu na bliskość geograficzną i powiązanie z naszym krajem (w zamachu została użyta polska ciężarówka, a jej kierowca — zabity).

Warto jednak przypomnieć, że wcześniejsze zamachy w Brukseli (w marcu 2016 r.) oraz w Nicei i Monachium (w lipcu 2016 r.) skutkowały jedynie niewielkim i chwilowym wahaniem opinii w tej kwestii.

Można więc przypuszczać, że poparcie bądź sprzeciw są już ugruntowanymi postawami, a kolejne zamachy będą w coraz mniejszym stopniu wpływały na stosunek Polaków do uchodźców⁹.

Stosunek do uchodźców w latach 2017–2018

W 2017 r. na przyjmowanie przez Polskę uchodźców z krajów objętych konfliktami zbrojnymi (bez sprecyzowania, skąd pochodzą) nie zgadzało się prawie 2/3 badanych — 63%, czyli o 11 p.p. więcej niż w grudniu 2016 r.

Aprobowała je natomiast 1/3 (33%), przy czym ogromna większość z tej grupy (29%, spadek o 11 p.p.) uważała, że nasz kraj powinien udzielać im schronienia jedynie do czasu, kiedy będą mogli wrócić do swojego kraju, a nieliczni (4%) zgadzali się również na ich osiedlanie się w Polsce.

Do zamachu w Paryżu w listopadzie 2015 r. Polacy byli na ogół przychylni przyjmowaniu uchodźców, choć w przeważającej części za słuszne rozwiązanie uznawali azyl tymczasowy.

Po tych wydarzeniach przewagę liczebną zyskali niezgadzający się na ich przyjmowanie, którzy od tego momentu stanowią ponad połowę badanych. Grupa ta jest największa z dotychczas zarejestrowanych¹⁰.

⁷ *Ibidem*, s. 1.

⁸ A. Głowacki, *Stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2017, nr 1, s. 1.

⁹ *Ibidem*, s. 2.

¹⁰ M. Feliksiak, *Stosunek do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2017, nr 163, s. 1.

Przekonaniem, że Polska powinna przyjmować uchodźców, wyróżniali się badani mający wyższe wykształcenie, mieszkańcy miast (zwłaszcza największych), respondenci w wieku 35–44 lata, uzyskujący miesięczne dochody *per capita* w wysokości co najmniej 1 400 zł, nieuczestniczący w praktykach religijnych, deklarujący lewicowe poglądy polityczne, a także popierający *Nowoczesną* lub *Platformę Obywatelską*.

Dezaprobatę przyjmowania przez nasz kraj azylantów sprzyjał młody wiek (18–34 lata), zamieszkiwanie na wsi, wykształcenie podstawowe lub gimnazjalne, niskie lub przeciętne dochody na osobę w rodzinie, udział w praktykach religijnych kilka razy w tygodniu lub 1–2 razy w miesiącu, prawicowe poglądy polityczne, chęć głosowania w ewentualnych wyborach parlamentarnych na ruch *Kukiz'15* oraz *Prawo i Sprawiedliwość*, a także zamiar nieuczestniczenia w wyborach¹¹.

W 2018 r. 60% Polaków było przeciwnych napływowi migrantów do naszego kraju, co oznacza spadek o 3 p.p. (zmiana w granicach błędu statystycznego).

Niemal 1/3 respondentów (29%) uważała, że powinniśmy przyjmować uchodźców do czasu, kiedy będą mogli wrócić do kraju pochodzenia, a co dwudziesty (5%) był zdania, że powinniśmy pozwolić na swobodne przybywanie i osiedlanie się uchodźców.

Nieznacznie (o 2 p.p.) wzrósł odsetek odpowiedzi „trudno powiedzieć”, co może świadczyć o malejącym zainteresowaniu tematem relokacji migrantów.

Zatem po wzroście niechęci do przyjmowania uchodźców — odnotowanym pod koniec 2017 r. — opinie się ustabilizowały¹².

Większą przychylność wobec bezwarunkowego osiedlania się migrantów deklarowali mieszkańcy ponadpółmilionowych miast (12%), osoby z wyższym wykształceniem (10%) oraz badani identyfikujący się z lewicą (11%).

Z kolei niechęć do przyjmowania uchodźców częściej niż pozostali wyrażali mieszkańcy wsi (73%), robotnicy wykwalifikowani i niewykwalifikowani (odpowiednio 77% i 78%), osoby zatrudnione w prywatnych gospodarstwach rolnych (78%), respondenci gorzej wykształceni oraz identyfikujący się z prawicą.

Warto też dodać, że — tak jak poprzednio — częstość udziału w praktykach religijnych nie wpływa na stosunek do przyjmowania uchodźców¹³.

Ocieplenie stosunku do uchodźców w 2021 r.

Stosunek Polaków do przyjmowania przez nasz kraj uchodźców jest zróżnicowany — częściej jednak niechętny niż przychylny.

Na przyjmowanie przez Polskę uchodźców z krajów objętych konfliktami zbrojnymi nie zgadza się blisko połowa badanych (48%), natomiast aprobuje je 2/5 (41%) — przy czym większość z tej grupy (33%) uważa, że nasz kraj powinien udzielać im schronienia jedynie do czasu, kiedy będą mogli wrócić do swojego kraju, a ok. 1/10 (9%) zgadza się również na ich osiedlanie się w Polsce.

¹¹ *Ibidem*, s. 2.

¹² M. Bożewicz, *Stosunek Polaków i Czechów do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2018, nr 87, s. 1–2.

¹³ *Ibidem*, s. 2.

Od poprzedniego badania na ten temat sprzed ponad trzech lat (które było — co należy podkreślić — przeprowadzane w odmiennej sytuacji na świecie) stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców wyraźnie się ocieplił:

- ubyłoby osób niechętnych,
- przybyło aprobujących — zarówno azyl tymczasowy, jak i pobyt stały.

Z historycznej już perspektywy można zauważyć, że do zamachu terrorystycznego w Paryżu w listopadzie 2015 r. Polacy byli na ogół przychylni przyjmowaniu uchodźców, choć w przeważającej mierze preferowali dla nich azyl tymczasowy. Po tym wydarzeniu przewagę zyskali niezgadzaający się na ich przyjmowanie¹⁴.

Na opinię w tej sprawie silnie rzutują preferencje polityczne badanych. Przychylny stosunek do przyjmowania uchodźców przeważa w elektoratach *Lewicy*, *Koalicji Obywatelskiej*, a także — choć w mniejszym stopniu — *Polski 2050* Szymona Hołowni.

Natomiast nie zgadzają się na to najczęściej potencjalni wyborcy *Prawa i Sprawiedliwości* (wraz z *Solidarną Polską*) oraz większość zwolenników *Konfederacji Wolność i Niepodległość*.

Niechęć do przyjmowania uchodźców jest także relatywnie częsta wśród badanych o prawicowych poglądach, zaangażowanych religijnie — szczególnie uczestniczących w praktykach religijnych kilka razy w tygodniu — a ponadto wśród:

- respondentów w wieku 55–64 lata,
- mających wykształcenie podstawowe lub zasadnicze zawodowe,
- robotników (wykwalifikowanych i niewykwalifikowanych),
- rolników,
- uzyskujących niskie dochody w przeliczeniu na osobę w gospodarstwie domowym (poniżej 1 500 zł).

Aprobatę w tej kwestii wyrażają przede wszystkim:

- ludzie o orientacji lewicowej,
- nieangażujący się religijnie,
- najmlodszy (18–24 lata),
- mieszkańcy dużych (100 000–499 999 ludności) i największych (półmilionowych i większych) miast,
- najlepiej wykształceni,
- kadra kierownicza i specjaliści z wyższym wykształceniem,
- pracownicy administracyjno-biurowi,
- prywatni przedsiębiorcy,
- respondenci uzyskujący najwyższe dochody *per capita* (3 000 zł i więcej)¹⁵.

Stosunek do umożliwienia występowania o azyl migrantom z krajów Bliskiego Wschodu, Afryki oraz Afganistanu, którzy przebywają na granicy polsko-białoruskiej, jest bardziej niechętny niż ogólne nastawienie do przyjmowania uchodźców, co wynika z faktu, że na postrzeganie całej sytuacji nakładają się podejrzenia wobec

¹⁴ M. Feliksiak, *Opinia publiczna wobec uchodźców i sytuacji migrantów na granicy z Białorusią*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2021, nr 111, s. 1.

¹⁵ *Ibidem*, s. 2.

Białorusi o organizowanie celowego przerzutu migrantów przez granicę z Polską (a także z Litwą i Łotwą).

Przekonanie, że migrantom przebywającym na granicy polsko-białoruskiej powinno umożliwiać się wystąpienie o azyl w naszym kraju, wyraża 1/3 Polaków (33%), natomiast ponad połowa jest przeciwnego zdania (52%)¹⁶.

Ogólny stosunek badanych do przyjmowania przez Polskę uchodźców wyraźnie rzutuje na ich opinie w sprawie migrantów na granicy z Białorusią.

Respondenci, którzy opowiadają się za przyjmowaniem przez nasz kraj uchodźców, w większości uważają, że migranci przebywający na polsko-białoruskiej granicy powinni mieć możliwość występowania o azyl w Polsce.

Z kolei ankietowani niechętni przyjmowaniu uchodźców konsekwentnie są w dużym stopniu również przeciwnikami inicjowania procedury azylowej w tej konkretnej sytuacji¹⁷.

Podsumowanie

W dn. 24 lutego 2022 r. rozpoczęła się rosyjska inwazja na Ukrainę. Wbrew przewidywaniom znacznej części ekspertów Rosjanie podjęli działania wojenne na pełną skalę.

Społeczność międzynarodowa dość zgodnie potępiła Rosję, wiele krajów nałożyło na nią dotkliwe sankcje, a także militarnie, finansowo i humanitarnie wspiera Ukrainę.

Polska należy do krajów najbardziej odczuwających skutki toczącej się za jej granicą wojny, m.in. ze względu na gigantyczny napływ uchodźców z Ukrainy¹⁸.

Polacy są w zasadzie jednomyślni w kwestii przyjmowania uchodźców z Ukrainy. Przekonanie, że nasz kraj powinien ich przyjmować, wyraża ponad dziewięćciu na dziesięciu badanych (94%), w tym niemal 3/5 (57%) w sposób katerygiczny. Przeciwnego zdania jest zaledwie trzech na stu ankietowanych (3%)¹⁹.

Poparcie dla przyjmowania przez Polskę uchodźców z Ukrainy dominuje we wszystkich analizowanych grupach społeczno-demograficznych i światopoglądowych. Nieco wyższy niż przeciętny poziom sprzeciwu obserwujemy wśród:

- młodszych respondentów (18–24 lata — 6%, 25–34 lata — 7%),
- robotników wykwalifikowanych (8%).

Wyróżniają się pod tym względem również:

- osoby deklarujące brak zainteresowania polityką (10%),
- zwolennicy *Konfederacji* (10%)²⁰.

¹⁶ *Ibidem*, s. 3.

¹⁷ *Ibidem*, s. 3.

¹⁸ *Idem*, B. Roguska, *Polacy wobec rosyjskiej inwazji na Ukrainę*, „Komunikaty z Badań CBOS”, 2022, nr 38, s. 1.

¹⁹ *Ibidem*, s. 8.

²⁰ *Ibidem*, s. 9.

Bibliografia

- Badora B., *O kryzysie migracyjnym po zamachach w Brukseli*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 69.
- Badora B., *Stosunek do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 169.
- Badora B., *Stosunek do przyjmowania uchodźców po ogłoszeniu nowej propozycji Komisji Europejskiej dotyczącej reformy polityki azylowej*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 79.
- Bożewicz M., *Stosunek do przyjmowania uchodźców w Polsce i w Czechach*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 54.
- Bożewicz M., *Stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 98.
- Bożewicz M., *Stosunek Polaków i Czechów do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2018, nr 87.
- Cybulska A., *Polacy o altruizmie przed falą migracji z Ukrainy*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2022, nr 43.
- Cybulska A., *Stosunek do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 136.
- Feliksiak M., *Opinia publiczna wobec uchodźców i sytuacji migrantów na granicy z Białorusią*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2021, nr 111.
- Feliksiak M., *Stosunek do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 111.
- Feliksiak M., *Stosunek do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 128.
- Feliksiak M., *Stosunek do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2017, nr 163.
- Feliksiak M., Roguska B., *Polacy wobec rosyjskiej inwazji na Ukrainę*, „Komunikaty z Badań CBOS”, 2022, nr 38.
- Głowacki A., *Stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2017, nr 1.
- Kalka J., *Stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 24.
- Kowalczyk K., *O uchodźcach w przededniu unijnego szczytu poświęconego kryzysowi migracyjnemu*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2015, nr 133.
- Kowalczyk K., *Polacy wobec problemu uchodźstwa*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2015, nr 81.
- Kowalczyk K., *Stosunek do uchodźców po atakach terrorystycznych w Paryżu*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2015, nr 172.
- Kowalczyk K., *Stosunek do uchodźców w kontekście kryzysu migracyjnego w Europie*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2015, nr 122.
- Kowalczyk K., *Stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 12.
- Kowalczyk K., Sobiecka S., Stalmach R., *Polacy o uchodźcach — w internecie i w „realu”*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2015, nr 149.
- Omyła-Rudzka M., *Stosunek do przyjmowania uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2016, nr 153.
- Polacy wobec uchodźców*, „Komunikat z Badań CBOS”, 1997, nr 155.
- Społeczne postawy wobec uchodźców i imigrantów zarobkowych*, „Komunikat z Badań CBOS”, 1992, nr 403.
- Wenzel M., *Opinie ludności z krajów Europy Środkowej o imigrantach i uchodźcach*, „Komunikat z Badań CBOS”, 2005, nr 60.

The attitude of Poles to accepting refugees from countries affected by armed conflicts

Abstract

The aim of the research is to present the attitude of Poles to accepting refugees from countries affected by armed conflicts. In order to achieve the aim of the research, it was necessary to show respondents' indications regarding the admission of refugees from countries affected by armed conflicts in 2015–2021 and the attitude towards refugees in 2015–2016. The attitude towards refugees in 2017–2018 is also presented and it is shown that it has improved in 2021. The article was prepared on the basis of a review of selected messages from the research of the Polish Center for Public Opinion Research (CBOS) carried out in recent years.

Keywords: armed conflict, refugee.

Grzegorz Goryński

Powszechna Wyższa Szkoła Humanistyczna Pomerania w Chojnicach
ORCID 0000-0001-7560-6312

Formy nielegalnej migracji do Polski w statystyce Straży Granicznej RP ostatnich lat

Streszczenie

Autor prezentuje problematykę nielegalnej migracji do Unii Europejskiej i do Polski, a także ukazuje jej szlaki i formy. Nasz kraj leży w szczególnym położeniu geopolitycznym, między bogatymi i mniej zasobnymi państwami. Takie położenie sprawia, że migranci starają się wykorzystywać to położenie i przez Polskę przemieszczać się do Europy zachodniej. Należy także podkreślić, że odgąd RP przyjęło do struktur UE i strefy Schengen, stała się ona także celem dla imigrantów. W tekście przedstawiono główne zadania, jakie realizuje polska Straż Graniczna w zakresie przeciwdziałania nielegalnej migracji, a na podstawie danych statystycznych — osiągnięte efekty działań w tym zakresie. Przedstawione dane wskazują, że pobytem w Polsce zainteresowanych jest dużo cudzoziemców z państw trzecich. W ostatnich latach do Polski przyjeżdżało ich około 18 milionów, czyli prawie połowa zamieszkałych tu rodaków. Natomiast tylko niewielki odsetek z nich usiłował dostać się do naszego kraju w sposób nielegalny.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, migracja, nielegalna migracja, Straż Graniczna RP.

Migracje ludności są zjawiskiem starym, jak istnienie człowieka na Ziemi, gdyż poszukiwał on ciągle dla siebie oraz bliskich nowych, lepszych warunków do życia i ogólnie pojętej bezpiecznej egzystencji. Z czasem, kiedy zorganizowały się duże wspólnoty, powstawały państwa oraz granice, pojawiał się problem. Nie wszędzie przyjmowano chętnie nowych przybyszów. Obecnie, migracje międzynarodowe mocno wpływają na politykę wewnętrzną i zagraniczną wielu państw. Jako zjawisko o wymiarze globalnym, oddziałują one na wszystkie niemal kraje, czyniąc je organizacjami wysyłającymi, przyjmującymi lub tranzytowymi.

W niniejszym opracowaniu przyjętym problemem badawczym było szukanie odpowiedzi na pytanie, jaka jest skala i formy migracji na wschodnioeuropejskim szlaku migracyjnym oraz w jakim stopniu może ona wpływać na bezpieczeństwo UE. Natomiast przyjęta hipoteza badawcza zakładała, że skala imigracji do Polski na tym szlaku, w porównaniu do innych, istniejących szlaków migracyjnych do EU nie jest znaczna i ze względu na swoje rozmiary nie wpływa znacząco na jej bezpieczeństwo, a formy nielegalnej migracji są podobne do tych, jakie odnotowuje Frontex w skali całej UE.

Próba ukazania wpływu migracji na bezpieczeństwo¹ nie jest zadaniem łatwym, gdyż pojęcie migracji², jak i bezpieczeństwa oraz występujące między nimi w dużym stopniu zależności bywają subiektywne, a przez to trudne są do jednoznacznego i precyzyjnego zdefiniowania. Po drugie, relacje między migracjami a bezpieczeństwem mają również złożony charakter. Rozpatrując wzajemne między nimi powiązania (używając kryterium podmiotowego), można mówić o wpływie migracji na bezpieczeństwo jednostek (migrantów), społeczności lokalnych, społeczeństw, państw oraz organizacji (Unia Europejska), a także o oddziaływaniu migracji na bezpieczeństwo międzynarodowe. Rozpatrując wpływ migracji na bezpieczeństwo³ państwa, można mówić natomiast o różnych jego wymiarach: zewnętrznym, wewnętrznym, politycznym, społecznym, ekonomicznym, kulturowym, demograficznym itp. Migracje o zasięgu międzynarodowym mogą powodować wzmocnienie bezpieczeństwa państw w jednym obszarze, a osłabić w innym⁴, a czasem wywołać sytuacje kryzysowe o zasięgu lokalnym lub regionalnym.

Polska leży w środkowej Europie, między uprzemysłowionymi i bogatymi państwami jej zachodniej części a biedniejszymi i słabiej rozwiniętymi krajami poradzieckimi na wschodnioeuropejskim szlaku migracyjnym. Za sprawą przemian polityczno-gospodarczych lat 90. XX w. sytuacja w naszym kraju zaczęła się powoli zmieniać na lepszą, a od momentu przystąpienia Polski do UE (2004) i Strefy Schengen (2007) znalazła się w zainteresowaniu migrantów ze wschodu Europy: z Rosji, Ukrainy, Białorusi, a także byłych republik ZSRR, jak też Azji: Indii, Wietnamu, Chin. Ci „nielegalni” przemieszczają się głównie do Polski, jako kraju tranzytowego, chociaż część z nich upatruje go jako docelowy kraj swojej wędrówki. Są to głównie osoby, które mają zamiar poprawić swoją sytuację materialną, czyli migranci ekonomiczni. Niewielka ich część to także uchodźcy.

Jednym ze znaczeń określenia „migracja” w *Słowniku 100 tysięcy potrzebnych słów* podano, że jest to: *masowe przemieszczanie się ludności zwykle w poszukiwaniu lepszych warunków życia*⁵.

¹ O wieloznaczności pojęcia bezpieczeństwa, mnogości definicji i potrzeby ich uporządkowania pisał J. Stańczyk, *Poszukiwanie reguł definiowania bezpieczeństwa*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 2016, nr 10, s. 21–22; zob. M. Kopczewski, *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa — wybrane elementy*, „Doctrina. Studia społeczno-polityczne” 2013, nr 10, s. 110.

² Więcej o typologii migracji: K. Cebul, R. Podgórska, W. Fehler, *Migracje jako wyzwania dla Unii Europejskiej i wybranych państw członkowskich*, Difin, Warszawa 2017, s. 24–34; zob. też T. Kaczmarczyk, *Migracja — charakterystyka zjawiska*, „Zeszyty Naukowe PWSZ im. Witelona” 2015, nr 16(3). Więcej o migracji międzynarodowej i jej przyczynach: E. Kacperska, M. Kacprzyk, D. Kmiec i in., *Migracje międzynarodowe w Europie. Trendy — Problemy — Wyzwania*, Wyd. SGGW, Warszawa 2019, s. 11–17.

³ Historycznie rozumienie pojęcia „bezpieczeństwo” ulegało zmianom, a współczesna koncepcja bezpieczeństwa ma znacznie szerszy wymiar niż w przeszłości. Zob. R. Szynowski, *Bezpieczeństwo w bieżącej działalności administracji publicznej*, (w:) *Bezpieczeństwo. Teoria — Badania — Praktyka*, A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina (red.), CNBOP-PIB, Józefów 2015, s. 109.

⁴ R. Raczynski, *Wpływ migracji międzynarodowych na bezpieczeństwo wewnętrzne państwa*, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka”, Kraków 2015, s. 13–14.

⁵ *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, J. Bralczyk (red.), Warszawa 2005, s. 401.

Analizujący istotę i typologię migracji⁶ zauważają jednak, że w ostatnim czasie szczególnie dużą popularnością cieszy się podejście demograficzne, badające to złożone zjawisko. Uwypukla ono znaczenie fizycznego przemieszczania się i zmiany miejsca zamieszkania. Przyjmowane na tym gruncie definicje migracji narażone są jednak na krytykę za jednostronność i brak odniesień do indywidualnych i społeczno-kulturowych problemów, jakie towarzyszą temu zjawisku. Rozpatrując problematykę migracyjną w naszym kraju warto zwrócić uwagę na analizy Stephena Castlesa i Marka J. Millera, którzy wyróżnili sześć trendów współczesnej migracji. Są to:

- globalizacja, która sprawia, że migracje masowe obejmują coraz większą liczbę państw, nadając im charakter wieloetniczny i wielokulturowy; przyczyny i skutki mają charakter globalny;
- przyspieszenie — we wszystkich regionach świata następuje dynamiczny wzrost liczby migrantów; zwiększa się także zasięg przepływów migracyjnych oraz liczba ich kierunków;
- zróżnicowanie — w większości państw mamy do czynienia z całą paletą form migracji (np. uchodźstwo, migracja pracownicza, osiedlanie się na stałe);

⁶O migracji ludzi napisano sporo, ujmując ten temat w różnych aspektach. Przedstawiając problematykę migracji, a szczególnie tej nielegalnej, warto zwrócić uwagę na kilkanaście publikacji, które ukazały się w ostatnich latach. Tematykę tę poruszają m.in.: 25 wykładów o migracjach, M. Lesińska, M. Okólski (red.), Scholar, Warszawa 2018; P. Lubiewski, *Nielegalna migracja. Zagrożenia bezpieczeństwa*, Szczytno 2016; idem, *Nielegalna migracja. Przeciwdziałanie. Aspekty instytucjonalne i prawne*, Szczytno 2018; K. Cebul, R. Podgórska, W. Fehler, op. cit.; G. Goryński, *Problem nielegalnej migracji w kontekście działań Straży Granicznej RP*, (w:) *Wybrane problemy bezpieczeństwa w rejonie suwalskim. Rola i zadania sektora pozamilitarnego*, M. Wiszniewska, M. Andryszczyk, Z. Ciekot i in. (red.), Difin, Warszawa 2020; S. Castles, M.J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, PWN, Warszawa 2011; J. Cabańska, *Uwarunkowania migracji ludności na jednolitym rynku europejskim na przykładzie nowych państw członkowskich Unii Europejskiej*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Poznań 2015; W. Burawska, *Nielegalna migracja jako jeden z czynników zagrożenia bezpieczeństwa państwa*, „Obronność — Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia AON” 2012, nr 1; K. Głębocka, *Przerzut migrantów do lub przez terytorium Polski*, Instytut Studiów Społecznych UW, Warszawa 1999; K. Gomółka, *Przeciwdziałanie nielegalnej emigracji na granicy polsko-rosyjskiej w dobie członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2017 sekcja K, vol. 24/2; B. Mróz, *Wpływ zagrożeń migracyjnych na bezpieczeństwo wewnętrzne państwa*, „Journal of Modern Science” 2017, tom 2(33); S. Musiał, *Państwa Unii Europejskiej wobec kryzysu migracyjnego w Europie*, „Colloquium. Edukacja — Polityka — Historia” 2019, nr 1; H. Wyligala, *Strategiczny rozwój narzędzi polityki migracyjnej UE w obliczu kryzysu migracyjnego*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2016, vol. 10, nr 2, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej we Wrocławiu; D. Jurczak, *Migracja legalna i nielegalna we współczesnej Polsce*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne” 2012, nr 1; J. Lercel, *Przeciwdziałanie nielegalnej imigracji w Unii Europejskiej. Stan prawny po wejściu w Życie Traktatu Lizbońskiego*, „Poliarchia” 2014, nr 2, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych UJ w Krakowie; M. Pietryka, *Kryzys migracji jako stan wyjątkowy*, „Colloquium” 2019, nr 2; M. Podraza, *Nielegalna migracja w Unii Europejskiej a szlak bałkański*, „Studia Prawnoustrojowe” 2020, nr 48; R. Raczynski, op. cit.; A. Sakson, *Migracje — fenomen XX i XXI wieku*, „Przegląd Zachodni” 2008, nr 2; R. Suduł, *Definicje i uwarunkowania nielegalnej imigracji*, „Rocznik Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL” 2012–2013, t. 8–9, z. 1; P. Wilk, *Nielegalna migracja i jej rodzaje na przykładzie przejścia granicznego Warszawa-Okęcie w latach 2009–2014*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 2016, nr 10; G. Tutak, *Przeciwdziałanie nielegalnej imigracji do Polski na granicy polsko-ukraińskiej w latach 2009–2019*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2021, nr 1(28).

- feminizacja — coraz większą rolę we wszystkich regionach i typach migracji odgrywają obecnie kobiety;
- upolitycznianie migracji — międzynarodowy jej charakter oddziałuje coraz silniej na politykę poszczególnych państw, co widać obecnie na przykładzie stosunków polsko-białoruskich i ochrony odcinka granicy państwowej między tymi dwoma państwami;
- rozpowszechnianie migracji tranzytowej — dochodzi do tego zjawiska wówczas, kiedy kraje tradycyjnie emigracyjne stają się krajami tranzytowymi dla migracji lub imigracji (np. obecnie Polska)⁷.

Przyczyny procesów migracyjnych dzielone są na globalne o charakterze ogólnym, które mają wpływ na ogół procesów migracyjnych, oraz na czynniki:

- wypychające tzw. *push factors*,
- i przyciągające, sprzyjające tzw. *pull factors*⁸.

Podsumowując różne aspekty migracji⁹, warto przytoczyć za Renatą Podgórzyską, Krzysztofem Cebulem i Włodzimierzem Fehlerem, że jest zjawiskiem złożonym, wieloczynnikowym, towarzyszącym człowiekowi w różnych formach i skali. Migracja, jak podkreślili oni, to najogólniej wędrownia, zmiana miejsca pobytu (zamieszkania) na stałe lub w dłuższym okresie czasu, to przemieszczanie (ruch) większych lub mniejszych grup ludności, a nawet pojedynczych osób. Interdyscyplinarne ujęcie migracji sprawia, że badającym je nie udało się ustalić jednej, szeroko akceptowanej definicji. Migracja to przynależny składnik bytu ludzkiego. Zawsze wiąże się ona z przemieszczaniem i zmianą miejsca pobytu — zamieszkania, połączona z określonym okresem czasu, miejsca i konkretnych osób grupą, którzy mają określone uwarunkowania i motywy, które decydują ostatecznie o jej rodzaju¹⁰.

Migrację, jak słusznie zauważają oni, stosując kryterium przestrzegania przepisów prawa, wyróżnić można na legalną, nielegalną oraz pobyt nieuregulowany (ubieganie się o azyl, zezwolenie na pobyt), którą niektórzy badacze określają terminem okresu przejściowego. Ten pierwszy rodzaj wiąże się z zachowaniem obowiązujących reguł prawnych przez przemieszczające się osoby. Nielegalna migracja wiąże się najogólniej z bezprawnym przekraczaniem granic państwowych z zamiarem stałego lub czasowego osiedlenia się na terytorium innego państwa. Jedną z najczęściej wymienianych i najważniejszych typologii migracji opisywanych w literaturze oparta jest na kryterium przyczyn, ekonomicznych i pozaekonomicznych. Ekonomiczne

⁷K. Cebul, R. Podgórzyska, W. Fehler, *op. cit.*, s. 22–23.

⁸E. Kacperska, M. Kacprzyk, D. Kmieć i in., *op. cit.*, s. 17.

⁹Dla celów badawczych i dydaktycznych warto za ważne dodać jeszcze następujące pojęcia: (i) strumień migracyjny, które oznaczają liczbę migrantów przyjeżdżających lub wyjeżdżających z określonego państwa; (ii) napływ migracyjny określający liczbę przybyłych do danego państwa osób, w danym okresie czasu; (iii) odpływ migracyjny wyrażający liczbę osób, które opuściły w danym okresie państwo; (iv) zasoby migracyjne, to liczba migrantów przebywających w państwie, uchwycona w danym momencie; (v) saldo migracji — to różnica między napływem a odpływem migrantów. *Ibidem*.

¹⁰*Ibidem*.

przyczyny migracji należą do najstarszych jej źródeł, a współcześnie stanowią także jeden z najczęstszych motywów, jakimi kierują się migrujący ludzie¹¹.

Monika Trojanowska-Strzęboszewska stwierdziła, że w dokumentach politycznych i prawnych (prawie pierwotnym i wtórnym) UE dominuje określenie „nielegalna” wobec wszystkich form migracji niezgodnych z przepisami imigracyjnymi. W ostatniej dekadzie obserwujemy jednak odchodzenie przez Parlament Europejski czy Europejską Agencję Praw Podstawowych od używania określnika „nielegalna” na rzecz terminu „nieregularna”. Jednak prawnej definicji „nieregularnej imigracji” w UE nie ma. Wykładni znaczenia terminu „nielegalna imigracja” Komisja Europejska dokonała w 2006 r. Zgodnie z jej interpretacją określenie to w sensie ogólnym odnosi się do obywateli państw trzecich, którzy wjechali i/lub przebywają na terytorium państwa członkowskiego w sposób niezgodny z prawem. Komisja Europejska „nielegalną imigrację” odniosła ponadto do trzech kategorii osób. Pierwsza dotyczy obywateli państw trzecich, którzy w nieuprawniony sposób przekroczyli granicę zewnętrzną UE drogą powietrzną, lądową lub morską, posługując się np. fałszywymi lub podrobionymi dokumentami albo za pośrednictwem sieci przestępczości zorganizowanej. Druga obejmuje zjawisko „nieregularnej imigracji” obywateli państw trzecich, którzy do UE wjechali spełniając wszystkie wymogi prawne — za okazaniem ważnej wizy lub skorzystali z systemu bezwizowego, ale bezprawnie przedłużyli swój pobyt lub zmienili jego cel bez zgody właściwych władz. Trzecia kategoria dotyczy osób, które ubiegały się o azyl w państwie członkowskim UE i pozostały w nim pomimo, że podjęto ostateczną decyzję odmowną w ich sprawie¹².

Legalne przekraczanie granic zewnętrznych państw obszaru Schengen dozwolone jest wyłącznie w przejściach granicznych i w ustalonych godzinach ich otwarcia. Ruch graniczny osób na granicach zewnętrznych podlega odprawom dokonywanym przez Straż Graniczną. Powyższym czynnościom mogą podlegać również środki transportu i przedmioty będące w posiadaniu osób przekraczających granicę. Do przeszukań stosuje się prawo krajowe danego państwa członkowskiego. Osoby korzystające z prawa do swobodnego przemieszczania się na mocy prawa Unii podlegają odprawie, przy wjeździe i wyjeździe, w następujący sposób:

- weryfikacji tożsamości i obywatelstwa osoby oraz autentyczności oraz ważności dokumentu podróży uprawniającego do przekroczenia granicy, w tym również poprzez sprawdzenie w odpowiednich bazach danych, w szczególności: w SIS; w bazie danych Interpolu o skradzionych lub utraconych dokumentach podróży (SLTD), jak też w krajowych bazach danych zawierających informacje o skradzionych, przywłaszczonych, utraconych i unieważnionych dokumentach podróży;
- weryfikacji, czy osoba korzystająca z prawa do swobodnego przemieszczania się na mocy prawa Unii nie jest uznawana za stanowiącą zagrożenie dla porządku publicznego, bezpieczeństwa wewnętrznego, zdrowia publicznego lub stosunków

¹¹ *Ibidem*, s. 28.

¹² M. Trojanowska-Strzęboszewska, *Polityka Unii Europejskiej wobec nieregularnej imigracji*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2020, nr 20, s. 169–170.

międzynarodowych któregośkolwiek z państw członkowskich, w tym również poprzez sprawdzenie w SIS i innych odpowiednich unijnych bazach danych.

W przypadku wątpliwości co do autentyczności dokumentu podróży lub tożsamości jego posiadacza weryfikuje się co najmniej jeden z identyfikatorów biometrycznych umieszczanych w paszportach i dokumentach podróży wydanych zgodnie z rozporządzeniem (WE) nr 2252/2004. W miarę możliwości weryfikacji takiej dokonuje się także w odniesieniu do dokumentów podróży nieobjętych tym rozporządzeniem¹³.

Artykuł 7 Kodeksu granicznego Schengen nakazuje Strażom Granicznym wszystkich państw-członków, aby podczas wykonywania swoich obowiązków w pełni szanowali ludzką godność, przede wszystkim *gdy ma do czynienia z osobami wymagającymi szczególnego traktowania, wszelkie środki podjęte podczas wykonywania zadań muszą być proporcjonalne. (...) Podczas dokonywania odprawy granicznej funkcjonariusze SG nie mogą dyskryminować osób ze względu na płeć, rasę lub pochodzenie etniczne, religię lub światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną*¹⁴. To ważny nakaz zachowania funkcjonariuszy SG, niestety z jego przestrzeganiem, jak pokazuje codzienna praktyka, bywa różnie.

Mobilność ludzka prezentuje nam, że państwa mimo podejmowanych przedsięwzięć na ich granicach, nie są zamkniętymi systemami, ale stanowią wzajemnie rozłączne i suwerenne terytoria, warunkujące swoistość migracji międzynarodowych. Dlatego też procesy migracyjne są przedmiotem zainteresowania m.in. politologów ze względu na ich potencjał konsensualny oraz konfliktogenny. Z jednej strony są one bowiem czynnikiem sprzyjającym rozwojowi, z drugiej natomiast mogą stanowić źródło napięć społecznych i związanych z nimi konfliktów politycznych¹⁵, wpływają na poczucie bezpieczeństwa wewnętrznego.

Stan badań nad nielegalną migracją w Polsce według Dariusza Jurczaka jest niewystarczający i tłumaczy go faktem pojawienia się tego zjawiska w formie masowej dopiero w XX w. O ile w państwach Europy Zachodniej badanie nielegalnej migracji cudzoziemców osiągnęło poziom bardzo zaawansowany i istnieje pokaźna literatura na ten temat, o tyle w Polsce studia i prace badawcze ostatnich lat mają, w jego ocenie, charakter wstępnych analiz. Sytuacja taka wydaje się być zrozumiała, ponieważ procesy migracyjne w Polsce na szerszą skalę zaistniały dopiero na początku lat dziewięćdziesiątych XX w., a po przyjęciu Polski do UE mocno się nasiliły¹⁶.

Imigracja, według prawa unijnego, oznacza działanie, w wyniku którego osoba ustanawia swoje miejsce zamieszkania na terytorium państwa członkowskiego UE na okres, który wynosi co najmniej dwanaście miesięcy lub co do którego przewiduje się, że będzie on tyle wynosić, będąc uprzednio rezydentem innego państwa członkowskiego lub państwa trzeciego. Natomiast emigracja oznacza działanie,

¹³ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/399 z 9 marca 2016 r. w sprawie unijnego kodeksu zasad regulujących przepływ osób przez granice — kodeks graniczny Schengen, tekst jednolity Dz. Urz. UE L 77 z 23.03.2016 r., dalej: Kodeks graniczny Schengen.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ J. Cabańska, *op. cit.*, s. 20.

¹⁶ D. Jurczak, *op. cit.*, s. 52–53; T. Kaczmarczyk, *op. cit.*, s. 9.

w ramach którego osoba, mająca uprzednio miejsce zamieszkania na terytorium państwa członkowskiego UE, zaprzestaje posiadania swojego zwyczajowego miejsca zamieszkania w tym państwie członkowskim na okres, który wynosi co najmniej dwanaście miesięcy lub co do którego przewiduje się, że będzie on tyle wynosić¹⁷.

Definicja „nielegalnej migracji” jest zatem szeroka. Zawiera różnorakie formy aktywności jednostek i grup społecznych stawiających sobie za cel pokonanie w sposób nielegalny bariery jaką jest granica państwowa¹⁸ w celu stałego lub czasowego osiedlenia się na wybranym terytorium¹⁹. Pod tym pojęciem kryje się jedna z najpoważniejszych form przestępczości granicznej, transgraniczny przemyt (przerzut) ludzi na terytorium jakiegoś państwa, którego osoba nie jest obywatelem lub nie posiada stałego miejsca zamieszkania. Nielegalna migracja jest ściśle powiązana z pojęciem przekroczenia granicy państwa wbrew obowiązującym przepisom prawa, które dokonywane jest przez osobę lub wieloosobowe grupy. Najczęściej proceder ten jest organizowany przez wyspecjalizowane, dobrze zorganizowane, często międzynarodowe grupy przestępcze, które czerpią z tego ogromne korzyści²⁰.

Przemytnicy ludzi organizują nie tylko środki transportu przez kraje tranzytowe, ale także schronienie na czas przerzutu do miejsca docelowego, *odpowiednie* dokumenty (podrobione lub przerobione). Są one przeważnie przewożone przez inne osoby. Przy przemycie ludzi trudna jest procedura dowodowa, ponieważ ani w interesie przetrzymujących ani przetrzucanych nie jest wyjawienie prawdy. Cudzoziemcy ujęci w Polsce bez dokumentów twierdzą, że paszporty z polskimi wizami zostały im ukradzione razem z pieniędzmi przeznaczonymi na pobyt w Polsce. Narzucając przez to dodatkową pracę funkcjonariuszom Straży Granicznej lub policjantom mając nadzieję, że jeśli nie udowodni im się nielegalnego przekroczenia granicy, to łatwiej otrzymają status uchodźcy. Część cudzoziemców, według Katarzyny Głębockiej, wkrótce po złożeniu wniosku o azyl, opuszcza ośrodki i ukrywa się gdzieś na terenie Polski próbując w tym czasie ponownie przedostać się na Zachód. Istnieją dwie typowe trasy przerzutu migrantów: szlak wschodnioeuropejski prowadzący z kraju pochodzenia przez b. ZSRR, Polskę, do Europy Zachodniej oraz szlak południowo-europejski zaczynający się w Istambule, a kończący na przekroczeniu granicy polsko-niemieckiej i dotarciu do Berlina. Kanał przerzutowy przez Europę Południową,

¹⁷ Zakres danych o migracjach zagranicznych i ochronie międzynarodowej oraz ich dostępność w świetle Rozporządzenia (WE) nr 862/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 lipca 2007 r. w sprawie statystyk Wspólnoty z zakresu migracji i ochrony międzynarodowej, Dz. Urz. UE L 199 z 31.08.2007 r., s. 24.

¹⁸ Granicą państwową w myśl prawa polskiego określamy *powierzchnię pionową przechodzącą przez linię graniczną, oddzielającą terytorium państwa polskiego od terytoriów innych państw i od morza pełnego*. Rozgranicza ona także przestrzeń powietrzną, wody i wnętrze ziemi. Ustawa z 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej, Dz.U. z 2019 r. poz. 1776 z późn. zm.

¹⁹ T. Kaczmarczyk, *op. cit.*, s. 10. Więcej na ten temat: T. Boratyńska, *Zwalczanie przestępczości w Unii europejskiej. Współpraca sądowa i policyjna w sprawach karnych*, A. Górski, A. Sakowicz (red.), Warszawa 2006, s. 184.

²⁰ Szerzej na temat patologii procesów migracyjnych, a zwłaszcza handlu ludźmi, szczególnie kobietami: P. Wilk, *op. cit.*, s. 180.

w jej ocenie, jest trudniejszy do pokonania (więcej granic, dokładniejsza kontrola), stąd najwięcej imigrantów próbuje szlaku wschodnioeuropejskiego²¹.

Z nielegalną formą migracji łączy się także nielegalny pobyt cudzoziemca w danym państwie. Następuje on wówczas, gdy legalnie wjechał on na pobyt czasowy do określonego państwa na podstawie ważnego paszportu, ważnej wizy lub zezwolenia na pobyt, a następnie po upływie tego terminu nie opuścił go.

Jak zauważa Aleksandra Szczerba-Zawada jedną z form nielegalnej migracji są także fikcyjne małżeństwa z obywatelem państwa docelowego²².

Tomasz Kaczmarczyk pojęcie *nielegalnej migracji* zdefiniował jako *wjazd na terytorium państwa docelowego albo pozostanie na jego terytorium w sposób naruszający prawodawstwo tego państwa*²³.

Ruchy migracyjne są przedmiotem badań wielu dyscyplin naukowych. W niniejszym opracowaniu analizowane będą one z perspektywy politycznej, gdyż kluczowe znaczenie w opisie tego zjawiska ma pojęcie państwa i jego granic.

Głównymi przyczynami według niego, powodującymi rozwój nielegalnej imigracji są różne przyczyny (określane jako wypychające), które występują w kraju pochodzenia cudzoziemca, takie jak:

- braki: znalezienia pracy, zaspokojenia podstawowych potrzeb, a w konsekwencji perspektyw rozwojowych,
- ubóstwo,
- konflikty zbrojne i wojny,
- klęski żywiołowe²⁴.

Na inne problemy w badaniach imigracji i emigracji w UW wskazują Marta Pachocka i Jan Misiuna. Wynikają one ich zdaniem z różnych definicji tych zjawisk w obrębie samej UE²⁵.

Ruchy migracyjne są, jak zaznaczono wcześniej, przedmiotem badań wielu dyscyplin naukowych. W niniejszym opracowaniu analizowane będą one z perspektywy politycznej i prawnej, gdyż kluczowe znaczenie w opisie tego zjawiska ma pojęcie państwa i jego granic.

Rozpatrywanie zagrożeń nielegalnej migracji dla bezpieczeństwa Polski i Unii Europejskiej winno być prezentowane w ujęciu systemowym, funkcjonowania Straży Granicznej RP (SG) i innych instytucji zajmujących się tą problematyką. Nauki o bezpieczeństwie wchodzące w skład dziedziny nauk społecznych, jak zauważył Andrzej Chodzyński, nie doczekały się własnej metodologii badań, ale wykorzystują

²¹ K. Głębocka, *op. cit.*, s. 19.

²² A. Szczerba-Zawada, *Polityka imigracyjna Unii Europejskiej jako determinant bezpieczeństwa państw członkowskich UE*, (w:) *Bezpieczeństwo narodowe. Zagrożenia i determinanty zmian*, A. Chabasińska, Z. Czachór (red.), Difin, Warszawa 2016, s. 78.

²³ T. Kaczmarczyk, *op. cit.*, s. 10. Więcej na temat zdefiniowania „nielegalnej migracji”: R. Suduł, *op. cit.*, s. 375–379.

²⁴ T. Kaczmarczyk, *op. cit.*, s. 10.

²⁵ M. Pachocka, J. Misiuna, *Migracje międzynarodowe — dylematy definicyjne i poznawcze. Przykłady z Unii Europejskiej i Stanów Zjednoczonych*, (w:) *Współczesny matrix? Fikcja w życiu gospodarczym, politycznym i społecznym*, J. Osiński (red.), Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2015, s. 302.

dorobek innych dyscyplin naukowych. Przedmiotem badań nauk o bezpieczeństwie są systemy bezpieczeństwa, podobnie jak systemy w naukach o zarządzaniu. Uwagę zwraca się według niego na analizę systemową i jej procedury²⁶.

Podejście sytuacyjne, jak zauważył on, które powstało na bazie szkoły systemowej, ważne jest dla działań organizacji w otoczeniu turbulentnym. Interakcje z otoczeniem mają charakter różnicowany. Wpływa na to nie tylko stosowana technologia, ale również typ działalności. Zrozumienie położenia w jakiej znalazła się organizacja, polega na rozpoznawaniu cech relacji jej z otoczeniem zewnętrznym i pomiędzy wewnętrznymi systemami organizacji²⁷.

Analizując zagrożenia wynikające z nielegalnej migracji warto zwrócić uwagę na jedno z najistotniejszych jak się wydaje, sposób w jaki imigranci przedostają się do Polski. Cudzoziemcy przedostający się na terytorium naszego państwa wbrew obowiązującym przepisom, niedopełniający formalności legalizacyjnych, podejmujący nielegalnie pracę, uczestniczą w procederze naruszania istniejącego w naszym kraju porządku prawnego. W zjawisku nielegalnej imigracji można więc zidentyfikować dwa podstawowe obszary działania tych imigrantów: nielegalnego przekraczania granicy i nielegalnego pobytu. Kwestia związana z nielegalnym przekroczeniem granicy odnosi się do przekraczania granicy państwowej wbrew obowiązującym przepisom. Będzie jeszcze o tym mowa w dalszej części artykułu. Nielegalny pobyt został zdefiniowany w Dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady z 16 grudnia 2008 r. w sprawie wspólnych norm i procedur stosowanych przez państwa członkowskie w odniesieniu do powrotów nielegalnie przebywających obywateli państw trzecich i oznacza obecność na terytorium państwa członkowskiego obywatela państwa trzeciego²⁸, który nie spełnia lub przestał spełniać warunki wjazdu do państwa członkowskiego, określone w kodeksie granicznym Schengen, albo inne warunki wjazdu, pobytu lub zamieszkania w tym państwie członkowskim²⁹.

W definicji tej zawierają się zarówno ci cudzoziemcy państw trzecich, którzy wjechali (dostali się) nielegalnie na terytorium danego państwa, jak i ci, którzy wcześniej przebywali tam legalnie, ale ich zezwolenie utraciło ważność. Przedmiotowe warunki wskazane w powyższej definicji, wynikają z Kodeksu granicznego Schengen i odwołują się do planowanego pobytu na terytorium państw członkowskich nieprzekraczającego 90 dni w każdym okresie 180-dniowym i obejmują:

- a) posiadanie ważnego dokumentu podróży uprawniającego jego właściciela do przekroczenia granicy i spełniającego kryterium ważności przez przynajmniej

²⁶ A. Chodzyński, *Podnoszenie poziomu bezpieczeństwa. Metody i narzędzia. Wprowadzenie*, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka” 2019, nr 4, s. 13. Zob. też L.F. Korzeniowski, *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*, wyd. 2, Difin, Warszawa 2017, s. 54–60.

²⁷ A. Chodzyński, *op. cit.*, s. 14.

²⁸ „Obywatel państwa trzeciego” oznacza każdą osobę niebędącą obywatelem Unii w znaczeniu art. 17 ust. 1 Traktatu i niebędącą osobą korzystającą ze wspólnotowego prawa do swobodnego przemieszczania się, określoną w art. 2 ust. 5 Kodeksu granicznego Schengen. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/115/WE z 16 grudnia 2008 r. w sprawie wspólnych norm i procedur stosowanych przez państwa członkowskie w odniesieniu do powrotów nielegalnie przebywających obywateli państw trzecich, Dz. Urz. UE L 348/98 z 24.12.2008 r.

²⁹ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/115/WE...

trzy miesiące po planowanej dacie wyjazdu z terytorium państw członkowskich i został wydany w okresie ostatnich 10 lat;

- b) posiadanie ważnej wizy, jeżeli jest ona wymagana zgodnie z rozporządzeniem Rady (WE) nr 539/2001, chyba że posiadają oni ważny dokument pobytowy lub ważną wizę długoterminową;
- c) uzasadnienie celu i warunków planowanego pobytu oraz posiadanie wystarczających środków utrzymania zarówno na czas trwania planowanego pobytu, jak i na powrót do ich państwa pochodzenia lub na tranzyt do państwa trzeciego oraz istnieje pewność, że uzyskają zezwolenie na wjazd na jego terytorium lub jeżeli mają możliwość uzyskania takich środków zgodnie z prawem;
- d) nie są osobami, wobec których dokonano wpisu do celów odmowy wjazdu w Systemie Informacji Schengen (SIS) oraz nie są uważani za stanowiących zagrożenie dla porządku publicznego, bezpieczeństwa wewnętrznego, zdrowia publicznego lub stosunków międzynarodowych żadnego z państw członkowskich, a w szczególności nie dokonano wobec nich, na tej samej podstawie, wpisu do celów odmowy wjazdu w krajowych bazach danych państw członkowskich³⁰.

Z analizy prawa unijnego wynika zatem, że obywatele państw trzecich muszą spełnić szereg warunków, aby ich wjazd na terytorium państw członkowskich UE (obszaru Schengen) zgodny był z prawem. Powyższe warunki nie dotyczą sytuacji szczególnych, jaką bez wątpienia jest próba wjazdu do państwa członkowskiego osób starających się o ochronę międzynarodową. Wskazane warunki wjazdu obowiązują we wszystkich państwach członkowskich stosujących dorobek Schengen, w tym w Polsce. Dodatkowo na gruncie prawa krajowego tematykę nielegalnej migracji reguluje wiele aktów normatywnych³¹.

U podstaw dorobku prawnego Schengen leży swoboda przepływu osób, a co za tym idzie zniesienie kontroli na granicach wewnętrznych państw członkowskich Unii Europejskiej. W celu zapewnienia wysokiego poziomu bezpieczeństwa, strony układu uzgodniły i podjęły specjalne działania kompensujące, ale także wzmocnieniu współpracy w zakresie bezpieczeństwa i polityki azylowej, ustanowieniu jednolitych zasad kontroli i wspólnej polityki wizowej oraz współpracy policyjnej i sądowej. Istotnym elementem działań stało się nasilenie kontroli o charakterze policyjnym w głębi terytorium państw członkowskich³².

Warto też odnotować, kogo nazywamy *imigrantem*, gdyż często osoba ta mylona jest z *uchodźcą*. Otóż, jedną z definicji imigranta przytacza Marek Podraza. Jest nim osoba *udająca się do innego państwa i przebywająca tam dłużej niż trzy miesiące, a zatem potrzebująca zezwolenia na pobyt*. Skróconą formę definicji imigranta przyjęła Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ), podając, iż jest to osoba *przebywająca powyżej trzech miesięcy za granicą*³³.

³⁰ Art. 6 Kodeksu granicznego Schengen.

³¹ B. Mróz, *op. cit.*, s. 291.

³² D. Jurczak, *op. cit.*, s. 53.

³³ Cyt. za M. Podraza, *op. cit.*, s. 167–168.

Prawo UE kładzie duży nacisk na umacnianie ochrony granic zewnętrznych. Służyć temu ma ścisła współpraca policyjna przy jednoczesnej harmonizacji przepisów azylowych, wizowych i imigracyjnych. Począwszy od układu z Schengen państwa członkowskie wspólnie poszukują skutecznych form przeciwdziałania nielegalnej migracji do UE, zwiększając wysiłki na zewnętrznej granicy tej strefy. Jednym z takich rozwiązań są wspólne normy i procedury stosowane przez państwa członkowskie w przypadku powrotów nielegalnie przebywających obywateli państw trzecich. Mówi o nich Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/115/WE z 16 grudnia 2008 r. zawierająca regulacje związane z zakończeniem nielegalnego pobytu, gwarancjami proceduralnymi oraz środkami detencyjnymi, zgodnie z prawami podstawowymi. Regulacje te są zasadami ogólnymi prawa wspólnotowego oraz prawa międzynarodowego. Państwa członkowskie miały wprowadzić regulacje tej dyrektywy *bez dyskryminacji ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub światopogląd, przekonania polityczne lub inne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną*³⁴. Zgodnie z tą dyrektywą, państwa członkowskie powinny zapewnić, aby zakończenie nielegalnego pobytu obywateli państw trzecich odbywało się w ramach sprawiedliwej i przejrzystej procedury.

Obserwując unijne dyskusje i stosowane praktyki na granicach Europy, a także sytuację samych imigrantów można stwierdzić, jak słusznie zauważył Mateusz Pietryka, działania UE oraz stowarzyszonych w niej państw przebiegają dwutorowo. Z jednej strony nie brakuje współczucia, akcji humanitarnych mających zapobiegać tragediom i kontroli na morzu, mających zapobiegać śmierci głodowej i wychłodzeniom, a także operacji wymierzonych w międzynarodowe gangi przemycające ludzi. Taki obraz widzimy z przekazów medialnych i wystąpień polityków. Jeśli natomiast wgłębimy się bardziej w treści unijnych dekretów i decyzji oraz dokumentów agencji chroniących granice (np. Frontexu), a także relacji imigrantów, wyłaniający się obraz ich losu jest zgoła odmienny od przyjętych deklaracji. Podkreślana przez rządzących wyjątkowość zaistniałej sytuacji na granicach, tj. masowego napływu migrantów do niektórych państw Europy (w tym do Polski), ma uzasadnić tymczasowe rozwiązania, zawieszanie bądź naginanie granic prawa krajowego lub międzynarodowego, w celu zmierzenia się z zaistniałą sytuacją na granicy, którą możemy odczytywać w kontekście teorii stanu wyjątkowego³⁵.

Warto także zwrócić uwagę na zapisy prawa międzynarodowego, zwłaszcza na te dotyczące ochrony praw człowieka w powyższym kontekście. Europejska Konwencja Praw Człowieka (art. 5.c) mówi, że nikt nie może być pozbawiony wolności z wyjątkiem *zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania w celu postawienia przed właściwym organem, jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia czy-*

³⁴ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/115/WE...

³⁵ M. Pietryka, *op. cit.*, s. 49.

*nu zagrożonego karą, lub, jeśli jest to konieczne, w celu zapobieżenia popełnieniu takiego czynu lub uniemożliwienia ucieczki po jego dokonaniu*³⁶.

Z zapisu tego wynika jednoznacznie, że nie wolno funkcjonariuszom Straży Granicznych państw do których usiłują dostać się imigranci postępować wobec nich inaczej, niż przewiduje to prawo krajowe czy międzynarodowe (np. łąpać i wywozić na linię granicy i wyrzucać z kraju). Musi być zachowana cała procedura dotycząca: zatrzymania, rozpatrzenia ewentualnych wniosków złożonych przez imigranta oraz ewentualnego jego wydalenia. Przywołana wyżej Konwencja zawiera również przeszkody absolutne, przez które nie można wydalić imigranta z terytorium państwa do którego zamierzał się dostać lub w którym się on znajduje. Nie można go wydalić, jeżeli w jego kraju groziłyby jemu tortury, śmierć albo niehumanitarne lub poniżające traktowanie czy karanie³⁷.

Obecne działania funkcjonariuszy Straży Granicznej RP polegające na blokowaniu granicy lub wyrzucaniu za granicę polsko-białorską imigrantów chcących dostać się do Polski jest niezgodne z obowiązującym ich prawem. Należy w tym miejscu przywołać Decyzję Rady (UE) 2020/751 z 27 maja 2020 r. w sprawie zawarcia umowy między Unią Europejską a Republiką Białorusi o readmisji osób przebywających nielegalnie³⁸.

Migracja do państw UE

Kryzys migracyjny, jaki miał miejsce w 2015 na obszarze Unii Europejskiej wyraźnie pokazał, iż jednym z priorytetów tej organizacji musi być maksymalizacja wysiłków w zakresie zapewnienia jej obywatelom bezpieczeństwa. Także, jak podkreślił Paweł Olbrycht, w kontekście zagrożeń płynących z zewnątrz. Do takich zagrożeń oprócz przestępczości o charakterze transgranicznym z pewnością zaliczyć w jego ocenie należy także nieudokumentowaną imigrację³⁹.

Jak pokazują statystyki, państwa europejskie należące do Unii Europejskiej, szczególnie starej Europy, są atrakcyjnym miejscem do którego zmierzają migranci. Na początku 2020 r. w liczącej 447,3 mln mieszkańców UE ok. 23 mln (5,1% całkowitej liczby ludności UE) stanowili obywatele spoza unii, a ponad 37 mln osób urodziło się poza jej granicami. Na podstawie danych Biura UNHCR (Wysokiego Komisarza ds. Uchodźców) pod koniec 2020 r. na całym świecie było 26,4 mln uchodźców oraz 48 mln osób wewnętrznie przesiedlonych ze względu na konflikty zbrojne. W UE w tym czasie mieszkało tylko 10% uchodźców (co stanowi zaledwie 0,6% całkowitej

³⁶ *Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. z 1993 r. nr 61 poz. 284.*

³⁷ M. Podraza, *op. cit.*, s. 173–174.

³⁸ Dz. Urz. UE L 181/1 z 9.06.2020 r.

³⁹ W kontekście prowadzonych rozważań zasadne jest jego zdaniem określenie tego, czy wobec migracji osób do tego nieuprawnionych (wobec posiadania sfalszowanych dokumentów zezwalających na przekraczanie granic państwowych oraz późniejszego pobytu, bądź ich braku) właściwe jest użycie terminu „migracja nielegalna” czy też „nieudokumentowana”. P. Olbrycht, *Migracje na szlaku wschodnioeuropejskim jako potencjalne zagrożenie Unii Europejskiej*, „Colloquium” 2021, nr 1, s. 102.

liczby ludności UE) i niewielki ułamek wewnętrznie przesiedlonych. W 2019 r. do UE przybyło tylko 2,7 mln imigrantów, a wyemigrowało 1,2 mln. Bez migrantów, która przybyła w tym roku, liczba ludności Europy zmniejszyłaby się o pół miliona, a w 2020 r. o 300 tys. Ten spadek ludności Europy wynika głównie z mniejszej liczby urodzeń, w porównaniu do większej liczby zgonów. W 2020 r. w UE wydano ok. 1,9 mln zezwoleń na pobyt po raz pierwszy. Rok wcześniej natomiast prawie 3 mln. Spadek ten wynikał głównie z ograniczeń w podróżowaniu wprowadzonych w celu ograniczenia rozprzestrzeniania się wirusa COVID-19. Najwięcej pierwszych dokumentów pobytowych w 2020 r. w państwach członkowskich UE wydano obywatelom Ukrainy, Maroko, Indii i Chin. Wnioski o azyl natomiast najczęściej w zeszłym roku składali: Syryjczycy (15,2%), Afgańczycy (10,6%), Wenezuelczycy (7,3%), Kolumbijczycy (7%), Irakijczycy (3,9%), Pakistańczycy (3,8%), Turcy (3,3%). W pierwszej piętnastce obywateli krajów ubiegających się o azyl w państwach UE nie ma naszych sąsiadów z Rosji, Białorusi i Ukrainy. Według danych agencji Frontex⁴⁰ w 2020 r. nielegalnie przekroczyło granice UE 125 100 osób. Było to o 12% mniej niż w poprzednim roku, a także najmniej od siedmiu lat. Drogą morską zanotowano 86 300 przypadków, spadek o 19% mniej niż w 2019 r., a drogą lądową 38 800, więcej o 9%. W pierwszej połowie 2021 r. ujawniono już 85 700 przypadków, o 66% więcej niż rok wcześniej. Rozpatrując to zjawisko geograficznie, to zdecydowany wzrost liczby osób nielegalnie przekraczających nastąpił na szlaku zachodniośródziemnomorskim (+51%, tj. 40 300) oraz środkowośródziemnomorskim (+155%, tj. 35 700). Na szlaku wschodniośródziemnomorskim nastąpił natomiast spadek o 76% i wyniósł 20 300 osób. Szlak wschodni, którym do Polski zmierzają migranci, chcący w sposób nielegalny pokonać granicę z Białorusią, Rosją, Ukrainą był zdecydowanie mniej aktywny, jak na Morzu Śródziemnym i wynosił 615 osób i zmniejszył się o 4%. Dla uzupełnienia całości warto dodać, że w 2020 r. nakaz opuszczenia UE dostało 396 000 obywateli państw trzecich i stanowił 19% spadek do 2019 r. gdy ten nakaz otrzymało 491 000 obywateli spoza Unii⁴¹.

Jak powiedziała Maria Ohisalo, fińska minister spraw wewnętrznych: *sprawne zarządzanie granicami zewnętrznymi jest nieodzowne, by utrzymać w pełni funkcjonującą strefę Schengen oraz nadal skutecznie i humanitarnie zarządzać migracją* (wytłuszczenie — G.G.). *Dzięki nowym przepisom Frontex będzie mógł w większym*

⁴⁰ Europejska Agencja Straży Granicznej i Przybrzeżnej (znana pod nazwą „Frontex”) rozpoczęła działalność w październiku 2016 r. w odpowiedzi na apel przywódców UE, którzy we wrześniu 2015 r. wezwali do zaostrzenia kontroli na granicach zewnętrznych. Wcześniej funkcjonowała ona od 2004 r. na mocy rozporządzenia Rady (WE) nr 2007/2004 jako Europejska Agencja Zarządzania Współpracą Operacyjną na Zewnętrznych Granicach Państw Członkowskich. Nazwę zmieniono w celu odzwierciedlenia jej szerszych uprawnień. Aby skutecznie zarządzać granicami zewnętrznymi UE i móc reagować na kryzysy, Frontex będzie dysponować stałą służbą. Służba ta, tworzona stopniowo, ma do 2027 r. liczyć do 10 tys. pracowników operacyjnych. W jej skład wejdą pracownicy operacyjni Fronteksu oraz oddelegowani na krócej lub dłużej pracownicy operacyjni państw członkowskich, a także rezerwa szybkiego reagowania, przewidziana do 2024 r. *Wzmocnienie zewnętrznych granic UE*, pobrane z: <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/strengthening-external-borders> (dostęp: 9.10.2021 r.).

⁴¹ *Statystyki dot. migracji do Europy*, pobrane z: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-of-life/statistics-migration-europe_pl (dostęp 9.10.2021 r.).

*stopniu wspierać państwa członkowskie w kontroli granicznej, powrotach i współpracy z państwami trzecimi*⁴².

Nielegalna migracja stanowi duży problem dla części państw UE. Jak wskazuje Kodeks graniczny Schengen, przekraczanie granicy zewnętrznej UE i obszaru Schengen dozwolone jest tylko przez przejścia graniczne. Niestety część migracyjnych przemieszczeń odbywa się z naruszeniem prawa, gdyż terytorium państwa określone jest granicami, które określają jego suwerenność i władzę. Z tej suwerenności wynika uprawnienie władz do decydowania, kto i na jakich warunkach może wjechać na jego terytorium, a ochrona granic należy do wyłącznych jego kompetencji. Z tych uprawnień wynika fakt, że większość państw UE uznaje nielegalne przekroczenie granicy państwowej za zabronione. Moment przekraczania granicy państwowej następuje gdy funkcjonariusz Straży Granicznej ukończył weryfikację dokumentów (ich autentyczność i ważność) osoby, która zamierza przekroczyć granicę państwową w przejściu granicznym, ustalił jej tożsamość, porównał ją w określonych bazach (krajowych i międzynarodowych) danych, czy wobec niej nie ma jakichkolwiek zgłoszonych zastrzeżeń i zezwolił osobie na jej przejście. Jak zaznaczyła słusznie Magdalena Perkowska z nielegalnym przekroczeniem granicy mamy do czynienia wówczas, gdy osoba przekroczyła ją lub przekracza w miejscu niedozwolonym (zielona granica, określana też, że jest to między przejściami) oraz w miejscu dozwolonym (przejściu granicznym), ale wbrew przepisom o jej przekraczaniu⁴³.

W przypadku Polski, nielegalne przekroczenie granicy państwowej, określane też jako „przekroczenie granicy państwowej wbrew obowiązującym przepisom”, polega na zachowaniu sprawcy na każdym jej pokonaniu (przekroczeniu) bez posiadania i okazania wymaganego dokumentu poza przejściem granicznym lub w tym miejscu w ukryciu (przed kontrolą graniczną) bez względu na środek lokomocji, albo na podstawie podstępu (sfalszowania, podrobienia, przerobienia dokumentu lub posłużenia się cudzym paszportem na tzw. *podobieństwo osoby*).

Dane statystyczne ujawnionej nielegalnej migracji do państw UE w latach 2011–2015 (tabela 1), podane przez Agencję Frontex, ukazują, że za wyjątkiem dwóch lat 2012 i 2013 następował jej wzrost, który w 2015 r. osiągnął najwyższy poziom, wynoszący 1 822 337 osób. Pierwszym z powodów podwyższonej migracji do UE w 2011 r. były następstwa „wiosny arabskiej” z 2010 r. Kolejny na niespotykaną dotąd skalę wzrost imigracji do państw UE nastąpił w 2015 r., osiągając prawie 6,5-krotny jej wzrost w porównaniu do roku poprzedniego. Najliczniejszą jej formą było nielegalne przekroczenie granicy państwowej poza przejściami granicznymi oraz odmowa wyjazdu.

⁴² Wzmocnienie zewnętrznych granic UE, *op. cit.*, s. 1.

⁴³ M. Perkowska, *Nielegalna migracja w Europie — aspekty prawne i kryminologiczne*, „Teka Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych” 2017, nr 12/3, s. 61–62.

Tabela 1. Obraz nielegalnej migracji do Unii Europejskiej

Forma	2011	2012	2013	2014	2015
Nielegalne przekroczenia granicy poza przejściami	141 051	72 437	107 365	283 532	1 822 337
Przemyt migrantów	282	591	599	3 052	3 642
Posługiwanie się fałszywym dokumentem	5 255	7 804	9 804	9 420	8 373
Odmowa wyjazdu	118 277	116 524	129 235	114 887	118 495
Nielegalny pobyt	350 948	344 928	345 098	441 780	701 625
Wydane decyzje zobowiązujące do powrotu	231 385	269 949	224 305	252 003	286 725
Wykonane decyzje zobowiązujące do powrotu	149 045	158 955	160 418	161 309	175 220

Źródło: M. Perkowska, *Nielegalna migracja w Europie — aspekty prawne i kryminologiczne*, „Teka Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych” 2017, nr 12/3, s. 61.

Stanisław Musiał nie wdając się szczegółowe analizy przyczyn powstałego na przełomie lat 2015 i 2016 niespotykanego do zakończenia II wojny światowej kryzysu emigracyjnego w Europie wyróżnił trzy zasadnicze jego źródła:

- polityczne — zewnętrzne, do których zaliczył: Arabską Wiosnę z 2011 r. oraz konflikty zbrojne w Afganistanie, Iraku, Jemenie, Libii, Syrii, Somalii oraz dyktaturę w Erytrei;
- polityczne — wewnętrzne, które tkwiły w samej UE wskazując na braki, w zakresie: efektywnego zarządzania zewnętrznymi granicami UE, wspólnej polityki migracyjnej, solidarności państw członkowskich wobec zagrożeń wynikłych z kryzysu migracyjnego;
- społeczno-gospodarcze, które wynikały z presji demograficznej oraz pogarszającej się sytuacji gospodarczej państw regionu Bliskiego Wschodu i Północnej Afryki i Sahelu⁴⁴.

Kierunki nielegalnej migracji po arabskiej wiosnie ominęły Polskę. Główny jej strumień kierował się do Europy Zachodniej i Północnej i wiódł poprzez Turcję, Bałkany i Afrykę Północną. Na podstawie danych Frontexu, tylko w latach 2015–2016 do UE nielegalnie próbowało się dostać (nielegalnie przekroczyć granicę UE poza przejściami granicznymi) aż 2 333 483 osób. Z tej liczby 1 766 000 złożyło wnioski o azyl.

Autor ten wskazał także, że Polska, ze względu na oferowane warunki ekonomiczno-socjalne dla uchodźców, obecną wrogą politykę rządową wobec imigrantów, szczególnie tych pochodzących z krajów muzułmańskich i podobną postawę zdecydowanej części polskiego społeczeństwa nie jest preferowanym celem migrantów z Bliskiego Wschodu, Afryki Północnej i państw muzułmańskich. W coraz większym stopniu, ze względu na sprzyjające regulacje prawne Polska staje się celem migracji

⁴⁴ S. Musiał, *op. cit.*, s. 130.

zarobkowej dla obywateli państw Europy Wschodniej, a szczególnie dla mieszkańców Ukrainy⁴⁵.

Tabela 2. Nielegalna migracja do Unii Europejskiej

Forma	2016	2017	2018	2019	Razem
Nielegalne przekroczenia granicy poza przejściami	511 146	204 750	149 117	141 846	1 006 859
Przemyt migrantów	2 219	1 622	2 258	2 550	8 649
Posługiwanie się fałszywym dokumentem	8 361	6 998	6 670	6 667	28 696
Odmowa wyjazdu	213 588	182 572	190 658	212 097	798 915
Nielegalny pobyt	491 918	435 084	367 266	402 913	1 697 181
Wydane decyzje zobowiązujące do powrotu	305 463	282 075	283 880	298 190	1 169 608
Wykonane decyzje zobowiązujące do powrotu	174 810	155 945	147 815	138 860	617 860

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Frontex, *Risk Analysis for 2020*, s. 59–66.

Tabela 3. Szlaki nielegalnej migracji do państw Unii Europejskiej

Nazwa szlaku	2016	2017	2018	2019
Wschodniośroziemnomorski	182 277	42 319	56 561	83 333
Zachodniośroziemnomorski	9 990	23 063	56 245	23 969
Bałkanów zachodnich	130 325	12 179	5 869	15 152
Środkowośroziemnomorski	181 376	118 962	23 485	14 003
Zachodnioafrykański	671	421	1 323	2 718
Wahadłowy między Albanią a Grecją	5 121	6 396	4 550	1944
Granic wschodnich	1384	872	1 084	722
Czarnomorski	1	537	0	2
Inne	1	1	0	3
Razem na granicy zewnętrznej UE	511 146	204 750	149 117	141 846

Źródło: Frontex, *Risk Analysis for 2020*, s. 61.

Agencja Frontex wyróżniła osiem szlaków migracyjnych (tabela 3), którymi do UE próbują dostać się osoby, które chcą poprawić własny poziom egzystencji. Jednym z nich jest szlak wschodnioeuropejski, który przebiega z Federacji Rosyjskiej, Białorusi i Ukrainy biegnie m.in. przez Polskę do Europy zachodniej. Zasadne jest zatem, jak się wydaje, zbadanie skuteczności działań w zakresie ochrony granic zewnętrznych UE i tzw. strefy Schengen Straży Granicznej RP, gdyż działania tej formacji wpływają na bezpieczeństwo Polaków, ale i całej społeczności Unii Europej-

⁴⁵ *Ibidem*, s. 140.

skiej. Do najaktywniejszych należą szlaki wschodnio- i środkowośródziemnomorski oraz bałkanów zachodnich. W 2019 r. aktywność zaczął przejawiać także szlak zachodniośródziemnomorski. Pozostałe nie przejawiają już tak dużej aktywności. Interesujący nas szlak lądowy — granic wschodnich, według danych Frontexu, należy do mało uczęszczanych.

Tabela 4. Sfałszowane dokumenty wykorzystywane do nielegalnego przekroczenia granicy UE

Typ dokumentu	2016	2017	2018	2019
Paszport	2764	2885	3130	3582
Wiza	2124	1856	1454	1179
Dokument osobisty (DO)	1166	1309	1461	1163
Pozwolenie na pobyt	1193	1227	1138	956
Stempel kontroli granicznej	832	710	602	496
Inne	210	239	193	160
Razem na granicy zewnętrznej UE	8289	8226	7978	7536

Źródło: Frontex, *Risk Analysis for 2020*, s. 65.

Posługiwanie się przez imigrantów sfałszowanymi dokumentami charakteryzuje się tendencją spadkową, chociaż utrzymuje się na poziomie powyżej siedem i pół tysiąca przypadków. Najczęściej podrabiane i przerabiane są paszporty, wize i dokumenty osobiste. Rzadziej fałszowane są pozwolenia na pobyt i stemple kontroli granicznej.

Przeciwdziałanie nielegalnej migracji w Polsce

Zapobieganie nielegalnej migracji stanowi strategiczne zadanie Straży Granicznej⁴⁶, jednolitej, umundurowanej i uzbrojonej formacji o charakterze policyjnym. Ustawa z 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach określa jej obecne kompetencje w związku ze zwalczaniem nielegalnej imigracji, m.in. w zakresie stwierdzenia, czy pobyt cudzoziemca na terytorium naszego kraju jest legalny. Zadania dotyczące zapobiegania

⁴⁶ O działalności organów Straży Granicznej, a także tej formacji napisano stosunkowo mało, a prace ukazujące jej administracyjno-policyjny charakter należą do wyjątków. Zob. m.in.: D. Magierak, *Rola Straży Granicznej w zapewnieniu bezpieczeństwa Polski (1990–2004)*, Adam Marszałek, Toruń 2011; K. Wiśniewska, *Straż Graniczna — organizacja i charakterystyka funkcjonowania na przykładzie Nadbużańskiego Oddziału Straży Granicznej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji” 2015, nr 5. O funkcjonowaniu Straży Granicznej w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego napisali m.in.: M. Lisiecki, *Zarządzanie bezpieczeństwem wewnętrznym*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2012, A. Misiuk, *Administracja porządku i bezpieczeństwa publicznego. Zagadnienia prawno-ustrojowe*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2011; G. Goryński, *Organizacja i funkcjonowanie Straży Granicznej w Polsce*, „Acta Pomerania. Zeszyty Naukowe Powszechnej Wyższej Szkoły Humanistycznej Pomerania” 2012, nr 4; *idem*, *Organizacja wybranych podsystemów bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Acta Pomerania — Problemy Bezpieczeństwa. Zeszyty Naukowe Powszechnej Wyższej Szkoły Humanistycznej Pomerania” 2013, nr 3.

i przeciwdziałania nielegalnej imigracji przez SG określone są w ustawie i należą do nich:

- zapobieganie i przeciwdziałanie nielegalnej migracji poprzez kontrolę przestrzegania przepisów dotyczących wjazdu cudzoziemców do Polski i ich pobytu;
- rozpoznawanie i analizowanie zagrożeń migracyjnych;
- zwalczanie zagrożeń migracyjnych, w tym przestępczości związanej z nielegalną migracją;
- realizowanie, w zakresie swojej właściwości, zadań określonych w ustawie z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (Dz.U. z 2018 r. poz. 2094 i 2399);
- współdziałanie z organami i podmiotami właściwymi w sprawach udzielania cudzoziemcom zezwoleń na wjazd na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub pobyt na tym terytorium, w tym wykonywanie czynności na wniosek tych organów i podmiotów, na zasadach określonych odrębnymi przepisami⁴⁷.

Zgodnie z zaakceptowaną przez Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz zatwierdzoną przez Komendanta Głównego SG z 24 września 2009 r. „Koncepcją funkcjonowania Straży Granicznej w latach 2009–2015”, formacja ta stała się wiodącą polską służbą imigracyjną, wyspecjalizowaną do zapobiegania nielegalnej migracji, poprzez kontrolę legalności pobytu i zatrudnienia cudzoziemców, jak też prowadzenia przez nich działalności gospodarczej. Zadania na terytorium Polski realizuje ona we współdziałaniu z innymi służbami bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz bezpieczeństwa państwa (Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Centralnego Biuro Antykorupcyjnego, Służby Celnej), a także instytucjami wchodzącymi w skład polskiego systemu imigracyjnego (Urzędu do Spraw Cudzoziemców, urzędów wojewódzkich).

Kierunki działań SG w tym zakresie obejmują dziesięć osobnych zagadnień, którymi są:

- kontrola legalności pobytu i zatrudnienia cudzoziemców oraz prowadzenia przez nich działalności gospodarczej na terytorium naszego kraju;
- zabezpieczanie działań wobec cudzoziemców podlegających procedurze powrotu cudzoziemców⁴⁸;
- przekazywanie osób do odpowiedniego kraju oraz przyjmowanie ich z innych państw obszaru Schengen;
- działania kontrolne prowadzone na szlakach komunikacyjnych o szczególnym znaczeniu międzynarodowym;
- udział w policyjnej współpracy i wymianie informacji;
- wspólne patrole ze służbami granicznymi państw sąsiednich Schengen;
- rozpoznawanie i przeciwdziałanie zagrożeniom terrorystycznym;
- rozpoznawanie, zapobieganie i wykrywanie przestępstw o charakterze transgranicznym;
- gotowość do tymczasowego przywrócenia kontroli na granicy wewnętrznej obszaru Schengen;

⁴⁷ Art. 2a ustawy z 12 października 1990 r. o Straży Granicznej, Dz.U. z 2021 r. poz. 1486 z późn. zm..

⁴⁸ Poprzednio działania takie nazywano deportacją.

- administracja sprawami granicy państwowej RP na odcinkach stanowiących wewnętrzną granicę UE/Schengen⁴⁹.

Kontrola legalności zatrudnienia cudzoziemców i prowadzenia przez nich działalności gospodarczej w Polsce umożliwia skuteczną, kompleksową realizację sprawdzania ich legalnego pobytu, a także daje narzędzia przeciwdziałania organizowaniu nielegalnej imigracji pod pozorem działalności gospodarczej. Jej skuteczność uwarunkowana jest wynikami rozpoznania, informacjami wyprzedzającymi oraz wynikami analizy ryzyka. Uwzględnia również stałą, bieżącą współpracę lub współdziałanie z innymi właściwymi służbami i instytucjami, funkcjonującymi w polskim systemie migracyjnym. Działania zabezpieczające powrót cudzoziemców, wobec których właściwe organy wydały decyzje administracyjne nakazujące opuszczenie terytorium RP są podstawowym elementem w systemie przeciwdziałania i zwalczania zjawiska nielegalnej migracji. Charakter tych działań ukierunkowano na jak najszybszy powrót nielegalnych imigrantów do kraju pochodzenia lub stałego pobytu. W tym celu stosuje się elementy wspomagające i ułatwiające samodzielny powrót cudzoziemca (poprzez wydanie w stosunku do cudzoziemca zobowiązania do opuszczenia terytorium Polski, objęcia cudzoziemca programem dobrowolnych powrotów), jak również, jeżeli nie jest to możliwe, środki organizacyjno-techniczne umożliwiające skuteczne przeprowadzenie powrotów przymusowych (czyli głównie umieszczenie danego cudzoziemca w areszcie lub ośrodku w celu wydalenia). Przyjmowanie i przekazywanie osób w wyznaczonych do tego punktach na granicy między państwami obszaru Schengen stanowi element właściwego zabezpieczania zjawiska przepływu osób po zniesieniu kontroli granicznej.

Zgodnie z opracowaną „Koncepcją funkcjonowania SG” działania prowadzone przez jej funkcjonariuszy na szlakach komunikacyjnych o szczególnym znaczeniu międzynarodowym są ukierunkowane na przeciwdziałanie i zwalczanie przestępczości transgranicznej oraz nielegalnej migracji. Tę powinność SG realizuje we współpracy i współdziałaniu z innymi służbami: Policją, Inspekcją Transportu Drogowego, w ramach ogólnopolskiego systemu bezpieczeństwa, zgodnie z przyjętymi strategiami i programami działania. Oprócz działań kontrolnych prowadzonych przez funkcjonariuszy terenowych organów SG wzdłuż szlaków komunikacyjnych rozwinęto rozpoznanie ukierunkowane na przestępczość, której zwalczanie pozostaje we właściwości formacji, a także na zapobieganie nielegalnej migracji. Kontrola cudzoziemców przemieszczających się szlakami komunikacyjnymi: drogowymi, kolejowymi, rzeczными oraz przez lotniska po terytorium Polskiej — stanowiącym terytorium obszaru Schengen — jest jednym z głównych środków kompensacyjnych zniesienia kontroli granicznej na granicach wewnętrznych tego obszaru. Funkcjonowanie Centrów Współpracy i stałych punktów kontaktowych umożliwia bieżącą wymianę informacji, zacieśnianie współpracy służb granicznych, migracyjnych i policyjnych sąsiadujących państw, a także wspiera wymianę informacji policyjnych na szczeblu

⁴⁹ *Praktyczne aspekty zmniejszenia skali nielegalnej migracji w Polsce. Raport krajowy za lata 2004–2010*, Krajowy Punkt Kontaktowy Europejskiej Sieci Migracyjnej w Polsce, Warszawa 2011, s. 15–18.

operacyjnym i taktycznym. Działalność lokalnych punktów kontaktowych uzupełnia wymianę informacji prowadzonej m.in. za pośrednictwem oficerów łącznikowych i międzynarodowych kanałów wymiany informacji (Europol, Interpol). Umowy podpisane pomiędzy Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a rządami państw sąsiadujących, będących państwami członkowskimi UE, dopuszczają możliwość wspólnego wykonywania obowiązków służbowych na terenach przygranicznych przez funkcjonariuszy obu państw w ramach tzw. wspólnych patroli w pobliżu linii wspólnej granicy państwowej na wytypowanych odcinkach granicy wewnętrznej UE, w głębi strefy nadgranicznej oraz na głównych szlakach komunikacyjnych. Członkostwo Polski w UE oraz w strefie Schengen, ułatwiające swobodny przepływ osób i towarów przez granice wewnętrzne jest wykorzystywane przez zorganizowane grupy przestępcze, czerpiące zyski z organizacji nielegalnej migracji, przemytu osób i towarów oraz handlu ludźmi. Sytuacja ta skutkuje koniecznością prowadzenia intensywnych działań operacyjno-rozpoznawczych, ukierunkowanych nie tylko na grupy przestępcze, lecz także dotyczące rozpoznania środowisk cudzoziemców, diaspor migracyjnych, źródeł procedurów przestępczych itd. Gotowość do tymczasowego przywrócenia kontroli na granicy wewnętrznej UE stanowi jedno z zadań państwa, za których wykonanie odpowiedzialna jest SG. Z uwagi na brak możliwości utrzymania pełnej infrastruktury granicznej na odcinkach granicy państwowej Polski z Niemcami, Czechami, Słowacją i Litwą przyjęto, że w przypadku tymczasowego przywrócenia kontroli SG będzie realizowała to zadanie metodami mobilnymi, w oparciu o własne zasoby kadrowe oraz we współdziałaniu z Policją i Państwową Strażą Pożarną, w zakresie koordynacji działań i zabezpieczenia logistycznego. Prowadzone kontrole graniczne nie będą prowadzone tak samo, jak na granicach zewnętrznych. Podstawową różnicą jest to, iż nie wszystkie osoby i środki transportu poddawane są kontroli. Typowanie do kontroli oparte jest na wynikach analizy ryzyka, ściśle związanej z przyczynami wprowadzenia tymczasowej kontroli granicznej⁵⁰.

Tabela 5. Zatrzymani za nielegalne przekroczenie granicy państwowej RP lub usiłowanie jej przekroczenia

Rok	Cudzoziemcy	Polacy	Razem
2005	3 598	928	4 526
2006	3 131	869	4 000
2007	2 559	663	3 222
2008	5 574	223	5 797
2009	3 465	116	3 581
2010	2 168	181	2 367
2011	2 268	232	2 500
2012	3 052	196	3 248
2013	3 536	259	3 795

⁵⁰ *Ibidem*.

Rok	Cudzoziemcy	Polacy	Razem
2014	4 344	567	4 911
2015	6 608	372	6 980 ^a
2016	6 899	667	7 566 ^b
2017	7 285	0	7 285
2018	5 524	0	5 524
2019	5 188	0	5 188
2020	4 156	0	4 156
Razem	69 355	5 273	74 628

Źródło: opracowanie własne na podstawie Raportów bezpieczeństwa MSW z lat 2014, 2015^a, 2016^b, Biuletynu Statystycznego SG z 2016 r. oraz Informacji statystycznej SG z roku 2017, 2018, 2019 i 2020.

Z zestawienia wynika, że w latach 2005–2020 polska Straż Graniczna zatrzymała za nielegalne przekroczenie lub usiłowanie nielegalnego przekroczenia granicy państwowej łącznie 74 628 osób, z czego aż 69 355 (92,93%) było cudzoziemcami. Analizując dane z tabeli 3 dostrzegamy, że ogólna ilość zatrzymanych była zmienna i wahała się pomiędzy najniższą wartością 2367 z 2010 r. do maksymalnej 7566 zanotowanej w 2016 r. Do 2013 r. poza jednym wyjątkiem, ich ilość była poniżej przeciętnej wynoszącej 4664. Od następnego roku zwiększała się zdecydowanie, aby od 2018 r. przyjąć tendencję spadkową. Fala zwiększania się nielegalnej migracji występowała także do państw Unii Europejskiej, tylko w zdecydowanie większej skali. W przypadku Polski, leżącej na wschodnim szlaku migracyjnym, spowodowana ona została innymi przesłankami. Głównym z nich był konflikt zbrojny ukraińsko-rosyjski, w tym zajęcie i aneksja Krymu przez Federację Rosyjską, a także zmiany przepisów UE w sprawie wiz dla obywateli Ukrainy.

Tabela 6. Zestawienie migracji cudzoziemców do Polski według danych Straży Granicznej

Rodzaj działalności	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Przekroczenie gr. państwowej wbrew przepisom (pgpwp):	6 980	7 566	7 285	5 524	5 188	4 156
- cudzoziemcy do Polski	5 465	5 833	5 779	4 693	4 539	3 700
- cudzoziemcy z Polski	1 434	1 733	1 506	785	649	456
Fałszerstwo dokumentu ujawnione przez SG	2 798	2 984	2 700	1 697	1 200	1 863
Fałszerstwo dokumentu u ob. państw trzecich	2 771	2 954	2 675	1 678	1 181	1 853
Nielegalny pobyt cudzoziemca	12 557	18 493	22 558	26 547	26 625	9 823
Nielegalna praca cudzoziemca	2 244	2 646	12 235	12 108	14 740	8 523

Rodzaj działalności	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Osobowy ruch graniczny (ogólnie dane w tys.)	46 267,2	47 717,3 ¹	51 008,7	52 291,1	54 391,9	18 000,5 ²
Cudzoziemcy do Polski (wjazd)	15 890,4	16 942,1	18 202,5	18 049,1	18 619,4	6 189,0
Odmowa wjazdu cudzoziemcom	53,146	118,202	72 716	77 287	96 607	34 917
Wnioski o ochronę prawną cudzoziemców: - liczba	4 915	4 480	1 987	1 813	1 829	1 532
- ilość osób	11 637	11 285	4 430	3 845	3 769	2 650
Cudzoziemcy przekazani/przyjęci do RP (w tym readmisja)	13 003	19 631	25 491	29 075	28 603	9 888

Legenda: ¹ — w danych statystycznych z 2017 r. podano 47 551 099

² — w 2020 r. granice państw były czasowo zamknięte ze względu na pandemię COVID-19

Źródło: Biuletyn Statystyczny SG za 2016 r. oraz Informacja statystyczna SG za lata 2017, 2018, 2019 i 2020.

Rozpatrując przeciwdziałanie nielegalnej migracji przez Straż Graniczną RP należy skupić się na czterech zasadniczych jej formach:

- nielegalnym przekraczaniu granicy państwowej poza przejściami,
- posługiwaniu się fałszywymi dokumentami,
- nielegalnym pobycie cudzoziemca (w tym także nielegalnej pracy),
- odmowach wyjazdu do RP.

Nielegalna migracja, łącząca się z nielegalnym przekraczaniem granicy państwowej poza przejściami od lat pozostaje najpoważniejszym rodzajem przestępczości granicznej, zwłaszcza w formach zorganizowanych. Migranci poszukują możliwości przekroczenia granicy państwowej wbrew obowiązującym przepisom prawa, uzyskania azylu lub po przez znalezienie pracy (legalnej lub nielegalnej) poprawy sytuacji ekonomicznej w krajach lepiej rozwiniętych. W 2014 r. nastąpiły istotne zmiany w obrazie migracji i przesunięcia akcentów w metodach jej zwalczania w Polsce. Powyższy stan podyktowany był głównie kryzysem politycznym na Ukrainie, który przerodził się w konflikt militarny i skutkowało tym, że Ukraina stała się głównym źródłem migracji notowanej w Polsce, a także wzrastającą aktywnością ekstremistycznych grup fundamentalistów islamskich w Europie. Tym samym monitoring tradycyjnej migracji uchodźczej i ekonomicznej z Azji i Afryki oraz przeciwdziałanie jej nabrały większego znaczenia w kontekście bezpieczeństwa powszechnego. Stałe zagrożenie utrzymywało się na lądowych odcinkach granicy zewnętrznej UE, w tym szczególnie na granicy z Ukrainą. Utrzymywała się stała liczba nielegalnych migrantów będących obywatelami Syrii i bezpaństwowców deklarujących obywatelstwo syryjskie, odnotowano znaczny wzrost presji migracyjnej obywateli Wietnamu.

Obserwowano używanie fałszywych dokumentów, głównie wiz wydłużonych w konsulatach RP, jako metody wjazdu do Polski⁵¹.

⁵¹ *Ibidem*, s. 101–104.

Tabela 7. Główne strumienie nielegalnej migracji wg danych Straży Granicznej RP

Odcinek granicy	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Razem	6980	7573	7285	5524	5188	4156
Z Rosją	205	274	356	228	133	32
Z Białorusią	415	329	299	349	218	246
Z Ukrainą	2224	2065	1617	994	1085	1581
Morska połączenia zew.	86	113	144	15	14	5
Lotnicza połączenia zew.	435	744	775	452	714	497
Razem na gr. zew. UE	3365	3525	3191	2038	2164	2361
Z Litwą	375	324	339	263	219	135
Ze Słowacją	94	112	143	107	91	208
Z Czechami	804	1254	1570	1164	1044	584
Z Niemcami	2069	1987	1554	1505	1470	770
Morska łącz. wew.	163	121	194	121	43	12
Lotnicza łącz. wew.	110	250	294	326	157	86
Razem na gr. wew. UE	3615	4048	4094	3486	3024	1795

Źródło: opracowanie własne na podstawie Biuletynu Statystycznego SG za 2016 r. oraz Informacji statystycznych SG z lat 2017, 2018, 2019 i 2020.

Analizując strumienie nielegalnej migracji do Polski na przestrzeni ostatnich sześciu lat (tabela 7), zauważamy, że nie zmieniają się one, a ilość pokonujących nimi granicę zaznacza się raczej tendencją spadkową, chociaż w ostatnim roku odnotowano niewielki wzrost. Główny szlak wiedze ze wschodu (granica z Ukrainą) na zachód do Niemiec. Ilości zatrzymanych cudzoziemców w tym czasie na granicy zewnętrznej od 2015 do 2020 r. wyniósł 16 644, średnio 2 774 rocznie. Według danych SG w tym czasie ilość zatrzymanych cudzoziemców była zmienna, od 2015 do 2018 r. miała tendencję spadkową, aby w dwóch ostatnich latach zaczął powoli rosnąć. Główną przyczyną takiego rezultatu jak się wydaje, jest zmiana polityki UE do obywateli Ukrainy. 26 kwietnia 2017 r. Rada UE zatwierdziła rezolucję Parlamentu Europejskiego z 6 kwietnia 2017 r. o wpisaniu Ukrainy na listę państw, których obywatele nie potrzebują wiz na krótkoterminowy pobyt (do 90 dni) w strefie Schengen. Ruch bezwizowy w ramach UE uprawnia do pobytów turystycznych, rodzinnych i biznesowych, nie pozwala natomiast na pracę (zasady podjęcia pracy przez cudzoziemca regulują przepisy krajowe). Jedynie posiadacze paszportów biometrycznych są uprawnieni do podróży bezwizowych. Aneksja Krymu w marcu 2014 r. i wybuch konfliktu w Donbasie wiosną 2014 r. oraz gwałtowne pogorszenie sytuacji gospodarczej, postawiły Ukrainę przed bezprecedensowymi wyzwaniem, takimi jak wzrost migracji wymuszonej (osoby wewnętrznie przesiedlone) i zagranicznej. Warto się zastanowić, czy tej fali migracji nie należałoby rozpatrywać jako jakościowo nowej. Wśród trendów i zachowań migracyjnych pojawiły się nowe: uchodźstwo, migracja młodzieży i studentów, młodych specjalistów, małych i średnich przedsiębiorców,

łączenie rodzin. Z drugiej strony wiele osób, które potencjalnie myślą o migracji, zbiedniało w wyniku kryzysu i nie ma środków, które pozwoliłyby im opłacić przygotowania do emigracji. Co ciekawe, gwałtowny wzrost migracji w zasadzie dotyczy jedynie Polski i Rosji. Nowa fala migracji do UE i Polski po 2014 r. ma odmienną strukturę niż migracja wcześniejsza. Zdecydowanie bardziej widoczna jest dominacja mężczyzn, a także osób młodych. Zaczęły także przybywać osoby ze wschodniej Ukrainy, wcześniej w zasadzie nieobecne w napływie migracyjnym do Polski⁵².

Liczba zatrzymanych w latach 2015–2020 nielegalnych migrantów (tabela 7) na zewnętrznej granicy UE (wschodnia granica RP) utrzymywała się na poziomie powyżej 2 tys. osób. Najliczniejszą narodowością, która chciała dostać się do Polski przez przejścia graniczne (na podstawie sfałszowanych dokumentów) lub poza przejściami (przejście przez zieloną granicę) byli obywatele Ukrainy. Wśród dominujących narodowości znaleźli się także Rosjanie i Białorusini. Podobną tendencję odnotowano w przypadku przekroczenia granicy państwowej wbrew obowiązującym przepisom (pgpwp) z Polski, chociaż ilość zatrzymanych była zdecydowanie mniejsza, wynosząca 1 345 w 2015 r. i systematycznie spadała, aby w 2019 r. osiągnąć ilość najniższą 612 przypadków. O ile w przypadku pgpwp do Polski więcej osób zatrzymywano w przejściach granicznych, to na kierunku odwrotnym funkcjonariusze SG zdecydowanie więcej zatrzymali obywatele Ukrainy, Rosji i Białorusi poza przejściami granicznymi.

Główne kierunki i zagrożenia w odniesieniu do nielegalnej migracji po 2008 r. nie zmieniły się znacząco, chociaż stwierdzono pewne modyfikacje w obrazie migracji tranzytowej i pobytovej. Szlaki migracyjne stanowią zwykle połączenie tras lądowych oraz lotniczych. W odniesieniu do tras lotniczych, migranci najczęściej wykorzystują połączenia prowadzące przez Moskwę, Kijów, Mińsk, Odessę i Istantbul. Z kolei drogą lądową szlaki nielegalnej migracji wiodą głównie przez terytorium Ukrainy, Białorusi, Litwy oraz w mniejszej skali przez Obwód Kaliningradzki.

Dominującą grupę migrantów, która trafia do Polski, stanowią obywatele Ukrainy i Federacji Rosyjskiej pochodzenia czeczeńskiego. Zwykle osoby te legalizują swój pobyt poprzez ubieganie się o status uchodźcy. W 2009 r. wśród cudzoziemców wnioskujących o status uchodźcy, zdecydowanie wzrosła liczba osób posługujących się gruzińskimi dokumentami podróży, najczęściej narodowości kurdyjskiej⁵³.

Falszowanie dokumentów

Ścisły związek z nielegalną migracją na przejściach granicznych mają fałszerstwa dokumentów podróży⁵⁴. Sprawdzenie przez Straż Graniczną dokumentu podróży

⁵² *Zniesienie obowiązku wizowego wobec obywateli Ukrainy — konsekwencje migracyjne dla Unii Europejskiej*, Ekspertyza Ośrodka Studiów Wschodnich z 16.10.2017 r., s. 3–9 (dostęp: 7.06.2020 r.).

⁵³ *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2009 r.*, Departament Analiz i Nadzoru MSW, s. 65.

⁵⁴ W chwili zatrzymania cudzoziemca nielegalnie przekraczającego granice RP, który swoich dalszym zachowaniem uprawdopodobnia podjęcie prób ucieczki, stawiania oporu czynnego zarówno funkcjonariusze Straży Granicznej, jak i funkcjonariusze Policji mogą zastosować prewencyjne założenie kajdanek na ręce z przodu. Por. A. Sęk, M. Róg, *Materiałnoadministracyjne aspekty pracy Policji*, Pułtusk-Warszawa 2015, s. 79.

polega na potwierdzeniu jego ważności i wykryciu ewentualnych śladów fałszerstwa (przerobienia lub podrobienia).

Tabela 8. Fałszerstwa dokumentów wykorzystanych do przekroczenia granicy według Straży Granicznej RP

Rodzaj dokumentu	2015		2016		2017		2018		2019		2020	
	og.	o.p.t.	og.	o.p.t.	og.	o.p.t.	og.	o.p.t.	og.	o.p.t.	og.	o.p.t.
Razem	2798	2771	2984	2954	2700	2675	1697	1678	1200	1181	1863	1853
Wiza	2114	2114	2220	2220	2105	2105	1222	1222	802	802	348	348
Stempel kontroli gr.	395	394	490	490	303	302	153	153	96	96	36	36
Dowód osobisty	105	86	87	63	121	103	134	121	102	92	65	58
Dokument pobyt	59	58	52	52	77	77	68	68	61	61	70	70
Paszport	108	102	107	101	84	78	86	80	91	82	60	57
Karta mrg	0	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0
Inne	17	17	26	26	10	10	34	34	48	48	1284	1284

Legenda: og. — ogółem; o.p.t. — obywatele państw trzecich

Źródło: Biuletyn Statystyczny SG za 2016 r. oraz Informacja statystyczna SG za lata 2017, 2018, 2019 i 2020.

Spośród 14 202 obywateli państw trzecich zatrzymanych w 2014 r. za przekroczenie granicy państwowej wbrew przepisom, nielegalny pobyt i nielegalną pracę oraz przemyt dokumentu (o 21% więcej niż w roku poprzednim — 11 709) u 1 870 wykryto fałszywe dokumenty, w tym cudze oryginalne oraz wyłudzone (o 5% więcej niż w 2013 r. — 1 773). Spośród ujawnionych sfalszowanych dokumentów 1 420 uznano za wyłudzone (o 7% więcej niż w 2013 r. — 1 328), w tym: 1 414 wiz, 2 dokumenty pobytowe, 1 paszport oraz 3 inne⁵⁵.

W trzech kolejnych latach: 2015–2017 (tabela 8) ilość osób posługujących się sfalszowanymi dokumentami do przekroczenia granicy Polski, którzy zostali przez funkcjonariuszy SG zatrzymali, wyraźnie wzrosła. Największy wzrost o prawie 50% odnotowano w 2016 r. W następnym był on jeszcze większy o prawie 7%, a od 2017 r. ilość przypadków zaczęła spadać i tendencja ta utrzymała się do roku 2019, aby w 2020 r. ponownie wzrosnąć. Najczęściej fałszowano wizy. W 2015 r. ich ilość wynosiła ponad 75% wszystkich przypadków posługiwania się sfalszowanymi dokumentami, a w następnym (2016) nieco spadła do poziomu 74,3% przy ogólnym wzroście zatrzymanych za to przestępstwo osób. Kolejny rok był rekordowy, gdyż

⁵⁵ W 2014 r. funkcjonariusze SG ujawnili: 1441 fałszywych wiz (w 2013 r. — 1351), 261 fałszywych stempli kontroli granicznej (216), 64 fałszywe paszporty (111), 48 fałszywych dowodów osobistych (50), 43 fałszywe dokumenty pobytowe (42), 12 innych fałszywych dokumentów (3), 1 kartę małego ruchu granicznego (0). *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2014 roku*, MSW, s. 104–106.

zanotowano wówczas aż 77,96% ilości takich fałszerstw. W 2018 r. zanotowano łagodny spadek do poziomu 72%, aby w następnym osiągnąć 66,8%. Po fałszowanych wizach, na drugim miejscu pod względem ilości przypadków występowało fałszowanie stempla kontroli granicznej. Fałszerstw w dokumentach: dowodzie osobistym, dokumencie pobytowym czy paszporcie dokonywano znacznie mniej, chociaż ta tendencja utrzymywała się na podobnym poziomie.

Odmowy wjazdu

Nie wszystkim chcącym wjechać do Polski cudzoziemcom z państw trzecich to się udaje. Na przeszkodzie stoją przepisy, które określają warunki wjazdu obywateli państw trzecich do UE. W przypadku pobytu krótkoterminowego, nieprzekraczającego trzech miesięcy w okresie sześciu miesięcy (180 dni), cudzoziemcy z tych państw muszą spełniać następujące warunki:

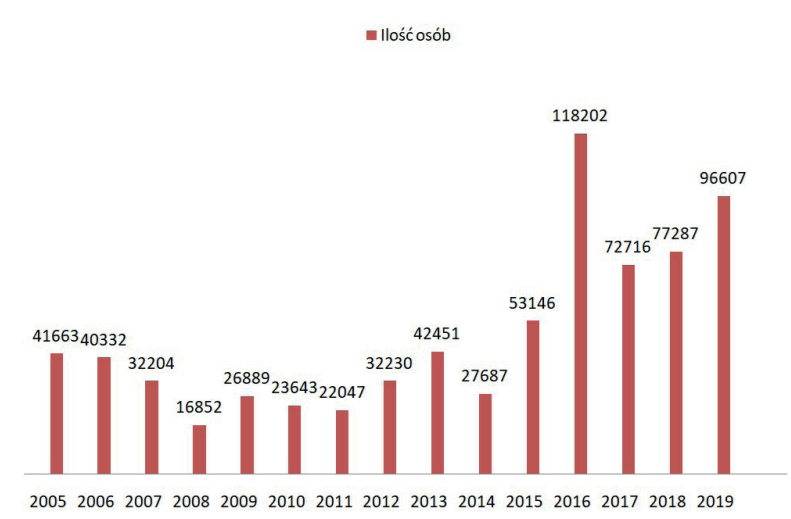
- posiadanie ważnego dokumentu uprawniającego do przekroczenia granicy państwowej⁵⁶ lub ważnego dokumentu podróży oraz ważnej wizy;
- uzasadnienie celu i warunków planowanego pobytu oraz posiadanie wystarczających środków utrzymania;
- nie ma wpisu do celów odmowy wjazdu w systemie SIS;
- nie są uważani za stanowiących zagrożenie dla bezpieczeństwa i porządku publicznego, zdrowia lub stosunków międzynarodowych jakiegokolwiek państwa członkowskiego ze strony obywateli państw trzecich oraz nie dokonano wpisu do celów odmowy wjazdu w krajowych bazach danych⁵⁷.

Jedną z form przeciwdziałania nielegalnej migracji jest wydawana cudzoziemcowi przez funkcjonariuszy Straży Granicznej decyzja o odmowie prawa wjazdu do RP. W latach 2005–2020 takich decyzji Straż Graniczna wydała w sumie 758 873, średnio 47 429 rocznie⁵⁸. Ilość tę w poszczególnych latach prezentuje wykres 1. Najmniej odmów wjazdu do Polski wydano w 2008 r., w pierwszym roku bytności naszego kraju w strefie Schengen. Najwięcej takich decyzji funkcjonariusze SG wystawili w 2016 r., aż 118 202 (16,32% wszystkich decyzji z piętnastu lat). Należy podkreślić, że od 2015 r. utrzymuje się tendencja wzrostowa w wydawaniu takich decyzji, a rekordowy 2016 r. należy do wyjątków.

⁵⁶ Dokument ten zastał wydany w okresie ostatnich 10 lat i musi zachować ważność jeszcze trzy miesiące po planowanej dacie wyjazdu z terytorium państw członkowskich. W uzasadnionym przypadku to kryterium można pominąć. Art. 6. Kodeksu granicznego Schengen.

⁵⁷ *Ibidem*. Zob. E. Baranowska-Kędzierska, K. Strąk, *Przestrzeń Wolności, Bezpieczeństwa i Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Zarządzanie granicami, polityka wizowa, azylowa i imigracyjna*, Instytut Wydawniczy EuroPrawo, Warszawa 2011, s. XI.2.58.

⁵⁸ Oprócz Straży Granicznej do wydawania decyzji administracyjnych w granicach swoich kompetencji upoważniona jest również Policja. Zob. szerzej A. Sęk, M. Róg, *op. cit.*, s. 21.

Wykres 1. Liczba odmów wjazdu wydanych przez SG cudzoziemcom w latach 2005–2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie Raportów o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2009 i 2016 r. oraz Informacji statystycznych SG za lata 2017–2019 (pobrano 27.05.2019 r.). W raporcie z 2016 r. podano o 142 więcej wystawionych wiz niż w Biuletynie SG z tego roku.

W 2014 r. 58% cudzoziemców otrzymało takie decyzje z powodu nieposiadania ważnej wizy lub dokumentu pobytowego, a 22% nie posiadało odpowiedniej dokumentacji uzasadniającej cel i warunki pobytu. Największą liczbę odmów wydano obywatelom Ukrainy — 13 147 (rok wcześniej 13 652), Rosji — 5 133 (15 999), Białorusi — 3 588 (3 287) i Gruzji — 3 583 (7 253)⁵⁹.

Najwięcej odmów wjazdu wystawiono na odcinku granicy z Białorusią i Ukrainą. To najbardziej zagrożony nielegalną migracją kierunek. Na białoruskim odcinku w 2015 r. wystawiono 53,13% wszystkich decyzji. Rok później aż 74,76%. Tego roku odnotowano też największy wzrost odmów, o 312,59%, a w 2017 r. nastąpił duży o 51 949 przypadków spadek do 49,94% wszystkich wystawionych decyzji. W układzie rok do roku zmniejszała się o 59%. Od 2018 r. ilość wystawianych decyzji o odmowie wjazdu do RP na granicy polsko-białoruskiej uległa zmniejszeniu, że zdecydowanie więcej udzielano ich na granicy polsko-ukraińskiej. Ta tendencja wzrostowa utrzymywała się już od 2015 r. i w kolejnych latach następował rocznie wzrost o ponad 20%, a w zasygnalizowanym 2018 r. o 45%. W tym roku w stosunku do wszystkich wystawionych decyzji na polsko-ukraińskim odcinku udzielono 63,12% wszystkich odmów, a w następnym tylko nieco mniej, bo 62,25%.

W 2020 roku było podobnie. Najwięcej decyzji o odmowie wjazdu wystawiono na granicy polsko-ukraińskiej (70,5% wszystkich odmownych decyzji). W minionym roku najwięcej decyzji odmownych wystawiono za brak dokumentów uzasadniających cel i warunki pobytu — 18 318 (tj. 52,5% wszystkich decyzji). Brak wizy był

⁵⁹ Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2014 roku, MSW, s. 106.

przyczyną odmowy wjazdu dla 6 249 cudzoziemców (17,9%), a brak środków na pobyt dla 2 522 (7,2%). Według obywatelstwa, najczęściej takich decyzji wystawiono obywatelom Ukrainy 24 346 (69,7%), za brak dokumentów uzasadniających ich pobyt w Polsce — 16 640 (47,6%). Na drugim miejscu znaleźli się Rosjanie, otrzymując 5 108 tych decyzji (14,6%). Głównym powodem był brak wizy 4 826 (13,8%), a na kolejnym Białorusini, którym wystawiono 3 581 decyzji (10,2%). W 789 przypadkach spowodowane było brakiem dokumentów uzasadniających ich pobyt w Polsce, a w 487 brakiem wizy⁶⁰.

Tabela 9. Zestawienie odmów wjazdu cudzoziemcom do RP według Straży Granicznej (top 5)

Rok	Narodo- wość	Razem	Odcinek granicy					Główne przyczyny			
			Rosja	Biało- ruś	Ukra- ina	Morska	Lotni- cza	Brak ważnej wizy lub dok. pobyto- wego	Brak uzasad. celu i wa- runki pobytu	Brak środ- ków	Pozo- stałe przy- czyny
2015	Ogółem	53 743	1 743	28 237	22 512	28	626	32 662	13 143	2 222	5 119
	Ukraina	22 427	32	108	22 110	1	176	5 328	12 067	1 468	3 564
	Rosja	18 860	1 256	17 531	24	9	40	17 934	367	124	435
	Białoruś	3 423	13	3 399	6	0	5	1 681	232	597	913
	Tadżyki- stan	3 117	38	3 077	2	0	0	3 096	17	1	3
	Gruzja	2 383	1	2 307	20	0	55	2 313	49	1	20
2016	Ogółem	118 060	1 610	88 268	27 493	19	670	97 266	11 495	3 263	6 036
	Rosja	75 886	1 273	74 391	183	11	28	75 032	266	257	331
	Ukraina	22 864	27	147	22 482	0	208	6 314	10 223	1 816	4 511
	Tadżyki- stan	8 215	20	5 735	2 459	0	1	8 196	4	0	15
	Białoruś	3 717	8	3 681	19	0	9	1 573	322	959	863
	Armenia	3 703	170	2 382	1 122	0	29	3 652	35	6	10
2017	Ogółem	72 704	1 919	36 311	33 555	16	903	39 901	17 229	7 365	8 205
	Rosja	30 617	1 819	28 637	112	4	45	29 578	415	487	137
	Ukraina	29 722	22	190	29 277	0	233	5 079	14 874	3 636	6 133
	Białoruś	5 423	14	5 369	28	0	12	1 612	762	1 701	1 348
	Mołdawia	2 621	2	6	2 592	0	21	74	772	1 471	304
	Armenia	1 369	31	577	729	0	35	1 313	32	9	18

⁶⁰ Informacja statystyczna SG za 2020 r., s. 6.

Rok	Narodowość	Razem	Odcinek granicy					Główne przyczyny			
			Rosja	Białoruś	Ukraina	Morska	Lotnicza	Brak ważnej wizy lub dok. pobytowego	Brak uzasad. celu i warunków pobytu	Brak środków	Pozostałe przyczyny
2018	Ogółem	77 287	1 331	25 962	48 779	30	1 173	26 829	21 964	15 992	12 502
	Ukraina	46 737	6	162	46 185	18	366	3 634	19 719	13 624	9 760
	Rosja	20 203	1 257	18 803	77	1	64	19 582	281	185	155
	Białoruś	5 556	3	5 476	54	0	22	1 782	866	1 082	1 826
	Mołdawia	2 002	1	10	1 966	0	25	54	655	953	340
	Tadżykistan	961	7	927	19	0	8	944	9	2	6
2019	Ogółem	96 607	1 301	33 677	60 112	12	1 457	33 820	37 177	14 770	10 840
	Ukraina	58 565	10	437	57 587	0	531	2 617	34 935	12 857	8 156
	Rosja	28 545	1 242	27 169	74	4	56	27 820	264	312	149
	Białoruś	4 989	3	4 670	310	0	6	1 712	977	675	1 625
	Mołdawia	1 470	1	24	1 422	0	23	20	494	693	263
	Gruzja	830	3	114	345	0	368	11	289	200	330
2020	Ogółem	34 917	273	8 719	24 617	15	1 293	6 249	18 318	2 522	7 828
	Ukraina	24 617	2	96	23 625	3	620	622	16 640	2 112	4 972
	Rosja	5 108	260	4 770	34	7	37	4 826	105	76	101
	Białoruś	3 581	4	3 556	9	0	12	487	789	158	2 147
	Mołdawia	785	0	9	756	0	20	3	517	115	150
	Gruzja	427	0	45	122	0	260	3	146	90	228

Źródło: opracowanie własne na podstawie Biuletynu Statystycznego SG za 2016 r. oraz Informacji statystycznych SG z lat 2017, 2018, 2019 i 2020.

Bardziej szczegółowy obraz przyczyn, jakimi kierowali się funkcjonariusze SG udzielając odmowy wjazdu do Polski/UE oraz jakich narodowości one dotyczyły pokazuje tabela 9. Na pierwszym miejscu w 2015 r. wśród przyczyn wydania decyzji o odmowie wjazdu do RP odnotowano brak ważnej wizy lub dokumentu pobytowego i skutkowało przyczyną 60,77% wszystkich wystawionych odmów, a 41,73% całości otrzymali obywatele Ukrainy i 35% Federacji Rosyjskiej. Kolejny, rekordowy pod względem udzielonych odmów rok, był dla Rosjan dużym zaskoczeniem. Otrzymali oni najwięcej takich decyzji, 64,27% wszystkich odmów, z czego 98,87% spowodowanych było brakiem wizy lub dokumentu pobytowego. W następnym roku Rosjanie minimalnie ilościowo wyprzedzili obywatele Ukrainy, ale Rosjanie nie posiadali wiz, a przybysze z Ukrainy odpowiedniej dokumentacji uzasadniającej cel i warunki pobytu. Dwa ostatnie lata (2018 i 2019) zmieniły niewiele. Wśród narodowości, które najczęściej otrzymywały decyzję o odmowie wjazdu byli obywatele Ukrainy,

Rosji, Białorusi i Mołdawii, a następnej kolejności pojawili się Tadżykistańcy, a w ostatnim roku Gruzini⁶¹.

Ograniczanie skutków nielegalnej migracji

Prowadzenie polityki bezpieczeństwa międzynarodowego związanej ze wzrostem zagrożenia ze strony organizacji przestępczych i terrorystycznych jest przedmiotem dociekań analityków i naukowców opisując je sięgając po instrumenty, jak zauważa Krzysztof Wątor, po technologię i instrumenty charakterystyczne dla studiów wojskowych. Niebawem użyteczną i popularną obecnie dla zrozumienia istoty zagrożenia występującego w sferze powszechnego bezpieczeństwa międzynarodowego, stała się koncepcja zagrożeń asymetrycznych. Może ona posłużyć do opisu konfliktów, z uwzględnieniem wszelkich jego aspektów: m.in. planowania, celów, taktyki, sposobów prowadzenia działań przez strony konfliktu, stosowane technologie i metody, w tym środki reakcji na działania przeciwnika, normy postępowania stron, czy perspektywa czasowa. W konflikcie asymetrycznym będziemy zawsze do czynienia ze znaczną dysproporcją potencjałów lub wyraźną różnicą w zakresie celów, używanych metod, czy też stopnia zaangażowania jego uczestników. Umiejętne wykorzystanie asymetrii poprzez uderzenie w słabe punkty, osłabienie potencjału obronnego lub ochronnego jednej ze stron, przeniesienie konfliktu na inne płaszczyzny, stosowanie niekonwencjonalnych metod jest sztuką ataku na silniejszego przeciwnika. Bez wątplenia do katalogu takich zagrożeń asymetrycznych zaliczyć należy transgraniczną przestępczość zorganizowaną⁶².

Jednym rodzajem zorganizowanej przestępczości transgranicznej od lat pozostaje nielegalna migracja. Jej obraz mamy okazję aktualnie widzieć na granicy polsko-białoruskiej. Polska traktowana jest przez migrantów jako kraj tranzytowy na szlaku migracyjnym do innych państw Europy (szczególnie Niemiec i Szwecji) oraz Ameryki Północnej, ale również jako kraj docelowy. Sprzyja temu położenie geograficzne naszego kraju, nasze członkostwo w UE, lepsze perspektywy ekonomiczno-społeczne, rynek pracy, a dla wielu imigrantów ze wschodnich państw także lepsze zarobki. Wielu z cudzoziemców postrzega też Polskę jako kraj wolności politycznej, wyznaniowej i obyczajowej oraz w miarę stabilne diaspory cudzoziemskie. Nie mając możliwości legalnego (zgodnego z prawem wjazdu do Polski), część imigrantów korzysta z możliwości nielegalnego pokonania granicy państwowej naszego kraju. Dla zorganizowanych grup przestępczych nielegalna migracja stała się jednym ze znaczących źródeł dochodu. Organizują one imigrantom przejście granicy, transport, tymczasowe schronienie, ale także sfałszowane dokumenty. Grupy przestępcze, co należy podkreślić, wykazują się wysokim poziomem kreatywności w organizowaniu przekraczania granic i szybko dostosowują się do nowych wymogów sytuacji.

⁶¹ Statystyka Straży Granicznej, www.strazgraniczna.pl/pl/granica/statystyki-sg/2206,Statystyki-SG.html: Biuletyn Statystyczny SG za 2016 r., s. 5–7; Informacje statystyczne SG za 2017 r., s. 5–7; za 2018 r., s. 5–7; oraz 2019, s. 5–7 (dostęp: 8.06.2020 r.).

⁶² K. Wątor, *Wybrane obszary asymetrycznego zagrożenia transgraniczną przestępczością zorganizowaną*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2017, t. 11, nr 2, s. 29–30.

W nielegalnej migracji do UE wykorzystywane są szlaki morskie i lądowe, a także lotnicze (tabele 3 i 4), głównie poza przejściami granicznymi. Posługiwanie się sfałszowanym dokumentem, czy przemyt imigrantów w środkach komunikacji nie jest znaczący w porównaniu do innych form, np. odmowy wyjazdu lub nielegalnego przekroczenia granicy.

Polska nie ma takich problemów jak Grecja, Włochy, Hiszpania czy Niemcy i Francja, chociaż i w naszym kraju zjawisko nielegalnej migracji na dużo mniejszą skalę także występuje. Od 2014 r. Straż Graniczna kontynuowała działania mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa granicy zewnętrznej UE/Schengen przez realizację ustawowych zadań i uprawnień formacji, rozszerzonych od 1 maja 2014 r. o nowe zadanie dotyczące *zapobiegania i przeciwdziałania nielegalnej migracji*. Tego roku utrzymywała się stała liczba nielegalnych migrantów będących obywatelami Syrii i bezpaństwowców deklarujących obywatelstwo syryjskie; odnotowano znaczny wzrost presji migracyjnej obywateli Wietnamu; obserwowano używanie fałszywych dokumentów, głównie wiz wydłuzonych w konsulatach RP, jako metody wjazdu do Polski⁶³.

Nowelizacja ustawy o cudzoziemcach wprowadziła zmiany w zakresie właściwości organów prowadzących postępowania administracyjne w sprawach cudzoziemców. W zakresie legalizacji pobytu cudzoziemców na terytorium Polski właściwymi organami są wojewodowie oraz Szef Urzędu do spraw Cudzoziemców. Kompetencje związane ze zwalczaniem nielegalnej migracji — począwszy od stwierdzania, czy pobyt cudzoziemca w naszym kraju jest legalny, czy też nie, należą do właściwych organów (terenowych) Straży Granicznej. Im to przysługują uprawnienia wydawania decyzji powrotowej, a w określonych przepisami przypadkach, wydalenie przymusowe (wykonanie decyzji powrotowej). Policja utraciła uprawnienia do prowadzenia postępowań administracyjnych w zakresie zobowiązania cudzoziemców do opuszczenia terytorium Polski oraz występowania do sądu z wnioskiem o umieszczenie zatrzymanego cudzoziemca w ośrodku strzeżonym. Pozostała natomiast jednym z organów — obok SG, a także Szefa Urzędu do spraw Cudzoziemców i wojewodów oraz Służby Celnej — uprawnionych do prowadzenia kontroli legalności pobytu cudzoziemców na terytorium RP. Zatrzymania cudzoziemca na podstawie przepisów ustawy o cudzoziemcach mogą dokonać funkcjonariusze Straży Granicznej lub Policji. Jednak Policja zobowiązana jest do niezwłocznego przekazania go do dyspozycji właściwego organu Straży Granicznej z wnioskiem o wydanie decyzji o zobowiązaniu cudzoziemca do powrotu⁶⁴.

W 2014 r. przeprowadzono w Polsce 1 521 kontroli legalności wykonywania pracy przez cudzoziemców, prowadzenia działalności gospodarczej oraz powierzenia wykonywania pracy cudzoziemcowi, ujawniając 1 804 cudzoziemców, którzy pracowali bez zezwolenia. W związku z nielegalnym wykonywaniem pracy, zatrzymano 1 245 z nich. Najczęściej występowali obywatele: Ukrainy — 571 (w 2013 r. — 378, w 2012 r. — 329), Bułgarii — 339 (w 2013 r. — 131, w 2012 r. — 47), Rumunii —

⁶³ Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2014 roku, MSW, s. 103.

⁶⁴ Ustawa z 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach, Dz.U. z 2021 r. poz. 2354 z późn. zm.

172 (w 2013 r. — 39, w 2012 r. — 2), Wietnamu — 28 (29, 20), Maroka — 27 (2, 1), Chin — 25 (10, 12) i Armenii — 18 (18, 5). Zatrzymania najczęściej miały miejsce w województwach: mazowieckim — 231, lubelskim — 165, małopolskim — 125, dolnośląskim — 104. Większość ujawnionych przypadków dotyczyła wykonywania pracy: bez wymaganego zezwolenia; bez umowy o pracę; na innych warunkach niż określone w zezwoleniu. W roku 2014 przeprowadzono 4 665 kontroli legalności pobytu cudzoziemców (w 2013 r. 3 867). Straż Graniczna w związku ze stwierdzeniem nielegalnego pobytu zatrzymała 9 117 obywateli państw trzecich (o 19% więcej niż w 2013 r., 7 664). Zatrzymania miały miejsce: wewnątrz kraju, w tym przy odcinkach granicy wewnętrznej — 2 884 cudzoziemców (2 549), podczas próby wyjazdu z RP przez odcinki granicy zewnętrznej, głównie do kraju pochodzenia (tzw. powrotowcy) 6 233 (5 115); w tym: 4 275 (3 143) na granicy z Ukrainą, 1 114 (1 085) na granicy z Białorusią, 560 (561) w przejściach lotniczych, 277 (325) na granicy z Rosją i 7 (1) na przejściu morskim⁶⁵.

W 2014 r. liczba obywateli Ukrainy ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy stanowiła 34% ogólnej liczby osób ubiegających się o jego nadanie. Od 2015 r. ilość ta zaczęła spadać znacząco i wynosiła 19%, w następnym już 11%, w 2017 r. nieco wzrosła do 13%, aby w następnym ponownie spaść do 11%⁶⁶.

Najpowszechniejszą odnotowaną w 2016 r. metodą przekraczania granicy państwowej wbrew przepisom (zarówno na kierunku „do”, jak i „z” RP) wśród cudzoziemców było dokonanie lub usiłowanie przekroczenia granicy państwowej na podstawie sfałszowanego dokumentu: 2 286 (czyli 33% ogółu przypadków), w tym na podstawie wyłudzonego dokumentu: 1 502. Drugą najpowszechniejszą metodą było przekraczanie granicy bez dokumentów (ujawniono 1 391 takich przypadków, czyli 20% ogółu).

W kolejnych trzech latach (2015–2017) utrzymywał się wzrost ujawnionych przypadków nielegalnego pobytu cudzoziemców przez funkcjonariuszy SG (tabela 7). W pierwszym roku było ich 12 557, czyli o 38% więcej niż w roku poprzednim, w 2016 r. nastąpił o 47,3% wzrost zatrzymanych, a w kolejnym ten wzrost był dużo mniejszy i wynosił 18%. W następnych dwóch latach poziom procentowy wzrostu utrzymał się na poziomie 2017 r. Ograniczanie skutków nielegalnej migracji zawiera się także w kontroli legalności zatrudnienia cudzoziemców. Skala nielegalnej pracy cudzoziemców w ostatnich pięciu latach była także zróżnicowana, z przewagą tendencji wzrostowej. Porównując lata 2014 i 2015, to wzrost ten wynosił 48% i osiągnął poziom 2 244 przypadków. Rok później odnotowano wzrost o 18%, natomiast w 2017 r. był on rekordowy, gdyż osiągnął poziom 462,3%. Nie oznacza to, że skala nielegalnie pracujących była wielka, jak na polskie warunki, gdyż wynosiła ona tylko 12 235 osób. W kolejnym roku ilość ujawnionych nielegalnie pracujących była

⁶⁵ *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2014 roku*, MSW, s. 107–108.

⁶⁶ *Raport na temat obywateli Ukrainy wg stanu na 1 VII 2019 r.*, Urząd do spraw Cudzoziemców, s. 2, pobrane z: <https://udsc.gov.pl/statystyki/raporty-specjalne/biezaca-sytuacja-dotyczaca-ukrainy> (dostęp: 7.06.2020 r.).

podobna do minionego roku, ale już w 2019 r. ponownie wzrosła o 22%⁶⁷. W 2020 r. przypadków nielegalnej pracy ujawniono znacznie mniej, gdyż tylko 8 523 (o 68% mniej niż rok wcześniej). Spadek ten wynikał z ograniczenia działalności gospodarczej spowodowanej pandemią COVID-19.

Jeżeli spojrzymy na te dane przez pryzmat wszystkich wjazdów cudzoziemców z państw trzecich, to skala ujawnionych przypadków nielegalnego pobytu i pracy cudzoziemców była niewielka i wahała się w przedziale od 0,079% (pracy 0,014%) w 2015 r. do 0,014% (0,079%) w 2019 r., a w 2020 r. wynosiła odpowiednio 0,16% (0,14%) przy jednoczesnym spadku wjazdu cudzoziemców do Polski o 64,8%.

Podsumowanie

Trzydziestoletni okres doświadczeń Straży Granicznej RP w zakresie rozpoznawania i przeciwdziałania nielegalnej migracji pokazuje, że jest to zjawisko o dużej dynamice zmian, złożone i trudne do przewidzenia. W warunkach Polski, imigracja jest stosunkowo nowym zjawiskiem. Wcześniej, w okresie PRL takich ruchów migracyjnych nie było, a te które występowały w minimalnym stopniu dotyczyły raczej emigracji do państw Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych AP.

Polska położona jest na szlaku nielegalnych ruchów migracyjnych. Czynniki wpływającymi na atrakcyjność Polski dla imigrantów są przede wszystkim jej geograficzna bliskość (głównie dla obywateli Rosji, Białorusi, Ukrainy, Mołdawii), łatwość dotarcia (różnorodne szlaki komunikacji), obecność diaspor ułatwiających nielegalny pobyt (szczególnie dotyczy to obywateli Wietnamu, Chin oraz Ukrainy, ale i Armenii), stosunkowo łatwa możliwość znalezienia nielegalnego zatrudnienia.

Nielegalna migracja jest silnie uzależniona od zmian społecznych, ale także od rozwoju mentalnego i technologicznego społeczeństw. Ważna z punktu badań nielegalnej migracji teoria Ewretta S. Lee wskazująca na istnienie czynników wypychających i przyciągających (ang. *pull-push factory theory*), o których była mowa wcześniej, pozwala interpretować to zjawisko indywidualnie z punktu widzenia jednostki. Przeszkody formalne związane z przekroczeniem granicy państwowej, cechy osobowościowe oraz czynniki osobiste migrantów, a nie prosta kalkulacja zysków i strat powodowały u nich indywidualny, silny bodziec chęci opuszczenia swojego dotychczasowego miejsca pobytu⁶⁸. Podobne czynniki warunkowały emigrację Polaków z PRL do krajów demokratycznych Europy i Stanów Zjednoczonych AP, a od lat 90. XX w. napływ imigrantów do Polski. Nasz kraj po przyjęciu w 2004 r. do Unii Europejskiej i do strefy Schengen w 2007 r. (a w lotniczych przejściach granicznych od kwietnia 2008 r.) stał się *oknem na świat* dla wielu imigrantów do bezpieczniejszego

⁶⁷ Statystyka Straży Granicznej, www.strazgraniczna.pl/pl/granica/statystyki-sg/2206,Statystyki-SG.html: Biuletyn statystyczny SG za 2016 r.; Informacje statystyczne SG za 2017 r.; za 2018 r.; za 2019 r. (dostęp: 8.06.2020 r.).

⁶⁸ P. Lubiewski, *Nielegalna migracja. Zagrożenia bezpieczeństwa...*, s. 35. Zob. też W. Janicki, *Przegląd teorii migracji ludności*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2007, sekcja B, vol. 62/14, s. 295–296.

państwa i lepszego życia w Polsce, a dla części z nich drogą tranzytową do innych europejskich społeczeństw.

Po zmianach ustrojowych, a szczególnie po przyjęciu naszego kraju do struktur Unii Europejskiej i strefy Schengen, staliśmy się jako państwo atrakcyjni dla części cudzoziemców z innych państw, szczególnie Ukrainy, Rosji, Białorusi, Armenii, Tadżykistanu czy niektórych narodowości z Azji. Dla wielu z nich Polska stała się miejscem docelowym, gdzie chcą lub chcieliby się osiedlić i żyć. Dla części z nich jest etapem ich wędrówki migracyjnej, tranzytem do innych, zasobniejszych ekonomicznie państw UE. Nie jest możliwe określenie faktycznej liczby cudzoziemców przebywających na terenie naszego kraju. Posiadamy tylko orientacyjne szacunki, gdyż dane Urzędu do spraw Cudzoziemców i Głównego Urzędu Statystycznego, Ministerstwa Spraw Zagranicznych, a także Straży Granicznej i wojewodów, są danymi rejestrowymi dającymi obraz legalnej migracji. Natomiast jej nielegalna forma, której instytucjonalnie zapobiega Straż Graniczna — jej nasilenie i skala, trudna jest do oszacowania. Dane zaprezentowane przez Straż Graniczną ukazują tylko efekty działań w postaci zatrzymanych osób usiłujących lub przekraczających granicę wbrew obowiązującym przepisom prawa, udzielonych decyzji odmawiających wjazdu do RP lub przebywających lub pracujących nielegalnie. Na ich podstawie trudno jest zmierzyć skuteczność działań tej formacji. Zapewne jest ona wysoka, ale czy możemy jednoznacznie stwierdzić, że wykrywalność nielegalnej migracji do Polski jest 100%? Raczej nie, gdyż ilość cudzoziemców z państw trzecich wjeżdżających do RP z roku na rok zwiększa się, a ilość ujawnionych przypadków przekraczania granicy państwowej wbrew obowiązującym przepisom, czy posługiwania się sfałszowanymi dokumentami w okresie kilku ostatnich lat spada. Przeciwdziałanie nielegalnej migracji tworzy różne sytuacje. Aby przeciwdziałać temu zjawisku bywa, że państwa chwytają się różnych sposobów, powołując się na „wyjątkowe sytuacje”. Termin ten odnosi się do oceny jej obecnego stanu w opinii publicznej, objawiającej się wzrostem postaw niechęci lub wrogości wobec migrantów. Choć poziom imigracji z lat 2010 i 2015 rzeczywiście stanowił znaczny przyrost w stosunku do poprzednich lat, to z podobnymi sytuacjami europejskie kraje oraz unijne instytucje spotykają się od dziesięcioleci. Dla nich sama ilość 1–2 milionów migrantów przybyłych w ciągu roku nie jest liczbą z którą europejski kontynent, liczący ponad pół miliarda mieszkańców, nie byłby w stanie sobie poradzić pod względem materialnym, logistycznym i kulturowym. Owa „wyjątkowość” pociąga za sobą wyjątkowe, pozaprawne środki (np. budowa płotów, wyrzucanie z kraju przybyłych imigrantów za granicę), chociaż istniejące prawo dokładnie definiuje sposoby postępowania Straży Granicznych i państwa w takich warunkach. „Wyjątkowość” sytuacji zawiera się więc, jak trafnie zauważa Mateusz Petryka, w społecznych reakcjach Europejczyków na nią, a nie w jej istocie⁶⁹.

Wpływ problematyki nielegalnej migracji na bezpieczeństwo państw umiejscowiona jest na płaszczyźnie bezpieczeństwa i porządku publicznego. Tu widać jej zagrożenia i skutki. Jednak przy skrajnie niekorzystnym rozwoju tego zjawiska

⁶⁹ M. Petryka, *op. cit.*, s. 53.

mogą pojawić się one w innych sferach bezpieczeństwa wewnętrznego, jak chociażby w organizacji i funkcjonowaniu struktur przestępczości zorganizowanej⁷⁰.

Bibliografia

- 25 wykładów o migracjach, M. Lesińska, M. Okólski (red.), Scholar, Warszawa 2018.
- Baranowska-Kędzierska E., Strąk K., *Przestrzeń Wolności, Bezpieczeństwa i Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Zarządzanie granicami, polityka wizowa, azylowa i migracyjna*, Instytut Wydawniczy EuroPrawo, Warszawa 2011.
- Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, B. Wiśniewski (red.), Szczytno 2011.
- Bonisławska B., *Współczesne zagrożenia dla bezpieczeństwa publicznego*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie” 2012, nr 2, seria Administracja.
- Boratyńska T., *Zwalczanie przestępczości w Unii europejskiej. Współpraca sądowa i policyjna w sprawach karnych*, A. Górski, A. Sakowicz (red.), Warszawa 2006.
- Burawska W., *Nielegalna migracja jako jeden z czynników zagrożenia bezpieczeństwa państwa*, „Obronność — Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia AON” 2012, nr 1.
- Cabańska J., *Uwarunkowania migracji ludności na jednolitym rynku europejskim na przykładzie nowych państw członkowskich Unii Europejskiej*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Poznań 2015.
- Castles S., Miller M.J., *Migracje we współczesnym świecie*, PWN, Warszawa 2011.
- Cebul K., Podgórzńska R., Fehler W., *Migracje jako wyzwania dla Unii Europejskiej i wybranych państw członkowskich*, Difin, Warszawa 2017.
- Chodzyński A., *Podnoszenie poziomu bezpieczeństwa. Metody i narzędzia. Wprowadzenie*, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka” 2019, nr 4.
- Fehler W., *Bezpieczeństwo wewnętrzne współczesnej Polski. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, Arte, Warszawa 2012.
- Głębocka K., *Przerzut migrantów do lub przez terytorium Polski*, Instytut Studiów Społecznych UW, Warszawa 1999.
- Gomółka K., *Przeciwdziałanie nielegalnej emigracji na granicy polsko-rosyjskiej w dobie członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2017 sekcja K, vol. 24/2.
- Goryński G., *Organizacja i funkcjonowanie Straży Granicznej w Polsce*, „Acta Pomerania. Zeszyty Naukowe Powszechnej Wyższej Szkoły Humanistycznej Pomerania” 2012, nr 4.
- Goryński G., *Organizacja wybranych podsystemów bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Acta Pomerania — Problemy Bezpieczeństwa. Zeszyty Naukowe Powszechnej Wyższej Szkoły Humanistycznej Pomerania” 2013, nr 3.
- Goryński G., *Problem nielegalnej migracji w kontekście działań Straży Granicznej RP*, (w:) *Wybrane problemy bezpieczeństwa w rejonie suwalskim. Rola i zadania sektora pozamilitarnego*, M. Wiszniewska, M. Andryszczyk, Z. Ciekot i in. (red.), Difin, Warszawa 2020.
- Jagnieża A., *Kryzys migracyjny zagrożeniem dla systemu obronnego Polski*, „Defence 24”, 7.12.2015 r., pobrane z: www.defence24.pl/kryzys-migracyjny-zagrozeniem-dla-systemu-obronnego-polski.
- Janicki W., *Przegląd teorii migracji ludności*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2007, sekcja B, vol. 62/14.

⁷⁰ P. Lubiewski, *Nielegalna migracja. Zagrożenia bezpieczeństwa...*, s. 110.

- Jurczak D., *Migracja legalna i nielegalna we współczesnej Polsce*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne” 2012, nr 1.
- Kacperska E., Kacprzyk M., Kmieć D. i in., *Migracje międzynarodowe w Europie. Trendy — Problemy — Wyzwania*, Wyd. SGGW, Warszawa 2019.
- Kaczmarczyk T., *Migracja — charakterystyka zjawiska*, „Zeszyty Naukowe PWSZ im. Witelona” 2015, nr 16(3).
- Kopczewski M., *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa — wybrane elementy*, „Doctrina. Studia społeczno-polityczne” 2013, nr 10.
- Korzeniowski L.F., *Podstawy nauk o bezpieczeństwie*, wyd. 2, Difin, Warszawa 2017.
- Lercel J., *Przeciwdziałanie nielegalnej imigracji w Unii Europejskiej. Stan prawny po wejściu w życie Traktatu Lizbońskiego*, „Poliarchia” 2014, nr 2, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych UJ w Krakowie.
- Lisiecki M., *Zarządzanie bezpieczeństwem wewnętrznym*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2012.
- Lubiewski P., *Nielegalna migracja. Przeciwdziałanie. Aspekty instytucjonalne i prawne*, Szczytno 2018.
- Lubiewski P., *Nielegalna migracja. Zagrożenia bezpieczeństwa*, Szczytno 2016.
- Magierak D., *Rola Straży Granicznej w zapewnieniu bezpieczeństwa Polski (1990–2004)*, Adam Marszałek, Toruń 2011.
- Misiuk A., *Administracja porządku i bezpieczeństwa publicznego. Zagadnienia prawno-ustrojowe*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa 2011.
- Mról B., *Wpływ zagrożeń migracyjnych na bezpieczeństwo wewnętrzne państwa*, „Journal of Modern Science” 2017, tom 2(33).
- Musiak S., *Państwa Unii Europejskiej wobec kryzysu migracyjnego w Europie*, „Colloquium. Edukacja — Polityka — Historia” 2019, nr 1.
- Olbrycht P., *Migracje na szlaku wschodnioeuropejskim jako potencjalne zagrożenie Unii Europejskiej*, „Colloquium” 2021, nr 1.
- Pachocka M., Misiuna J., *Migracje międzynarodowe — dylematy definicyjne i poznawcze. Przykłady z Unii Europejskiej i Stanów Zjednoczonych*, (w:) *Współczesny matrix? Fikcja w życiu gospodarczym, politycznym i społecznym*, J. Osiński (red.), Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2015.
- Perkowska M., *Nielegalna migracja w Europie — aspekty prawne i kryminologiczne*, „Teki Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych” 2017, nr 12/3.
- Pietryka M., *Kryzys migracji jako stan wyjątkowy*, „Colloquium” 2019, nr 2.
- Podraza M., *Nielegalna migracja w Unii Europejskiej a szlak bałkański*, „Studia Prawnoustrojowe” 2020, nr 48.
- Raczyński R., *Wpływ migracji międzynarodowych na bezpieczeństwo wewnętrzne państwa*, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka”, Kraków 2015.
- Sakson A., *Migracje — fenomen XX i XXI wieku*, „Przegląd Zachodni” 2008, nr 2.
- Sęk A., Róg M., *Materiałnoadministracyjne aspekty pracy Policji*, Pułtusk-Warszawa 2015.
- Stańczyk J., *Poszukiwanie reguł definiowania bezpieczeństwa*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 2016, nr 10.
- Suduł R., *Definicje i uwarunkowania nielegalnej imigracji*, „Rocznik Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL” 2012–2013, t. 8–9, z. 1.
- Szczerba-Zawada A., *Polityka imigracyjna Unii Europejskiej jako determinant bezpieczeństwa państw członkowskich UE*, (w:) *Bezpieczeństwo narodowe. Zagrożenia i determinanty zmian*, A. Chabasińska, Z. Czachór (red.), Difin, Warszawa 2016.

- Szynowski R., *Bezpieczeństwo w bieżącej działalności administracji publicznej*, (w:) *Bezpieczeństwo. Teoria — Badania — Praktyka*, A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina (red.), CNBOP-PIB, Józefów 2015.
- Trojanowska-Strzęboszewska M., *Polityka Unii Europejskiej wobec nieregularnej imigracji*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 2020, nr 20.
- Tutak G., *Przeciwdziałanie nielegalnej imigracji do Polski na granicy polsko-ukraińskiej w latach 2009–2019*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2021, nr 1(28).
- Wątorok K., *Wybrane obszary asymetrycznego zagrożenia transgraniczną przestępczością zorganizowaną*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2017, t. 11, nr 2.
- Wilk P., *Nielegalna migracja i jej rodzaje na przykładzie przejścia granicznego Warszawa-Okęcie w latach 2009–2014*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 2016, nr 10.
- Wiśniewska K., *Straż Graniczna — organizacja i charakterystyka funkcjonowania na przykładzie Nadbużańskiego Oddziału Straży Granicznej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji” 2015, nr 5.
- Wyligała H., *Strategiczny rozwój narzędzi polityki migracyjnej UE w obliczu kryzysu migracyjnego*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2016, vol. 10, nr 2, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej we Wrocławiu.

Akty prawne

- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/115/WE z 16 grudnia 2008 r. w sprawie wspólnych norm i procedur stosowanych przez państwa członkowskie w odniesieniu do powrotów nielegalnie przebywających obywateli państw trzecich, Dz. Urz. UE L 348/98 z 24.12.2008 r.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/399 z 9 marca 2016 r. w sprawie unijnego kodeksu zasad regulujących przepływ osób przez granice — kodeks graniczny Schengen, tekst jednolity Dz. Urz. UE L 77 z 23.03.2016 r.
- Ustawa z 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej, Dz.U. z 2019 r. poz. 1776 z późn. zm.
- Ustawa z 12 października 1990 r. o Straży Granicznej, Dz.U. z 2021 r. poz. 1486 z późn. zm.
- Ustawa z 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach, Dz.U. z 2021 r. poz. 2354 z późn. zm.

Raporty dostępne w Internecie

- Biuletyn Statystyczny SG za 2016 r., Informacje statystyczne Straży Granicznej za 2017 r., Informacje statystyczne Straży Granicznej za 2018 r., Informacje statystyczne Straży Granicznej za 2019, www.strazgraniczna.pl/pl/granica/statystyki-sg/2206,Statystyki-SG.html.
- Praktyczne aspekty zmniejszenia skali nielegalnej migracji w Polsce. Raport krajowy za lata 2004–2010*, Krajowy Punkt Kontaktowy Europejskiej Sieci Migracyjnej w Polsce, Warszawa 2011, pobrane z: ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/european_migration_network/reports/docs/emn-studies/irregular-migration/20b._poland_national_report_irregular_migration_march2013_pl.pdf.
- Raport na temat obywateli Ukrainy wg stanu na 1 VII 2019 r.*, Urząd do spraw Cudzoziemców, pobrane z: <https://udsc.gov.pl/statystyki/raporty-specjalne/biezaca-sytuacja-dotyczaca-ukrainy>.
- Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2009 roku, BIP MSW.
- Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2014 roku, BIP MSW.
- Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2016 roku, BIP MSW.

Zniesienie obowiązku wizowego wobec obywateli Ukrainy — konsekwencje migracyjne dla Unii Europejskiej, Ekspertyza Ośrodka Studiów Wschodnich z 16.10.2017 r., pobrane z: udsc.gov.pl/wp-content/uploads/2017/11/Ekspertyza-OSW-”Zniesienie-obowiazku-wizowego-wobec-obywateli-Ukrainy-konsekwencje-migracyjne-dla-Unii-Europejskiej”.pdf.

Forms of illegal migration to Polish in the statistics of the Polish Border Guard in recent years

Abstract

The author presents the issues of illegal migration to the European Union and to the Polish, as well as shows its routes and forms. Our country is in a special geopolitical position, between rich and less prosperous countries. Such a location means that migrants try to take advantage of this location and move through Poland to Western Europe. It should also be emphasized that since the Republic of Poland was admitted to the structures of the EU and the Schengen area, it has also become a target for immigrants. The text presents the main tasks carried out by the Polish Border Guard in the field of counteracting illegal migration, and on the basis of statistical data, the effects of activities in this area are achieved. The presented data indicate that a lot of foreigners from third countries are interested in staying in Poland. In recent years, about 18 million of them came to Polish, i.e. almost half of the compatriots living here. However, only a small percentage of them tried to enter our country illegally.

Keywords: security, migration, illegal immigration, Polish Border Guard.

Marek Żejmo

Państwowy Uniwersytet Techniczny w Kaliningradzie (Federacja Rosyjska)

Migracje we współczesnej Szwajcarii

Streszczenie

Ruchy migracyjne istnieją od początków pojawienia się ludzi na Ziemi, więc są nieodłącznym elementem tworzenia się kolejnych etapów cywilizacyjnych w rozwoju ludzkości. Dzięki migracjom ludzkość nie tylko pozyskiwała nowe przestrzenie do życia, ale także tworzyła lepsze warunki egzystencji lub uciekała od wojen, przeciwników czy katastrof i głodu. Mniej znany jest fakt, że również Szwajcaria przez wiele stuleci była krajem emigrantów. Od XVI w. do połowy XIX w. wyjeżdżało ze Szwajcarii więcej osób niż do niej przybywało. Gdy w drugiej połowie XIX w. nastąpił wzrost gospodarczy, Szwajcaria ze względu na wysoki standard życia, oświaty, nauki i opieki społecznej, stała się krajem imigracji. Jednak wraz z napływem obcokrajowców wśród obywateli tego bogatego kraju narastały obawy o utrzymanie cech kultury i identyfikacji narodowościowej. Z drugiej strony faktem jest, że uzyskanie tak wysokiego poziomu życia, rozwoju przemysłu i innowacyjności w Szwajcarii bez udziału imigrantów nie byłoby możliwe. Znany na świecie z wysokiej jakości i precyzji szwajcarski przemysł zegarmistrzowski stworzyli francuscy hugenoci, którzy przybyli do Szwajcarii w XVI w. z Francji uciekając przed prześladowaniami religijnymi. Szwajcarskie firmy o światowej renomie, jak Nestlé, ABB, Swatch, Patek, stworzyli przybylsze czasem z odległych krajów.

Słowa kluczowe: Szwajcaria, imigracja, obcokrajowcy, azyl, pomoc socjalna.

Naukowe badania historii wychodźstwa Szwajcarów rozpoczęto dopiero w latach 70. XX w.¹ Pierwsze badania poświęcono wyjazdowi Szwajcarów do Ameryki Południowej i do Rosji. Rozpoczęto od badania grup i organizacji narodowych w w/w krajach oraz szwajcarskiej prasy wydawanej na uchodźstwie wykorzystując do badań zasoby archiwalne poszczególnych krajów². Przy pomocy wywiadów przeprowadzanych z emigrantami udało się uczonym pogłębić wiedzę o ich życiu codziennym poza granicami ojczyzny³.

¹K. Anderegg, *Zu Stand und Aufgaben schweizerischer historischer Wanderunforchung*, „Schweizerische Zeitschrift für Geschichte“ 1987, Nr. 37, s. 303–332. Patrz też C. Goehrke, *Die Erforschung der Auswanderung aus der Schweiz: Schwerpunkte — Methoden — Desiderata*, „Itinera“ 1992, Nr. 11, s. 5–126.

²K. Anderegg, *Abgrenzung und Anpassung in der Oberwalliser Kolonie San Jeronimo in der argentinischen Pampa*, „Itinera“ 1992, Nr. 11, s. 99–131. Patrz też: G. Ballmer-Tschudin, *Die Schweizer Auswanderung nach Russland von Peter dem Grossen bis zu Oktoberrevolution*, „Itinera“ 1992, Nr. 11, s. 47–58; R. Büchler, *Schweizer in Zarenreich*, Zürich 1985; M.R. Glatz, *Schweizerische Einwanderer in Misiones*, Frankfurt a/M 1997.

³L.G. Tedelbrand, *Interviews als Quellen für die schwedische Auswanderforschung*, (w:) K.D. Siewert (red.), *Die deutsche und die skandinavische Amerikauswanderung im 19. und 20. Jahrhundert*, Neumünster 1981, s. 55–66.

Do okresu, w którym nastąpiła industrializacja, Szwajcaria była biednym krajem, więc w wielu kantonach urzędnicy zachęcali obywateli do opuszczania ojczyzny, ponieważ w ten sposób ograniczali wydatki budżetowe na zasiłki dla bezrobotnych i pomoc socjalną.

To zjawisko ilustruje sytuację, w jakiej Szwajcarzy znajdowali się przez długi czas, gdy w poszukiwaniu lepszego życia musieli opuszczać kraj z dokładnie takich samych powodów, dla których współcześni imigranci przybywają do Szwajcarii. Od połowy XIX w., Szwajcaria stała się jednym z najbogatszych krajów świata, więc także krajem imigracji. Wraz ze zwiększającą się liczbą imigrantów chcących w Szwajcarii pozostać na stałe, pojawiło się w społeczności szwajcarskiej zjawisko *Überfremdungsängste*, tj. obawy przed zbyt wielką liczbą obcokrajowców. Obawiano się utraty szwajcarskiej identyfikacji i było to zjawisko wcale nie nowe, bo pojawiło się ponad sto lat wcześniej. Zapominano jednocześnie, że bez siły roboczej zagranicznych przybyszów zachowanie wysokiego standardu życia w Szwajcarii byłoby niemożliwe. To Szwajcarzy wspólnie z imigrantami zbudowali nową infrastrukturę swojej ojczyzny poprzez ciężką pracę w nowo powstałych fabrykach, poprzez tworzenie firm o międzynarodowym znaczeniu. Wprawdzie obecnie istnieje powszechna opinia wśród społeczeństwa szwajcarskiego, że udział obcokrajowców w tworzeniu szwajcarskiej pozycji w światowej gospodarce miał bardzo istotne znaczenie, to jednak pojawiają się także opinie o wciąż istniejących zagrożeniach ze strony imigrantów. Mają być winni rosnącej przestępczości, bezrobociu czy zbyt dużych oczekiwań i nadużywania opieki socjalnej.

W tym artykule zawarty materiał ma wykazać rolę, jaką odgrywali i nadal odgrywają imigranci w szwajcarskim społeczeństwie i w szwajcarskiej gospodarce. Obcokrajowcy nie tylko są ważnym elementem szwajcarskiej państwowości, ale także identyfikują się ze swoją nową ojczyzną, są z niej dumni co najmniej na równi z własnymi ojczyznami.

Szwajcaria od dawna jest znana ze swojej neutralności, gospodarczej i społecznej stabilności, wielokulturowości językowej i kulturowej oraz udanego stosowania w życiu politycznym kraju stosowania demokracji bezpośredniej z federalizmem⁴. Dobra reputacja kraju przyciągała ludzi z całej Europy nie tylko z powodów poszukiwań wolności osobistych, ale także z przyczyn gospodarczych. Do pierwszych szwajcarskich imigrantów należeli w XVI i XVII w. hugenoci i protestanci religijni, których z Francji wygoniły prześladowania nocy Bartłomieja i wojny trzydziestoletniej, a Szwajcarzy udzielili im schronienia. W XIX w. ze szwajcarskiego liberalizmu korzystali przedstawiciele różnych krajów europejskich, co ze zwiększoną siłą ujawniło się w okresie wiosny ludów latach 1848–1849⁵. Otwarcie się Szwajcarii na przybyszów z zewnątrz rozpoczęło się w okresie przyspieszonego rozwoju przemysłu w drugiej połowie XIX w. Już wówczas Szwajcaria należała do czołówki europejskich krajów przodujących w rozwoju produkcji przemysłowej w różnych branżach.

⁴T. Busset, *La politique du refuge en Suisse 1820–1870, Réalité et mythe*, „Zeitschrift des Schweizerischen Bundesarchiv“ 1999, Nr. 25, s. 34.

⁵*Ibidem*.

Szczególny rozwój zaznaczył się początkowo w branży tekstylnej, a później mechanicznej i chemicznej. Czołowa pozycja w rozwijającym się przemyśle europejskim pociągała za sobą potrzebę inwestowania w przemysł i rozwijającą się wokół niego infrastrukturę oraz oświatę, naukę i usługi. Równocześnie znaczenie utraciło rolnictwo, a zatrudnieni w tym sektorze pracownicy poszukiwali zatrudnienia w przemyśle lub opuszczali Szwajcarię udając się za Atlantyk w poszukiwaniu lepszego życia⁶. Od połowy XIX w. do Szwajcarii przybywało szczególnie wielu wybitnych naukowców, inżynierów i przedsiębiorców z Niemiec⁷. Zwłaszcza oni znacznie pomogli rozwojowi swojej nowej ojczyzny. Najbardziej do dzisiaj znani to:

- Henri Nestlé (1814–1890)⁸, Niemiec urodzony we Frankfurcie nad Menem, gdzie ukończył farmację. Po studiach osiedlił się w Vevey w kantonie Waadt. Wraz z żoną zajmował się zwalczaniem śmiertelności wśród małych dzieci. W 1867 r. wynalazł „Nestlé's Kindermehl” odżywkę dla dzieci, co stało się początkiem istnienia największego na świecie koncernu spożywczego, istniejącej do tej pory firmy Nestlé;
- Julius Maggi (1846–1912)⁹, Włoch pochodzący z Lombardii, wynalazca sławnej także współcześnie przyprawy do zup. Obecnie firma ta należy do koncernu Nestlé;
- Georg Wander (1841–1897) i Albert Wander (1867–1950)¹⁰, Niemcy, twórcy koncernu spożywczego produkującego odżywki dla sportowców na bazie białka. Produkowali owomaltinę i napój Izostar. Obecnie firma należy do koncernu ABF;
- Antoni Norbert Patek (1812–1877)¹¹, Polak pionier przemysłowej produkcji zegarków, założyciel firmy Patek Philippe & co — pierwszej firmy w historii produkującej masowo zegarki kieszonkowe oraz jedne z najbardziej ekskluzywnych zegarków na świecie. Firma istnieje nadal, a posiadanie zegarka Patek jest dowodem zamożności i posiadania dobrego gustu;
- Nicolas Hayek (1928–2010)¹², Libańczyk, przedsiębiorca, współzałożyciel oraz prezes zarządu Swatch Group z główną siedzibą w Biel-Bienne. Szwajcarskie banki zatrudniły go do likwidacji dwóch głównych szwajcarskich producentów zegarków: Société pour l'Industrie Suisse Horlogère oraz Allgemeine Gesellschaft der schweizerischen Uhrenindustrie AG. Oba przedsiębiorstwa stanęły na

⁶D. Freiburghaus, B. Guggisberg, *Die schweizerische Ausländerpolitik seit 1850: eine Analyse auf dem Hintergrund politisch-ökonomischer Paradigmen*, (w:) T. Geiser, H. Schmid, E. Walter (red.), *Arbeit in der Schweiz des 20. Jahrhunderts: wissenschaftliche, rechtliche und soziale Perspektiven*, Bern 1998, s. 137–185.

⁷Por. K. Urner, *Die Deutschen in der Schweiz: von den Anfängen der Kolonienbildung bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges*, Frauenfeld 1976.

⁸Zob. A. Pfiffner, *Henri Nestlé*, Bern 1993.

⁹S.B. Schmidt, *Julius Maggi — Singens würziger Weg zur Industriestadt*, (w:) A.G. Frei (red.), *Habermus und Suppenwürze — Singens Weg vom Bauerndorf zur Industriestadt*, Konstanz 1987, s. 111–145.

¹⁰W. Thut, *Vom Zwei-Mann-Labor zum Weltkonzern. Georg Wander (1841–1897), Albert Wander (1867–1950), Georg Wander (1898–1969)*. Verein für wirtschaftshistorische Studien, Zürich 2005 (*Schweizer Pioniere der Wirtschaft und Technik*. Bd. 79).

¹¹K. Dąbrowski, *Polacy nad Lemanem w XIX wieku*, Warszawa 1995, s. 95–99.

¹²Zob. https://pl.wikipedia.org/wiki/Nicolas_Hayek.

krawędzi bankructwa, gdy azjatyccy producenci tanich zegarków odebrali im większość rynku. Hayek nie zlikwidował tych firm, a zalecił im połączenie się i radykalne obniżenie kosztów produkcji. Wprowadził charakterystyczne wzory zegarków na plastikowych paskach. Połączył produkcję masową z prestiżowym wizerunkiem. Następnie wykupił ponad połowę akcji przedsiębiorstwa i został jego dyrektorem.

Szczególną popularność jako kraj migracji zdobyła Szwajcaria wśród włoskich rzemieślników i właścicieli firm budowlanych, którzy znajdowali tam zatrudnienie¹³. Szczególny wzrost liczby imigrantów z Włoch i Niemiec zaobserwowano w latach 1888–1914. W okresie 1888–1919 liczba Niemców na stałe przebywających w Szwajcarii podwoiła się z 112 do 220 tys., natomiast Włochów w okresie 1900–1910 przybyło ze 117 do 203 tys.¹⁴

Bezpośrednio przed I wojną światową odpowiedzialność za politykę migracyjną ponosiły kantony, które jednak były obowiązane do przestrzegania porozumień bilateralnych, które zawierał z innymi krajami rząd federalny. Bezpośrednio po wojnie nastąpiły kampanie przeciwko obecności obcokrajowców w Szwajcarii. W związku z tym zjawiskiem w 1925 r. przyjęto poprawkę do konstytucji, że sprawy zezwoleń na pobyt obcokrajowców rozstrzygane będą na podstawie konstytucji na poziomie rządu federalnego. Poza tym na podstawie uzupełnienia konstytucji rząd federalny powołał nowy urząd *Fremdenpolizei* — policję do spraw obcokrajowców oraz od 1931 r. szczegółowe przepisy regulujące zasady pobytu i osiedlania się obcokrajowców — *Bundesgesetz über den Aufenthalt und die Niederlassung von Ausländerinnen und Ausländer* (ANAG). Od tego czasu polityka imigracyjna była korygowana z gospodarczymi i społecznymi interesami Szwajcarii. Także wielkość populacji osiedlających się na stałe imigrantów (*Überfremdung*) była pod stałym nadzorem władz federalnych. Przepisy te obowiązywały do 2008 r., kiedy wprowadzono nowe przepisy dotyczące obcokrajowców — *Ausländergesetz* (AuG). Władze Szwajcarii uprościły i zliberalizowały zasady pobytu i podejmowania pracy wychodząc z założenia, że w związku ze starzeniem się społeczeństwa siła robocza jest mu potrzebna, a robotnicy po wykonaniu przyznanego im zadania powrócą do swoich krajów.

Po zakończeniu II wojny światowej zaistniała konieczność ustabilizowania światowej ekonomii i światowego systemu walutowego w czym miał dopomóc układ z Bretton-Woods¹⁵. Znaczne różnice w kursach walut oraz bardzo różniące się ich siła nabywcza stawały się przyczynami do kolejnych migracji w Europie w poszukiwaniu lepiej płatnej pracy. Władze Szwajcarii przewidując to zjawisko w 1948 r. podpisały z rządem Włoskim porozumienie o zatrudnieniu pracowników z Włoch. Byli oni zatrudniani głównie w branżach budowlanych, przemyśle tekstylnym, maszynowym oraz przy budowie dróg, mostów i kolei.

¹³ M. Vuilleumier, *L'emigrazione italiana in Svizzera e gli avvenimenti del 1898*, Roma 1978, s. 85–103.

¹⁴ M. Holmes, *Forgotten Migrants: Foreign Workers in Switzerland before World War I*, Rutheford 1998, s. 15.

¹⁵ K. Nęczyński, *Rola złota w polityce pieniężnej. Teoria monetarna w modelu ekonomii podaży*, „Materiały i Studia NBP” 2003, z. 168, s. 10–18.

Dzięki prawnym regulacjom z 1931 r. dotyczącym zasad pobytu i możliwości podejmowania przez obcokrajowców pracy w Szwajcarii — ANAG otwarto rynek pracy na podstawie szczegółowych wytycznych. Rozpoczęto wydawanie różnego rodzaju wiz pobytowych, jak: pozwolenie na pracę sezonową (*Ausweis A*), pozwolenie na pobyt roczny (*Ausweis B*), pozwolenie pobyt stały (*Ausweis C*), zezwolenie na pobyt krótkotrwały (*Ausweis L*), pozwolenie na okres przejściowy (*Ausweis F*) oraz udzielenie azylu (*Ausweis N*). Polityka migracyjna przybrała charakter systemowy i przemysłany jako instrument dopasowania strumieni migracji do potrzeb szwajcarskiej gospodarki¹⁶. Na skutek krytycznie nastawionej opinii publicznej szczególną uwagę zwracano na procedury udzielania zezwoleń na pobyt stały w Szwajcarii. Po zakończeniu II wojny światowej Szwajcarzy przyjęli politykę rotacji imigrantów utrudniając im uzyskanie prawa do osiedlenia. Jednocześnie wydłużono okres pobytu długotrwałego z pięciu na dziesięć lat, jednak z obstrzeżeniami dotyczącymi łączenia rodzin, których członkowie otrzymywali pozwolenia na jednoroczny pobyt, które mogły być przedłużane¹⁷. Od 1970 r. szwajcarski przemysł potrzebował więcej robotników, więc rząd udzielił zezwoleń dla większej liczby chętnych do pracy. W 1950 r. było ich 271 tys., w 1960 r. — 476 tys., a w 1970 r. już 1080 tys.¹⁸ Ponad połowa pochodziła z Włoch, ok. 20% z Niemiec, Francji i Austrii, a ok. 10% z Jugosławii, Portugalii i Turcji.

Utrwalenie się wzrastającej koniunktury gospodarczej w Europie począwszy od lat 60. XX w. spowodowało, że władze Szwajcarii przykładały coraz mniejsze znaczenie do polityki rotacji względem imigrantów, ponieważ mogli oni znaleźć podobnie płatne zatrudnienie w innych krajach Europy. W 1964 r. zawarto drugie porozumienie z Włochami dotyczące warunków zatrudnienia i osiedlania się obywateli tego kraju w Szwajcarii. Model rotacji zastąpiono modelem integracji imigrantów, którym od 1970 r. dano zwiększone możliwości adaptacji ze społeczeństwem szwajcarskim poprzez możliwość przystępowania do związków zawodowych, wspieranie życia rodzinnego oraz możliwości zdobywania zawodu i wyższego wykształcenia¹⁹.

Po kryzysie naftowym, który nastąpił w 1973 r., koniunktura gospodarcza w Europie uległa osłabieniu, więc wielu gasterbeiterów musiało opuścić Szwajcarię. Szwajcarzy uniknęli fali wzrostu bezrobocia odsyłając zagranicznych robotników do ich krajów ojczystych. Zatrudnienie obcokrajowców w tym okresie spadło z 17,2 do 14,8%. Gdy nastąpił kolejny wzrost gospodarczy w końcu lat 70. przyjmowano nowych pracowników, ale już nie tylko z Włoch. Na szwajcarskim rynku pracy pojawili się Hiszpanie, Portugalczycy i Turcy. Udział obcokrajowców na rynku pracy znów zwiększył się z 14,8% w 1980 r. do 16,4% w 1990 r. i 19,5% w 2000 r. Niezbyt

¹⁶ Zob. G. D'Amato, *Historische und soziologische Übersicht über die Migration in der Schweiz*, „Schweizerisches Jahrbuch für Entwicklungspolitik“ 2008, Band 27, Nr. 2, s. 177–195.

¹⁷ H. Mahnig, E. Piquet, *Die Immigrationspolitik der Schweiz von 1948 bis 1998: Entwicklung und Auswirkungen*, (w:) H.-R. Wicker, R. Fibbi, W. Hug, *Migration und die Schweiz: Ergebnisse des Nationalen Forschungsprogramms „Migration und interkulturelle Beziehungen“*, Zürich, Seismo 2003, s. 65–108.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ E. Carigiet, U. Mäder, J.-M. Bonvin, *Wörterbuch der Sozialpolitik*, Zürich 2003, s. 206.

korzystna koniunktura gospodarcza lat 90. zmusiła wielu robotników z niskimi kwalifikacjami do opuszczenia Szwajcarii i poszukiwania zatrudnienia w innych krajach. Sytuacja ta doprowadziła do zaistnienia w Szwajcarii największego bezrobocia strukturalnego od zakończenia II wojny światowej. Wiele zarządów miast, które musiały ponosić koszty wsparcia socjalnego otrzymywały dotacje z państwowego budżetu. W 1999 r. podjęto uchwałę o integracyjnych dopłatach rządowych do budżetów kantonalnych²⁰. Zasada integracji nabrała nowego znaczenia w wewnętrznej polityce federacji. Rządy kantonów zaczęły przykładać coraz większe znaczenie dla spójnej polityki wewnętrznej jak oświata, wychowanie młodzieży w zasadach tolerancji, wymiany międzynarodowej czy niwelowaniu różnic pomiędzy kantonami w poziomie życia i opieki społecznej²¹.

Nowe przepisy dotyczące obcokrajowców (*Ausländergesetz*, AuG), które zaczęły obowiązywać od 2008 r. zastępując poprzednią ustawę z 1931 r. (ANAG), zawierały podstawową zasadę, z którą miał obowiązek zapoznać się każdy obcokrajowiec zamierzający osiedlić się w Szwajcarii. Nałożono na nich obowiązek podjęcia działań w kierunku integracji ze szwajcarską społecznością lub o opuszczenie kraju. Nowa ustawa obejmowała wszystkie gałęzie gospodarki, a także obejmowała zasady przyjmowania obcokrajowców o wysokich kwalifikacjach zawodowych spoza Europy. Zatrudnienie obywateli krajów EFTA i Unii Europejskiej zostało uregulowane w 2002 r. na podstawie umów *Bilaterale I*. Na ich podstawie obcokrajowcy, którzy otrzymali prawo pobytu w Szwajcarii uzyskali także większą swobodę w poszukiwaniu pracy oraz możliwość natychmiastowego sprowadzenia rodziny.

Badania statystyczne pokazują w jaki sposób, po wprowadzeniu nowych zasad migracyjnych, zareagowała gospodarka i jak zmieniły się strumienie przepływu migrantów. Na przykład w czasie wysokiej koniunktury gospodarczej do końca lat 70. w szwajcarskim przemyśle zatrudniano ok. 300 tys. obcokrajowców, co stanowiło 46% ogółu zatrudnionych zagranicznych pracowników, a w 2005 r. zaledwie 169 tys., co daje 20,4% pracujących obcokrajowców²². Spadek zatrudnienia w tych gałęziach gospodarki spowodowany był wprowadzeniem nowych materiałów i nowych technologii, a zatem zwiększeniem wydajności zatrudnianych pracowników. Zmniejszeniu uległo również zatrudnienie obcokrajowców w branży budowlanej, natomiast w hotelarstwie i usługach turystycznych w latach 1970–2005 nieco zwiększyło się. Inaczej przedstawia się sytuacja w bankowości, ubezpieczeniach i handlu nieruchomościami, gdzie zatrudnienie obcokrajowców znacznie zwiększyło się. W 1970 r. zatrudniano ok. 18 tys. osób z zagranicy (2,7% zatrudnionych obcokrajowców), a w 2005 r. było to już 133 tys. (16,1%). Struktura zatrudnienia w poszczególnych dziedzinach gospodarki wpływa także na zmiany w strukturze krajów, z jakich pochodzą szwajcarscy *gastarбайterzy*. Od zawarcia umów bilateralnych z krajami UE wzrosła liczba Niemców i Portugalczyków, podczas gdy przyptyw siły roboczej z tradycyjnych kierunków

²⁰ G. D'Amato, B. Gerber (red.), *Herausforderung Integration: stätische Migrationspolitik in der Schweiz und in Europa*, Zürich, Seismo 2005, s. 68.

²¹ E. Carigiet, U. Mäder, J.-M. Bonvin, *op. cit.*

²² Zob. E. Piguet, *Einwanderungsland Schweiz: fünf Jahrzehnte halb geöffnete Grenzen*, Bern 2006.

uległ osłabieniu. Włochów, Hiszpanów, Turków czy obywateli krajów byłej Jugosławii przybywało coraz mniej. Niemieccy przybysze są najczęściej dobrze wykształceni, więc zatrudniani byli w zawodach wymagających wysokich kwalifikacji. Natomiast Portugalczycy na ogół zadowalali się pracą o niższych zarobkach, ale bez konieczności posiadania specjalnego wykształcenia²³.

Gdy w szwajcarskich opracowaniach mówiło się o imigrantach, to w tym pojęciu mieszczą się także członkowie rodzin drugiej generacji, czyli dzieci już urodzone w Szwajcarii, albo tam wychowane i wykształcone²⁴. Nawet jeżeli są dobrze asymilowani, to jednak ulegają wpływom religijnym i naleciałościom kulturowym krajów pochodzenia swoich rodziców. Przeprowadzone badania w tym zakresie wykazały, że szczególnie gorzej wykształceni obcokrajowcy nawet jeżeli posiadają obywatelstwo szwajcarskie nadal odróżniają się kulturowo od swoich rówieśników, szczególnie ci urodzeni w krajach swoich rodziców²⁵.

Zmiany przepisów dotyczących pobytu w Szwajcarii wpływają na przyczyny i tytuły pozostawania obcokrajowców w Szwajcarii. Członkowie rodzin włoskich, hiszpańskich i portugalskich tam przebywających w większości posiadają pozwolenia na pobyt stały (*Ausweis C*, Włosi 94%, Hiszpanie 93%, Portugalczycy 83%). Natomiast Amerykanie, Afrykanie i Azjaci tylko w 40% posiadają podobny status. Azjaci w 13% posiadają azyle (*Ausweis N*), 11% otrzymało tymczasowe pozwolenia (*Ausweis F*), a 7% dysponuje krótkotrwałym pozwoleniem (*Ausweis L*). W 2013 r. W Szwajcarii przebywało ok. 13 tys. azylantów z różnych krajów świata. Administracja państwowa podejmując decyzje w swojej polityce migracyjnej, popełnia także błędy, jednak władze urzędów migracyjnych szybko wyciągają z nich wnioski i podejmują inicjatywy w celu naprawienia błędów.

Po zakończeniu II wojny światowej władze Szwajcarii uznały swoje błędy i wyraziły gotowość podjęcia odpowiedzialności za podejmowane decyzje wobec ludności żydowskiej²⁶. Bundesrat wyraził zdecydowaną wolę utrzymania humanitarnych tradycji podpisując w 1955 r. konwencję genewską, która zdefiniowała na stałe zasady postępowania z uchodźcami. Przez kolejne dwa dziesięciolecia Szwajcaria na tej podstawie prowadziła liberalną politykę azylową szczególnie wobec uciekinierów z krajów socjalistycznych, którym w zasadzie udzielano schronienia bez wyjątków. W 1956 r. azylu udzielono ok. 14 tys. Węgrów, a w 1968 r. ok. 12 tys. uchodźców z Czechosłowacji²⁷. Uchodźcy z bloku wschodniego byli najczęściej dobrze wykształconymi ludźmi, więc również dlatego byli chętnie przyjmowani. W 1973 r. przyjęto

²³ Zob. P. Wanner, *Migration und Integration: Ausländerinnen und Ausländer in der Schweiz*, Neuenburg 2004, s. 61.

²⁴ C. Bolzman, R. Fibbi, M. Vial, *Secondas-secondos: le processus d'integration des jeunes adultes issus de la migration espagnole et italienne en Suisse*, Zürich 2003.

²⁵ R. Fibbi, M. Lerch, P. Wanner, *L'integration des populations issues de l'immigration en Suisse: personnes naturalisés et deuxième génération*, Neuchâtel 2005, s. 57.

²⁶ C. Ludwig, *Die Flüchtlingspolitik der Schweiz in den Jahren 1933 bis 1955: Bericht an den Bundesrat zuhanden den eidgenössischen Räte*, (w:) C. Ludwig, *Die Flüchtlingspolitik der Schweiz seit 1933 bis zur Gegenwart: Beilage zum Bericht des Bundesrates*, Bern 1957, s. 235.

²⁷ D. Efonayi-Mäder, *Schweiz, (w:) J. Nissen, Y. Schiebel (red.), EU and US Approaches to the Management of Immigration: Comparative Perspectives*, Brussels 2003, s. 491–519.

kilkaset osób uciekających z Chile przed reżimem Pinocheta. W latach 1979–1982 przyjęto około 8 tys. uciekinierów z Wietnamu i Kambodży. Jak się okazało ta grupa pod względem integracji była najtrudniejsza ze wszystkich dotychczasowych grup azylantów przyjętych w Szwajcarii²⁸.

W 1981 r. przyjęto w Szwajcarii nowe przepisy dotyczące zasad udzielania azylu, które dopasowując prawo do aktualnego stanu politycznego w Europie i na świecie, sprecyzowały dotychczasowy stan prawny. Władze kantonalne otrzymały kompetencje dotyczące przyszłości, kształcenia i ewentualnej repatriacji osób poszukujących schronienia. Przyniosło to wiele nieporozumień i różnic w traktowaniu azylantów w poszczególnych kantonach²⁹.

Po 1981 r. ujawniły się nowe trendy, liczba osób poszukujących azylu w Szwajcarii od 1970 r. wynosiła ok. 1000 rocznie nagle wzrosła do kilkunastu tysięcy. Oprócz Polaków (stan wojenny w Polsce) pojawili się przybysze z południa, Bliskiego Wschodu, Turcji, Sri Lanki, Afryki i Azji. W przeciwieństwie do przybyszów z Europy, azylanci z odległych krajów przeważnie nie posiadali wykształcenia ani wyuczonego zawodu. Urzędy zajmujące się azylantami w większości przypadków stwierdzały, że ich podopieczni nie posiadają legitymacji do uzyskania azylu, a jedynie poszukują poprawy warunków życia lub wręcz oczekują wyłącznie zasiłków socjalnych i opieki zdrowotnej. Zjawisko to wywołało kolejną debatę publiczną w poszukiwaniu rozwiązania problemu na dłuższy okres. Zaczęto uwzględniać i przyjmować za ewentualnie uzasadnione wnioski pochodzące od osób przybywających z krajów ogarniętych wojnami. W latach 1975–1979 uznano 86% wniosków, między 1980 a 1984 kwota zmniejszyła się do 46%, a między 1985 i 1990 przyznano już tylko 6% schronień w stosunku do złożonych wniosków³⁰.

W drugiej połowie lat 90. ilość uwzględnianych wniosków azylowych wzrosła do 9% i taki stan rzeczy utrzymywał się do 2004 r. Od 2005 r. liczba azylantów wzrosła gwałtownie do 18% i utrzymuje się³¹. Pomimo tego, że władze poszczególnych kantonów zaostrzyły kryteria przyznawania azylu i udzielania zezwoleń na pobyt i pracę, to jednak starano się obiektywnie podchodzić do poszczególnych wniosków i te spośród nich, które były dobrze uzasadnione i odpowiednio udokumentowane, zyskiwały akceptację władz. Nowa fala uchodźców pojawiła się w Szwajcarii w latach 90., po wybuchu wojny jugosłowiańskiej na Bałkanach, szczególnie z Bośni i Kosowa. Wielu uchodźców miało krewnych w Szwajcarii i u nich poszukiwali schronienia. W latach 1990–2002 do Szwajcarii przybyło 146 587 osób poszukujących azylu z kra-

²⁸ L. Parini, M. Gianni, *La tension entre précarité et intégration: politique à l'égard des migrants en Suisse*, Geneve 1996, s. 21; zob. też L. Parini, M. Gianni, *Enjeux et modifications de la politique d'asile en Suisse de 1956 à nos jours*, (w:) H. Mahnig (red.), *Historie de la politique de migration, d'asile et d'intégration en Suisse depuis 1948*, Zürich, Seismo 2005, s. 161–179.

²⁹ T. Holzer, G. Schneider, *Die Schattenseiten der dezentralen Durchführung von Asylverfahren: Erfahrungen aus der Schweiz, Perspektiven für die Europäische Union*, (w:) H.-R. Wicker, R. Fibbi, W. Haug (red.), *Migration und die Schweiz: Ergebnisse des Nationalen Forschungsprogramms „Migration und interkulturelle Beziehungen“*, Zürich, Seismo 2003, s. 161–179.

³⁰ D. Efonayi-Mäder, *Asylpolitik der Schweiz 1950–2000*, „Asyl“ 2003, Nr. 2, s. 3–9.

³¹ Zob. <http://www.bfm.admin.ch/etc/medialib/data/migration/statistik/asylstatistik/uebersichten.Par.0003.File.tmp/Asyl-Jahre-Total-d.pdf>.

jów byłej Jugosławii³². W związku z rosnącą liczbą azylantów oraz zwiększającym się bezrobociem spowodowanym spowolnieniem europejskiej gospodarki, władze kantonalne i federalne ponownie zajęły się rozwiązaniem problemu napływających obcokrajowców. Postanowiono przyspieszyć procedury przyznawania azylu a osoby, które nie odpowiadały kryteriom wydalac z kraju. Szczególnie zainteresowano się osobami przebywającymi nielegalnie, a także tymi, którzy w ogóle nie posiadali dokumentów. Pozostającym w Szwajcarii Kosowarom i Bośniakom udzielano nadal pomocy, ale gdy sytuacja w ich krajach uległa poprawie około 60 tys. osób postanowiło wrócić do swoich domów. Około 10 tys. spośród nich na stałe pozostało w Szwajcarii³³.

W wyniku ożywionych debat na temat dopuszczenia zbyt dużej liczby obcokrajowców do rynku pracy i opieki socjalnej oraz nacisków opinii publicznej władze postanowiły po raz kolejny przystosować przepisy dotyczące udzielania azylu do wymogów zmieniającej się rzeczywistości. Pozwolono azylantom podejmować pracę w branżach, w których dotychczas pracowali robotnicy sezonowi i zatrudniani na krótki okres. W ten sposób włączono uciekinierów w system życia gospodarczego kraju, jednocześnie zmniejszając koszty ich utrzymania. W ten sposób uciekinierzy stali się nowym rodzajem *gastarbeiterów*, a wpływ nowych zasad azylowych na gospodarkę kraju oraz wielkość zatrudnienia pracowników sezonowych pochodzących tradycyjnie z krajów sąsiednich został gruntownie zbadany³⁴. Pracownicy sezonowi pochodzący z krajów spoza Unii Europejskiej nie dostawali w tym okresie zezwoleń na prace sezonowe, ponieważ popyt na robotników niewykwalifikowanych został już zaspokojony. Nieco inna była sytuacja w zawodach budowlanych, hotelarstwie i pracach porządkowych³⁵. Mimo troski urzędów odpowiedzialnych za imigrację i rynek pracy, w latach 90. nastąpił niepożądany przypływ imigrantów ekonomicznych o niskich kwalifikacjach z zacofanych krajów Afryki i Azji, częściowo także przyjmował nielegalne formy.

W celu ograniczenia napływu uchodźców podjęto decyzję o zaostrzeniu przepisów dotyczących ruchu migracyjnego. Ograniczono opiekę medyczną, zasady kształcenia, zasiłki socjalne czy możliwości podróżowania. Na poziomie europejskim zasady poruszania się unormował układ z 1985 r. zawarty w Schengen, a następnie w 1990 r. układ z Dublina. Umowy te z jednej strony dla obywateli krajów unijnych znosiły granice i obowiązek posiadania wiz, to z drugiej strony nakładały ścisłe obowiązki wizowe na obywateli państw spoza UE w celu utrudnienia im możliwości

³² B. Kaya, *Switzerland*, (w:) J. Niessen, Y. Schibel, C. Thompson (red.), *Current Immigration Debates in Europe: A publication of the European Migration Dialogue*, Brussels 2005, s. 383–398.

³³ Zob. D. Efonayi, J.M. Niederberger, P. Wanner, *Switzerland Faces Common European Challenges*, Brussels 2005.

³⁴ J. Kuster, G. Vavelti, *Rekrutierung ausländischer Arbeitskräfte: die Bedeutung ausländer- und asylrechtlicher Bestimmungen*, (w:) H.-R. Wicker, R. Fibbi, W. Haug (red.), *Migration und die Schweiz: Ergebnisse des Nationalen Forschungsprogramms „Migration und interkulturelle Beziehungen“*, Zürich, Seismo 2003, s. 259–274; zob. też E. Piquet, A. Wimer, *Les nouveaux „Gastarbeiter? Les réfugiés sur le marché du travail suisse“*, „Revue de l'integration et la migration internationale“ 2002, Vol. 1, No. 2, s. 233–257.

³⁵ R. Fibbi, J. Dahinden, *Les requérants d'asile et le travail: déclassés? Indispensables? Bienvenus?*, „Asyl“ 2002, Nr. 2, s. 3–8.

osiedlania się³⁶. Wspomniane traktaty europejskie od 2008 r. obowiązują również Szwajcarię, która na ich podstawie mogła od tej pory odsyłać poszukujących azylu do trzech krajów, z których przybyli nie naruszając konwencji genewskiej. Od momentu podpisania przez Szwajcarię umów z krajami należącymi do Unii Europejskiej *Bilaterale I* oraz *Bilaterale II*, przepisy dotyczące udzielania azylów są wspólne dla wszystkich członków. W celu ograniczenia liczby chętnych do pozostania w krajach europejskich, na podstawie nowych konwencji można nie tylko odsyłać azylantów do krajów przez które przybyli do Europy, ale można karać przewoźników, jak linie lotnicze i autobusowe, które przewożą osoby bez wymaganych prawem międzynarodowym wiz³⁷. Nielegalny pobyt na terenie kraju może mieć różne formy, jak np.:

- nielegalne przekroczenie granicy bez wymaganych dokumentów i nielegalny pobyt w danym kraju (*Sans-Papier*),
- nielegalne przekroczenie granicy i złożenie wniosku o azyl,
- legalne przekroczenie granicy i nielegalne, samowolne przedłużenie pobytu³⁸.

Określenia *Sans-Papier* dla osób przybywających do obcego kraju bez ważnych dokumentów użyto po raz pierwszy w latach 70. we Francji dla określenia sytuacji osób, które dostały się do Francji bez dokumentów. Angielska literatura fachowa na ten temat (*undocumented migrants*) rozróżnia wiele możliwości pozostawiania nielegalnego osób, które przyjechały z ważnymi dokumentami do Wielkiej Brytanii, np. gdy wjazd nastąpił na podstawie legalnie wystawionych dokumentów, ale pozwolenie na pobyt zostało utracone (*overstayers*) na skutek upłynięcia terminu pozwolenia na pobyt i nieuzyskania przedłużenia; ukończenia studiów, nieuzyskania azylu, utracenia miejsca pracy, rozwód lub śmierć współmałżonka, czy popełnienia przestępstwa kryminalnego.

W Szwajcarii również istnieje zjawisko przebywania obcokrajowców bez pozwolenia na pobyt i bez dokumentów. Przy tak znacznej ilości przybyszów jest ono nie do uniknięcia, zwłaszcza że zawsze znajdują się firmy lub gospodarstwa domowe, które są otwarte na zatrudnienie taniej siły roboczej. Wprawdzie nie istnieją oficjalne dane dotyczące tego zjawiska, to jednak ze szczątkowych informacji urzędów zajmujących się obcokrajowcami sporządzono jego model³⁹. Najliczniejszą grupą spośród osób nielegalnie przebywających w Szwajcarii są kobiety z Ameryki Łacińskiej, następnie osoby z krajów byłej Jugosławii, krajów Europy Wschodniej, Turcji oraz nieliczne osoby z Azji i Afryki. Większość z nich jest w wieku pomiędzy 20 a 40 lat. Mimo że wielu z nich posiada wykształcenie lub wyuczony zawód, to jednak ich zarobki są niższe niż osób legalnie pracujących. Większość z nich pracuje w takich

³⁶ S. Lavenex, E. Uçarer (red.), *Migration and Externalities of Integration*, Lanham 2002.

³⁷ Zob. K. Koser, *The Smuggling of Asylum Seekers into Western Europe: Contradictions, Conundrums and Dilemmas*, (w:) D. Kyle, R. Koslowsky (red.), *Global Humman Smmugling: Comparative Perspectives*, Baltimore 2001.

³⁸ Zob. G. D'Amato, B. Gerber, M. Kamm, *Menschenschmuggel und irreguläre Migration in der Schweiz*, (w:) *Swiss Forum for Migration and Population Studies*, Neuchâtel 2005.

³⁹ D. Efonayi-Mäder, Ch. Achermann, *Ohne Papiere, aber nicht rechtlos*, „Soziale Sicherheit“ 2003, Nr. 6, s. 60.

branżach jak: prace domowe, sprzątanie, opieka nad dziećmi i osobami starszymi, rolnictwo, budownictwo, hotelarstwo.

Do końca lat 90. w niemieckojęzycznej części Szwajcarii temat nielegalnie przebywających obcokrajowców pojawiał się rzadko na marginesach prowadzonych debat. Powyżej wspomniane badania pomogły postawić problem we właściwym świetle i we właściwych proporcjach, co pomoże problem rozwiązać z punktu widzenia szeroko rozumianych praw człowieka. Tym bardziej, że ruchy migracyjne w Europie przybierają na sile zatem ich stroną socjalno-ekonomiczną i polityczną muszą zająć się nie tylko urzędy państwowe, ale również organizacje pozarządowe. Tym bardziej, że w obecnej sytuacji migracyjnej coraz trudniej jest zastosować w praktyce obowiązujące prawne rozwiązania, które nie przystają do coraz szybciej zmieniającej się rzeczywistości. Rosnący ruch migracyjny w ostatnich latach stwarza nowe problemy, z którymi tak Szwajcaria, jak i pozostałe kraje Europy Zachodniej muszą sobie poradzić tworząc adekwatne instrumenty polityczne.

W przypadku Szwajcarii widoczne jest „lepsze” traktowanie emigrantów z południowej Europy, którzy przybywali do Szwajcarii w latach 50. i 60. w porównaniu do tych, którzy przybyli w latach 80. i 90. XX wieku. Przywileje, którymi obdarzono przybywających do Szwajcarii w latach powojennych pracowników, wynikały z dużego zapotrzebowania na siłę roboczą w rozwijającym się przemyśle i usługach oraz dwustronnych regulacji prawnych zawartych pomiędzy władzami federacji a rządami krajów pochodzenia przybyszów. Mimo daleko posuniętej ostrożności w tym zakresie nadal polityczni populiści używali argumentów o możliwości utracenia przez społeczeństwo „szwajcarskości” z powodu zbyt dużej liczby obcokrajowców⁴⁰. Wzrastający ruch imigracyjny w latach 80. oraz wojna na Bałkanach w latach 90. ubiegłego wieku spowodowały rosnącą liczbę nielegalnych imigrantów. To niepożądane przez władze i społeczeństwo szwajcarskie zjawisko doprowadziło do zmian podstaw prawnych imigracji. Uznano za konieczne zablokowanie napływu pracowników z terenów byłej Jugosławii, ale władze doceniały również konieczność rozwiązania problemu potrzebnej szwajcarskiej gospodarce siły roboczej w krótkim czasie⁴¹. Od tego wydarzenia zaczęto oddzielać politykę migracyjną związaną z zatrudnieniem obcokrajowców od polityki azylowej. Dostrzeżono potrzebę udzielania pomocy gospodarczej krajom, z których wywodzili się dotychczasowi imigranci, co w przyszłości miało zmienić struktury migracyjne.

Wkład obcokrajowców w rozwój przemysłu, innowacji oraz nauki szwajcarskiej miał w przeszłości, ale również obecnie niemałe znaczenie. Działalność imigrantów jest istotna dla gospodarki szwajcarskiej nie ma we wszystkich dziedzinach przemysłu, handlu, usług, nauki, ale także oświaty, kultury i sportu.

⁴⁰ D. Skenderovic, G. D'Amato, *Mit dem Fremden...*, op. cit.

⁴¹ P. Abrenz, *Bericht über eine Migrationspolitik: Entwurf vom 25.03.1994*, Bern 1994; zob. też P. Abrenz, *Von der Asylpolitik zu einer Migrationspolitik*, (w:) P. Henry, G. Gaudard, P. Abrenz (red.), *Die Schweiz als Asylland*, Biel 1995, s. 65–81.

Na przykład w 2009 r. ok. 76 tys. imigrantów prowadziło w Szwajcarii samodzielne firmy⁴². Z danych statystycznych wynika, że obcokrajowcy tworzą ok. 270 tys. miejsc pracy⁴³. Wśród obywateli Szwajcarii panuje powszechne przekonanie, że wysoki standard życia i zamożności kraju zawdzięczają innowacyjności specjalistów reprezentujących różne zawody. Są wśród nich farmaceuci, którzy przybywali już od XV w. z Włoch, aptekarze, hugenoci z Francji, czy w XIX w. niemieccy aptekarze rozwinęli przemysł chemiczny. Obcokrajowcom zawdzięczają uniwersyteckie wydziały chemii, farmacji i medycyny, których profesorami byli wybitni naukowcy, przybysze z różnych krajów europejskich. Obecnie na uczelniach oraz jednostkach badawczych i naukowych w Szwajcarii pracuje ponad 19 761 osób, z czego ok. 39% to imigranci. Ogólnie na wyższych uczelniach zatrudnionych jest ok. 33 tys. osób, z czego ok. 66% zatrudnionych nie posiada szwajcarskiego obywatelstwa⁴⁴.

Od początku okresu industrializacji brakowało w Szwajcarii wykwalifikowanych fachowców na budowach dróg, mostów, linii kolejowych. Od 1850 r. zatrudniano w tej branży dziesiątki tysięcy fachowców. W pierwszej fazie połowa zatrudnionych na budowach, to byli Niemcy, a w drugiej fazie większość robotników pochodziła z Włoch. Oni zbudowali ok. 1500 km dróg wiodących przez szczególnie trudne odcinki dróg kolejowych, estakad i tuneli w Alpach. Od początku XX w. ok. 40% budynków mieszkalnych, budowli użyteczności publicznej, fabryk i domów towarowych wybudowali obcokrajowcy. Obecnie ok. 65,4% pracowników budowlanych stanowią wprawdzie Szwajcarzy, ale w Tessynie 90% personelu to obcokrajowcy. W centralnej Szwajcarii ok. 40%, a ogólna liczba obcokrajowców zatrudnionych na szwajcarskich budowach to ok. 113,5 tys. osób⁴⁵.

Ważnym pracodawcą w Szwajcarii są placówki handlu detalicznego, które zatrudniają ok. 332,5 tys. pracowników z czego ok. 72 tys. (tj. 21%) to imigranci. Natomiast w rolnictwie pracuje ok. 27 tys. osób z czego 16% stałych pracowników (nie licząc pracowników sezonowych) stanowią obcokrajowcy. W gastronomii i hotelarstwie pracuje niemal 180 tys. osób, a ponad 51% zatrudnionych to przybysze z zagranicy.

W 2010 r. w ochronie zdrowia pracowało 132,4 tys. osób pochodzących z zagranicy, co oznacza, że co czwarta osoba pracująca w tej dziedzinie to nie Szwajcar(ka). Oficjalne dane statystyczne podają, że ok. 36% pracowników służb socjalnych i służby zdrowia nie posiada szwajcarskiego paszportu⁴⁶.

W związku z postępującym się starzeniem społeczeństwa szwajcarskiego, coraz większe znaczenie odgrywa w nim udział obcokrajowców. Obecnie niemal 36% zawieranych małżeństw to małżeństwa mieszane pomiędzy Szwajcarami i osobami nieposiadającymi obywatelstwa szwajcarskiego. W 2007 r. małżeństwa mieszane

⁴² Do tej liczby wraz z osobami, które uzyskały szwajcarskie obywatelstwo, zalicza się 135 tys. obywateli.

⁴³ Zob. E. Sarassan (red.), *Migrantinnen und Migranten in der Schweiz. Ihre Leistungen und Berichtigungen für die Schweiz Gesellschaft*, Bern 2010.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 8.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 10.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 14.

stanowiły niemal połowę, bo 49,7% zawieranych związków małżeńskich. Dzieci rodzące się w Szwajcarii niemal w połowie pochodzą z mieszanych małżeństw (48,1%). Spośród dzieci i młodzieży szwajcarskiej do 19. roku życia w liczbie ok. 351 tys., posiadających paszporty obcokrajowców, ok. 30% urodziło się w Szwajcarii.

Istotną cechą szwajcarskiej demokracji jest troska o integrację z potencjalnymi obywatelami, którym na poziomie lokalnym daje się prawo do udziału w życiu politycznym społeczności. Wiele gmin kantonów Freiburg, Genf, Jura, Neuenburg, Waadt oraz w gminach kantonu Appenzell, Wald, Speicher, Trogen i osiemnastu innych gminach federacji obcokrajowcom przyznano prawa głosu oraz prawa biernego. Poza tym imigranci mają prawo gromadzić się w różnych organizacjach politycznych i społecznych, co umożliwia im udział w rozwiązywaniu problemów społecznych, a także znacząco wpływa na przyspieszenie integracji oraz najwyższego jej stopnia — całkowitej asymilacji. Niemalą rolę w tym względzie odgrywa sport i udział obcokrajowców w szwajcarskich drużynach piłkarskich oraz tenisie ziemnym. Zarówno w szwajcarskich ligach futbolowych, jak również w reprezentacjach narodowych podzielonych na różne grupy wiekowe, obcokrajowcy odgrywają w nich istotną rolę. Drużyna piłkarska w 2009 r. U-17 (piłkarzy do 17. roku życia) zdobyła mistrzostwo świata, a w 2011 r. drużyna U-21, zdobyła wicemistrzostwo Europy. Wielu piłkarzy w tych drużynach szwajcarskich reprezentacji pochodziło z rodzin, które przybyły do Szwajcarii z różnych krajów. Postacie światowego tenisa ziemnego reprezentujące Szwajcarię, jak Martina Hingis, pochodząca ze Słowacji czy Roger Federer, którego matka przyjechała z Afryki Południowej są dumą szwajcarskich kibiców tenisa prezentowanego na najwyższym poziomie.

Efektywna polityka migracyjna przy stale nasilającej się globalizacji musi opierać się o badania naukowe socjologów, demografów, politologów i ekonomistów, ponieważ tylko ich wspólna praca może doprowadzić do urzeczywistnienia zasad skutecznej polityki migracyjnej postrzeganej nie tylko jako zjawisko ekonomiczne, ale również ważne dla przyszłości zjawisko społeczne, którego regulacja musi uwzględniać przez stulecia zdobywane prawa ludzi do godnego życia w globalnej wiosce na wspólnej Ziemi.

Bibliografia

- Abrenz P., *Bericht über eine Migrationspolitik: Entwurf vom 25.03.1994*, Bern 1994.
- Abrenz P., *Von der Asylpolitik zu einer Migrationspolitik*, (w:) P. Henry, G. Gaudard, P. Abrenz (red.), *Die Schweiz als Asylland*, Biel 1995.
- Anderegg K., *Abgrenzung und Anpassung in der Oberwalliser Kolonie San Jeronimo in der argentinischen Pampa*, „Itinera“ 1992, Nr. 11.
- Anderegg K., *Zu Stand und Aufgaben schweizerischer historischer Wanderunforschung*, „Schweizerische Zeitschrift für Geschichte“ 1987, Nr. 37.
- Ballmer-Tschudin G., *Die Schweizer Auswanderung nach Russland von Peter dem Grossen bis zu Oktoberrevolution*, „Itinera“ 1992, Nr. 11.
- Bolzmann C., Fibbi R., Vial M., *Secondas-secondos: le processus d'integration des jeunes adultes issus de la migration espagnole et italienne en Suisse*, Zürich 2003.

- Büchler R., *Schweizer in Zarenreich*, Zürich 1985.
- Busset T., *La politique du refuge en Suisse 1820–1870, Réalité et mythe*, „Zeitschrift des Schweizerischen Bundesarchiv“ 1999, Nr. 25.
- Carigiet E., Mäder U., Bonvin J.-M., *Wörterbuch der Sozialpolitik*, Zürich 2003.
- D’Amato G., Gerber B. (red.), *Herausforderung Integration: stätische Migrationspolitik in der Schweiz und in Europa*, Zürich, Seismo 2005.
- D’Amato G., Gerber B., Kamm M., *Menschenschmuggel und irreguläre Migration in der Schweiz*, (w:) *Swiss Forum for Migration and Population Studies*, Neuchâtel 2005.
- D’Amato G., *Historische und soziologische Übersicht über die Migration in der Schweiz*, „Schweizerisches Jahrbuch für Entwicklungspolitik“ 2008, Band 27, Nr. 2.
- Dąbrowski K., *Polacy nad Lemanem w XIX wieku*, Warszawa 1995.
- Efionayi D., Niederberger J.M., Wanner P., *Switzerland Faces Common European Challenges*, Brussels 2005.
- Efionayi-Mäder D., Achermann Ch., *Ohne Papiere, aber nicht rechtlos*, „Soziale Sicherheit“ 2003, Nr. 6.
- Efionayi-Mäder D., *Asylpolitik der Schweiz 1950–2000*, „Asyl“ 2003, Nr. 2.
- Efionayi-Mäder D., *Switzerland*, (w:) J. Nissen, Y. Schibel (red.), *EU and US Approaches to the Management of Immigration: Comparative Perspectives*, Brussels 2003.
- Fibbi R., Dahinden J., *Les requérants d’asile et le travail: déclassés? Indispensables? Bienvenus?*, „Asyl“ 2002, Nr. 2.
- Fibbi R., Lerch M., Wanner P., *L’integration des populations issues de l’imigration en Suisse: personnes naturalisés et deuxième génération*, Neuchâtel 2005.
- Freiburghaus D., Guggisberg B., *Die schweizerische Ausländerpolitik seit 1850: eine Analyse auf dem Hintergrund politisch-ökonomischer Paradigmen*, (w:) T. Geiser, H. Schmid, E. Walter (red.), *Arbeit in der Schweiz des 20. Jahrhunderts: wissenschaftliche, rechtliche und soziale Perspektiven*, Bern 1998.
- Glatz M.R., *Schweizerische Einwanderer in Misiones*, Frankfurt a/M 1997.
- Goehrke C., *Die Erforschung der Auswanderung aus der Schweiz: Schwerpunkte — Methoden — Desiderata*, „Itinera“ 1992, Nr. 11.
- Holmes M., *Forgotten Migrants: Foreign Workers in Switzerland before World War I*, Rutheford 1998.
- Holzer T., Schneider G., *Die Schattenseiten der dezentralen Durchführung von Asylverfahren: Erfahrungen aus der Schweiz, Perspektiven für die Europäische Union*, (w:) H.-R. Wicker, R. Fibbi, W. Haug (red.), *Migration und die Schweiz: Ergebnisse des Nationalen Forschungsprogramms „Migration und interkulturelle Beziehungen“*, Zürich, Seismo 2003.
- Kaya B., *Switzerland*, (w:) J. Niessen, Y. Schibel, C. Thompson (red.), *Current Immigration Debates in Europe: A publication of the European Migration Dialogue*, Brussels 2005.
- Koser K., *The Smuggling of Asylum Seekers into Western Europe: Contradictions, Conundrums and Dilemmas*, (w:) D. Kyle, R. Koslowsky (red.), *Global Humman Smuggling: Comparative Perspectives*, Baltimore 2001.
- Kuster J., Vavelti G., *Rekrutierung ausländischer Arbeitskräfte: die Bedeutung ausländer- und asylrechtlicher Bestimmungen*, (w:) H.-R. Wicker, R. Fibbi, W. Haug (red.), *Migration und die Schweiz: Ergebnisse des Nationalen Forschungsprogramms „Migration und interkulturelle Beziehungen“*, Zürich, Seismo 2003.
- Lavenex S., Uçarar E. (red.), *Migration and Externalities of Integration*, Lanham 2002.
- Ludwig C., *Die Flüchtlingspolitik der Schweiz in den Jahren 1933 bis 1955: Bericht an den Bundesrat zuhanden den eidgenosiche Räte*, (w:) C. Ludwig, *Die Flüchtlingspolitik der Schweiz seit 1933 bis zur Gegenwart: Beilage zum Bericht des Bundesrates*, Bern 1957.

- Mahnig H., Piquet E., *Die Immigrationspolitik der Schweiz von 1948 bis 1998: Entwicklung und Auswirkungen*, (w:) H.-R. Wicker, R. Fibbi, W. Hug, *Migration und die Schweiz: Ergebnisse des Nationalen Forschungsprogramms „Migration und interkulturelle Beziehungen“*, Zürich, Seismo 2003.
- Nędziński K., *Rola złota w polityce pieniężnej. Teoria monetarna w modelu ekonomii podaży*, „Materiały i Studia NBP” 2003, z. 168.
- Parini L., Gianni M., *Enjeux et modifications de la politique d’asile en Suisse de 1956 à nos jours*, (w:) H. Mahnig (red.), *Historie de la politique de migration, d’asile et d’intégration en Suisse depuis 1948*, Zürich, Seismo 2005.
- Parini L., Gianni M., *La tension entre précarité et intégration: politique à l’égard des migrants en Suisse*, Geneve 1996.
- Pfiffner A., *Henri Nestlé*, Bern 1993.
- Piquet E., *Einwanderungsland Schweiz: fünf Jahrzehnte halb geöffnete Grenzen*, Bern 2006.
- Piquet E., Wimer A., *Les nouveaux „Gastarbeiter? Les réfugiés sur le marché du travail suisse”*, „Revue de l’integration et la migration internationale” 2002, Vol. 1, No. 2.
- Saraslan E. (red.), *Migrantinnen und Migranten in der Schweiz. Ihre Leistungen und Berichten für die Schweiz Gesellschaft*, Bern 2010.
- Schmidt S.B., *Julius Maggi — Singens würziger Weg zur Industriestadt*, (w:) A.G. Frei (red.), *Habermus und Suppenwürze — Singens Weg vom Bauerndorf zur Industriestadt*, Konstanz 1987.
- Tedelbrand L.G., *Interviews als Quellen für die schwedische Auswanderforschung*, (w:) K.D. Siewert (red.), *Die deutsche und die skandinavische Amerikauswanderung im 19. und 20. Jahrhundert*, Neumünster 1981.
- Thut W., *Vom Zwei-Mann-Labor zum Weltkonzern. Georg Wander (1841–1897), Albert Wander (1867–1950), Georg Wander (1898–1969)*. Verein für wirtschaftshistorische Studien, Zürich 2005 (*Schweizer Pioniere der Wirtschaft und Technik*. Bd. 79).
- Urner K., *Die Deutschen in der Schweiz: von den Anfängen der Kolonienbildung bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges*, Frauenfeld 1976.
- Vuilleumier M., *L’emigrazione italiana in Svizzera e gli avvenimenti del 1898*, Roma 1978.
- Wanner P., *Migration und Integration: Ausländerinnen und Ausländer in der Schweiz*, Neuenburg 2004.

Migrations in contemporary Switzerland

Abstract

Migration movements have existed since the beginning of human presence on Earth, so they are an inseparable aspect of the creation of the next stages of civilization in the development of mankind. Thanks to migrations, humanity not only gained new areas to live, but also created better living conditions or escaped from wars, enemies, catastrophes and hunger. It is less known that Switzerland was also a country of emigrants for many centuries. From the sixteenth century to the mid-nineteenth century, more people left Switzerland than came to it. After economic growth in the second half of the nineteenth century, Switzerland, due to its high standard of living, education, science and social welfare, became a country of immigration. However, along with the arrival of foreigners among the citizens of this wealthy country, concerns grew about maintaining the traits of culture and national identity. On the other hand, it is a fact that it would not be possible to achieve such a high standard of living, industrial development and innovation in Switzerland without the participation of immigrants. The Swiss watchmaking industry, known worldwide for its high quality and precision, was created by the French Huguenots who came to Switzerland in the 16th century from France to escape religious persecution. Swiss companies of world renown, such as Nestlé, ABB, Swatch, Patek, were created by newcomers sometimes from distant countries.

Keywords: Switzerland, immigration, foreigners, asylum, social assistance.

Andrey Lyman

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa w Poznaniu

Zadania zarządzania różnorodnością oraz bezpieczeństwo społeczne i kulturowe

Streszczenie

W artykule mowa o zależności rozwoju współczesnych procesów migracyjnych pod względem wpływu stanu dyskursu społecznego, miejsca przebiegu tych procesów, zaspokojenia potrzeb szeroko pojmowanego bezpieczeństwa, tj. społecznego i kulturowego.

Słowa kluczowe: migracja, dyskurs społeczny, stereotypy i uprzedzenia, zarządzanie różnorodnością.

Wstęp

Doświadczenie praktyczne przebiegu procesów społecznych na tle skomplikowanych zadań komunikacji międzykulturowej pozwala założyć, że głównym zadaniem zarządzania różnorodnością w kontekście procesów migracyjnych staje się proces tworzenia tekstów o znaczeniu społecznym, których główną cechą jest dialogizm. Społeczeństwa mają doświadczenie wewnętrznego dialogu kulturowego na poziomie komunikacji społecznej różnych grup społecznych, historycznie między kulturą miejską i wiejską, między przedstawicielami różnych grup etnicznych na pograniczu czy wielokulturowych miast, m.in. miast tradycyjnie położonych na głównych szlakach handlowych lądowych lub wodnych.

W dyskursie politycznym i społecznym znacząca przestrzeń zajmuje szereg memów. Zakorzenione w przestrzeni społecznej memy są idealnym narzędziem i technologią do manipulacji, sterowania emocjami obywateli, obostrzenia dominujących stereotypów i uprzedzeń. Jest to szczególnie skuteczne w rozwiązywaniu problemów związanych z zarządzaniem procesami społecznymi. Wiele ostrych problemów są rozpatrywane w kontekście zarządzania strachem, wyrażającym się w produkcji i utrzymaniu odpowiedniego zestawu memów. Niestety, zarządzanie strachem rozciąga się na takie zadania kierownicze, jak zarządzanie procesami migracyjnymi i zarządzanie różnorodnością kulturową. Podobne podejście do tych aktualnych zadań nie tylko nie sprzyja bezpieczeństwu, ono w swojej istocie stanowi oddzielne źródło zagrożenia.

Teoretyczne podstawy zarządzania różnorodnością w kontekście procesów migracyjnych

Zarządzanie różnorodnością (*diversity management*) jako przedmiot badań naukowych jest rozważane od początku XX w., ale swoje współczesne znaczenie to zjawisko nabrało współcześnie jako jeden z rezultatów globalizacji i przemyslenia na nowo procesów migracyjnych. Istotny wpływ miały także międzynarodowe programy i projekty końca XX w., jak np. kultura pokoju, dialog cywilizacji, które nie tylko promowały ideę tolerancji, ale także idee równości w różnorodności.

Konceptualizacja tematu zarządzania różnorodnością kulturową nastąpiła dopiero na przełomie XX i XXI w., a w praktyce pojawia się dosłownie na naszych oczach. W XX w. pojawił się termin „*melting pot*”, który odzwierciedla dwusieczną politykę Stanów Zjednoczonych, której celem było obywatelskie mieszanie się, „stopienie” różnych narodów w jeden naród amerykański. Taka polityka raz była wychwalana jako główny symbol amerykańskiego stylu życia, innym razem była ona demonizowana w publikacjach przeciwników idei „wielokulturowości”, określając ją jako asymilacyjną, a nawet rasistowską. Wpływ na taki sposób postrzegania mógł być np. związany z koncepcją ewolucjonizmu w etnologii i kulturoznawstwie z XIX w. Kontrowersje u badaczy wywołuje kwestia oceny „*melting pot*” jako sposobu integracji społecznej bądź bardziej jako procesu asymilacji. W ostatnich latach zaczęły pojawiać się w miarę wyważone opracowania i publikacje na ten temat. Problem określenia jest skomplikowany tym bardziej, że w każdym oddzielnym przypadku mamy inne wytyczne, kiedy mówimy o: 1) powstaniu jednolitego społeczeństwa związanego zadaniami oswojenia terenów, uruchomienia życia gospodarczego bądź potrzeb bezpieczeństwa; 2) proces adaptacji i dopasowania się do nowych warunków społeczno-kulturowych przez przybyszy; 3) przebiegu procesów wewnętrznych związanych z rozwojem relacji społecznych i cechami dialogu społecznego w konkretnym okresie historycznym¹.

W ostatnim dziesięcioleciu, szczególnie od drugiej połowy XX w., zjawisko różnorodności głównie jest kojarzone z uwagą do procesów migracyjnych. Natomiast obostrzenie w ostatnich dziesięcioleciach kwestii bezpieczeństwa w dużym stopniu dotyczy właśnie różnorodności związanej z aktywnością migracyjną. Dziś zadania zarządzania różnorodnością kulturową i polityką migracyjną formułowane są w postaci dwóch metod: regulacji państwowej i samoorganizacji społeczeństwa. W związku z tym szczególną rolę przypisuje się nieformalnym normom i międzygrupowym stosunkom społecznym. Dominacja etatyzmu w świadomości masowej oraz podejście w pionie w działaniach administracji publicznej często prowadzi do tego, że w dużych społecznościach normy nieformalne mogą przeważać nad formalnymi. Na przykładzie wielu wielkich, wielonarodowych i wielokulturowych miast, amerykański pisarz i politolog Blair Aldridge Ruble przedstawił koncepcję „pragmatycznego pluralizmu”. Istotą koncepcji jest to, że różnorodność społeczności kulturowych (etnicznych, religijnych, rasowych, klasowych itp.) prowadzi do pragmatycznej tolerancji

¹ Patrz: A. Lymar, *Zarządzanie polityką migracyjną*, „Przegląd Samorządowy Pomorze”, listopad-grudzień 2020, s. 14, ISSN 2450-1255.

ze względu na potrzebę interakcji z grupami i jednostkami, w stosunku do których mogą powstawać przez długi czas negatywne stereotypy. Chociaż wspomniane opracowania bardziej charakteryzują okres schyłku XIX i XX w., formy spójności wewnątrzgrupowej pojawiają się i działają stabilizująco na relacje międzyetniczne, co jest bardziej typowe dla współczesnych miast.

Dyskurs² społeczno-kulturowy w zarządzaniu różnorodnością

Starożytna idea babilońskiego pandemonium, która doprowadziła do rozdzielania języków, odzwierciedla problem wspólnego tekstu i możliwości późniejszego dialogu. W każdym razie powstało pytanie, czy jednorodność językowa powinna istnieć w jednej przestrzeni, a jeśli nie, to jak w tej przestrzeni mogą współistnieć różne sposoby postrzegania i opisywania świata. Dla współczesnych społeczeństw problem ten jest w dużej mierze rozwiązywany w kontekście polityki państwa w zakresie języka, a także z równości chęci komunikacji między przedstawicielami różnych kultur.

Oprócz świadomości różnicy języków na terenie jednego kraju, różnego sposobu postrzegania i opisywania świata, różnorodność środowiska językowego może zarówno integrować, jak i dezintegrować procesy społeczne, rozwijać lub hamować komunikację społeczną. Pozytywny rozwój procesu interakcji międzykulturowych zależy od chęci samych uczestników oraz od polityki językowej państwa. Wiele zależy od realizacji narodowej polityki językowej każdego kraju, która powinna mieć na celu nie tylko zachowanie i wspieranie wszystkich istniejących w nim języków, ale także rozwój wielojęzyczności, czyli zwiększenie kompetencji językowych ludności. Ważne jest, aby wymagać wykorzystania nowych technologii do rozpowszechniania informacji, zwłaszcza środków komputerowych i audiowizualnych, do rozpowszechniania wielojęzyczności. Zwraca na siebie przykrą uwagę to, że nawet kiedy polityka językowa państwa, w tym związana z różnorodnością kulturową, jest nastawiona na wsparcie językowych i kulturowych mniejszości, większość społeczeństwa jest obojętna w stosunku walorów sąsiadującej z nim różnorodności. Przeważająca obojętność społeczna jest typową cechą, ale dopóki to nie dotyczy zauważalnych negatywnych zmian we własnym życiu. Wtedy psycho-emocjonalna reakcja społeczna wraca do tradycyjnego wytłumaczenia sytuacji na podstawie standardowych stereotypów i uprzedzeń.

Teza, że stereotypy i uprzedzenia odgrywają istotną rolę w komunikacji społecznej i międzykulturowej, nie wymaga odrębnego rozpatrzenia. Cechą charakterystyczną wszelkich stereotypów społeczno-kulturowych czy uprzedzeń jest jednorodność ich pochodzenia (niezależnie od miejsca, czasu, narodowości) i treści. Za źródła

²Patrz: A. Lymar, *Bezpieczeństwo dyskursów w kontekście istniejących interpretacji wydarzeń społeczno-politycznych*, (w:) *Komunikacja a zmiana społeczna*, J. Kędzior, B. Krawiec, M. Biedroń, A. Mitreğa (red.), Wyd. Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2018, ISBN 978-83-62618-37-8, s. 241–247; M. Angenot, *Theorie du discours social. Notions de topographie des discours et de coupure cognitives*, "Discours en cotexte", septembre 2006, No. 1, s. 12–25; A. Lymar, *Bezpieczeństwo społeczne w kontekście memów destrukcyjnych*, (w:) *Edukacja dla bezpieczeństwa. Paradygmaty kultury bezpieczeństwa*, A. Lymar, M. Ilnicki (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2016, ISBN 978-83-65096-47-0, s. 31–40.

stereotypów można uznać takie sposoby postrzegania i opisywania świata, które opierają się na informacjach traktowanych jako wiedza i praktyczne doświadczenie członków ich grupy (społecznej lub etnicznej), co w zasadzie nie wymaga dodatkowej weryfikacji, ponownego przemyślenia czy potwierdzenia. Stereotyp w dużej mierze stwarza poczucie komfortu, pozwala zaoszczędzić na emocjach, powstrzymać niepożądaną aktywność. Cechą stereotypu w jego społecznym i kulturowym wymiarze jest duża koncentracja uwagi na pojęciach: „Ja” i „My”. I nawet jeśli stereotyp dotyczy „Oni” lub „Inni”, to odzwierciedla postrzeganie poprzez zrozumiałe i bliskie: „Moje” lub „Nasze”. Pod wieloma względami na tym opierają się pewne idee dotyczące tradycji. Najczęściej masom trudno opisać konkretne cechy tych tradycji oprócz tego, że w świadomości są one „nasze”, „nie cudze”.

Niewątpliwie, że opis tradycji grupy (dużej lub małej), ich zrozumiałej manifestacji i przepływu w postaci procesów społecznych lub kulturowych, osłabia poczucie niepewności i stwarza dodatkowy komfort i bezpieczeństwo. W zasadzie każda tradycja to rytuał, który powtarza się z różną częstotliwością, czyli powtarzalny algorytm działań, który odzwierciedla indywidualne cechy społeczne lub kulturowe. Regularne powtarzanie rytuału nabiera samodzielnego znaczenia i wartości, gdyż zadaniem tego procesu jest stworzenie rzeczywistości, która może zaspokoić potrzebę bezpieczeństwa poprzez poczucie stabilności. W związku z tym postrzeganie „Innego” lub „Obcego” w rozumieniu nosiciela tradycji powinno odpowiadać jego wyobrażeniom i przyzwyczajeniom. Innowacja czy obojętność do tradycji postrzegana jest jako źródło zagrożeń naruszających stabilność i bezpieczeństwo. Jako mechanizm obronny proponuje się różne uprzedzenia, które są wykorzystywane jako dodatkowy środek obronny podtrzymywania tradycji, czyli pojmowanego poczucia bezpieczeństwa.

Opisany powyżej mechanizm można łatwo zaobserwować na przykładzie procesów społecznych i kulturowych. W ten sposób ujawniają się np. konflikty na poziomie komunikacji między kulturą miejską i wiejską, a także na poziomie relacji międzyetnicznych. Częściowe rozwiązywanie zadań kierowniczych możliwe jest jedynie w procesie opracowywania i realizacji kompleksowych programów i projektów ukierunkowanych na procesy akulturacji, asymilacji i adaptacji kulturowej. Dla takich działań państwa opracowane podstawy teoretyczne opisujące możliwe opcje działania i ich konsekwencje. Na przykład rozbieżność (*divergence*) powoduje zjawisko komunitaryzmu, który opiera się na wspieraniu grup etnicznych i kultur w taki sposób, że te grupy i kultury etniczne są wyraźnie izolowane i trudniejsze w interakcji z resztą społeczeństwa. Badacze wskazują na negatywny wpływ zjawiska „gettyzacji”³, które prowadzi do całkowitej samoizolacji etnicznej i kulturowej nawet w dość wielonarodowym i wielokulturowym środowisku.

³ „*Gettization*” — z części gett dużych miast zarezerwowanych do dobrowolnego lub przymusowego pobytu mniejszości we współczesnym świecie w wyniku presji społecznej, prawnej lub ekonomicznej. Początkowo termin ten był używany tylko w odniesieniu do obszarów zamieszkania osób dyskryminowanych ze względów etnicznych, rasowych lub religijnych. Jest to obecnie związane z samoizolacją społeczności etnicznych w środowisku międzynarodowym.

Rola miast i władz miejskich w zarządzaniu różnorodnością

Zdecydowanie miasto jest głównym środowiskiem do współczesnej różnorodności kulturowej. Zauważono, że we współczesnych miastach na tle gwałtownego wzrostu różnorodności, w dużym stopniu następuje erozja tradycyjnej tożsamości miejskiej, co charakteryzuje się spadkiem poziomu zaufania między różnymi grupami ludności i osłabieniem solidarności mieszczan. Czynniki te zmniejszają zasoby zarządzania i pewnym sensie wstrzymują rozwój miast. Jednocześnie największe miasta gromadzą zasoby społeczne, w których różnorodność kulturowa może przekształcić się z problemu w skuteczne narzędzie utrzymania stabilności.

Polityka kulturowa wielu dużych społeczności lokalnych jest oparta na koncepcji „*pragmatic pluralism*”. Istotą tej koncepcji jest to, że różnorodność społeczności kulturowych (etnicznych, religijnych, rasowych, majątkowych itp.) prowadzi do pragmatycznej tolerancji ze względu na potrzebę interakcji z grupami i jednostkami, dla których przez długi czas kształtowały się negatywne stereotypy⁴.

Przypomnijmy, że historycznie każde wielonarodowe i różnorodne kulturowe społeczeństwo istniało w sytuacji równych i pragmatycznych relacji, co było związane z logiką wspólnego rozwiązywania bieżących zadań (głównie gospodarczych i obronnych), jako również w sytuacji napięcia i konfliktu, kiedy te zadania były już w pewnym sensie rozwiązane bądź już nie istniało zainteresowania lub możliwości do wzajemnie korzystnego współdziałania. Falowy tryb doprowadził do upadku miast-polis i imperiów. Tolerancja etniczna i kulturowa wraca, kiedy narodziła się nowa inspirująca idea lub powstało nowe ogólnie wartościowe znaczenie. Można założyć, że poziom cywilizacyjnego rozwoju społeczeństwa zależy od jego zdolności do racjonalnej oceny bieżącej sytuacji, wyboru priorytetów i znaczących wartości, a również od kompetencji rządzących elit w organizacji procesów społecznych, racjonalnego wykorzystywania wszystkich walorów różnorodności jako źródła pozytywnej napędowej siły społecznego postępu. Innymi słowy, jest zapotrzebowanie w takim dyskursie społecznym, który będzie sprzyjał dialogowi międzykulturowemu jako środek opisywania rzeczywistej sytuacji i w trakcie komunikacji konstruowania korzystnego rozwoju procesów społecznych.

Zauważono, że w rozwiązywaniu wszelkich istotnych problemów społecznych samoorganizacja ludności ma pozytywny wpływ na stosunki międzyetniczne. Szkoła, że chęć oparcia się na społecznym kapitale samoregulacji stosunków międzyetnicznych nie zawsze przejawia się w konkretnych dokumentach polityki etnicznej. Należy pamiętać, że aktualnym zadaniem częściej niż inne jest przewyciężanie pojawiających się konfliktów na gruncie etnicznym i kulturowym.

⁴Patrz: A.R. Blair, *The Muse of Urban Delirium: How the Performing Arts Paradoxically Transform Conflict-Ridden Cities into Centers of Cultural Innovation*, “New Academia Publishing”, January 2, 2017. Blair analizuje wpływ sztuki widowiskowej na paradoksalne przekształcanie miast ogarniętych konfliktami w centra innowacji kulturowych na przykładzie polityk narodowych i kulturalnych w kilku dużych miastach świata: Chicago, Moskwa, Osaka, na przełomie XIX i XX wieku, dzięki czemu udało się przewyciężyć wiele stereotypów, powstały koalicje grup heterogenicznych, wykorzystując je dla wspólnego dobra obywateli i miasta.

Najważniejszym czynnikiem jest włączenie mechanizmów demokracji lokalnej. Te ostatnie obejmują publiczne dyskusje nad złożonymi problemami urbanistycznymi z udziałem niezależnych ekspertów, urzędników państwowych i przedstawicieli społeczności lokalnej, a także inne wysłuchania publiczne.

Charakterystyczne, ale jeśli chodzi o problem migracji, to najczęściej odnosi się do życia miast. Historycznie miasto kształtuje się jako miejsce manifestacji różnorodności kulturowej. Życie miejskie przywiązywało mniejszą wagę do tożsamości etnicznej i kulturowej, chociaż zwarta osada na tych terenach była zjawiskiem typowym. Istniejące formy miejskiej solidarności opierały się na wspólnych potrzebach bezpieczeństwa i rozwiązywania problemów ekonomicznych. Największe miasta gromadzą takie zasoby społeczne, w których różnorodność kulturowa może z problemu zmienić się w skuteczne narzędzie utrzymania stabilności.

Przy całej różnorodności, tożsamości miejskich ukształtowało się wspólne środowisko społeczne i kulturowe. Zmiany nastąpiły, gdy do komunikacji miejskiej zaczął przenikać element zewnętrzny, będący kustoszem i promotorem wąskich zwyczajów i tradycji etnicznych i kulturowych. Celem było osiągnięcie dominacji, efektem było obniżenie poziomu zaufania w społeczności miejskiej i stworzenie podstaw do konfliktów na tle różnic etnicznych i kulturowych.

Wśród możliwych sposobów zarządzania różnorodnością w dużych miastach mogą być: 1) polityka pośredniego ograniczania różnorodności kulturowej, przede wszystkim poprzez stosowanie selektywnych podejść w odniesieniu do procesów migracyjnych, na przykład w zakresie selekcji migrantów zarobkowych według kwalifikacji, poziomu wykształcenia, znajomości języka kraju przyjmującego i liczby o innych cechach społeczno-kulturowych; 2) polityka wymuszania różnorodności kulturowej na poziomie lokalnym w celu zapobiegania tworzenia się w miastach zamkniętych dzielnic monoetnicznych lub monowyznaniowych wśród ludności przyjezdnej; 3) polityka ograniczania niepewności kulturowej poprzez zestaw środków orientujących migrantów w odniesieniu do tożsamości kulturowej miasta, podstawowych wartości kulturowych jego mieszkańców, ich wyobrażeń o „dobru wspólnym”.

Na poziomie lokalnym przez władze miast mogą być wdrożone następujące sposoby zapobiegania konfliktom: a) integracja polityczna mieszkańców — włączenie przedstawicieli mniejszości do systemów zarządzania; b) wzmocnienie relacji obywatelskich w formie wsparcia dla stowarzyszeń publicznych i udziału ludności w rozwoju projektów obejmujących całe miasto; c) tworzenie fizycznych i wirtualnych „stref kontaktowych” w przestrzeni miejskiej; d) praktyka polityki kompromisów i akceptowalnych ustępstw.

I na koniec należy wziąć pod uwagę, że skuteczne rozwiązanie zadań zarządzania różnorodnością i procesami migracyjnymi jest możliwe jedynie wtedy, kiedy ten temat pozytywnie inspiruje większość mieszkańców, informacja o zaletach i wadach, o rzeczywistych i wymyślonych problemach będzie ogólnie dostępną. W dużym

stopniu dostarczanie informacji, jej treść i jakość, zależą od poziomu kompetencji w tej sprawie instytucji rodziny, edukacji, kościoła, organizacji pozarządowych⁵.

Zamiast podsumowania

Za wynik stałej rywalizacji między kulturą a cywilizacją w którym ciągle toczy się dyskusja na temat pierwszeństwa i wartości, o poziom rozwoju, który uzasadnia prawo do dominowania w przestrzeni społeczno-kulturowej, może być uznany problem dialogu międzykulturowego. Dialog, tj. komunikacja międzykulturowa, we współczesnym świecie w mniejszym stopniu stanowi problem łagodzenia relacji między przedstawicielami różnych grup etnicznych bądź kulturowych w przestrzeni publicznej na podstawie wzajemnego poznania się i sentymentalnych uczuć tolerancji. Ten sposób postrzegania zadań zarządzania różnorodnością w dużym stopniu można uważać za wyczerpany. Tam, gdzie ten temat za każdym razem znajduje swoich adeptów, bardziej chodzi o zaspokojeniu potrzeb aktywności, zaangażowania się w procesy pojmowane za sensowne. Można tu wspomnieć aktywność na rzecz tolerancji, kultury pokoju, multikulturalizmu, dialogu kultur i dialogu cywilizacji. Wspólną cechą tych działań była świadomość różnic i poszukiwanie sposobów unikania konfliktów grożących bezpieczeństwu. Niestety większość środków i zasobów wydanych na programy i projekty w tym zakresie nie stworzyły bezwarunkowych rozwiązań.

Głównie, czego jesteśmy świadkami, celem bardziej staje się formowanie, uświadamienie i rozwiązywanie zadań aktualnego świata bez nieodrywalnego przywiązania do pochodzenia etnicznego i kulturowego. Taka nasza ocena jest związana z tym, że postrzegane przez nas wyzwania i problemy mają głównie charakter ogólny i globalny. Współczesna cywilizacja kieruje się potrzebą rozwiązania bieżących zadań. I chodzi nie tylko o bieżących zagrożeniach jak to wojna, terror, choroby zakaźne, klęski żywiołowe itp. Gospodarka światowa i technologie współczesne formują nowe spojrzenie na kwestie różnorodności. W skutecznych społeczeństwach i wielokulturowych zespołach organizacji różnorodność częściej jest odbierana jako zaleta, która udostępnia pluralizm w rozwiązywaniu wspólnych zadań, tj. w poszukiwaniu różnych podejść, więcej możliwych sposobów analizy sytuacji, różny poziom przejawu decyzyjności, różny kształt kultury organizacyjnej. Przykładem tego są liczne transkontynentalne i sieciowe kompanie, doświadczenie których głównie może być wykorzystano w działalności organów zarządzania państwem i samorządów⁶. Ich zadaniem w tej dziedzinie staje się klarowne i precyzyjne sformułowanie celu i szeregu zadań, udostępnienie idei większości, wskazując na dodatkowe atuty, świadczone różnorodnością. Kolejny etap — kształcenie społeczeństwa odbioru różnorodności jako znaczącej części własnej tożsamości, podyktowanego racją zachowania dla wspólnego dobra. Za ten etap odpowiadają instytucje społeczne: rodzina, szkoła,

⁵ Patrz: A. Lymar, M. Borkowski *Nauka i kultura na temat procesów migracyjnych*, „Przegląd Samorządowy Pomorze”, listopad 2021, s. 13, ISSN 2450-1255.

⁶ Patrz: A. Lymar, *Zadania samorządów terytorialnych w organizacji procesów społecznych*, „Przegląd Samorządowy Pomorze”, listopad 2018, s. 21, ISSN 2450-1255

kościół, sektor NGO. Dotyczy to również polityki migracyjnej⁷, jej formowania, pojmowania zadań, organizacji działań.

Bibliografia

- Angenot M., *Theorie du discours social. Notions de topographie des discours et de coupure cognitives*, "Discours en cotexte", septembre 2006, No. 1.
- Blair A. Ruble, *The Muse of Urban Delirium: How the Performing Arts Paradoxically Transform Conflict-Ridden Cities into Centers of Cultural Innovation*, "New Academia Publishing", January 2, 2017.
- Lymar Andrey, *Bezpieczeństwo dyskursów w kontekście istniejących interpretacji wydarzeń społeczno-politycznych*, (w:) *Komunikacja a zmiana społeczna*, Jolanta Kędzior, Beata Krawiec, Małgorzata Biedroń, Anna Mitręga (red.), Wyd. Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2018.
- Lymar Andrey, *Bezpieczeństwo społeczne w kontekście memów destrukcyjnych*, (w:) *Edukacja dla bezpieczeństwa. Paradygmaty kultury bezpieczeństwa*, Andrey Lymar, Marek Ilnicki (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2016.
- Lymar Andrey, Borkowski Mirosław, *Nauka i kultura na temat procesów migracyjnych*, „Przegląd Samorządowy Pomorze”, listopad 2021.
- Lymar Andrey, *Dyskurs we współczesnej administracji: kompetencje „w produkcji sensów społecznych”*, (w:) *Wyzwania dla współczesnej administracji*, Przemysław Kierończyk, Mirosław Borkowski (red.), Wydawnictwo GSW, Gdańsk 2022.
- Lymar Andrey, *Objectivity of reflection of social processes in the social activity of society (Formulation of the problem)*, (w:) *Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем: матеріали науково-практичної інтернет-конференції (м. Кропивницький, 12 травня 2021 р.)*, упоряд. І.М. Миценко. Кропивницький: ЦНТУ, УДК 005+339.9+351.88:353.
- Lymar Andrey, *Polityka migracyjna i polityka młodzieżowa w kontekście bezpieczeństwa terytorialnego. Współczesne wyzwania i zadania*, (w:) *Współpraca samorządu terytorialnego oraz grup dyspozycyjnych w zapewnianiu bezpieczeństwa społeczności lokalnych*, J. Maciejewski, D. Hoffman, A. Sokołowska (red.), Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017.
- Lymar Andrey, *Zadania samorządów terytorialnych w organizacji procesów społecznych*, „Przegląd Samorządowy Pomorze”, listopad 2018.
- Lymar Andrey, *Zarządzanie polityką migracyjną*, „Przegląd Samorządowy Pomorze”, listopad-grudzień 2020.

Diversity management tasks and social and cultural security

Abstract

The article discusses the dependence of the development of contemporary migration processes in terms of the impact of the state of social discourse, the place of these processes, and meeting the needs of broadly understood security, i.e. social and cultural.

Keywords: migration, social discourse, stereotypes and prejudices, diversity management.

⁷ Patrz: A. Lymar, *Polityka migracyjna i polityka młodzieżowa w kontekście bezpieczeństwa terytorialnego. Współczesne wyzwania i zadania*, (w:) *Współpraca samorządu terytorialnego oraz grup dyspozycyjnych w zapewnianiu bezpieczeństwa społeczności lokalnych*, J. Maciejewski, D. Hoffman, A. Sokołowska (red.), Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017, s. 129–141.

Monika Gut-Winiarska*, Maria Chomka**

Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Gdańsku

* monika.gut-winiarska@wstih.pl ** maria.chomka@wstih.pl

Rola migracji ludności w promowaniu kraju ojczystego na przykładzie dziedzictwa kulinarnego

Streszczenie

Zróżnicowanie kulturowe społeczeństwa pełni rolę edukacyjną. Przekazywanie wiedzy na temat kultury narodów ma pozytywny wpływ na przełamywanie uprzedzeń, zwiększa otwartość i tolerancję. Migracje ludności i globalizacja sprzyjają prezentacji kultury kraju ojczystego migrantów i zwiększają zainteresowanie dziedzictwem danego narodu, zarówno kulturowym, jak i przyrodniczym, a także krajem jako destynacją turystyczną. Tak więc migranci propagując elementy dziedzictwa kulturowego swojej ojczyzny, prezentują jej walory turystyczne i mogą wpływać na wzrost turystyki wyjazdowej do danego kraju. Artykuł skupia się na znaczeniu jednego z elementów dziedzictwa kulturowego, jakim jest dziedzictwo kulinarne, w kształtowaniu atrakcyjności turystycznej oraz roli, jaką odgrywają migranci w promocji kraju ojczystego przez upowszechnianie własnego dziedzictwa kulinarnego. Szczególną uwagę poświęcono dynamicznemu rozwojowi oferty kuchni gruzińskiej na polskim rynku gastronomicznym i potencjalnemu wpływowi tego zjawiska na zainteresowanie Polaków ofertą turystyczną Gruzji.

Słowa kluczowe: dziedzictwo kulinarne migrantów, kuchnia gruzińska, turystyka zagraniczna.

Pojęcie dziedzictwa ma wiele znaczeń i może odnosić się do różnych kontekstów. W najogólniejszym sensie dziedzictwo to suma wartości materialnych lub niematerialnych, odziedziczonych po przodkach lub poprzednich pokoleniach. Termin ten może odnosić się m.in. do zasobów przyrodniczych i kulturowych. Zgodnie z definicją Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO) dziedzictwo przyrodnicze odnosi się do cech przyrodniczych, formacji geologicznych i fizjograficznych oraz wyznaczonych obszarów, które stanowią siedliska zagrożonych gatunków zwierząt i roślin oraz miejsc przyrodniczych wartość z punktu widzenia nauki, ochrony lub naturalnego piękna. Obejmuje prywatne i publicznie chronione obszary przyrodnicze, ogrody zoologiczne, akwaria i ogrody botaniczne, siedliska przyrodnicze, ekosystemy morskie, sanktuaria, zbiorniki wodne itp. Materialne dziedzictwo kulturowe obejmuje artefakty, pomniki oraz zespoły budynków i miejsc, które mają różnorodne wartości, w tym symboliczne, historyczne, artystyczne, estetyczne, etnologiczne lub antropologiczne, naukowe i społeczne. Obejmuje obiekty ruchome, takie jak dzieła sztuki, monety, rękopisy, obiekty nieruchome oraz podwodne dziedzictwo kulturowe: wraki statków, ruiny i miasta¹.

¹ UNESCO Framework for Cultural Statistics, UNESCO Institute for Statistics, Montreal 2009.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest zdefiniowane w Konwencji UNESCO przyjętej na 32. sesji Konferencji Generalnej UNESCO w 2003 roku i oznacza zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturową, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Przejawia się to w następujących obszarach²:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe,
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne,
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata,
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

W celu wyróżnienia na arenie światowej wybranych zjawisk z zakresu dziedzictwa niematerialnego i związanych z nim przestrzeni kulturowych UNESCO prowadzi Listę Reprezentatywną Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Ludzkości, stworzoną na mocy Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzonej w Paryżu 17 października 2003 r. Wnioski o wpis na listę mogą być kierowane przez odpowiednie instytucje rządowe krajów, które są stronami Konwencji. Wspomniana Konwencja UNESCO nakłada na państwa-sygnatariuszy obowiązek ochrony, a także inwentaryzacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego na tzw. krajowych listach niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Biorąc pod uwagę klasyfikację niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sztuka kulinarna danego kraju to umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym. Tak więc częścią niematerialnego dziedzictwa kulturowego może być tradycyjna potrawa lub napój oraz sposób ich wytwarzania, oparty na regionalnych składnikach, często z użyciem tradycyjnego sprzętu lub maszyn. Taki element dziedzictwa jest również zwykle wykorzystywany w promocji turystycznej kraju, a także podlega interpretacji na potrzeby tworzenia produktu turystycznego. Interpretacja dziedzictwa to przekazywanie informacji i wyjaśnianie charakteru, pochodzenia i historii zasobów naturalnych lub kulturowych, obiektów, miejsc i zjawisk. Może być prowadzona w sposób osobisty i nieosobisty (bez bezpośredniego udziału interpretatora). W odniesieniu do dziedzictwa kulinarnego osobistymi formami interpretacji będą pokazy i warsztaty sztuki kulinarnej, degustacje potraw i napojów, wycieczki z przewodnikiem po muzeach i wystawach poświęconych dziedzictwu kulinarnemu (np. Muzeum Piernika w Toruniu, Muzeum Tyskich Browarów Książęcych). Nieosobiste formy interpretacji dziedzictwa kulinarnego mogą przybierać wiele form i są to m.in.: materiały drukowane, ekspozycje muzealne i trasy edukacyjne do samodzielnego zwiedzania, włączające użycie technik multimedialnych i interaktywnych aplikacji.

Różnorodne formy interpretacji dziedzictwa kulinarnego są wykorzystywane podczas wydarzeń dedykowanych narodowej kulturze regionalnej, takich jak festiwale folklorystyczne, parady, fiesty lub jarmarki. Potrawy regionalne są elementem zwiększającym atrakcyjność danego festiwalu czy jarmarku. Organizowane są również

² UNESCO Intangible Cultural Heritage Section, Basic Texts of the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris 2016.

wydarzenia, których tematem głównym jest dziedzictwo kulinarne regionu, m.in. festyny i biesiady. Wymienić można tu Chmielaki Krasnostawskie czy też Festiwal Ziemniaka, organizowany przez Muzeum Ziemi Radomskiej. Oprócz wydarzeń związanych z polską regionalną kulturą organizowanych jest wiele cyklicznych festiwali kultury mniejszości narodowych i etnicznych zamieszkujących Polskę, które również stanowią obszar promowania dziedzictwa kulinarnego danej mniejszości. Do najbardziej znanych należą Festiwal Kultury Tatarskiej współorganizowany przez Związek Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej, Festiwal Kultury Żydowskiej w Krakowie, Festiwal Kultury Kresowej w Mrągowie, Łemkowska Watra w Zdyni.

Potencjał dziedzictwa kulinarnego w kształtowaniu zainteresowania kulturą danego kraju jest często niedoceniany, mimo że stanowi przedmiot zainteresowania podczas uprawiania turystyki wyjazdowej i wiele destynacji turystycznych jest promowanych z nawiązaniem do kuchni tradycyjnej. Często jednak poznanie tradycji kulinarnych innych krajów następuje nie podczas uprawiania turystyki, ale podczas korzystania z różnorodnej, międzynarodowej oferty gastronomicznej w kraju ojczystym konsumenta. Dotyczy to zwłaszcza kuchni państw odległych i trudniej dostępnych z powodów ekonomicznych, tj. kuchni amerykańskiej i kuchni orientальной. Mimo że Polacy są silnie przywiązani do kuchni narodowej, obserwuje się wyraźny wzrost zainteresowania sztuką kulinarną innych krajów. Jest to prawdopodobnie związane ze stałym poszerzaniem się oferty na polskim rynku gastronomicznym. Jak wynika z badania przeprowadzonego na potrzeby raportu PMR *Rynek HoReCa w Polsce 2020*, ulubione zagraniczne kuchnie Polaków to kuchnia włoska i amerykańska, szeroko reprezentowane na polskim rynku (Tabela 1).

Tabela 1. Ulubione typy kuchni Polaków, styczeń 2020

Preferowana kuchnia	Udział odpowiedzi (%)
Polska (ogólnie)	76
Włoska	66
Polska (regionalna)	40
Amerykańska	35
Chińska/tajska/wietnamska	28
Arabska	25
Meksykańska	21
Śródziemnomorska	20
Japońska	13

N = 599; wartości nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Rynek HoReCa w Polsce 2020. Analiza rynku i prognozy rozwoju na lata 2020–2025*, PMR 2020.

Jak można zauważyć na podstawie danych z tabeli 1, kuchnia włoska niewiele ustępuje kuchni polskiej pod względem popularności. Niemniej jednak, biorąc pod

uwagę sumę wskazań kuchni polskiej ogólnie i regionalnej, można wnioskować o silnym przywiązaniu Polaków do narodowych tradycji kulinarnych, co również pokazują wcześniejsze raporty PMR³, *Raport food trendów 2019*⁴, a także badanie Omnimas, realizowane przez TNS OBOP w 2003 roku⁵. Przedstawione w tabeli 1 dane nie uwzględniają wschodnioeuropejskiej i zachodnioazjatyckiej kuchni krajów, z których w ciągu ostatnich lat zachodzi intensywna migracja ludności do Polski, takich jak np. Ukraina, Białoruś, Rosja czy Gruzja. Badanie zrealizowane przez Pyszne.pl na grupie reprezentatywnej 800 Polaków pokazało, że w 2019 roku kuchnia ukraińska, białoruska i gruzińska były rzadko wskazywane jako znane i lubiane (odpowiednio 4, 5 i 2%)⁶. Jednakże w tym samym badaniu Polacy wykazali największe zainteresowanie poznaniem kuchni gruzińskiej (Tabela 2).

Tabela 2. Zainteresowanie poznaniem kuchni innych krajów wśród Polaków

Rodzaj kuchni	Udział odpowiedzi respondentów (%)
Gruzińska	25
Indyjska	18
Tajska	17
Japońska	17
Hiszpańska	14
Meksykańska	13
Grecka	12
Wietnamska	12
Rosyjska	11
Turecka	10
Ukraińska	10
Chińska	9
Włoska	7
Amerykańska	5

N = 800; wartości nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Raport food-trendów 2019*, Pyszne.pl, pobrane z: https://fintek.pl/wp-content/uploads/2019/06/Raport-Food-Trend%C3%B3w-Pyszne.pl_.pdf (dostęp: 30.09.2021).

Dane z tabeli 2 pokazują, że co czwarty respondent zadeklarował chęć spróbowania dań kuchni gruzińskiej. Najwięcej osób chciałoby spróbować pierożków

³Por. *Rynek HoReCa w Polsce 2019. Analiza rynku i prognozy rozwoju na lata 2019–2024*, PMR 2019.

⁴*Raport food-trendów 2019*, Pyszne.pl, pobrane z: https://fintek.pl/wp-content/uploads/2019/06/Raport-Food-Trend%C3%B3w-Pyszne.pl_.pdf (dostęp: 30.09.2021).

⁵Zob. <https://gastrowiedza.pl/gastronomia-w-internecie/aktualnosc/jaka-kuchnie-najczesciej-wybieraja-polacy> (dostęp: 30.09.2021).

⁶*Raport food-trendów 2019...*

chinkali. Gruziński placek z serem *chaczapuri* znalazł się wśród 10 potraw uważanych przez respondentów za modne. Kuchnia Gruzji wzbudza największe zainteresowanie wśród osób z miast powyżej 500 tys. mieszkańców. Spośród 28% osób, które w ciągu ostatnich 3 miesięcy przed badaniem spróbowało potraw nowego rodzaju kuchni, 9% respondentów próbowało dań kuchni gruzińskiej, a po 4% respondentów kuchni rosyjskiej i ukraińskiej⁷. Przedstawione dane wyraźnie wskazują, że kuchnia gruzińska zdobywa coraz większą popularność w Polsce, mimo że przywiązanie do gruzińskich potraw nie jest jeszcze wieloletnie i ugruntowane wśród Polaków.

Na rosnące zainteresowanie Gruzją mają również wpływ organizowane w Polsce wydarzenia, promujące kulturę i kuchnię gruzińską. Wydarzenia te akcentują związki polsko-gruzińskie i najczęściej wykorzystują te elementy dziedzictwa kulturowego Gruzji, które mogą być atrakcyjne dla Polaków (muzyka, taniec, śpiew, kuchnia). Biorą w nich aktywny udział zarówno znawcy Gruzji — podróżnicy i osoby ze świata nauki, jak i członkowie społeczności lokalnych pochodzenia gruzińskiego. W październiku 2010 r. odbył się w Katowicach Festiwal Gruzijski, na którym odbyły się panele dyskusyjne i prelekcje, koncert muzyki gruzińskiej, pokaz filmu oraz degustacja tradycyjnych potraw i win⁸. W Krakowie Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Most do Gruzji” zorganizowało w latach 2010–2015 sześć edycji Dni Kultury Gruzji⁹. Muzyka i kuchnia gruzińska były w 2015 roku motywem przewodnim 7. edycji Europejskiego Festiwalu Smaku w Lublinie¹⁰. W listopadzie 2018 r. restauracje gruzińskie „Lunita” i „Przystanek Gruzja” współorganizowały kilkudniowy Festiwal Kultury Gruzji „Przystanek Gruzja” w Bielsku-Białej, gdzie głównymi tematami były taniec, muzyka, sztuka kulinarna oraz podróże do Gruzji¹¹. W lipcu 2021 r. w Galerii Metropolia w Gdańsku zorganizowano jednodniowe wydarzenie kulturalno-handlowe, poświęcone dziedzictwu kulinarnemu Gruzji — „Festiwal Gruzijski”¹². Prezentacja kuchni gruzińskiej stanowiła jedną z atrakcji każdego z wymienionych wydarzeń.

Narodowe dziedzictwo kulinarne i wspólne spożywanie posiłków ma w Gruzji duże znaczenie społeczno-kulturowe. Może o tym świadczyć fakt, że tradycyjna gruzińska biesiada, tzw. *supra*, została w 2017 roku wpisana na Narodową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Gruzji¹³. Oprócz przestrzeni zaspokajania głodu *supra* pełni inne funkcje: religijną, wychowawczą, komunikacyjną i relaksacyjną. Jej nieodłącznym elementem jest wznoszenie toastów przez mistrza ceremonii — *tama-*

⁷ *Ibidem*.

⁸ Zob. <http://www.kaukaz.pl/aktualnosci/artukul.php?Artykul=201> (dostęp: 5.10.2021).

⁹ Zob. <http://www.mostdogruzji.pl/category/dni-kultury-gruzińskiej> (dostęp: 5.10.2021).

¹⁰ Zob. <https://culture.pl/pl/artukul/smaki-gruzji-europejski-festiwal-smaku-2015> (dostęp: 5.10.2021).

¹¹ Zob. <https://7sensestravel.ge/festiwal-przystanek-gruzja> (dostęp: 5.10.2021).

¹² Zob. <https://galeriametropolia.pl/festiwal-gruzinski-stacji-food-hall/amp> (dostęp: 5.10.2021).

¹³ *UNESCO Culture for Development Indicators, Georgia's Analytical and Technical Report*, EU-Eastern Partnership Culture and Creativity Programme 2017, s. 82, pobrane z: <https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Research/170926%20CDIS%20Georgia%20Analytical%20and%20Technical%20Report.pdf> (dostęp: 5.10.2021).

dę¹⁴. Oprócz *supry* na Narodowej Liści Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Gruzji do roku 2020 znajdowało się 50 elementów dziedzictwa, z czego 15 dotyczyło dziedzictwa kulinarnego (Tabela 3). Ponadto tradycyjna metoda wyrobu wina *kvevri* została w 2013 r. wpisana na Listę Reprezentatywną Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Ludzkości UNESCO.

Tabela 3. Elementy dziedzictwa kulinarnego Gruzji, wpisane na Narodową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego

Lp.	Element dziedzictwa kulinarnego Gruzji	Rok wpisania
1	<i>Kvevri</i> — dzban do wyrobu wina	2011
2	Tradycyjna metoda wyrobu wina <i>kvevri</i>	2012
3	<i>Tenili</i> — Sznurkowaty ser krwi lub owczy z historycznego regionu Meskhketi	2013
4	Woda Lagidze i jej technologia wyrobu (bezalkoholowe napoje na bazie syropów)	2014
5	<i>Dambalichaczo</i> — ser z Pszawetii na bazie twarogu	2014
6	<i>P'etvraal</i> — odmiana chaczapuri z mąką jaglaną, region Swanetia	2015
7	<i>Kubdari</i> — drożdżowy placek z mięsem, region Swanetia	2015
8	Sól swańska — mieszanka soli oraz ziół, region Swanetia	2015
9	<i>Tashmijabi</i> — rodzaj puree ziemniaczanego z serem i mąką kukurydzianą, region Swanetia	2015
10	Metoda wyrobu czurczcheli — batonów z orzechów i soku winogronowego, region Kachetia	2015
11	<i>Dedas puri</i> — rodzaj chleba wypiekanego w piecu <i>tone</i> , region Kachetia	2015
12	<i>Supra</i> — tradycyjna biesiada gruzińska, ważna część życia społecznego	2017
13	Adzika — pasta z czerwonej papryki z dodatkiem soli, czosnku i ziół.	2018
14	Gruzińska tradycja wyrobu <i>chaczapuri</i> — placka z serem	2019
15	Najstarsza tradycyjna metoda warzenia piwa w górach Gruzji	2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *UNESCO Culture for Development Indicators, Georgia's Analytical and Technical Report*, EU-Eastern Partnership Culture and Creativity Programme 2017, s. 82, pobrane z: <https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Research/170926%20CDIS%20Georgia%20Analytical%20and%20Technical%20Report.pdf> (dostęp: 5.10.2021).

Część tradycyjnych gruzińskich potraw to dania kojarzone z konkretnym regionem. Inne potrawy są rozpowszechnione w całej Gruzji, ale mają swoje regionalne odmiany, jak np. *chaczapuri*. Jest to placek z serem, niekiedy z dodatkiem twarogu. Chaczapuri regionalnie różni się wyglądem oraz ilością użytego sera, a do *chaczapuri* z regionu Adżarii jest dodawane żółtko jajka¹⁵. Przedstawione w tabeli 3 elementy kulinarnego dziedzictwa Gruzji są popularyzowane również w Polsce. Zwiększenie

¹⁴ G. Kobakhidze, *Gruzja kręci się wokół kuchni*, (w): T. Gęsina, W. Wilczek (red.), *Kuchnia w języku i kulturze dawniej i dziś*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2018, s. 103–119.

¹⁵ *Ibidem*, s. 11.

ruchu migracyjnego niewątpliwie sprzyja promocji i upowszechnianiu dziedzictwa kulturowego imigrantów.

Jedną ze znaczących przyczyn migracji we współczesnym świecie jest poszukiwanie satysfakcjonujących finansowo ofert pracy. Imigranci przybywający do Polski z Gruzji znajdują między innymi zatrudnienie jako piekarze i kucharze w błyskawicznie powstających w całej Polsce piekarniach i restauracjach gruzińskich. Obywatele Gruzji są piątą pod względem liczebności grupą obcokrajowców spoza UE w Polsce (Tabela 4). Według danych zgromadzonych przez firmę Selectivv w lipcu 2021 roku przebywało ich w Polsce 40,6 tys.¹⁶ Z kolei wg danych Urzędu ds. Cudzoziemców z 51 tys. cudzoziemców, którzy w 2021 roku posiadali ważne dokumenty pobytowe, Gruzini stanowili blisko 9,5 tys. osób (Tabela 5) i byli ósmą co do liczebności narodowością, a także trzecią grupą obcokrajowców z największym wzrostem osiedlania się w Polsce¹⁷. Najwięcej dokumentów pobytowych wydano obywatelom Gruzji w województwie łódzkim (1530), wielkopolskim (1690), lubuskim (409), warmińsko-mazurskim (376) i kujawsko-pomorskim (311)¹⁸.

Tabela 4. Najliczniej reprezentowane w Polsce narodowości spoza Unii Europejskiej, dane z lipca 2021 roku

Kraj	Liczba obywateli przebywających w Polsce
Ukraina	1,49 mln
Białoruś	169,67 tys.
Rosja	53,03 tys.
Indie	46,89 tys.
Gruzja	40,61 tys.
Wietnam	32,39 tys.

Źródło: <https://biqdata.wyborcza.pl/biqdata/7,159116,27598983,obcokrajowcy-w-polsce-wiemy-ktorych-jest-w-polsce-najwiecej.html?disableRedirects=true> (dostęp: 28.09.2021). Dane przedstawiają liczbę użytkowników telefonów komórkowych pochodzących z kolejnych krajów, przebywających w Polsce przez co najmniej 30 dni.

Według raportu Zakładu Ubezpieczeń Społecznych „Cudzoziemcy w polskim systemie ubezpieczeń społecznych” największa dynamika wzrostu liczby cudzoziemców zgłoszonych do ubezpieczeń emerytalnego i rentowych obserwowana jest dla obywateli krajów spoza UE. W okresie od 2008 roku do grudnia 2020 roku liczba ubezpieczonych obywateli Gruzji wzrosła ze 189 osób do 13,0 tys., co daje przeszło

¹⁶ Zob. <https://biqdata.wyborcza.pl/biqdata/7,159116,27598983,obcokrajowcy-w-polsce-wiemy-ktorych-jest-w-polsce-najwiecej.html?disableRedirects=true> (dostęp: 28.09.2021). Dane zbierane w zanonimizowanej formie od użytkowników telefonów komórkowych.

¹⁷ Zob. <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/tabele/rok/2021> (dostęp: 28.09.2021); <https://udsc.gov.pl/cudzoziemcy-w-polsce-po-2020-r> (dostęp: 28.09.2021).

¹⁸ Zob. <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/mapa/rok/2021/?x=0.4101&y=1.1049&level=1> (dostęp: 1.10.2021).

68,5-krotny wzrost¹⁹. W czerwcu 2021 roku imigrantów zatrudnionych legalnie z opłacanymi składkami było w sumie prawie 820 tys. — najwięcej z Ukrainy — ponad 600 tys., na drugim miejscu z Białorusi — prawie 60 tys., a na trzecim z Gruzji — 17 tys.²⁰

Tabela 5. Liczba cudzoziemców posiadających ważne dokumenty uprawniające do pobytu w Polsce, stan na wrzesień 2021 roku

Lp.	Kraj pochodzenia	Liczba osób
1	Ukraina	287 115
2	Białoruś	36 564
3	Niemcy	19 665
4	Rosja	13 023
5	Indie	10 705
6	Wietnam	10 560
7	Gruzja	9 454
8	Włochy	8 523
9	Chiny	6 592
10	Hiszpania	5 953

Źródło: <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/tabele/rok/2021> (dostęp: 28.09.2021).

Stale powiększająca się liczba otwieranych w Polsce piekarni i restauracji gruzińskich świadczy o rosnącej popularności dziedzictwa kulinarnego Gruzji. Można też wnioskować, że migracja obywateli gruzińskich zwiększy się w ciągu następnych lat w związku z możliwościami znalezienia zatrudnienia w sektorze gastronomicznym w Polsce. Obecnie tylko w województwie pomorskim znajduje się 10 piekarni i 11 obiektów gastronomicznych²¹, oferujących gruzińskie potrawy i wypieki. Są to zarówno samodzielne firmy, jak i obiekty będące częścią sieci franczyzowej, mającej swoje placówki w różnych częściach Polski. Największa sieć gruzińskich restauracji franczyzowych to „Chinkalnia”, która działa na Białorusi, w Polsce, Ukrainie, Litwie i Łotwie. Restauracje tej sieci znajdują się we Wrocławiu (trzy obiekty), Krakowie (dwa obiekty), Katowicach, Lubinie, Bielsku-Białej, Poznaniu, Warszawie, Kielcach, Gdańsku, Gdyni, Szczecinie i Zielonej Górze²². Szefem kuchni sieci „Chinkalnia” jest Levan Meparishvili, pochodzący z Kutaisi. Z kolei „Puri”, jedna z sieci franczyzowych

¹⁹ *Cudzoziemcy w polskim systemie ubezpieczeń społecznych*, Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Departament Statystyki i Prognoz Aktuariatnych, Warszawa 2021, pobrane z: <https://www.zus.pl/documents/10182/2322024/Cudzoziemcy+w+polskim+systemie+ubezpiecze%C5%84+spo%C5%82ecznych+-+wydanie+2021.pdf/98191fc2-b2ad-11b6-1158-9b4923e5a883> (dostęp: 28.09.2021).

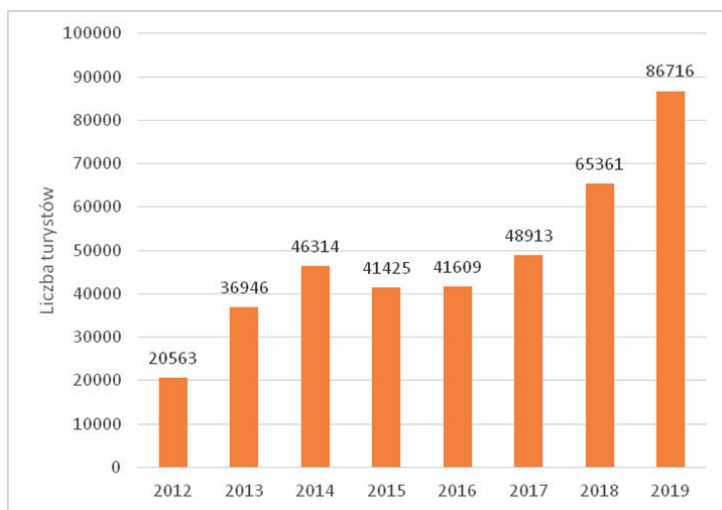
²⁰ Zob. <https://biqdata.wyborcza.pl/biqdata/7,159116,27598983,obcokrajowcy-w-polsce-wiemy-kto-rych-jest-w-polsce-najwiecej.html?disableRedirects=true> (dostęp: 28.09.2021).

²¹ Za Google Maps: <https://www.google.com/maps/search/pomorskie+piekarnia+gruzi%C5%84ska/@54.1476006,17.0450341,8z/data=!3m1!4b1>; <https://www.google.com/maps/search/pomorskie+restauracja+gruzi%C5%84ska/@54.4355151,18.3636236,11z/data=!4m2!2m1!6e5> (dostęp: 30.09.2021).

²² Zob. <https://www.khinkalnia.com/pl/lokalizacje> (dostęp: 6.10.2021).

piekarni gruzińskich, podkreśla jakość swoich produktów informacją o zatrudnianiu wykwalifikowanych rzemieślników z Gruzji. „Puri” zatrudniła już 70 piekarzy, 130 kucharzy, 115 chaczapuristów i 85 cukierników²³. Inne piekarnie franczyzowe to m.in. ormiańsko-gruzińska piekarnia „Marukyan”, mająca kilkadziesiąt punktów w całej Polsce, a założona przez pochodzącego z Armenii Vigena Marukyana, a także mniejsze sieci: „Batumi” (5 punktów), „Isika”, działająca obecnie tylko na terenie Trójmiasta oraz „Keitli Puri”, posiadająca po kilka punktów w Polsce i na Ukrainie.

Restauracje i piekarnie gruzińskie w Polsce podkreślają w swoich materiałach promocyjnych nie tylko dbałość o jakość składników dań i wypieków, a także przywiązanie do tradycji ich wyrobu. Szczególny nacisk jest położony na to, aby produkty dostępne w Polsce nie odbiegały smakiem i jakością od tych, które wytwarzane są w Gruzji. Jest to zagwarantowane poprzez zatrudnianie doświadczonych gruzińskich rzemieślników. Gruziańskie restauracje swoim wystrojem nawiązują do dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Gruzji. Znajdują się w nich zdjęcia krajobrazów i atrakcji turystycznych. Nastrój uzupełnia gruzińska muzyka i pieśni, a kelnerzy objaśniają skład i pochodzenie dań, a także udzielają rad, jak jeść potrawy (dotyczy to głównie pierożków *chinkali*). Można stwierdzić, że piekarnie i restauracje są rodzajem kulinarnych ambasad Gruzji w Polsce. Są to miejsca, gdzie wielu Polaków ma pierwszy kontakt z gruzińską kulturą. Sprzyja to głębszemu, indywidualnemu zainteresowaniu tym krajem jako miejscem uprawiania turystyki.

Rys. 1. Dynamika wzrostu liczby przyjazdów turystycznych Polaków do Gruzji w latach 2012–2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Georgian Tourism in Figures, Structure & Industry Data*, Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia, Georgian National Tourism Administration 2013, 2015, 2017, 2019, pobrane z: <https://gnta.ge/statistics> (dostęp: 1.10.2021).

²³ Zob. <http://piekarniepuri.atthost24.pl> (dostęp: 6.10.2021).

W ciągu ostatnich lat Gruzja stała się popularną destynacją turystyczną zarówno dla turystów z krajów przygranicznych, jak i z państw dalej położonych, w tym z Polski. Według danych gruzińskich organizacji rządowych najczęściej odwiedzają Gruzję turyści kolejno z Rosji, Azerbejdżanu, Turcji, Armenii, Izraela, Ukrainy i Iranu, Niemiec, Polski i Kazachstanu. Jednakże dynamiczny wzrost liczby turystów zagranicznych dotyczy szczególnie podróży z krajów Unii Europejskiej, skąd w 2019 r. odnotowano 484 996 podróży. W tej grupie polscy turyści byli drugą co do liczebności grupą (86 716 osób, wzrost o 33% w stosunku do roku poprzedzającego), po turystach z Niemiec (89 051 osób, wzrost o 38%) i przed turystami z Wielkiej Brytanii (37 478 osób, wzrost o 27%)²⁴. Liczba Polaków podróżujących do Gruzji zwiększa się co roku, a w roku 2019 odnotowano najwyższy wzrost przyjazdów (Rysunek 1).

Gruzja jest krajem pod wieloma względami niezwykle atrakcyjnym turystycznie. Różnorodność walorów przyrodniczych i kulturowych omawianego obszaru umożliwia uprawianie wielu rodzajów turystyki: od biernej wypoczynkowej, związanej z wybrzeżem Morza Czarnego, przez górską turystykę aktywną na Kaukazie aż do wielu form przyrodniczej i kulturowej turystyki poznawczej. Na szczególną uwagę zasługuje tu możliwość uprawiania w Gruzji kulturowej turystyki kulinarnej. Szeroko pojęte zjawisko turystyki kulinarnej może przejawiać się jako²⁵:

- gastronomia turystyczna, gdzie celem jest dotarcie do miejsca oferującego unikalną i poszukiwaną żywność, np. znanej restauracji,
- turystyka żywnościowa, gdzie celem jest odwiedzanie producentów żywności, festiwali i targów, szukanie smaków, a w efekcie testowanie i nabywanie produktów,
- właściwa turystyka kulinarna, czyli zapoznavanie się z miejscową kuchnią, jej przepisami, używanymi narzędziami, uczestniczenie w przygotowaniu potraw, co niesie ze sobą poznawanie stylów życia, lokalnej tradycji, kultury, historii.

Ostatnia z wymienionych powyżej manifestacji turystyki kulinarnej jest nakierowana na poznawanie szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego, którego częścią jest tradycja kulinarna, może być więc nazwana kulturową turystyką kulinarną. Istotną częścią programu lub motywem wyboru tej formy turystyki jest skorzystanie z bogatej oferty kulinarnej danego kraju lub regionu. Wymogiem kulturowej turystyki kulinarnej jest zachowanie wysokiej jakości potraw, zgodność składu i sposobu przyrządzania dań z tradycją kulinarną regionu, a także zapewnienie odpowiedniego otoczenia przy spożywaniu posiłków²⁶. W zależności od celu podróży kulturową turystykę kulinarną można podzielić na: turystykę kulinarno-regionalną, enoturystykę i biroturystykę.

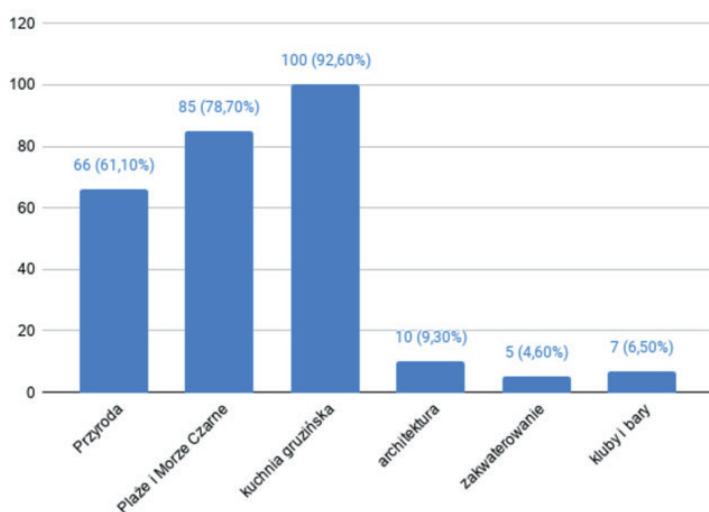
²⁴ *Georgian Tourism in Figures. Structure & Industry Data*, Ministry of Economy and Sustainable Development Georgia, Georgian National Tourism Administration 2019, s. 4–10, pobrane z: <https://gnta.ge/statistics> (dostęp: 1.10.2021).

²⁵ K. Plebańczyk, *Turystyka kulinarna w kontekście zrównoważonego rozwoju w kulturze — perspektywy dla Polski*, „Turystyka kulturowa” 2013, tom 10, s. 25.

²⁶ A.M. von Rohrscheidt, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, KulTour.pl, Poznań 2016, s. 200.

Tradycyjna kuchnia jest jednym z elementów decydujących o atrakcyjności turystycznej Gruzji. Gruzińska kuchnia często jest wymieniana w rankingach, pojawiających się w mediach społecznościowych, jako jedna z najlepszych na świecie. Thrillist, opiniotwórczy portal związany z branżą gastronomiczną i rozrywkową, umieścił kuchnię gruzińską na czwartym miejscu z 48 krajów europejskich, za Włochami, Francją i Hiszpanią²⁷. Ranking ten był również prezentowany przez znany, wpływowy portal turystyczny Tripadvisor²⁸. Warto zauważyć, że przytaczane zestawienie lokalizuje Gruzję w Europie. Przyjmowana przez Międzynarodową Unię Geograficzną granica między kontynentami całą Gruzję umieszcza po stronie azjatyckiej, jednak Gruzini w dużym stopniu identyfikują się z kulturą europejską. Inny znany portal opinii o tradycyjnych kuchniach świata, FoodAtlas, umieścił *chaczapuri* na 23. miejscu w rankingu 100 najwyżżej ocenianych dań tradycyjnych, ze średnią oceną 4,3 w skali 1–5 (ranking sporządzono na podstawie 63 402 ocen użytkowników portalu)²⁹.

Badania atrakcyjności turystycznej przeprowadzone przez Łasaka w 2021 r. wśród Polaków wyjeżdżających do Gruzji pokazały, że kuchnia gruzińska była uważana za najciekawszą atrakcję turystyczną (Rysunek 2), a baza gastronomiczna Gruzji była najwyżżej ocenianym elementem atrakcyjności turystycznej (Tabela 6).

Rys. 2. Najciekawsze atrakcje turystyczne Gruzji w opinii ankietowanych turystów
N = 273; wartości nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź

Źródło: R. Łasak, *Analiza atrakcyjności turystycznej Gruzji na przykładzie regionu Adżarii*, praca licencjacka, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Gdańsku, Gdańsk 2021.

²⁷ Zob. <https://www.thrillist.com/eat/nation/the-best-places-to-eat-and-drink-in-europe> (dostęp: 8.10.2021).

²⁸ Zob. https://www.tripadvisor.com/ShowTopic-g1-i32200-k8062551-48_European_Countries_Ranked_By_Food_Drink-Food_and_Travel.html (dostęp: 8.10.2021).

²⁹ Zob. <https://www.tasteatlas.com/best> (dostęp: 8.10.2021).

Tabela 6. Ocena atrakcyjności turystycznej Gruzji w opinii polskich turystów

Składowa atrakcyjności turystycznej Gruzji (region Adżaria)	Średnia ocena (skala 1–5)
Dostępność komunikacyjna	3,8
Baza noclegowa	4,3
Baza gastronomiczna	4,5
Walory przyrodnicze	4,3
Walory antropogeniczne (zabytki)	4,0
Obiekty kultury	3,1

N = 108, średnia arytmetyczna

Źródło: opracowanie własne na podstawie R. Łasak, *Analiza atrakcyjności turystycznej Gruzji na przykładzie regionu Adżarii...*

Polskie biura podróży oferujące imprezy turystyczne do Gruzji umieszczają poznanie kuchni gruzińskiej w programie swoich wyjazdów. Niekiedy degustacja gruzińskich dań jest tylko jedną z atrakcji wyjazdu, który ma na celu poznanie wielu atrakcji kraju. Istnieją jednak oferty, w których kulturowe dziedzictwo kulinarne jest motywem przewodnim i głównym celem wyjazdu i jest ono poznawane dogłębnie. Do takich należy oferta Biura Aktywnej Podróży Barents.pl, które proponuje 9-dniowy, kulinarny wyjazd do Gruzji z warsztatami kulinarnymi, poznawaniem kuchni immeretyjskiej, megrelskiej, abchaskiej, swańskiej, adżarskiej, wizytami na plantacjach cytrusów i herbaty oraz w winnych tunelach Kachetii³⁰. Jest jedna z 14 wypraw tematycznych do Gruzji, oferowanych przez to biuro. Z kolei biuro podróży Tamada Tour ma w swojej ofercie dziewięć objazdowych wycieczek po Gruzji, w tym 9-dniową wyprawę kulturową „Smaki Gruzji”. Nazwa sugeruje, że to kuchnia gruzińska jest motywem przewodnim wycieczki, jednak w programie znajduje się głównie intensywne, objazdowe zwiedzanie zabytków materialnego dziedzictwa kulturowego, a warsztaty i degustacja gruzińskich dań są formą wieczornego posiłku po całodziennym zwiedzaniu³¹. Podobną ofertą dysponuje biuro Globzon Travel — wycieczka „Smaki i smaczki Gruzji” to jedna z 11 ofert wyjazdu do tego kraju — poznawanie atrakcji przyrodniczych i kulturowych Gruzji, gdzie kuchnia jest jedną z atrakcji³². Przedstawione powyżej oferty pokazują, że polskie biura podróży śledzą trendy światowe oraz biorą pod uwagę zainteresowania Polaków. Należy jednak pamiętać, że oferta związana z kulinarną turystyką kulturową nie jest przedmiotem szerokiego zainteresowania polskiego turysty i może być traktowana jako turystyka niszowa, zwykle uprawiana w małych grupach. Jednakże elementy turystyki gastronomicznej znajdują się też w ofertach najbardziej popularnych touro-

³⁰ Zob. <https://www.barents.pl/wycieczki/chinkali-i-chaczapuri-kulinarny-wyjazd-do-gruzji> (dostęp: 10.10.2021).

³¹ Zob. <https://www.tamadatour.pl/wp-content/uploads/2020/10/Smaki-Gruzji-9-dni-gdw-Tamada-Tour.pl-2020.pdf> (dostęp: 10.10.2021).

³² Zob. <https://globzon.travel.pl/wycieczki/smaki-i-smaczki-gruzji> (dostęp: 10.10.2021).

peratorów jako uzupełnienie form turystyki masowej, bez dogłębnego poznawania dziedzictwa kulinarnego Gruzji.

Podsumowując rozważania w niniejszym artykule, należy stwierdzić, że kuchnia gruzińska posiada w Polsce potencjał, który dopiero zaczyna być wykorzystywany. W chwili obecnej Polacy nie wypowiadają się w sondażach o daniach Gruzji jako ulubionych, ale potrawy te budzą coraz większe zainteresowanie i są uważane za modne. Szybko powstające w Polsce piekarnie i restauracje gruzińskie stwarzają możliwość zapoznania się nie tylko z dziedzictwem kulinarnym Gruzji, ale też z szeroko pojętym dziedzictwem kulturowym tego kraju. Gruziańskie obiekty gastronomiczne w Polsce można z pewnością nazwać kulinarnymi ambasadami Gruzji. Dodatkowo zwiększa się zainteresowanie Polaków turystyką wyjazdową do Gruzji w celu lepszego poznania kraju pochodzenia wyjątkowych potraw. Istotne jest również, że dzięki powstawaniu tych obiektów gastronomicznych wielu wykwalifikowanych emigrantów gruzińskich znajduje pracę w Polsce. Obywatele Gruzji są czwartą co do liczebności narodowością zza wschodniej granicy Polski, obok obywateli Ukrainy i Białorusi, Rosji³³. Świadczy to o postrzeganiu przez emigrantów szansy poprawy swojej sytuacji ekonomicznej podczas pobytu w Polsce. Rozwój kuchni gruzińskiej w Polsce może też być przyczynkiem do powstawania w naszym kraju społeczeństwa wielokulturowego. Temat ten, w połączeniu z działaniami z zakresu polityki migracyjnej, budzi w Polsce wiele kontrowersji. Wspólne upodobania kulinarne mogą stać się przestrzenią znalezienia podobieństw między Polakami i Gruzinami. W mentalności obu narodów jest zakorzeniona tradycyjna gościnność. Może to sprzyjać dostrzeżeniu pozytywnego wkładu emigrantów gruzińskich w rozwój gospodarczy Polski oraz docenieniu takich cech Gruzinów, jak kultura osobista, pracowitość i posiadanie wysokich kwalifikacji zawodowych. Warto zauważyć, że kraje, gdzie funkcjonuje społeczeństwo wielokulturowe, jak np. USA, Wielkiej Brytanii czy Holandia to kraje z wyjątkowo bogatą ofertą gastronomiczną kuchni świata, w co swój wkład mają emigranci. Można więc postawić hipotezę, że poznawanie tradycji kulinarnych innych krajów odgrywa rolę w stopniowej akceptacji emigrantów i jest sposobem na znalezienie płaszczyzny porozumienia na poziomie podstawowych ludzkich potrzeb.

Bibliografia

- Cudzoziemcy w polskim systemie ubezpieczeń społecznych*, Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Departament Statystyki i Prognoz Aktuarnych, Warszawa 2021.
- Georgian Tourism in Figures. Structure & Industry Data*, Ministry of Economy and Sustainable Development Georgia, Georgian National Tourism Administration 2019.
- Kobakhidze G., *Gruzja kręci się wokół kuchni*, (w): T. Gęsina, W. Wilczek (red.), *Kuchnia w języku i kulturze dawniej i dziś*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2018.
- Łasak R., *Analiza atrakcyjności turystycznej Gruzji na przykładzie regionu Adżarii*, praca licencjacka, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Gdańsku, Gdańsk 2021.

³³ Zob. <https://biqdata.wyborcza.pl/biqdata/7,159116,27598983,obcokrajowcy-w-polsce-wiemy-kto-rych-jest-w-polsce-najwiecej.html?disableRedirects=true> (dostęp: 10.10.2021).

- Plebańczyk K., *Turystyka kulinarna w kontekście zrównoważonego rozwoju w kulturze — perspektywy dla Polski*, „Turystyka kulturowa” 2013, tom 10.
- Rohrscheidt von A.M., *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, KulTour.pl, Poznań 2016.
- Raport food-trendów*, Pyszne.pl, 2019.
- Rynek HoReCa w Polsce 2020. Analiza rynku i prognozy rozwoju na lata 2020–2025*, PMR 2020.
- UNESCO Culture for Development Indicators. Georgia's Analytical and Technical Report*, EU-Eastern Partnership Culture and Creativity Programme 2017.
- UNESCO Framework for Cultural Statistics*, UNESCO Institute for Statistics, Montreal 2009.
- UNESCO Intangible Cultural Heritage Section*, Basic Texts of the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Paris 2016.

Portale internetowe

- 7sensestravel.ge — gruzińska agencja wypraw przygodowych
- barents.pl — Biuro Aktywnej Podróży
- biqdata.wyborcza.pl — dział danych Gazety Wyborczej
- culture.pl — serwis informujący o najważniejszych zjawiskach i tendencjach w kulturze polskiej
- galeriametropolia.pl — Galeria Metropolia w Gdańsku
- gastrowiedza.pl — serwis wiedzy biznesowej w zarządzaniu gastronomią
- globzon.travel.pl — biuro podróży Globzon Travel
- kaukaz.pl — portal na temat Kaukazu
- khinkalnaya.com — strona sieci restauracji gruzińskich „Chinkalnaya”
- maps.google.com — wyszukiwarka Mapy Google
- migracje.gov.pl — mapy i statystyki migrantów i polskich służb migracyjnych
- mostdogruzji.pl — strona Stowarzyszenia „Most do Gruzji”
- piekarnieipuri.atthost24.pl — strona sieci piekarni gruzińskich „Puri”
- tamadatour.pl — biuro podróży Tamada Tour
- tasteatlas.com — portal opinii na temat regionalnych kuchni świata
- thrillist.com — portal opinii związany z branżą gastronomiczną i rozrywkową
- tripadvisor.com — agregator opinii o przedsiębiorstwach turystycznych
- udsc.gov.pl — Urząd do Spraw Cudzoziemców

The role of migration in promoting the home country on the example of culinary heritage

Abstract

Cultural diversity of society plays an educational role: transferring knowledge about the culture of nations has a positive impact on overcoming prejudices, increases openness and tolerance. Migration of people and globalization favour the presentation of the culture of the migrants' home country and increase the interest in the heritage of a given nation, both cultural and natural, as well as the country as a tourist destination. Therefore, by promoting elements of the cultural heritage of their homeland, migrants present its tourist values and may contribute to the growth of outbound tourism to a given country. The article focuses on the importance of one of the elements of cultural heritage, which is culinary heritage, in shaping tourist attractiveness and the role played by migrants in promoting their home country by disseminating their culinary heritage. Particular attention was paid to the dynamic development of the Georgian cuisine offer on the Polish catering market and the potential impact of this phenomenon on the interest of the Poles in the tourist offer of Georgia.

Keywords: culinary heritage of migrants, Georgian cuisine, foreign tourism.

Dariusz Jurczak, Katarzyna Badurowicz

Olsztyńska Szkoła Wyższa

Rola administracji publicznej w zapewnieniu bezpieczeństwa migrującej społeczności regionu warmińsko-mazurskiego

Streszczenie

Niniejszy artykuł jest próbą ukazania roli administracji publicznej w zapewnieniu bezpieczeństwa społeczności regionu warmińsko-mazurskiego. Autorzy materiału skupili się na kwestiach: administracji publicznej oraz bezpieczeństwa społecznego. Następnie pokazali w wąskim wycinku problematykę migracji i jej uwarunkowań. Ciekawym jest ukazanie opinii władz regionu w kontekście migracji mieszkańców regionu (wywiad z burmistrzem miasta Kętrzyna). Materiał podsumowuje e-administracja w pandemii koronawirusa w regionie warmińsko-mazurskim. Społeczna skala tego zagrożenia zależy od różnych czynników wpływających na to, jak wielu przedstawicieli danego społeczeństwa styka się z tym niebezpieczeństwem (w przypadku pandemii koronawirusa: społeczność regionu, poszczególnych państw oraz społeczeństwo Europy i świata).

Słowa kluczowe: administracja publiczna, bezpieczeństwo społeczne, migracja, projekt badawczy, e-administracja.

1. Wstęp. Administracja publiczna a bezpieczeństwo społeczne

Termin „administracja” narodził się w starożytnym Rzymie, a w żywych językach europejskich występuje od średniowiecza. Od dawna miał on (i ma obecnie) różne znaczenia, choć wszystkie one pozostają w związku z jego źródłosłowem, tj. połączenia łacińskiego czasownika *ministrare* — służyć z umacniającym element służebności czy charakteru wykonawczego przedrostkiem *ad*; *administrare* mogło znaczyć *obsługiwać*, a zbiegiem czasu także *zarządzać*, a nawet *kierować*, lecz nigdy nie *rządzić* — *gubernare*, tj. podejmować rozstrzygnięcia w istotnych sprawach¹. Administracja ma zatem pewien charakter usługowy, organizatorski, wykonawczy czy też operacyjny, służąc określonej czynnikowi decyzyjnemu — czynnikowi politycznemu w najszerszym znaczeniu tego terminu (przy rozumieniu polityki jako dokonywania wyboru celów oraz sposobów ich realizacji).

Współczesny autor angielski A. Dunsire wyliczył aż piętnaście znaczeń i odcieni znaczeniowych terminu². Administracja może oznaczać: zarządzanie jakimikolwiek sprawami — sprawami osoby czy instytucji prywatnej, struktury kościelnej, pań-

¹ H. Izdebski, *Historia administracji*, wyd. 5, Warszawa 2001, s. 11.

² A. Dunsire, *Administration. The Word and the Science*, wyd. 2, London 1981; zob. też *Administracja publiczna*, J. Hausner (red.), Wydawnictwo PWN, Warszawa 2005, s. 13.

stwa bądź innej instytucji publicznej, ale może też, zwłaszcza w tradycji języków romańskich, ograniczać się do zarządu sprawami publicznymi.

W tradycji anglosaskiej przeważa ten pierwszy kierunek rozumienia, w związku z czym na określenie zarządu sprawami publicznymi używa się terminu „administracja publiczna”, coraz częściej stosowanego także w językach kontynentu europejskiego. Mowa tu o administracji w rozumieniu — w znaczeniu przedmiotowym. Do wykonywania tej funkcji tworzy się coraz bardziej rozbudowane struktury, aparat — administrację w znaczeniu podmiotowym. W każdym państwie pełni ona funkcje organizatorską, wykonawczą czy też operacyjną. Od dawna też występuje aparat służący czynnikowi, który można określić jako polityczny i który ma różną postać w zależności od formy państwa — istnieje administracja publiczna w znaczeniu nie tylko przedmiotowym, ale i podmiotowym. Dopiero od XVIII wieku aparat ten zaczął trwale charakteryzować się współczesnymi cechami, które da się sprowadzić do trzech aspektów: skonstruowania w znaczącym stopniu systemu biurokratycznego, w neutralnym rozumieniu biurokracji, upowszechnionym przez M. Webera; objęcia obszernego zakresu spraw o znaczeniu społecznym oraz oparcia się na generalnych normach prawnych. Te generalne normy prawne są — po ugruntowaniu się, przede wszystkim w ciągu XIX wieku, konstytucjonalizmu wraz z konstrukcją państwa prawnego oraz zasadą legalizmu, wymagającą odpowiedniej podstawy prawnej dla każdego działania organu władz publicznych — stanowione przez władzę ustawodawczą (terminy „władza publiczna” i „organy władzy publicznej” — o tyle istotne, że używa ich Konstytucja RP. Administracja publiczna staje się wówczas operacyjną częścią władzy wykonawczej, a czasem może utożsamiać się z władzą wykonawczą (jest tak w USA, gdzie mówi się o administracji danego prezydenta).

W XX wieku konstytucjonalizm, wcześniej przyznający prawa polityczne klasom wyższym, łączy się coraz bardziej z demokracją, tj. przyznaniem realnych praw politycznych, co najmniej praw wyborczych, wszystkim pełnoletnim obywatelom. Tak jak nie ma jednego modelu politycznego, tak też nie ma jednego tylko modelu współczesnej administracji publicznej demokratycznych państw o gospodarce rynkowej. Współczesna administracja publiczna ma wiele podstaw ideologicznych³, w zakresie których da się dostrzec bardzo istotną prawidłowość. Podstawy te, choć mogą mieć różną genezę i orientację, wpływają obecnie na przyjmowane obecnie konstrukcje i rozwiązania w sposób łączny i stosunkowo jednorodny — chodź z intensywnością zróżnicowaną w zależności od miejsca i czasu. Ten łączny wpływ wynika z faktu swoistej konwergencji różnych kierunków myślenia politycznego i prawnego, a zapewne także ekonomicznego, charakteryzującego czasy współczesne.

Według E. Iserzon, sam wyraz *administrare* spolszczył się w formie „administrować” (stąd administracja). Administrować to znaczy tak kierować realizacją poszczególnych zadań, aby stosowane środki były odpowiednie do osiągnięcia wytyczonego celu. W literaturze przedmiotu można spotkać wiele różnych określeń terminu „administracja”. Różnorodność wynika z czasu ich definiowania oraz panujących uwarunkowań społecznych, gospodarczych oraz politycznych. E. Ochendowski

³H. Izdebski, *op. cit.*, s. 11.

wskazuje, że taki stan rzeczy nie wynika z braku umiejętności naukowego ujęcia tej kwestii przez doktrynę, lecz ma swoje podłoże w cechach charakterystycznych (w obszarach jej działania) strukturze i formacji działania, które są zróżnicowane, że ich pełne zdefiniowanie wydaje się prawie niemożliwe⁴. Ponad 100 lat temu G. Cooreman — ówczesny premier Belgii — stwierdził, że przez administrację należy rozumieć trzy rzeczy związane ze sobą, lecz różne: całość atrybucyj władzy wykonawczej, wykonywanie tych atrybucyj, ogół funkcjonariuszy i pracowników, czyli personel administracyjny. Z kolei H. Fayol — kontestując taką perspektywę oceny powiedział, iż administracja obejmuje nie tylko urzędy i służby państwowe, ale przedsiębiorstwa wszelkiego rodzaju, każdej wielkości, formy i celu⁵.

Administracja nieuchronnie łączy się z bezpieczeństwem, przy nadaniu jej przymiotników: państwowa, publiczna, prywatna. Zdaniem J. Borkowskiego, przymiotniki: państwowy, publiczny i prywatny, wiążą czynności, cechy i struktury z określonymi układami zależności, interesami, przesłankami działania oraz założeniami polityki⁶. O bezpieczeństwie również mówimy: bezpieczeństwo państwowe (narodowe), publiczne, prywatne. W administracji, jak i w bezpieczeństwie (jego braku), mogą wystąpić różnego typu zagrożenia (korupcja, nadmierna biurokracja, przerost zatrudnienia).

Dynamika identyfikowanych współcześnie zagrożeń nie pozwala na stworzenie trwałej ich klasyfikacji. Według J. Gierszewskiego (...) zagrożenia społeczne wyróżniane są na podstawie źródła pochodzenia (naturalne, np. susze — antropocentryczne), miejsca wystąpienia (lokalne, krajowe) oraz obecności czynnika społecznego⁷. Na podstawie kryterium symptomów można wyróżnić społeczne zagrożenia przewidywalne i nieprzewidywalne. Zagrożają one jakości życia mieszkańców oraz niosą w sobie możliwość wystąpienia kryzysu wpływającego destruktywnie na system bezpieczeństwa państwa (np. pandemia koronawirusa). Wśród zagrożeń społecznych wyróżnia się dodatkowo zagrożenia socjalne i psychospołeczne.

Zagrożenia socjalne odnoszą się do zjawisk, które mają swoje źródło w poszerzającej się sferze ubóstwa (brakiem lub niedostatkami środków utrzymania⁸), a psychospołeczne z nierespektowaniem praw człowieka i podstawowych wolności.

Zagrożenia społeczne to takie, których skutkiem jest brak lub niedostatek środków utrzymania⁹. Są kategorią zagrożoną przez problemy wewnętrzne jak i zewnętrzne w fazie materialnej oraz duchowej¹⁰.

⁴ *Encyklopedia administracji publicznej*, J. Itrich-Drabarek (red.), Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2018, s. 16.

⁵ *Ibidem*, s. 16.

⁶ *Ibidem*, s. 16 i nast.

⁷ J. Gierszewski, *Bezpieczeństwo społeczne. Studium z zakresu teorii bezpieczeństwa narodowego*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013, s. 268.

⁸ R. Szafranberg, *Bezpieczeństwo socjalne a wykluczenie społeczne*, (w:) *Bezpieczeństwo socjalne*, L. Frąckiewicz (red.), Katowice 1983, s. 86; zob. też: J. Gierszewski, *op. cit.*, s. 268.

⁹ M. Książkowski, *Bezpieczeństwo socjalne*, (w:) *Leksykon polityki społecznej*, B. Rysz-Kowalczyk (red.), Warszawa 2001; zob. też: J. Gierszewski, *op. cit.*, s. 268.

¹⁰ W. Tulibacki, *Etyczne aspekty bezpieczeństwa na tle pewnych „stałych” cech natury ludzkiej*, (w:) *Edukacja dla bezpieczeństwa i pokoju w jednoczącej się Europie*, R. Rosa (red.), Siedlce 1999, s. 33.

Według J. Piwowarskiego *sens życia* — zidentyfikowanie go przez doświadczający *podmiot* — stanowi skuteczną osłonę przed zagrożeniami i podmiot bezpieczeństwa powinien samodzielnie się o to starać. Gdy u *podmiotu* brakuje tej refleksji i towarzyszącego jej *samosdoskonalenia*, wówczas początkowo być może nawet bezwiednie, *podmiot*, ten zaczyna mieć do czynienia z tworzonym przez siebie, jego personalnym *zagrożeniem* o charakterze wewnętrznym, wynikłym z regresu w jego rozwoju¹¹. W tym kontekście można mówić o *sensie życia społecznego i o zagrożeniach z nim związanych*.

J. Gierszewski uważa, iż bezpieczeństwo społeczne można rozpatrywać na poziomie ogólnospołecznym (polityki społecznej, ekonomii społecznej) i systemu wsparcia bezpieczeństwa narodowego. Oznacza to w owym przypadku zdolność systemu społecznego do zapewnienia ładu społecznego. Bezpieczeństwo społeczne i zagrożenia są nierozzerwalnie związane, *choć przeciwstawne biegunowo*, są punktami wyjścia do oceny zjawisk społecznych¹². Bezpieczeństwo społeczne może mieć charakter pierwotny (potrzeby biologiczne) i wtórny (jakość życia). Istotną stroną bezpieczeństwa społecznego jest struktura potrzeb i możliwości ich zaspokajania.

A. Wawrzusiszyn z kolei mówi o świadomości zagrożeń, jako ogół treści i form życia społecznego składającego się na ogół myślenia i działania danej społeczności, przy czym sposób myślenia i działania uzewnętrznia się w typowej dla świadomości strukturze społecznej, w systemach wiedzy, oceniania, wartościowania oraz postawach ludzi¹³.

Nikt z nas nie jest wolny od zagrożeń, są one obecne w naszym codziennym życiu. Mogą występować na obszarze danego państwa, w regionie, dotyczyć grup czy samej jednostki. W neutralizacji ich uczestniczą służby, instytucje powołane do ich zwalczania. Istotnym jest właściwa edukacja, i w tym miejscu należy zgodzić się ze stanowiskiem zaprezentowanym przez A. Wawrzusiszyną, iż największy wpływ na kształtowanie świadomości zagrożeń mają wszelkiego typu działania edukacyjne poczynając od wiedzy zdobytej w szkołach różnego typu, poprzez szkolenia w miejscach pracy, wszelkie formy edukacji medialnej (telewizja, radio, prasa, Internet), na działaniach popularyzatorskich organów administracji państwowej oraz samorządowej kończąc.

Natomiast B. Wiśniewski podaje, iż w wymiarze podmiotowym bezpieczeństwo odnosi się do uczestników życia społecznego, których przybywa (jednostki, grupy społeczne, narody, państwa). Następuje więc odejście od państwa centrycznego pojmowania bezpieczeństwa, skutkujące między innymi konieczność poszerzenia katalogu chronionych wartości¹⁴. Warto przywołać w tym miejscu zwolennika szkoły

¹¹ J. Piwowarski, *Nauki o bezpieczeństwie. Między kulturą bezpieczeństwa a studiami bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2018, s. 58.

¹² J. Gierszewski, *op. cit.*, s. 150 i nast.

¹³ A. Wawrzusiszyn, *Bezpieczeństwo, strategia, system. Teoria i Praktyka w zarysie*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015, s. 33 i nast.

¹⁴ *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach społecznych*, B. Wiśniewski (red.), Szczytno 2011, s. 20 i nast.

„społeczności światowej” K. Booth¹⁵, który odrzuca państwo jako najważniejszy podmiot badań nad bezpieczeństwem, skupia uwagę na jednostce ludzkiej.

2. Migracja i jej uwarunkowania

Migracje, choć zmienne pod względem kierunku, natężenia, motywów czy typu, zdają się tworzyć trwały atrybut ludzkości. Migracje dobrowolne zawsze łączyły się z nadzieją określonych grup i jednostek na poprawę własnego położenia: z reguły ekonomicznego, a często także społecznego czy religijnego. Migracje przymusowe (ucieczki, wypędzenia, deportacje, przesiedlenia) natomiast stanowiły wyraz przemocy bezpośredniej, egzekwowanej *hic et nunc* przez silniejszych wobec słabszych. Jednak w obu formach, i w dobrowolnej, i przymusowej, były potężnym czynnikiem współkształtującym dzieje kontynentów, starożytnych imperiów i nowożytnych państw, rodzin, plemion i współczesnych wspólnot narodowych. Same też w toku dziejów zmieniały swój charakter¹⁶.

Co najmniej cztery dyscypliny naukowe starają się opisać i wyjaśnić migracje ludzkie. Są to: statystyka, geografia ekonomiczna, demografia i socjologia¹⁷. Biorąc pod uwagę wpływ migracji na bezpieczeństwo globalne, mogą do nich dołączyć nauki o bezpieczeństwie. Posługują się one w zasadzie podobnym ogólnym rozumieniem migracji, różnią się jednak w sposób istotny z uwagi na problemy, które starają się rozwiązać¹⁸.

Podstawową cechą zmiany, jakiej podlegają na przełomie stuleci i na początku XXI wieku migracje międzynarodowe, jest ich globalizacja. Migracje nie tylko przestają być lokalne, regionalne czy wewnątrz cywilizacyjne (jak np. przepływy ludzi między Europą i Ameryką Północną), ale też nasilenie przepływów ludzi między obszarami ziemi powiązanymi wcześniej sporadycznymi, incydentalnymi czy marginesowymi więzami, przewyższa to często nasilenie dawnych, „tradycyjnych” relacji. Dotychczasowe migracje międzynarodowe były zwykle badane z perspektywy dominujących wędrowek, te zaś do początków drugiej połowy XX wieku były domeną Europejczyków¹⁹.

Warto zacząć rozważania dotyczące migracji od pojęcia demografii. Demografia (słowo pochodzenia greckiego, oznaczające opis ludności), jest dyscypliną z dziedziny nauk społecznych; podejmuje badania zjawisk ludnościowych, zmierzające do wykrycia prawidłowości, którym te zjawiska podlegają. Podstawowym przedmiotem demografii jest populacja, tj. ludność zamieszkująca określone terytorium (jednostkę

¹⁵ K. Booth, *War, Security and Strategy: Towards a Doctrine for a Stable Peace*, (w:) *New Thinking About Strategy and International Security*, London 1991, s. 341–344.

¹⁶ *Encyklopedia Socjologii*, H. Domański, A. Kojder, K. Kosęła, K. Kowalewicz, H. Kubiak, W. Kwaśniewicz, J. Mucha, M. Ofierska, A. Piotrowski, J. Szacki, M. Ziółkowski (red.), Komitet Socjologii PAN, Oficyna Naukowa, Warszawa 1999, s. 243.

¹⁷ *Ibidem*, s. 244.

¹⁸ *Ibidem*, s. 244.

¹⁹ M. Okólski, *Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005, s. 162.

terytorialną). Przez populację rozumie się na ogół sumę wszystkich mieszkańców danego terytorium²⁰.

Szczególną cechą zjawisk ludnościowych w ujęciu demografii jest ich swoisty biologiczno-społeczny charakter i uwarunkowanie. Podstawowe z punktu widzenia reprodukcji ludności zdarzenia — urodzenie i zgony — są zdarzeniami biologicznymi, a mechanizm biologiczny jest istotą dwóch zasadniczych cech strukturalnych populacji — płci i wieku. Płeć i wiek charakteryzują skład demograficzny populacji, wywierają też istotny wpływ na przebieg prawie wszystkich zjawisk ludnościowych. Ostatecznie wynikają one jednak z zachowań ludzi. Te zachowania z kolei, np. rozrody, regulacja urodzeń, prokreacja, *zachowania związane ze zdrowotnością*, wędrówki, nazywane zachowaniami demograficznymi, podlegają splotowi uwarunkowań społecznych. Bezpośrednim przejawem tego oddziaływania jest wyraźne zróżnicowanie zjawisk ludnościowych ze względu na cechy społeczne populacji, np. stan cywilny, charakter miejsca zamieszkania (np. miasto albo wieś), poziom wykształcenia, wyznaczenie, aktywność zawodową i zawód, zamożność²¹.

W pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku liczba mieszkańców miast po raz pierwszy w historii przekroczyła liczbę mieszkańców wsi. Od połowy XX wieku świat przeżywa proces określany często jako eksplozja urbanizacji, polegający na szybkim wzroście zarówno liczby miast, jak i bezwzględnej liczby ludności miejskiej oraz jej udziału w całej populacji²².

W ostatnich dziesięcioleciach blisko 90% ogólnego wzrostu liczby ludności miejskiej przypada na kraje rozwijające się. W większości tych krajów nadal rośnie koncentracja ludności w dużych miastach: w 1950 roku w ponadmilionowych miastach krajów rozwijających się mieszkało 22% ludności miejskiej. Szczególnie szybko rośnie koncentracja ludności miejskiej w dużych miastach Afryki, w mniejszym stopniu Ameryki Łacińskiej i Karaibów, natomiast w Azji zaobserwowano niewielki spadek udziału mieszkańców miast liczących od 1 do 10 milionów i wzrost koncentracji ludności w największych miastach, ośrodkach liczących ponad 10 milionów mieszkańców i określanym mianem megamiast²³.

Nie bez znaczenia dla rozważań dotyczących migracji światowych jest ujęcie przestrzeni i miejsca. Przestrzeń od wieków była waloryzowana, poddawana klasyfikacjom, podlegała także różnorodnym osądom z uwagi na liczne znaczenia i właściwości. Ludzie odczuwają przestrzeń i miejsce dzięki różnym sposobom ich doświadczania (ruchowym, dotykowym, wizualnym i conceptualnym). W doświadczaniu tym znaczenie przestrzeni nakłada się często na znaczenie miejsca. Przestrzeń w sensie semiotycznym jest bardziej abstrakcyjna niż miejsce. To co na początku jest przestrzenią, staje się jednak miejscem w miarę poznawania i nadawania mu wartości. Przestrzeń doświadczana jest bezpośrednio jako coś, w czym ludzie się poruszają. Co więcej, przechodząc z miejsca na miejsce, zdobywają poczucie kierunku. Przestrzeń

²⁰ *Ibidem*, s. 9.

²¹ *Ibidem*, s. 9.

²² *Migracje i wielkie metropolie. Migracje i społeczeństwo 15*, J.E. Zamojski (red.), Wydawnictwo Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2015, s. 5.

²³ *Ibidem*, s. 10.

tworzy zatem ogólną ramę, którą poznaje się dzięki możliwości poruszania się²⁴. Przedmioty i miejsca często przyciągają ku sobie ruch lub go odpychają. Dzięki temu można różnie doświadczać przestrzeni jako lokalizacji przedmiotów i miejsc: jako odległości i rozciągłości dzielącej lub łączącej miejsca i — bardziej abstrakcyjnie — jako obszaru określonego siatką miejsc²⁵.

Nierówności ekonomiczne, społeczne i cywilizacyjne są źródłem rywalizacji i konkurencji, mogą też być zarazem ogniwami sprzeczności interesów, dezorganizacji i patologii. W warunkach występowania jakichkolwiek elementów traumatogennych, różnicowania świata w wielu płaszczyznach, ograniczania funkcji socjalnych państw — polityki zatrudnienia, pomocy dla bezrobotnych, ubezpieczeń społecznych, potrzeb konsumpcyjnych i zdrowotnych itp. Następować będzie rozszerzanie się obszarów biedy, rozpiętości między małą grupą państw wysoko rozwiniętych, a większością małych państw świata²⁶. W takiej sytuacji trudno będzie społeczności międzynarodowej opanować zjawisko terroryzmu, objawy głodu, nędzy, nacjonalizmu i religijne fundamentalizmy, powstające na tle społecznego niezadowolenia, frustracji i życia większości ludzi świata poniżej granicy ubóstwa²⁷.

Czy bycie w sieci, przechodzenie od społeczeństwa więzi do społeczeństwa kontaktu zwielokrotnionego elektronizacją — ograniczy patologie i zagrożenia społeczne? Oczywiście nie chodzi tu tylko o globalizację czy monadyzację bez domów czy zatrzęsniętych okien, lecz świadome uczestnictwo społeczeństw w procesach ekonomicznych, kulturowych, a także politycznych rynkach świata, o potrzebę światowych rozwiązań problemów, przed którymi stoi ludzkość, o uświadomienie poczucia przynależności człowieka i wspólnot ludzkich do ekosystemu ziemskiego i godnego życia w ponadnarodowym społeczeństwie, a nie o globalizację i tworzenie marginesu dla biednych i zapaść totalną dla większości ludzi świata w imię *epidemii*, spekulacji, chęci zysku, dyktatu pieniądza i dezorganizacji społecznej. Co prawda od czasów J.S. Milla istnieje pogląd, że *pieniądze to nie wszystko*, że oprócz dobrobytu materialnego ważne są inne wartości, zrównoważony i trwały rozwój społeczeństwa (*sustainable development*)²⁸.

Kraje Europy Środkowo-Wschodniej znajdują się na początkowym etapie ewentualnego konstruowania społeczeństw wielokulturowych. W kontekście poczucia realnego zagrożenia związanego z napływem uchodźców. Imigrantów, szczególnie z obszarów odmiennych cywilizacyjnie, są lub będą zmuszone do przyjęcia jakichś określonych strategii dalszego rozwoju, uwzględniającego potencjalny masowy napływ przybyszów²⁹.

²⁴ A. Majer, *Socjologia i przestrzeń miejska*, PWN, Warszawa 2010, s. 62–63.

²⁵ *Ibidem*, s. 63.

²⁶ R.B. Woźniak, *U podstaw socjoglobalistyki. Koncepcje i zagrożenia*, Wydawnictwo Kadruk, Szczecin 2009, s. 97; zob. też: *idem*, *Socjoglobalistya. Problemy i konsekwencje*, Wydawnictwo Uczelniane Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej w Koszalinie, Koszalin 2009, s. 40.

²⁷ R.B. Woźniak, *U podstaw...*, s. 97.

²⁸ *Ibidem*, s. 98.

²⁹ A. Sadowski, *Spółczesność wielokulturowa w perspektywie pogranicza*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2019, s. 28.

3. Opinie władz regionu warmińsko-mazurskiego. Zarys projektu badawczego

Prezentowany projekt badawczy ma charakter interdyscyplinarny. Skupia wokół siebie badaczy z różnych dyscyplin naukowych, zajmujących się w ramach projektu własnymi tematami badawczymi, występujących w roli kierowników poszczególnych obszarów badawczych. Do uczestnictwa w projekcie zaproszono również konsultantów naukowych zagranicznych i krajowych, naukowców uznanych w swoich dziedzinach za ekspertów, posiadających duży dorobek naukowy.

Niniejszy projekt oparty jest na spójnym i kompleksowym podejściu do badań, biorąc pod uwagę rolę, jaką odgrywa współczesne bezpieczeństwo w administracji publicznej (podejście społeczne, pedagogiczne, demograficzne, prawne).

Celem głównym projektu będzie poznanie szeroko pojętych uwarunkowań związanych z wpływem administracji na bezpieczeństwo mieszkańców regionu warmińsko-mazurskiego. Bezpieczeństwo rozpatrywane będzie w kontekście współpracy międzynarodowej, współdziałania przedstawicieli administracji regionu warmińsko-mazurskiego (Obwodu Kaliningradzkiego) z mieszkańcami wymienionych regionów.

Niezwykle ważny jest poziom wiedzy na temat świadomości mieszkańców regionu warmińsko-mazurskiego (Obwodu Kaliningradzkiego): *w jaki sposób reagują na najważniejsze wydarzenia związane z działaniem administracji na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa?* Ważne miejsce w badaniach zajmą również trendy postaw i opinii, a także problemy edukacji i wychowania obywatelskiego do zmian i kierunków działania administracji publicznej na rzecz bezpieczeństwa.

Mając na uwadze szerokie spektrum tematyczne zamierzenia badawczego, pojawi się konieczność nowej koncepcji badań, skoncentrowanie ich na następujących priorytetach w prezentowanym modelu:

1. Różnorodność stylów życia, uwarunkowań demograficznych, segregacji i polaryzacji społecznej³⁰. Różnorodne formy organizacyjne kręgów, aktorzy działań, zakresy współdziałania i konfliktu. Warunki i jakość życia kręgów społecznych, modele decyzyjne i zarządzania w wymiarze *społecznym, politycznym i prawnym*.
2. Wszechstronne podejście do planowania zmian w administracji, diagnozowanie zmian, nowych preferencji i sposobów zachowań w wymiarze organizacyjnym (poczucie bezpieczeństwa zatrudnienia i jakości życia).
3. Sformowanie form współpracy kręgów (władze lokalne, policja, sądy, samorządy, kierowanie zmianami organizacyjnymi i innowacjami. Określanie sił wewnętrznych i zewnętrznych na rzecz planowania zmian, przewyższanie oporu wobec zmian³¹. Stwarzanie zapotrzebowania na wytwarzanie dobra, tworzenie nowego ładu w administracji i wykorzystanie potencjału społecznego, rzeczowego, informacyjnego (rola mediów w kształtowaniu poczucia bezpieczeństwa w funkcjonowaniu kręgów społecznych w administracji).

³⁰ *Ibidem*, s. 135.

³¹ *Ibidem*, s. 135.

4. Potrzeby i motywy zachowań, tworzenie stereotypów i zdolności kreatywnych w działaniu administracji — w miejscu zamieszkania, poczucie więzi obywatelskiej mieszkańców badanych regionów, podejmowanie racjonalnych decyzji, rozwoju warunków bytu mieszkańców oraz kreowanie pozytywnych zachowań.
5. Analizy ilościowe i jakościowe działań oraz zachowań mieszkańców i administracji, struktur społeczno-przestrzennych, ich działania i współdziałania. Przy analizie zastosowanie metod statystycznych, monograficznych, badań terenowych i teorii badań pogłębionych, klasyfikacji zróżnicowanych obszarów i stref regionalnych³². Badanie i tworzenie nowego obrazu badanych regionów w aspekcie społecznym, ekologicznym, urbanistycznym i kulturowym.

W czasie prowadzonych badań, dla zgłębienia wiedzy na temat migracji mieszkańców regionu, przeprowadzono wywiady z włodarzami (burmistrzami miast).

Poniżej wywiad z burmistrzem miasta Kętrzyna:

1. Jakie są Pana zdaniem najczęstsze powody migracji?

Podstawowym powodem migracji ludzi, najczęściej młodych, są możliwości podjęcia satysfakcjonującej pracy oraz niski poziom wynagrodzeń na rynku lokalnym.

2. Często słyszy się, iż najwięcej ludności migrującej z naszego miasta to osoby młode w wieku produkcyjnym, po świeżo skończonych szkołach, a nawet studiach. W jakim wieku Pańskim zdaniem są mieszkańcy opuszczający miasto Kętrzyn?

Wyraźnie widać, iż migracja dotyczy ludzi wieku 20–35 lat.

3. Czy skala zjawiska w naszym mieście jest na tyle duża, że może powodować zagrożenia dla funkcjonowania społeczności lokalnej? Jakże to mogą być zagrożenia?

Skala jest duża i przy ok. 15% bezrobociu jest zjawiskiem do głębszej analizy. Zjawisko migracji powoduje perturbacje na lokalnym rynku pracy, gdzie zatrudniani są w dużych ilościach pracownicy zza wschodniej granicy. Innym elementem niepożądanym i związanym z tym zjawiskiem, jest przyspieszenie starzenia się społeczności ze wszystkimi tego konsekwencjami.

4. Czy miasto planuje działania zaradcze na wypadek zwiększenia skali migracji lokalnej, mające na celu ograniczenie odpływu siły roboczej wysoko wykształconych specjalistów, młodych ludzi itd.?

Podstawowymi działaniami są:

- poszukiwanie inwestorów poprzez oferowanie terenów inwestycyjnych,
- współpraca z przedsiębiorcami poprzez utworzoną Radę Biznesu,
- niskie podatki.

5. Czy według Pana utworzenie w urzędzie miasta stanowiska, które zajmowałoby się analizowaniem zjawiska migracji mieszkańców regionu, byłoby przydatne?

³² *Ibidem*, s. 135–136.

Myślę, że takie analizy na pewno przydałyby się, ale powinny być robione na poziomie regionalnym.

6. Czy według Pana wiedzy, na terenie miasta Kętrzyna planowane są przedsięwzięcia, inwestycje, dzięki którym zwiększy się liczba miejsc pracy?

To jest działanie, które powinno być realizowane ciągle, niezależnie od zmian personalnych na stanowiskach włodarzy. Takie działania są prowadzone i w okresie 1–2 lat powinny dać efekt w postaci nowych zakładów i miejsc pracy. Główne to: promowanie oferty inwestycyjnej (Invest in Kętrzyn), rozmowy z potencjalnymi inwestorami itd.).

7. Czy miasto podejmuje działania, aby zmniejszyć odpływ ludności w wieku produkcyjnym z naszego regionu?

Podejmujemy działania w celu ściągnięcia inwestorów do zakładów, które dałyby w przyszłości miejsca pracy. W dzisiejszych warunkach finansowania jednostek samorządu terytorialnego, tylko takie działanie na poziomie miast wielkości Kętrzyna jest możliwe.

8. Która z migracji najczęściej występuje w naszym regionie?

W naszym regionie najczęściej występującą jest migracja zagraniczna.

9. Jakie skutki niesie za sobą migracja mieszkańców regionu?

Brak szczególnie młodych ludzi do pracy niesie ze sobą ogromne zagrożenie wypierania w zakładach produkcyjnych polskiej siły roboczej, zastępując ją często ob. zza wschodniej granicy (Ukraina, Białoruś itd.).

10. Jak administracja powinna reagować na migrację ludności regionu?

Administracja powinna wspierać działania lokalnego rynku pracy, inwestorów poprzez organizację szkoleń dla nowych pracowników, pozyskiwanie potencjalnych inwestorów, promowanie osiągnięć regionu, miasta.

11. Czy Pana zdaniem e-administracja jest szansą dla miasta i regionalnej administracji?

Uważam, że pandemia COVID-19 pokazała, iż e-administracja ma przyszłość, poprzez działanie w różnych jej konfiguracjach (programach), można stworzyć programy na różnych poziomach samorządowych (miasto, gmina) miejsca pracy dla profesjonalistów wykształconych w tym kierunku.

4. E-administracja w pandemii koronawirusa w regionie warmińsko-mazurskim

Z biegiem lat typowy model biurokratyczny przeobraża się w nowy, świat cyfryzacji. Ministerstwo Cyfryzacji ma nie lada wyzwanie by rozpocząć kolejne inicjatywy podnoszące kompetencje cyfrowe. To nieunikniony proces, jednakże przez pandemię musiał zostać przyspieszony. Wirus COVID-19 spowodował, że wykorzystanie technologii cyfrowych odegrało bardzo istotną rolę i ułatwiło funkcjonowanie spo-

leczeństwa w wielu aspektach życia. Szybki przepływ informacji na temat aktualnej sytuacji umożliwił natychmiastowe reagowanie zarówno władz, jak i przedsiębiorstw oraz podejmowanie kluczowych decyzji w zakresie ochrony zdrowia i funkcjonowania gospodarki w tej wyjątkowej sytuacji. Elektroniczna administracja to nie tylko e-usługi, ale również umiejętność zarządzania w administracji publicznej dzięki wykorzystaniu technologii informacyjno-komunikacyjnej. To wyprzedzanie możliwości technologicznych administracji publicznej oraz potrzeb społeczeństwa, to ciągle dążenie do poprawy jakości świadczonych usług publicznych.

Administracja publiczna poprzez szereg zmian, nowelizacji i specustaw musiała zmierzyć się z nowym stanem rzeczy w związku z wybuchem pandemii. Poprzez rozprzestrzenianie się wirusa rząd musiał wprowadzić najbardziej rygorystyczne decyzje — zamknąć ludzi w domach. Jak społeczeństwo w takiej sytuacji miało „normalnie” żyć i funkcjonować? Pracować, prowadzić firmę czy załatwiać sprawy urzędowe. Epidemia stała się powodem do tego, iż rząd musiał podjąć niezbędne działania, by administracja publiczna działała płynnie i bez zakłóceń. Wybuch epidemii stał się motorem napędzającym „rozkwit” elektronicznej administracji, a w tym rozwinięcie i poszerzenie usług elektronicznych. Postęp technologiczny sprzyja rozwojowi społeczeństwa informacyjnego. Dzięki wdrożeniu w życie wielu projektów, możemy jako obywatele cieszyć się z szeroko dostępnych e-usług, jakie stworzyła dla nas administracja.

Podczas społecznej izolacji, administracja publiczna zmuszona została do zmiany systemu pracy i ograniczenia ilości petentów odwiedzających urząd. W tej kwestii poczyniono limit osób na 1m², które mogą wejść by osobiście móc załatwić swoją sprawę urzędową, gdy inne formy załatwienia okazały się niewystarczające. W każdym urzędzie poza limitem osób wprowadzono również m.in. zostawianie dokumentów w skrzynce podawczej, telefoniczną rejestrację wizyty, lub elektroniczną kolejkę, co główne miało zastosowanie w wydziałach komunikacji i urzędach pracy podczas rejestracji. Ponadto pracownicy administracji zmuszeni ustawą regulującą pracę hybrydową, znajdującą się w zapisach do tzw. specustawy covidowej (tj. ustawy z dnia 2 marca 2020 roku o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych — art. 4h, 4ha oraz 4hb ustawy — druk sejmowy nr 683 oraz nr 772) przeszli w tryb pracy zdalnej, co również znalazło odzwierciedlenie w wydłużeniu załatwiania spraw w urzędach. Niestety opieszałość urzędów w załatwianiu spraw pozostała niezmienna, a urzędy tłumaczą się tym, iż przyczyną jest właśnie COVID-19.

Masowe ograniczenia spowodowały spowolnienie sektora administracji publicznej, a także wszelakich pokrewnych branż co stało się trudnością w procedowaniu spraw urzędowych. W tych niepewnych czasach załatwiając sprawy najlepiej sugerować się tym, co jest pewne i dość proste łatwe, a to właśnie umożliwiła nam e-administracja. Dzięki ustawie z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz.U. z 2021 r. poz. 2070) możemy korzystać z elektronicznych usług elektronicznej administracji. Organy administracji

publicznej na mocy ww. ustawy zostały zobligowane do udostępnienia elektronicznej skrzynki podawczej spełniającej wymagania na e-PUAP³³. Dzięki portalowi obywatele i przedsiębiorcy mają możliwość kontaktowania się z podmiotami publicznymi, a także podmioty administracji publicznej mogą komunikować się pomiędzy sobą. Stworzono portal, na którym obywatel po potwierdzeniu swojej tożsamości może załatwić sprawy urzędowe przez Internet. Przez e-PUAP można m.in. wysłać ogólne pismo do urzędu, złożyć wniosek o dowód osobisty, uzyskać odpisy aktów, zgłosić urodzenie dziecka, rozliczyć podatki, pobrać zaświadczenie o niekaralności czy złożyć wniosek o kartę EKUZ, a także wiele innych³⁴. Jednak, aby załatwić wszelkie sprawy urzędowe każdy użytkownik musi mieć założony tzw. Profil Zaufany, by móc potwierdzić swoją tożsamość. Jak wskazują dane od 1 stycznia do 31 grudnia 2020 r. Profil Zaufany założyło 4 174 206 Polaków. To niemal połowa bo 47% wszystkich aktywnych obecnie Profili Zaufanych (8 816 654). Jeszcze w kwietniu liczba osób, które korzystały z tego środka identyfikacji elektronicznej wynosiła niewiele ponad 6 milionów³⁵. Jednakże ilu obywateli zrobiło to z chęci, a ilu jedynie z powinności?

Na rządowych stronach ministerstw (gov.pl) na bieżąco możemy śledzić wszelkie zmiany, sprawdzać aktualne dane czy wprowadzane rozporządzenia i restrykcje, które wchodzą w życie. Wszystkie instytucje, takie jak banki, firmy prześcigają się w pomysłach, jak w dobie pandemii ułatwić procedowanie spraw. Nie inaczej jest w e-administracji, która przyspieszyła poprzez cyfryzację o 3 lata³⁶. Jak wskazują dane statystyczne w 2019 r. odsetek jednostek administracji publicznej udostępniających aplikacje możliwe do pobrania na urządzenia mobilne oferujące e-usługi wzrósł w skali roku o 2,9 p. proc. i wyniósł 22,7%. Najwięcej takich jednostek odnotowano w województwie opolskim (42,9%), natomiast najmniej w województwie podlaskim (11,4%). Największy wzrost w skali roku wystąpił w województwach warmińsko-mazurskim i małopolskim (odpowiednio o 6,6 p. proc. i 5,9 p. proc.)³⁷. W ostatnich latach co roku powiększa się grupa osób, które korzystają z wyszukiwania informacji, pobierania formularzy i odsyłania wypełnionych. W 2020 r. odsetek osób wyszukujących informacje na stronach administracji publicznej wzrósł o 2,3 p. proc., a wysyłających wypełnione formularze — o 2,1 p. proc.³⁸

Spośród osób w wieku 16–74 lata, które z powodu epidemii chciały załatwić jakieś sprawy administracyjne przez Internet zamiast osobiście, ponad połowa zrealizowała w ten sposób wszystkie sprawy. Najwyższy poziom tego wskaźnika

³³ Art. 61 ust. 1a ustawy z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz.U. z 2021 r. poz. 2070).

³⁴ Oprac. własne na podst.: <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/serwis-epuap> (dostęp: 29.07.2021).

³⁵ Oprac. własne na podst.: <https://www.tabletowo.pl/profil-zaufany-2020-dwa-razy-wiecej-uzytownikow> (dostęp: 29.07.2021).

³⁶ *World Economic Situation and Prospects as of Mid-2019*, <https://www.un.org/en/desa/world-economic-situation-and-prospects-mid-2019> (dostęp: 29.07.2021).

³⁷ *Spoleczeństwo informacyjne w Polsce w 2020 r.*, Analizy statystyczne GUS, Warszawa-Szczecin 2020, pobrano z: https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5497/1/14/1/spoleczenstwo_informacyjne_w_polsce_w_2020_r..pdf (dostęp: 28.07.2021 r.), s. 59.

³⁸ *Ibidem*, s. 1–3.

odnotowano wśród osób w grupach wiekowych 16–24 lata oraz 45–54 lata — odpowiednio 64,9 oraz 61,4%, najniższy wśród osób najstarszych — 49,2%³⁹.

Podjmując próbę badawczą na 18 starostwach z województwa warmińsko-mazurskiego pt. „Administracja w dobie COVID-19 i jej wpływ na rozwój e-administracji w procesie załatwiania spraw w województwie warmińsko-mazurskim”, którego celem było zdiagnozowanie i określenie wpływu epidemii COVID-19 na ilość wpływających dokumentów w postaci elektronicznej, jak i tradycyjnej do starostw powiatowych w województwie warmińsko-mazurskim, okazuje się, że ilość wpływających dokumentów drogą elektroniczną relatywnie wzrasta. Faktem jest, że nie jest to gwałtowny wzrost, lecz jednak zauważalny. Sytuacja epidemiczna spowodowała, iż obywatele częściej kontaktowali się z starostwami drogą elektroniczną w 2020 r. niż w 2019 r. Badając poszczególne jednostki okazuje się, że dokumentów wysłanych drogą elektroniczną 2020 r. jest o 20 155 więcej niż w 2019 r., tj. o 5,7 p. proc. więcej. Największy wzrost bo o 13,3% więcej wysyłanych dokumentów drogą elektroniczną niż listową w roku 2020 nastąpił w Elku — porównując analogicznie do roku 2019. Na drugim miejscu uplasowało się Nowe Miasto Lubawskie — tu wzrost wyniósł 10,35%. Kolejne miejsca zajmują po kolei: Starostwo Powiatowe w Kętrzynie — wzrost o 8,8%, następnie Lidzbark Warmiński 8,1%, a za nim Giżycko 8%. Najmniejsze różnice procentowe odnotowano w Działdowie — 1% oraz w Ostródzie — 3,3% i Gołdapi — 4,1%.

Jednym z badanych starostw było Węgorzewo, tendencja była odwrotna, tzn. w 2019 r. odnotowano tam o 4% więcej dokumentów elektronicznych niż w 2020 r. Średnia arytmetyczna dla omawianych starostw wynosi 6,5%, co ukazuje, że 8 starostw jest poniżej średniego wzrostu ilości dokumentów, jakie wpływają drogą elektroniczną do urzędu. Dokumenty nadesłane drogą tradycyjną w 2019 r. stanowiły 87,7% wszystkich otrzymanych dokumentów. W 2020 r. zaś nastąpił ich spadek do 82%, co przekłada się na korzyść elektronicznych usług administracji publicznej. W powiecie węgorzewskim w 2019 r. dokumenty w formie elektronicznej stanowiły najwięcej, bo aż 52% w skali całego województwa warmińsko-mazurskiego. Na kolejnym miejscu znalazło się Szczytno, gdzie dokumenty w formie elektronicznej stanowiły 23%, a następnie Olsztyn 22%. Ostatnie miejsca w klasyfikacji dokumentów w formie elektronicznej w starostwach na Warmii i Mazurach w 2019 r. miały: Gołdap (3,9%) oraz Ostróda (4,3%)⁴⁰.

Jeśli chodzi o społeczeństwo informacyjne w województwie warmińsko-mazurskim, zostały przeprowadzone badania poprzez anonimową ankietę w formie elektronicznej na platformie Google Forms, których celem było przede wszystkim poznanie opinii społeczeństwa mieszkającego na terenie Warmii i Mazur na temat funkcjonowania elektronicznej administracji w dobie pandemii koronawirusa.

³⁹ *Ibidem*, s. 173.

⁴⁰ Oprac. własne na podst. uzyskanych informacji publicznych ze starostw powiatowych województwa warmińsko-mazurskiego, na podstawie wniosków o udostępnienie informacji publicznej z dnia 6 grudnia 2020 r.

Prawie wszyscy badani respondenci, bo prawie w 100% przyznali, że mają dostęp do Internetu, jednak tylko 40,9% z nich załatwia w taki sposób sprawy administracyjne. Spośród wszystkich badanych, którzy w 40, 9% przyznają, że korzystają z e-administracji w procesie załatwiania spraw urzędowych, 39,1% nie rozumie treści zawartych na stronach urzędów, twierdząc, że są one niezrozumiałe i napisane nieprzystępnym językiem. O 4,3% mniej osób korzysta z e-PUAP niż z BIP-u, z kolei petenci, którzy korzystają z BIP-u, według ankiety w 100% mają swój profil zaufany. W dobie globalnej pandemii i obawy o własne życie i zdrowie, oraz trosce o bezpieczeństwo innych 62,4% badanych częściej niż przed pandemią załatwiała sprawy administracyjne przez Internet. To budujące, bowiem w dobie pandemii proces załatwiania spraw „od ręki” przeszedł do lamusa. Cieszy fakt, że 57% badanych uważa, że funkcjonowanie elektronicznej administracji w trakcie trwania epidemii koronawirusa ułatwiło sposób komunikacji z urzędem, tylko 17,2% było odmiennego zdania, zaś 25,8% nie wypowiedziało się w tej kwestii. Mimo coraz większego poparcia i korzystania z elektronicznych usług administracji publicznej petenci jednak i tak woleliby załatwiać sprawy osobiście z racji tego, iż boja się coraz to nowszych technologii, mają obawy co do tego czy sprawa zostanie prawidłowo załatwiona⁴¹.

A jak wygląda „cyfrowy świat” administracji publicznej w rankingu DESI? Jak wskazuje Raport DESI zainteresowanie usług w zakresie elektronicznej administracji wzrasta. Efektywna e-administracja może znacząco ułatwić i przyspieszyć procedury. Z raportu DESI wynika, że w 2020 z 58 do 67% wzrosła liczba osób, które korzystały z usług e-administracji w 2019 roku. Najwyższy wynik w Unii Europejskiej w tej kategorii uzyskała Estonia, Hiszpania, Dania. Najniższy wynik uzyskała: Słowacja, Grecja, Rumunia. Polska znalazła się w rankingu na 20. miejscu w kategorii „Cyfrowe usługi publiczne”. Co w porównaniu do poprzedniego roku daje nam to o dwa miejsca wyżej. W tej kategorii Polska niestety i tak znajduje się poniżej średniej unijnej⁴². (...) *Z roku na rok idzie nam coraz lepiej, choć — z czego zdajemy sobie sprawę — nadal mamy nad czym pracować* (...) — mówi minister cyfryzacji Marek Zagórski⁴³.

W dobie XXI w. coraz częściej mówi się o elektronicznym urzędzie, administracji czy też o elektronicznych usługach. Społeczeństwo z roku na rok staje się coraz bardziej z informatyzowane. Za pomocą Internetu możemy zrealizować wiele spraw urzędowych. Wszelkie zachodzące zmiany w informatyzacji usług administracji publicznej nie tylko dają możliwość potencjalnemu petentowi załatwienia wszelkich spraw przez Internet, ale również usprawniają działanie urzędów i świadczonych przez nie usług. Elektroniczna administracja spowodowała modernizację infrastruktury urzędów, działania stały się bardziej efektywne, procedury administracyjne bardziej przejrzyste, a korzyści z niej płynące stanowią zarówno nie tylko ułatwienie dla urzędników, ale jak również dla elektronicznych petentów.

⁴¹ Oprac. własne na pods. badań ankietowych z grudnia 2020 r.

⁴² *Digital Economy and Society Index Report 2020, Use of Internet Services*, pobrano z: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=67075 (dostęp: 28.07.2021).

⁴³ Zob. <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/polska-awansowala-w-rankingu-desi> (dostęp: 28.07.2021).

Śmiało można stwierdzić, że koronawirus wręcz wymusił na obywatelach załatwianie większości spraw urzędowych online. Faktem jest, że coraz więcej osób korzysta z możliwości cyfrowych urzędów. Poza tym większość gospodarstw domowych posiada dostęp do Internetu, a także coraz więcej obywateli korzysta z szeroko dostępnych aplikacji mobilnych, które są dostępne na stronach rządowych. Społeczeństwo musiało stać się bardziej z informatyzowane niż do tej pory, bo przecież w sytuacji, w której się znaleźliśmy administracja publiczna musi stanąć na wysokości zadania by spełnić oczekiwania „cyfrowych” obywateli, jak również sprostać zaistniałej sytuacji. COVID-19 z pewnością weryfikuje możliwości cyfrowe administracji publicznej i mimo, iż informatyzacja administracji publicznej sukcesywnie wzrasta, to niestety województwo warmińsko-mazurskie zostało uznane jako jedno z najmniej rozwiniętych cyfrowo⁴⁴.

Zakończenie

W erze globalizacji przez granice państw przepływa więcej idei, towarów i ludzi niż kiedykolwiek wcześniej w historii. W związku z tym społeczeństwa, w których żyjemy, ulegają ogromnym przeobrażeniom. Wiele społeczeństw po raz pierwszy różnicuje się etnicznie, a wieloetniczna struktura innych ulega modyfikacjom bądź utrwała się. Ale czy to za sprawą nawiązywanych w wyniku globalnej migracji kontaktów osobistych, czy za pośrednictwem środków przekazu i Internetu, członkowie wszystkich społeczeństw mają dziś do czynienia z ludźmi, którzy myślą, wyglądają i żyją inaczej niż oni sami. Niektórzy cieszą się z tego nowego przemieszczania etnicznego i kulturowego, widząc w nim ważny aspekt społeczeństwa kosmopolitycznego. Inni uważają je za groźne i niebezpieczne zjawisko (choćaby przemieszczanie się ludności może być związane z roznoszeniem wielu groźnych chorób — jak wcześniej wspomniana w artykule — pandemia koronawirusa).

Istnieje jeszcze w świecie wiele zjawisk i zagrożeń nierozpoznanych, które za kilka lub kilkanaście lat pokażą swoje oblicze. Istotą bezpiecznego życia człowieka jest odpowiednie reagowanie na nie, niepoddawanie się emocjom, umiejętne podejście do przeciwstawiania się sytuacjom trudnym, stworzenie systemowych mechanizmów obronnych.

Bibliografia

- Administracja publiczna*, J. Hausner (red.), Wydawnictwo PWN, Warszawa 2005.
Bezpieczeństwo w teorii i badaniach społecznych, B. Wiśniewski (red.), Szczytno 2011.
Booth K., *War, Security and Strategy: Towards a Doctrine for a Stable Peace*, (w:) *New Thinking About Strategy and International Security*, London 1991.
Dunsire A., *Administration. The Word and the Science*, wyd. 2, London 1981.
Encyklopedia administracji publicznej, J. Itrich-Drabarek (red.), Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2018.
Encyklopedia Socjologii, H. Domański, A. Kojder, K. Kosęła, K. Kowalewicz, H. Kubiak, W. Kwaśniewicz, J. Mucha, M. Ofierska, A. Piotrowski, J. Szacki, M. Ziółkowski (red.),

⁴⁴ Zob. https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/76879/SzOOP3_Cyfrowy_24_07_19.pdf (dostęp: 29.07.2021), s. 7.

- Komitet Socjologii PAN, Oficyna Naukowa, Warszawa 1999.
- Gierszewski J., *Bezpieczeństwo społeczne. Studium z zakresu teorii bezpieczeństwa narodowego*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013.
- Izdebski, H., *Historia administracji*, wyd. 5, Warszawa 2001.
- Księżopolski M., *Bezpieczeństwo socjalne*, (w:) *Leksykon polityki społecznej*, B. Rysz-Kowalczyk (red.), Warszawa 2001.
- Majer A., *Socjologia i przestrzeń miejska*, PWN, Warszawa 2010.
- Migracje i wielkie metropolie. Migracje i społeczeństwo 15*, J.E. Zamojski (red.), Wydawnictwo Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2015.
- Okólski M., *Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005.
- Piwowarski J., *Nauki o bezpieczeństwie. Między kulturą bezpieczeństwa a studiami bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2018.
- Sadowski A., *Spółczesność wielokulturowa w perspektywie pogranicza*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2019.
- Szafranberg R., *Bezpieczeństwo socjalne a wykluczenie społeczne*, (w:) *Bezpieczeństwo socjalne*, L. Frąckiewicz (red.), Katowice 1983.
- Tulibacki W., *Etyczne aspekty bezpieczeństwa na tle pewnych „stałych” cech natury ludzkiej*, (w:) *Edukacja dla bezpieczeństwa i pokoju w jednoczącej się Europie*, R. Rosa (red.), Siedlce 1999.
- Wawrzusiszyn A., *Bezpieczeństwo, strategia, system. Teoria i Praktyka w zarysie*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015.
- Woźniak R.B., *Socjoglobalistyka. Problemy i konsekwencje*, Wydawnictwo Uczelniane Bałtyckiej Wyższej Szkoły Humanistycznej w Koszalinie, Koszalin 2009.
- Woźniak R.B., *U podstaw socjoglobalistyki. Koncepcje i zagrożenia*, Wydawnictwo Kadruk, Szczecin 2009.

Akty prawne

Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz.U. z 2021 r. poz. 2070).

Źródła internetowe

- Digital Economy and Society Index Report 2020, Use of Internet Services*, pobrano z: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=67075 (dostęp: 28.07.2021).
- Spółczesność informacyjna w Polsce w 2020 r.*, Analizy statystyczne GUS, Warszawa-Szczecin 2020, pobrano z: https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5497/1/14/1/spoleczenstwo_informacyjne_w_polsce_w_2020_r..pdf (dostęp: 28.07.2021).
- World Economic Situation and Prospects as of Mid-2019*, pobrano z: <https://www.un.org/en/desa/world-economic-situation-and-prospects-mid-2019> (dostęp 29.07.2021).
- <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/1769,pojcie.html> (dostęp 28.07.2021).
- https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/76879/SzOOP3_Cyfrowy_24_07_19.pdf (dostęp 27.12.2020).
- <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/polska-awansowala-w-rankingu-desi> (dostęp: 20.07.2021).
- <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/serwis-epuap> (dostęp: 29.07.2021).
- <https://www.tabletowo.pl/profil-zaufany-2020-dwa-razy-wiecej-uzytownikow> (dostęp: 29.07.2021).

The role of public administration in ensuring the safety of migration in the Warmian-Masurian region

Abstract

This article is an attempt to show the role of public administration in ensuring the safety of the community of the Warmian-Masurian region. The authors focused on the following issues: public administration and social security. Then, they showed the problems of migration and its determinants. It is interesting to show the opinion of the region's authorities in the context of the migration of the region's inhabitants (interview with the mayor of the city of Kętrzyn). The material is summarized by e-administration in the coronavirus pandemic in the Warmian-Masurian region. The social scale of this threat depends on various factors influencing how many representatives of a given society face this danger (in the case of the coronavirus pandemic: the community of the region, individual countries, and the society of Europe and the world).

Keywords: public administration, social security, migration, research project, e-administration

Ewa Dąbrowa

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie, Instytut Pedagogiki
ORCID 0000-0001-8023-2722, e-mail: edab@aps.edu.pl

Uwikłanie ideologiczne (polityczne?) dyskursu o imigrantach i uchodźcach — implikacje edukacyjne

Streszczenie

Dyskurs toczy się różnych sferach życia społecznego. Podstawą są zjawiska, problemy rzeczywiste, jak i również stworzone na jego potrzeby. W ostatnich kilkunastu miesiącach wyraźnie koncentruje się na kwestiach migracji. Ze względu na jego cykliczność, ideowe umocowanie i znaczenie dla (dez)integracji społecznej zajmuje kluczowe miejsce w debacie publicznej (obok dyskursów dotyczących aborcji, praw kobiet czy praw osób nieheteronormatywnych). Dodatkowo umocnił się po 24 lutym 2022 r. wskutek napływu uchodźców z dotkniętej wojną Ukrainy. Celem tekstu jest ukazanie mechanizmów sprzyjających włączaniu tematu migracji do dyskursu ideologicznego oraz wskazanie znaczenia owego zabiegu dla teorii i praktyki edukacyjnej. Tekst ten należy rozpatrywać jako próbę zainicjowania szerszej dyskusji na temat dyskursów w edukacji oraz rozwoju badań w tym obszarze.

Słowa kluczowe: dyskursy w obszarze edukacji, upolitycznienie dyskursu, migracja w dyskursie politycznym, znaczenie dyskursów dla edukacji, dyskurs wykluczenia i dyskurs włączenia (inkluzji).

Dyskurs odbywa się współcześnie w różnych przestrzeniach i odnosi do bogatego wachlarza fenomenów obecnych w sferze społecznej — zarówno tych rzeczywistych, jak i skonstruowanych na potrzeby samego dyskursu. W ostatnich miesiącach w Polsce jest on wyraźniej zorientowany na temat migracji i osadzony w szerokim spektrum emocji o różnym poziomie intensywności. Dyskursowi towarzyszą uproszczenia wynikające ze specyfiki przedstawień medialnych oraz artykułowanych pośrednio lub bezpośrednio dążeń i interesów grup społecznych (w tym decydenckich). Zainteresowanie problematyką migracyjną nie jest przypadkowe — zbiega się bowiem z wycofaniem sił amerykańskich i powrotem rządów Talibów¹ w Afganistanie, przy wciąż niestabilnej sytuacji w Syrii, Iraku i w innych państwach regionu. Migracja ludności z obszarów dotkniętych kryzysem humanitarnym odbywa się nie tylko do Pakistanu, Libanu, Turcji czy Iranu, ale również krajów wchodzących w skład UE. Dodatkowo towarzyszy temu złożona sytuacja w Europie Wschodniej w wyniku aneksji części terytorium Ukrainy przez Rosję oraz wzmożenia — po ostatnich wyborach prezydenckich — represji wobec opozycji na Białorusi.

¹ Właściwie: Islamski Emiratan Afganistanu.

Dyskursowi dotyczącemu imigrantów i uchodźców towarzyszy pewna cykliczność — jest on ponawiany co kilka lat wraz z kolejnymi kryzysami migracyjnymi² oraz zmianami polityki migracyjnej i integracyjnej UE i poszczególnych krajów. Cykliczność owa jest wypadkową korelacji kilku czynników: sytuacji ekonomicznej na świecie i w danym regionie, destabilizacją polityczną, konfliktami lokalnymi i regionalnymi oraz dążeniem do realizacji partykularnych interesów przez ugrupowania rządzące lub dążące do sprawowania władzy.

Celem tekstu jest ukazanie mechanizmów sprzyjających włączaniu tematyki migracyjnej do dyskursu ideologicznego oraz wskazanie znaczenia owego zabiegu dla teorii i praktyki edukacyjnej. Za uzasadnione w tym kontekście należy uznać wyodrębnienie dwóch kategorii pojęciowych obecnych w dyskursie: *imigrant* i *uchodźca*. Zastosowane podejście jest kluczowe dla realizacji przyjętego celu — obecny dyskurs nie dotyczy jedynie procesu migracji, a przede wszystkim podmiotów, które w nim uczestniczą; ponadto odnosi się do dwóch oddzielnych kategorii o innym zakresie znaczeniowym, umocowaniu legislacyjnym i funkcjonowaniu (m.in. zakłada różnicowaną odpowiedzialności państw i działających w nich instytucji).

Na poziomie znaczeniowym termin *imigrant* odnosi się do jednostki, która opuściła kraj dotychczasowego zamieszkania i przybyła do innego z zamiarem osiedlenia się czasowo lub na stałe. Motywy opuszczenia kraju pochodzenia mogą być różne, w tym zarobkowe i edukacyjne, a osoba imigrująca ma możliwość odpowiedniego przygotowania się, co może mieć istotne znaczenie dla procesu integracji. *Uchodźcą* jest natomiast osoba opuszczająca kraj zamieszkania ze względu na istnienie rzeczywistego zagrożenia dla jej zdrowia i życia z powodów etnicznych, religijnych, politycznych lub innych objętych katalogiem przesłanek zawartych w Konwencji Genewskiej z 1951 r.³ Uchodźcy zatem przysługuje ochrona kraju przyjmującego, która ma swoje źródła w prawach człowieka — według Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka „każdy człowieka w razie prześladowania ma prawo ubiegać się o azyl i korzystać z niego w innych krajach”⁴.

Obecność w dyskursie publicznym w Polsce tematyki imigrantów i uchodźców może być zaskakujące ze względu na towarzyszące mu paradoksy. Paradoks pierwszy:

²Debata w polskiej przestrzeni publicznej pojawiła się w latach 2009–2012, a następnie 2015–2018. Jej intensywność jest widoczna również obecnie, przy czym mocniej — niż w poprzednich latach — przekłada się na działania instytucji publicznych odpowiedzialnych za bezpieczeństwo i przyjmowanie regulacji prawnych.

³Pełen katalog przesłanek został określony w Konwencji dotyczącej statusu uchodźców z dn. 28 lipca 1951 r. (zwanej Konwencją Genewską) oraz innych regulacjach prawnych dotyczących uchodźców. W art. 1 Konwencji przyjęto, że uchodźcą jest osoba, która „w rezultacie zdarzeń, jakie nastąpiły przed dniem 1 stycznia 1951 r., oraz na skutek uzasadnionej obawy przed prześladowaniem z powodu swojej rasy, religii, narodowości, przynależności do określonej grupy społecznej lub z powodu przekonania politycznych przebywa poza granicami państwa, którego jest obywatelem, i nie może lub nie chce z powodu tych obaw korzystać z ochrony tego państwa, albo która nie ma żadnego obywatelstwa i znajdując się na skutek podobnych zdarzeń, poza państwem swojego dawnego stałego zamieszkania nie może lub nie chce z powodu tych obaw powrócić do tego państwa”.

⁴Art. 14. Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 roku. Szczegółowo ochrona została określona w Konwencji Genewskiej z 1951 roku oraz w kolejnych protokołach. Z prawa do ochrony wyłączone są osoby, które popełniły przestępstwa pospolite lub czyny sprzeczne z zasadami ONZ.

Polacy są narodem emigrantów — migracje są obecne w doświadczeniach kolejnych pokoleń ze względu na sytuację geopolityczną. W ostatnich dwudziestu latach ponownie nastąpił wyraźny odpływ ludności w różnym wieku oraz poziomie i rodzaju kwalifikacji do innych krajów europejskich (niekiedy pozaeuropejskich) — tym razem z powodów ekonomicznych⁵. W efekcie doszło nie tylko do podniesienia warunków życia, ale również do powstania deficytu siły roboczej (szczególnie wyraźnego w sektorze budowlanym, rolnictwie i usługach) i odpływu pracowników o najwyższym poziomie kwalifikacji zwany „drenażem mózgów”. Paradoks drugi: w wyniku powstałej na rynku pracy „luki” pracowniczej (która jest pogłębianą starzeniem się społeczeństwa) powstało zapotrzebowanie na pracowników, które jest wypełniane przez imigrantów pochodzących głównie z Europy Wschodniej. Imigranci, podejmując zatrudnienie, stanowią swoisty gwarant działania sektorów o największym deficycie zatrudnienia⁶. Paradoks trzeci: wśród imigrantów jedynie nieznaczoną część stanowią uchodźcy⁷. Liczba wniosków składanych o ochronę konieczną w latach 2000–2020 wahała się między 7–15 tys. rocznie i stanowiło odzwierciedlanie kryzysów humanitarnych w Europie lub w bliskim sąsiedztwie kontynentu. Pozytywnie rozpatrywano 5–30 proc. wniosków (z uwzględnieniem różnych form ochrony)⁸. W ogólnej liczbie imigrantów uchodźcy stanowią mniej niż 1 proc.⁹ Dodatkowo należy podkreślić, że większość z tych osób jako miejsce docelowego osiedlenia wybiera kraje Europy Zachodniej. Polska w tym przypadku jest jedynie krajem tranzytowym.

Uwikłanie ideologiczne (polityczne) dyskursu — ustalenia wstępne

Współczesne dyskursy toczą się w wielu wymiarach i mogą znacząco różnić się od siebie, co jest podstawą do podejmowania prób tworzenia klasyfikacji odnoszących się do różnych kryteriów. Jak zauważa B. Witosz¹⁰ kryteria te nie są na tyle wyra-

⁵ Według GUS w 2018 roku poza granicami Polski przebywało ok. 2 455 tys. stałych mieszkańców Polski. W latach wcześniejszych liczby te zmieniały się. Najniższy poziom był w 2004 roku — ok. 1 000 tys. osób. Należy podkreślić, że z uwagi na dane strumieniowe wskazujące na liczbę osób przebywających poza granicami określenie rzeczywistego poziomu jest niemożliwe. *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004–2018*, „Główny Urząd Statystyczny”, 15.11.2019, pobrane z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-zagraniczne-ludnosc/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-czasowej-emigracji-z-polski-w-latach-2004-2018,2,12.html>.

⁶ Według danych udostępnionych w raporcie PwC szacunkowy deficyt zatrudnienia w gospodarce polskiej będzie wynosił w 2025 roku ok. 1,5 mln pracowników. Z uwagi na zmiany na rynku pracy, które zachodzą w wyniku pandemii, wartość ta może być wyższa. *Rosnąca luka na rynku pracy. Jak ją zniwelować?*, „PwC”, styczeń 2019, pobrane z: <https://www.pwc.pl/pl/media/2019/2019-01-22-luka-rynek-pracy-2025-pwc.html>.

⁷ Dane statystyczne Urzędu do Spraw Cudzoziemców (dostępne na stronie Urzędu).

⁸ Część wniosków podlega umorzeniu ze względu na brak przesłanek prawnych po opuszczeniu Polski przez osoby ubiegające się o nadanie statusu uchodźcy.

⁹ Liczba imigrantów w 2021 roku (październik 2021 r.) wyniosła 521 754. W tym samym okresie 1317 osób otrzymało status uchodźcy, 2025 — ochronę uzupełniającą, 708 — pobyt ze względów humanitarnych i 220 — pobyt tolerowany. Dane dostępne na stronie: <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/tabele/rok/2021>.

¹⁰ B. Witosz, *Czy potrzebne nam typologie dyskursu?*, (w:) B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, E. Ficek (red.), *Dyskurs i jego odmiany*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach nr 3460”,

ziste, aby uznać je za jedyne. W katalogu można wskazać kryterium: podmiotowe, relacyjne, tematyczne, przedmiotowe, medialne, instytucjonalne i ideologiczne, przy czym najwyraźniej zarysowują się ostatnie trzy, co stanowi odbicie zjawisk charakterystycznych dla współczesnego świata; a zarazem tworzy przestrzeń dla potencjalnych analizy następstw społecznych obecności owych dyskursów.

Dyskurs, choć etymologicznie oznacza proces poznawczy prowadzący do formułowania twierdzeń prawdziwych na podstawie refleksji, współcześnie jest częściej uznawany za zdarzenie w komunikacji międzyludzkiej. Zdarzenie to jest jednak złożone — nie sprowadza się do przekazania i odbioru komunikatu, ale stanowi transfer wartości i norm, przekonań i zasad. Dyskurs, przyjmując za H. Grzmil-Tylutką, jest: 1) istotny w całości, a nie jego wybrane fragmenty obejmujące ciąg zdań lub grupę słów; 2) ukierunkowany — podporządkowany realizacji celów nadawcy i odbiorcy; 3) zorientowany na działanie — wyznacza rodzaj i poziom aktywności podmiotów; 4) interaktywny — angażuje uczestniczące w nim podmioty; 5) skontekstualizowany — wymaga odczytywania z uwzględnieniem warunków społecznych, kulturowych, politycznych i innych; 6) powiązany z odpowiedzialnością podmiotów w nim uczestniczących; 7) przestrzenią wzajemnego oddziaływania norm społecznych i językowych¹¹. Osadzenie aksjonormatywne dyskursu sprawia, że staje się on narzędziem do konstruowania, rekonstrukcji i dekonstrukcji rzeczywistości uwikłanej wprost lub pośrednio w różnego rodzaju idee (ideologie). Ideologie można zdefiniować jako zbiór uogólnionych sądów, podzielanych i uznawanych za słuszne w obrębie określonej grupy społecznej. Uwikłanie ideologiczne dyskursu oznacza wypełnienie go zbiorem idei i norm. Jak zauważył T.A. van Dijk „Ideologiczna analiza dyskursu w swojej najbardziej bezpośredniej formie polega na odnajdywaniu w tekstach mówionych i pisanych opinii bazujących na jakiejś ideologii. (...) Specyficzne postawy (np. wobec imigracji) i osobiste przekonania na temat danego zdarzenia mogą stanowić rodzaj reprezentacji pośredniczących (*interface*) między ideologiami a dyskursem. Znaczy to, że ideologie nie zawsze ujawniają się wprost. Mogą być »zamaskowane«, ukryte lub implikowane. Mogą przybierać formę opinii lub tkwić w jakimś zdarzeniu”¹².

Jak podkreślali m.in. P. Freire i H.A. Giroux¹³ ideologie można odnosić do różnych wymiarów życia i aktywności jednostki. Wszystkie one przenikają się na skutek implementowania indywidualnych przekonań i sądów, co w efekcie może przejawiać się ideową niespójnością — osoba o neoliberalnych poglądach w sprawach ekonomicznych będzie wyrażała w sprawach społecznych opinie mieszające się w nurcie konserwatywnym.

Ideologia jest źródłem autoidentyfikacji podmiotu i poczucia przynależności, które znajduje urzeczywistnienie w życiu wspólnotowym. Jednocześnie stanowi pod-

Katowice 2016, s. 23–24.

¹¹ Za: H. Grzmil-Tylutki, *Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu*, Universitas, Kraków 2007, s. 24–26.

¹² T.A. van Dijk, *Dyskurs polityczny i ideologia*, (w:) J. Barmiński (red.), *Etnolingwistyka. Problem języka i kultury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003, s. 19.

¹³ P. Freire, H.A. Giroux, *Edukacja, polityka i ideologia*, (w:) Z. Kwieciński (red.), *Nieobecne Dyskursy*, część III, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1993, s. 44–66.

stawę do uzasadniania określonego porządku społecznego, legitymizacji podejmowanych działań oraz sprawowania kontroli nad jednostkami i grupami społecznymi. Jak zauważył Gutek: „Ideologia nie ogranicza się jedynie do formułowania teorii — ma mobilizować do działania, dostarczając dyrektyw postępowania w sferze politycznej, społecznej, gospodarczej i edukacyjnej”¹⁴. Ze względu na swój normatywny charakter odgrywa szczególną rolę — pozwala utrzymywać istniejący układ sił, ale także dokonywać stopniowo (ewolucyjnie) lub gwałtownie (rewolucyjnie) zmian.

W kontekście namysłu nad zaangażowaniem ideologicznym i politycznym dyskursu zasadne wydaje się odwołanie do myśli Habermasa. W sferze publicznej, która przez Habermasa była określana jako rodzaj sceny, toczy się debata w sprawach o różnym poziomie istotności nasycona subiektywnymi osądami podmiotów w niej uczestniczących. Służy ona modelowaniu opinii osób zarówno zaangażowanych, jak i przypadkowo się z nią spotykających. Ze względu na zaangażowanie w debatę świata polityki i mediów uległa ona przekształceniu — przestrzeń autentycznego ścierania się różnych stanowisk stała się miejscem manipulacji i kontroli sposobów postrzegania i interpretowania rzeczywistości¹⁵. Towarzyszy temu tendencja do zniekształcenia lub przekształcenia jej tak, że odbiega częściowo lub całkowicie od stanu faktycznego, co ma służyć osiągnięciu przyjętych celów. Opisane sposoby prezentowania rzeczywistości są najbardziej wyraziste w krajach niedemokratycznych lub o niestabilnej demokracji. Konstatacja ta nie jest równoznaczna z twierdzeniem, że państwa demokratyczne są od nich wolne. Współczesny świat jest bowiem nasycony nieautentycznymi przedstawieniami.

Według M. Foucaulta¹⁶ dyskurs jest osadzony w kontekście społecznym — za sprawą roli odgrywanej w życiu społecznym i umocowania instytucjonalnego. W związku z instytucjonalizacją zyskuje prymarność (władzę), co ostatecznie determinuje rodzaj i intensywność dyskursu — to instytucje związane z władzą rozstrzygają, jaki rodzaj dyskursu się pojawi, kiedy zostanie on uruchomiony, jak długo będzie trwał i jaka będzie on wyraźny. Tak zwana reglamentacja dyskursu generuje kontrolę polegającą na selekcjonowaniu, organizowaniu i poddawaniu go redystrybucji. Oznacza to, że w toczących się dyskursach będą podejmowane tematy atrakcyjne z perspektywy sprawowania władzy, inne (choć nie mniej ważne) zostaną całkowicie pominięte lub zmarginalizowane. Choć w świecie pluralizmu i globalnej komunikacji powstają liczne dyskursy, które nierzadko ze sobą rywalizują, to podmioty związane z władzą starają się kreować te dla siebie właściwe, zapewniając osiągnięcie określonego rezultatu korzystnego z perspektywy politycznej, np. uzyskanie wysokich wyników sondażowych, a przez to poparcie dla realizowanych działań lub zwycięstwo w wyborach. Można przyjąć zatem, że kwestie związane z migrantami i uchodźcami będą tak długo obecne w dyskursie, jak będzie to korzystne z perspektywy pozyskania i utrzymania poparcia społecznego.

¹⁴ G.L. Gutek, *Filozoficzne i ideologiczne podstawy edukacji*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003, s. 143.

¹⁵ Za: A. Giddens, *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 486.

¹⁶ M. Foucault, *Filozofia, historia, polityka. Wybór pism*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Wrocław 2000.

Należy dodatkowo podkreślić, że różne podmioty dyskursu są przekonane o słuszności swoich przekonań z uwagi na kierowanie się wyższymi pobudkami — dla dobra ludzkości lub narodu, wewnętrznego nakazu moralnego, w imieniu wyższej siły. Zabieg ten wzmacnia dyskurs i czyni go silniej umocowanym w strukturach władzy.

Istotne dla prezentowanego zagadnienia są prace T. van Dijka. Zauważył on, że korelacja dyskursu ideologicznego ze światem polityki (czy wręcz z dyskursem politycznym) jest eksploatowany w różnych regionach świata, szczególnie w okresach kryzysu ekonomicznego i politycznego. Proces ten — zwany przez van Dijka — „zarządzaniem ideologiami”, pozwala na kierowanie nastrojami społecznymi, a tym samym uzyskiwanie korzyści istotnych w perspektywie władzy. Proces ów jest niezwykle złożony ze względu na interferencje różnych idei: „Dyskurs polityczny jest obszarem przejawiania się złożonej tożsamości ideologicznej polityków. Politycy wypowiadają się bowiem jako przedstawiciele zawodu polityka, ale także jako konserwatyści bądź liberałowie, mężczyźni bądź kobiety, feminiści bądź antyfeminiści, rasiści bądź antyrasiści. Analizy dyskursu politycznego i ideologicznego opierają się zwykle na dyskursach indywidualnych, dlatego nie dziwi odkrywanie w owych dyskursach wpływów różnych ideologii”¹⁷.

Specyfika dyskursu zorientowanego na migrantów i uchodźców

Włączanie kwestii migracji do debaty publicznej nie jest zabiegiem dokonywanym jedynie na gruncie polskim. Ze względu na sposób i cel użycia zasadna wydaje się teza o uwikłaniu ideologicznym, czy wręcz politycznym dyskursu. *Uwikłanie* etymologicznie oznacza wciąganie, wplątanie. Autorzy Wielkiego Słownika Języka Polskiego zwracają zaś uwagę, że wiąże się z wciąganiem „kogoś w coś, zwykle niewłaściwego i kłopotliwego”. Uwikłać może np. w intrygi, kłopoty, konflikt, walkę lub wojnę. Zatem *uwikłanie* jest nasycone pejoratywnie; ma charakter celowy i intencjonalny; wskazuje na podejmowanie działań bez zgody uczestniczących stron.

Dyskurs migracyjny — choć obecny w świecie polityki i w mediach — nie jest powiązany jednoznacznie z jedną ideologią, np. z konserwatywną czy liberalną. Bazuje on na wiedzy potocznej i sięga po uproszczenia, które nie odzwierciedlają stanu rzeczywistego związanego z migracją i migrantami. Przykładem godnym przywołania jest używanie terminu *uchodźca* jako synonimu terminu *migrant/imigrant*: „Mówicie państwo o migrantach — to poważny problem. Polska przyjęła około miliona uchodźców z Ukrainy. Ludzi, którym nikt nie chciał pomóc. O tym też trzeba rozmawiać”¹⁸ — stwierdziła podczas wystąpienia przez Parlament Europejskim w styczniu 2020 roku ówczesna premier Polski Beata Szydło. Pominięcie różnic pojęciowych w wypowiedzi pozwala stworzyć obraz państwa otwartego na uchodźców i silnie zaangażowanego w działania humanitarne. Jest on jednak całkowicie sprzeczny z danymi statystycznym, z których wynika, że chodzi o imigrantów

¹⁷ T.A. van Dijk, *Dyskurs polityczny i ideologia...*, s. 16.

¹⁸ M. Czarnecki, *Premier Szydło mówiła w PE o „milionie uchodźców z Ukrainy”*. Sprawdzamy: w 2015 roku było ich... dwóch, „Gazeta Wyborcza”, 20.01.2016, pobrane z: <https://wyborcza.pl/7,75968,19505087,premier-szydlo-mowila-w-pe-o-milionie-uchodzcow-z-ukrainy.html>.

zarobkowych w ramach pobytów stałych i czasowych¹⁹. Stosowanie uproszczeń i generalizacji opiera się na podstawowych instynktach i potrzebach ludzkich oraz braku dostatecznej wiedzy o zjawisku migracji. Zabieg ów dla osoby go stosującej może prowadzić do wzmocnienia pozycji własnej oraz reprezentowanego ugrupowania, i ma charakter czasowy. Jednocześnie prowadzi do istotnych społecznie następstw: uruchamia poczucie zagrożenia i rozwija postawy lękowe. Brak dostatecznej wiedzy umożliwiającej poprawne identyfikowanie podstawowych kategorii związanych z migracją potwierdzają wyniki badań przeprowadzonych przez Kantar w 2021 roku zlecenie UNHCR²⁰. Znaczna liczba respondentek i respondentów poprawnie zdefiniowała każdą z grup odnosząc się do cech konstytutywnych. Jednakże część osób przypisała cechy niewłaściwe (przeciwnie) lub odzwierciedlające stereotypowe wyobrażenia — wskazywała na skojarzenia z biedą, islamem, zagrożeniem itd.

Obecny w przestrzeni publicznej dyskurs dotyczący migrantów i uchodźców odwołuje się do dychotomicznego postrzegania rzeczywistości. Tak więc zastosowanie znajduje podział „My — Oni” (lub jego desygnat „Swoi — Obcy”), który określa dystans emocjonalny występujący między stronami. „My — Oni” (czy też „Swoi” — „Obcy”) to przeciwstawienie elementów życia najbliższej grupy oraz obiektu identyfikacji grupowej, temu, co stanowi o odrębności innej zbiorowości. Zazwyczaj odrębność konstytuowana jest posiadaniem odmiennych cech dystynktywnych: fizycznych, kulturowych, społecznych, ekonomicznych, religijnych, czy wreszcie światopoglądowych. Nierzadko przypisanie określonych cech wynika z posługiwania się uproszczonym obrazem (schematem) grupy i należących do niej osób. Schematy te mają korzenie w tradycji ludowej i oparte są na przeciwieństwach²¹. Tak więc „My — Oni” są przedstawiani jako „ludzie” i „nieludzie”. Inną — istotną z perspektywy naukowej — jest opozycja „ludzie — zwierzęta”²². Nadanie „Innemu” cech zwierzęcych daje przyzwolenie na gorsze traktowanie oraz naruszanie praw; sytuuje go w relacji nierówności, czy wręcz wykluczenia jako niegodnego. Ilustruje to wypowiedź jednego z posłów na blogu: „Świadomie używam słowa bydło, gdyż uważam, że to jest bydło i powinno być traktowane jak bydło — do takiej zdecydowanej postawy skłoniły mnie obserwacje bydła prowadzone osobiście na przestrzeni kilku lat oraz za pośrednictwem Internetu”²³, czy sposób przedstawienia sytuacji migrantów na granicy polsko-białoruskiej przez ministrów Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Obrony Narodowej w dniu 27 września 2021 r.²⁴ Dehumanizacja jest zabiegiem służącym pozbawieniu jednostki cech ludzkich, a przez to usankcjonowaniu przeko-

¹⁹ Według danych Urzędu ds. Cudzoziemców, Głównego Urzędu Statystycznego i portalu www.migracje.gov.pl.

²⁰ *Postrzeganie uchodźców w Polsce*, Kantar, UNHCR, Warszawa 2021.

²¹ Por. Z. Benedyktowicz, *Portrety „obcego”*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 121–160.

²² Inny może być postrzegany również jako „niemówiący”, pochodzący ze świata ciemności, siła demoniczna, ale też jako wysłannik Boga, siła nadprzyrodzona lub siła najwyższa.

²³ Dotyczy wypowiedzi Armanda Ryfińskiego: „Czy chcesz, żeby Polska przyjmowała bydło z Azji i Afryki?”, A. Ryfiński o imigrantach, <https://tvn24.pl/polska/ryfinski-o-imigrantach-ra575210-3311157>.

²⁴ Konferencja prasowa szefa MSWiA Mariusza Kamińskiego i szefa MON Mariusza Błaszczaka.

niania, że nie przysługują jej prawa i ochrona w sytuacjach kryzysowych. Dokładniej mechanizmy te opisał na gruncie polskim m.in. B. Wojciszke, odwołując się do J.-Ph. Leyensa i jego współpracowników. Wojciszke wskazał, że mniej radykalny przejaw dehumanizacji sprowadza się do ograniczenia/zawieszenia obowiązywania części norm wobec „Innego”, co można określić mianem infrahumanizacji. Infrahumanizacji towarzyszy animalizacja — utożsamianie osoby ze zwierzętami i mechanizacja — pozbawianie jednostki cech ludzkich, np. życzliwości, wrażliwości, myślenia²⁵. W najbardziej skrajnej postaci — dyskurs dehumanizujący (zwany też dyskursem wykluczenia) prowadzi do ludobójstwa, o czym świadczą przykłady zarówno z drugiej wojny światowej, jak bardziej współczesne, np. z Ruandy czy Sudanu.

Dyskurs wykluczenia — poprzez odwołanie do opozycyjnych kategorii — nie tylko stanowi mechanizm powstawania nierówności społecznych i marginalizacji, a w skrajnych przypadkach eksterminacji, ale również (jak zostało już zasygnalizowane) konstruowania tożsamości indywidualnej i poczucia wspólnoty wartości, celów i dążeń. Odgrywa tym samym ważną rolę w wytwarzaniu grupowego „My”, gdzie podstawą jest jedność i solidarność. Napływ migrantów — w tej perspektywie — jest postrzegany jako zagrożenie dla integralności narodowej i kulturowej, a retoryka antymigrancka ma wyzwać potrzebę bycia we wspólnocie i jej ochrony: „Polska obroniła się przed falą uchodźców w 2015 r. i teraz też się obroni. Będziemy postępowali odpowiedzialnie, jesteśmy przygotowani, obronimy Polskę”²⁶.

Imperatyw obrony bezpieczeństwa państwa i jego stabilności stał się bardziej wyrazisty w dyskursie dotyczącym imigrantów i uchodźców po 11 września 2001 r.²⁷ Chętnie jest on wykorzystywany również w polskiej polityce, między innymi przez Jarosława Kaczyńskiego. W licznych wypowiedziach wskazuje on na zagrożenia wynikające z napływu migrantów: „Najpierw liczba cudzoziemców gwałtownie się zwiększa, później deklarują oni, że nie będą przestrzegać naszego prawa, naszych obyczajów, a później — albo równolegle — narzucają swoją wrażliwość i swoje wymogi w przestrzeni publicznej, w różnych dziedzinach. (...) [w Szwecji istnieją] 54 strefy, gdzie obowiązuje szariat i nie ma żadnej kontroli państwa”²⁸; a w ostatnich tygodniach: „Trwają prace nad tym, żeby polska grania wschodnia już nigdy nie była używana do żadnych manipulacji, żadnych nacisków, żadnych politycznych cynicznych gier żadnego reżimu — była granicą najnowocześniejszą zabezpieczoną w całej Europie”²⁹. Na konieczność zadbania o bezpieczeństwo państwa wskazują również inni politycy. M. Kamiński, w odniesieniu do kryzysu na wschodniej granicy, zaznaczył:

²⁵ B. Wojciszke, *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2011, 2012, s. 464–465.

²⁶ Wypowiedź Piotra Glińskiego z dn. 17 sierpnia 2021 r., https://www.polsatnews.pl/wideo/glinski-polska-obronila-sie-przed-fala-uchodzcow-w-2015-roku-i-teraz-tez-sie-obroni_6794016.

²⁷ A. Florczak, *Uchodźcy w Polsce: między humanitaryzmem a pragmatyzmem*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003, s. 7.

²⁸ Kaczyński straszy szariatem. Jak jest naprawdę?, „Newsweek”, 18.09.2015, pobrane z: <https://www.newsweek.pl/swiat/kaczynski-straszy-szariatem-w-szwecji/3l6qrjy>.

²⁹ Przedłużenie stanu wyjątkowego. Relacja z Sejmu, „Rzeczpospolita”, 30.09.2021, pobrane z: <https://www.rp.pl/polityka/art18970721-przedluzenie-stanu-wyjatkowego-relacja-z-sejmu>.

„Na 200 telefonów uznano, że 50 właścicieli telefonów może stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa i jego obywateli”³⁰; i dalej: „W jednym z telefonów znaleziono numer telefonu osoby aresztowanej 22 sierpnia na terenie jednego z państw UE. Wedle baz naszych sojuszników, osoba ta przygotowywała zamach terrorystyczny na terenie UE i jest bojownikiem [tzw.] Państwa Islamskiego”³¹.

Jak zauważyli P. Cywiński, F. Katner i J. Ziółkowski³² fundamentem debaty staje się wzbudzanie strachu przed migrantami — migranci są źródłem zagrożenia dla życia społecznego, stabilizacji rynku pracy i zatrudnienia, zdrowia, bezpieczeństwa narodowego i wreszcie tradycji kulturowej oraz religii. Podobne zdanie wyraził A. Rychard³³ z Instytutu Filozofii i Socjologii PAN czy wreszcie J. Bielecka-Prus³⁴. Retoryka strachu pozwala modyfikować przekonania i zachowania jednostki, co z perspektywy władzy może przekładać się na wyniki poparcia. Tym samym dochodzi do zarządzania ideologią i modelowania jej w sposób korzystny politycznie. Potwierdza to podejście J. Korwina-Mikke, który podczas spotkania polityków z przedstawicielami świata muzułmańskiego 28 lutego 2017 r. przyznał: „Żeby wygrać wybory, muszę robić seanse nienawiści wobec uchodźców”³⁵. Zadeklarował on przy tym, że osobiście nie ma negatywnego nastawienia do uchodźców i muzułmanów. W jego ocenie to system demokratyczny sprzyja wykorzystywaniu obydwu grup do budowaniu kapitału wyborczego ugrupowań politycznych.

W opozycji do zaprezentowanej powyżej orientacji dyskursu poświęconego imigrantom i uchodźcom należy wskazać obecność narracji pozytywnej, eksponującej akceptację i poszanowanie dla różnorodności i wielokulturowości³⁶. Imperatyw obrony bezpieczeństwa narodowego jest konfrontowany z obowiązkiem humanitarnym — udzielania pomocy osobom w warunkach kryzysu. H. Gill-Piątek podczas debaty dotyczącej przedłużenia stanu wyjątkowego stwierdziła: „Polska 2050 jest za ochroną granic, ale nie zgadzamy się na bycie krajem, który zasłaniając się stanem wyjątkowym torturuje dzieci (...) Bezpieczeństwo nie wyklucza człowieczeństwa”³⁷. Podobne głosy, choć obecne dyskursie publicznym, nie są jednak tak wyraziste. Odnoszą się one do zobowiązania moralnego wobec drugiego człowieka³⁸ mającego na celu ochronę zdrowia i życia i wpisują się z przekonania społeczne. Z badań Kantaru

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² P. Cywiński, F. Katner, J. Ziółkowski, *Zarządzanie strachem. Jak prawica wygrywa debatę publiczną w Polsce*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2019, pobrane z: <https://www.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/Forum%20Idei/Zarządzanie%20strachem.pdf>.

³³ A. Kubik, „PiS korzysta na zarządzaniu strachem”. Prof. Andrzej Rychard o najnowszym sondażu IPSOS, „Gazeta Wyborcza”, 24.09.2021, pobrane z: <https://wyborcza.pl/7,75398,27611831,pis-korzysta-na-zarzadzaniu-strachem-prof-andrzej-rychard.html>.

³⁴ J. Bielecka-Prus, *Retoryka leku przed obcym w polskim dyskursie prasowym*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2018, nr 1, s. 5–12.

³⁵ P. Cywiński, F. Katner, J. Ziółkowski, *Zarządzanie strachem*...

³⁶ J. Żakowski, *Polska twarz*, „Gazeta Wyborcza”, 7.09.2015, s. 2.

³⁷ *Przedłużenie stanu wyjątkowego*...

³⁸ W dyskursie szczególnie mocno eksponowana jest kwestia ochrony dzieci, np. w odniesieniu do dzieci z tzw. Michałowa.

wynika, że większość Polaków (79 proc.) uważa, że uchodźcy potrzebują specjalnych programów i usług umożliwiających adaptację do nowych warunków; 77 proc. wskazuje na wspieranie przez Polskę osób, które uciekają z powodu konfliktów lub przed prześladowaniem, 93 proc. wyraża gotowość do udzielenia pomocy osobom, które ze względu na zaistniałą sytuację w kraju pochodzenia poszukują schronienia³⁹. Mniej optymistyczny obraz rysuje się w świetle badań CBOS i IPSOS z września 2021 roku. Poziom akceptacji społecznej dla udzielania schronienia i pomocy jest niższy i waha się na poziomie 40–50 proc.

Reasumując, zaangażowanie nie tylko ideologiczne, ale przede wszystkim polityczne i medialne (przy czym to ostatnie nie stało się przedmiotem analizy) dyskursu na temat sytuacji migrantów i uchodźców oraz jego silną polaryzację, które odzwierciedlają istniejące w Polsce podziały społeczne i preferencje polityczne.

Obecność dyskursu migracyjnego w edukacji

Dyskursy oparte na odwołaniu do ideologii i eksploatowane przez polityków nie pozostają bez znaczenia dla edukacji. Edukacja, jako jedna ze sfer społecznych, jest podatna na zachodzące wokół niej procesy i zjawiska, a jednocześnie powiązana z innymi obszarami (także polityki). Na przestrzeni wieków można było dostrzec wyraźny wpływ na edukację podmiotów odpowiedzialnych bezpośrednio za jej organizację i finansowanie. Upowszechnienie edukacji, u podstaw którego znalazło się założenie o prawie każdego człowieka do nauki i wykształcenia, nadało szczególną pozycję państwu — do niego należy określanie podstawowych założeń wraz z ich umocowaniem aksjonormatywnym i ramami prawnymi oraz dbałość o możliwość realizacji. Mimo tendencji do decentralizacji systemów, oznaczającej włączanie innych podmiotów w procesy decyzyjne, edukacja pozostaje w większym lub mniejszym stopniu sferze oddziaływań państwa. Niekiedy może stać się wręcz obszarem priorytetowym w celu kształtowania przyszłych preferencji ideowych społeczeństwa. Spoczywająca na państwie odpowiedzialność jest ważna dla zapewnienia realizacji jednego z podstawowych praw człowieka, ale jednocześnie stwarza niebezpieczeństwo instrumentalizacji i wykorzystywania przez ugrupowania polityczne do realizacji celów krótko- i długoterminowych zorientowanych na utrzymanie władzy, a w przypadku jej utraty — na jej odzyskanie. Dodatkowo sama edukacja (ze względu na swoją istotę) może służyć legitymizacji działań państwa. Według D. Jagielskiej „Każdą zatem decyzję (...) w sferze edukacji można uznać za polityczną, czyli również potencjalnie ideologiczną”⁴⁰. J. Rutkowiak⁴¹, dokładniej opisując zjawisko, wskazała na osadzenie edukacji między upolitycznieniem a politycznością, przy czym pierwsza kategoria odnosi się do podporządkowania teorii i praktyki edukacyjnej wartościom i celom zapewniającym realizację interesów politycznych, osadzonym ideologicznie

³⁹ *Postrzeganie uchodźców w Polsce...*

⁴⁰ D. Jagielska, *Hybrydy ideologii edukacyjnych polskich polityków*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, s. 28.

⁴¹ J. Rutkowiak, „*Pulsujące kategorie*” jako wyznaczniki mapy odmian myślenia o edukacji, (w:) J. Rutkowiak (red.), *Odmiany myślenia o edukacji*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 1995.

uznawanym za niepodważalny, zaś druga wyraża uniwersalne powiązania między obszarem edukacji i polityki.

Dyskursy dotyczące imigrantów i uchodźców, choć nie wybrzmiewają w przestrzeni edukacji wyraźnie, nie pozostają bez znaczenia. Posługiwanie się jednowymiarowo dyskursem stwarza warunki do uniformizacji ideowej oraz zbliżania edukację do ideologii autorytarnych i dyrektywnych. W praktyce może prowadzić do homogenizacji, wyrażającej się porzuceniem dyskursów zorientowanych na uznanie i poszanowanie wobec szeroko rozumianej różnorodności na poziomie programów, treści i podejmowanych działań. Ponadto może prowadzić do narzucenia określonego sposobu postrzegania rzeczywistości, który z powodu obudzonych lęków o tradycje i rytuały, miejsca pracy, czy też bezpieczeństwo stanie się bardziej atrakcyjny i zrozumiały, a jednocześnie uobecni się w wiodących interpretacjach rzeczywistości i wymaganiach dotyczących ich stosowania przez jednostki i grupy. Dodatkowo stwarza warunki do kształtowania postaw wrogości i braku akceptacji stanowiących o tworzeniu i jakości relacji między uczestnikami procesów edukacyjnych i pozaedukacyjnym. Konsekwencjami może być wzmacnianie podziałów społecznych, narastanie konfliktów, pogłębianie się nierówności i wykluczenia osób i grup — nie tylko migrantów, ale również wszystkich, które różnią się od grupy większościowej.

W tym momencie należy też wspomnieć o zagrożeniu dla realizacji prawa do edukacji przez imigrantów i uchodźców (co jest widoczne przy okazji sytuacji we wschodniej Polsce) oraz dla rozwiązań, które zostały wprowadzone w celu ułatwienia realizacji obowiązku nauki i wsparcia procesu integracji. Te ostatnie, uregulowane w przepisach prawa oświatowego, są wciąż stosunkowo nowe i wymagają doskonalenia oraz wprowadzania kolejnych o wyższym poziomie efektywności. Wybrzmiewanie w dyskursach retoryki antymigracyjnej może zniwelować dotychczas podjęte starania oraz ograniczyć dobre praktyki wypracowane na gruncie edukacji formalnej, jak i nieformalnej.

Toczące się w Polsce dyskursy nie stanowią przejawu megalomanii narodowej⁴², które uwidaczniała się w poprzednich wiekach, lecz pewnej kalkulacji zwiększającej zaangażowanie społeczne w określone problemy i przekonania podporządkowane interesom ugrupowań politycznych. Zmiany zachodzące w ich obrębie prowadzą (choć może nie gwałtownie) do przemian w edukacji. Charakter owych przemian wymaga stałego monitorowania, ale przede wszystkim namysłu i szerszej debaty nad możliwymi skutkami.

Bibliografia

- Benedyktowicz Z., *Portrety „obcego”*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
- Bielecka-Prus J., *Retoryka lęku przed obcym w polskim dyskursie prasowym*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2018, nr 1.
- Bystroń J., *Megalomania narodowa*, Książka i Wiedza, Warszawa 1995.

⁴² J. Bystroń, *Megalomania narodowa*, Książka i Wiedza, Warszawa 1995.

- Cywiński P., Katner F., Ziółkowski J., *Zarządzanie strachem. Jak prawica wygrywa debatę publiczną w Polsce*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2019, pobrane z: <https://www.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/Forum%20Idei/Zarządzanie%20strachem.pdf>.
- Czarnecki M., *Premier Szydło mówiła w PE o „milionie uchodźców z Ukrainy”*. Sprawdzamy: w 2015 roku było ich... dwóch, „Gazeta Wyborcza”, 20.01.2016, pobrane z: <https://wyborcza.pl/7,75968,19505087,premier-szydlo-mowila-w-pe-o-milionie-uchodzcow-z-ukrainy.html>.
- Uchodźcy: teoria i praktyka, I. Czerniejewska, I. Main (red.), Stowarzyszenie „Jeden Świat”, Poznań 2008.
- Dąbrowa E., *Kim jest dziś inny w Polsce?*, (w:) R. Kusek, J. Sanetra-Szeliga (red.), *Spoglądając na stereotyp*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2014.
- Dijk van T.A., *Dyskurs polityczny i ideologia*, (w:) J. Barmiński (red.), *Etnolingwistyka. Problem języka i kultury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003.
- Dijk van J., *Społeczne aspekty nowych mediów: analiza społeczeństwa sieci*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Filipczak-Białkowska A., *Mechanizmy manifestowania orientacji ideologicznej w dyskursie politycznym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Wydawnictwo Primum Verbum, Łódź 2018.
- Imigranci w polskim dyskursie publicznym, G. Firlit-Fesnak, Ł. Łotocki (red.), Aspra, Warszawa 2016.
- Florczak A., *Uchodźcy w Polsce: między humanitaryzmem a pragmatyzmem*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2003.
- Foucault M., *Archeologia wiedzy*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1978.
- Foucault M., *Filozofia, historia, polityka. Wybór pism*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Wrocław 2000.
- Freire P., Giroux H.A., *Edukacja, polityka i ideologia*, (w:) Z. Kwieciński (red.), *Nieobecne Dyskursy*, część III, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1993.
- Giddens A., *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Grzmil-Tylutki H., *Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu*, Universitas, Kraków 2007.
- Gutek G.L., *Filozoficzne i ideologiczne podstawy edukacji*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.
- Jagielska D., *Hybrydy ideologii edukacyjnych polskich polityków*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014.
- Kaczyński straszy szariatem. Jak jest naprawdę?, „Newsweek”, 18.09.2015, pobrane z: <https://www.newsweek.pl/swiat/kaczynski-straszy-szariatem-w-szwecji/3l6qrjy>.
- Kubik A., „PiS korzysta na zarządzaniu strachem”. Prof. Andrzej Rychard o najnowszym sondażu IPSOS, „Gazeta Wyborcza”, 24.09.2021, pobrane z: <https://wyborcza.pl/7,75398,27611831,pis-korzysta-na-zarzadzaniu-strachem-prof-andrzej-rychard.html>.
- Kwieciński Z., *Tropy — ślady — próby: studia i szkice z pedagogii pogranicza*, Wydawnictwo Edytor, Olsztyn 2000.
- Łotocki Ł., *Kryzys migracyjny w Europie w polskim dyskursie publicznym w latach 2015–2018*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2019.
- Malinowski Rubio M.P., *Dyskurs polityczny wokół imigracji w Polsce*, „Studia Migracyjne — Przegląd Polonijny” 2012, nr 2, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie.
- Mikulskiej-Jolles A. i in., *Migranci, uchodźcy i ksenofobia w kampanii wyborczej 2018 — raport z monitoringu*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2018.
- Postrzeganie uchodźców w Polsce, Kantar, UNHCR, Warszawa 2021.

- Przedłużenie stanu wyjątkowego. Relacja z Sejmu*, „Rzeczpospolita”, 30.09.2021, pobrane z: <https://www.rp.pl/polityka/art18970721-przedluzenie-stanu-wyjatkowego-relacja-z-sejmu>.
- Raporty Obserwatorium i Kultura Liberalna do roku 2016, pobrane z: <https://www.obserwatorium.kulturaliberalna.pl>.
- Rosnąca luka na rynku pracy. Jak ją zniwelować?*, „PwC”, styczeń 2019, pobrane z: <https://www.pwc.pl/pl/media/2019/2019-01-22-luka-rynek-pracy-2025-pwc.html>.
- Rutkowiak J., „*Pulsujące kategorie*” jako wyznaczniki mapy odmian myślenia o edukacji, (w:) J. Rutkowiak (red.), *Odmiany myślenia o edukacji*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 1995.
- Rypel, A., *Dyskurs edukacyjny w ujęciu procesualno-kognitywnym*, „Kultura — Społeczeństwo — Edukacja” 2007, nr 2(12).
- Świrek K. *Trzy końce ideologii — najważniejsze dwudziestowieczne ujęcia problem*, „Półrocznik Nauka i Szkolnictwo Wyższe” 2013, nr 1/41.
- Witczak-Plisiecka I., Deckert M., *Dyskurs. Współczesne opracowania i perspektywy badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2018.
- Witosz B., *Czy potrzebne nam typologie dyskursu?*, (w:) B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, E. Ficek (red.), *Dyskurs i jego odmiany*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach nr 3460”, Katowice 2016.
- Witosz B., *O dyskursie wykluczenia i dyskursach wykluczonych z perspektywy lingwistycznej*, „Tekst i Dyskurs — Text Und Diskurs” 2010, nr 3.
- Wojciszke B., *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2011, 2012.
- Zamojska E., *Inny jako obcy. Inny jako obcy. Imigranci w polskim dyskursie publicznym i edukacyjnym*, „Studia Edukacyjne” 2013, nr 28.
- Żakowski J., *Polska twarz*, „Gazeta Wyborcza”, 7.09.2015.

Dane statystyczne

- Dane statystyczne Urzędu do Spraw Cudzoziemców, pobrane z: <https://udsc.gov.pl/statystyki/raporty-okresowe>.
- Dane statystyczne dotyczące migracji, pobrane z: <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/tabele/rok/2021>.
- Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004–2018*, „Główny Urząd Statystyczny”, 15.11.2019, pobrane z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-zagraniczne-ludnosci/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-czasowej-emigracji-z-polski-w-latach-2004-2018,2,12.html>.

Ideological (political?) Entanglement in the discourse on immigrants and refugees — educational implications

Abstract

The discourse takes place in various fields of social life. Fundamental are real phenomena, as well as those created for its interests. In the last several months, it has clearly focused on migration issues. Due to its cyclicity, ideological legitimacy and importance for (dis)social integration, it holds a key position in the public debate (next to discourses on abortion, women's rights or the rights of non-heteronormative people). Furthermore, it has strengthened after February 24, 2022 as a result of the flow of refugees from war-torn Ukraine. The aim of this paper is to present the mechanisms of including migration issues into the ideological discourse and to indicate its role for educational theory and practice. This text should be seen as an attempt to initiate more extensive discussion about discourses in education and the development of researches in this area.

Keywords: discourses in education, politicization of discourse, migration in political discourse, role importance of discourses in education, discourse of exclusion, discourse of inclusion, polarization of discourses.

Adam Jan Karpiński

Gdańska Szkoła Wyższa
ORCID 0000-0002-6605-9115
akarp4@wp.pl, www.adamkarpiński.pl

Migracyjny nomadyzm humanistyczny kapitału. Plusy i minusy rozwoju społecznego

Streszczenie

Artykuł składa się z dwóch części. Pierwszą z nich stanowi materiał empiryczny prezentujący historię rozwoju kapitału w Europie oraz w Ameryce Północnej, głównie USA. Prezentowane dane nie przedstawiają zwartej noty z prostego powodu: są one rozrzucone w wielu publikacjach z wielu dziedzin humanistyki i nauk społecznych. Są to więc rozważania hipotetyczne dla ewentualnych, przyszłych badań. Drugą częścią artykułu są hipotetyczne wnioski, do jakich można dojść, patrząc wstecz na 1000-letni rozwój kapitału jako pewnego sposobu bycia. Wśród nich najważniejszy jest taki, że migracyjność życia społecznego przekształciła się w postmodernistyczny nomadyzm. Ruch ten zwiastuje główny sens bycia ludzkiego w warunkach, gdy produkcją środków do życia zajmą się przyrodniczy agenci pracy prosumpcyjnej — roboty. Obok Internetu rzeczy powstaje już Internet ludzi. Treścią tego ostatniego jest twórcza peregrynacja po naukach społecznych i humanistycznych

Słowa kluczowe: wyprawy krzyżowe, akumulacja pierwotna, kargizm, postać realistycznego władcy, machiawelizm, Odrodzenie, Diderota teoria religii, konstrukcjonizm, wyzysk kapitalistyczny, państwo prawa.

Początkiem kapitalizmu zachodnio-europejskiego są wyprawy krzyżowe. Były to zbrojne najazdy chrześcijańskiego rycerstwa Średniowiecznej Europy w celu wyzwolenia spod panowania tureckiego grobu Jezusa Chrystusa w Jerozolimie. Jerozolima była celem ich pielgrzymek już od dawna.

W 638 r. Jerozolima została zajęta przez Arabów. Po zdobyciu Palestyny przez sułtana Al-Hakima (996–1021) dostęp do miejsca świętego był utrudniony. Chrześcijanie byli prześladowani. W rezultacie w Europie zaczęto upowszechniać ideę wyzwolenia Ziemi Świętej. Sprzyjała jej sytuacja feudalna Europy. Rycerze — feudalowie szukali nowych ziem dla swoich potomków; szukali terenów, których podbój powiększałby ich bogactwa.

Nastąpiła wielka schizma wschodnia — rozłam w chrześcijaństwie na Kościół wschodni i zachodni. Za symboliczną datę tego wydarzenia przyjmuje się rok 1054.

W 1095 r. papież Urban II (1042–1099; papieżem był w latach 1088–1099) w przemówieniu zamykającym synod w Clermont polecił zorganizowanie krucjaty. Temat podjęto z entuzjazmem. Pierwszą wyprawę przeprowadzono w latach 1095/96 bez większego przygotowania i zgody papieża. Zakończyła się klęską.

Zaś w II wyprawie 1096–1099 wzięło udział ok. 300 tys. rycerstwa, głównie francuskiego i włoskiego. W lipcu 1099 r. zdobyto Jerozolimę. Utworzono państwo krzyżowców — Królestwo Jerozolimskie. Organizowano kolejne wyprawy, pielgrzymki. Wielu ludzi zginęło. Ostatecznie Turcy wyparli chrześcijan z Jerozolimy (1289–1291).

Wyprawy krzyżowe, chociaż miały cele religijne, to jednak kierowały się możliwością zarobku, zysku. Obok modlitw i myśli o Chrystusie marzono o wzbogaceniu się, o zdobyciu sławy i łupów. One lansowały modę na wschodni zbytek, na bliskowschodniego życia społecznego zwyczaje i obyczaje.

Oto, na przykład, w IV wyprawie krzyżowej 13.04.1204 r. zdobyto Konstantynopol. Zrazu miasto to poddano grabieży. Przez 3 dni masakrowano szeregowych żołnierzy. Wiele bezcennych ikon, relikwii i innych złotych przedmiotów zawieziono do Zachodniej Europy, dużą ich część do Wenecji. Według słów Choniatesa „ prostytutka ” została osadzona na tronie patriarchy. Kiedy papież Innocenty III (papieżem był od 8 stycznia 1198 r. do 16 lipca 1216 r.) usłyszał o zachowaniu się krzyżowców, skarcił ich. Ale sytuacja była poza jego kontrolą, szczególnie po tym, jak jego legat, z jego inicjatywy, uwolnił krzyżowców od przysięgi udania się do Ziemi Świętej¹.

Ponadto wyprawy te pobudzały rozwój nauki. Albowiem potrzebna była odpowiednia broń, technika przechowywania żywności czy bezpieczeństwo podróżowania. To tworzyło zapotrzebowanie na odkrycia naukowe². Wszak trzeba było umieć dotrzeć do Jerozolimy.

W związku z wyprawami krzyżowymi pozostała też Polska. Przywędrował stamtąd, na skutek opanowania Jerozolimy przez Turków, Zakon Krzyżacki. Z czasem rozrósł się kosztem ziem polskich i pruskich i stał się państwem współuczestniczącym w rozbiórce Polski³.

¹ Zob. https://pl.wikipedia.org/wiki/Cesarstwo_Bizanty%C5%84skie (dostęp: 20.09.2021).

² Pierwsza wzmianka o użyciu w nawigacji igły magnetycznej, unoszącej się na wodzie w naczyniu, jest w chińskiej książce Zhu Yu, *Pingzhou Ketan* z 1117 r., chociaż Shen Kuo opisał kompas już w 1088 r. w *Mengxi Bitan*. W Europie pierwszą informację o igle magnetycznej i jej wykorzystaniu w żegludze spotykamy w *De naturis rerum* (*O naturze rzeczy*) Alexandra Neckermanna prawdopodobnie w 1190 r. w Paryżu. Busola (igła magnetyczna w pustym pudełku obracająca się na trzpieniu) znana jest w Europie od co najmniej roku 1300. W Chinach w takiej formie znany jest od przełomu XVI i XVII w.

³ Krzyżacy — zakon krzyżacki, Zakon Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie powstał w latach 20. XII w. w Jerozolimie jako szpital dla pielgrzymów z Niemiec na wzór szpitali Templariuszy i Joanitów. Za złą opiekę na pielgrzymami w 1143 r. papież Celestyn II poddał Krzyżaków pod nadzór Joanitów. Według przekazu z 1165 r. szpital znajdował się w pobliżu świątyni i bram Syjonu. Szpitale zakonne w Jerozolimie, po upadku Królestwa Jerozolimskiego, w 1187 r., przeniosły się pod Akkę. Istnienie niemieckiego zakonu szpitalnego potwierdzili bullami papież

Organizowane wyprawy dostarczały przede wszystkim złota i innych dóbr. Ich wywózka do Europy było pierwszą formą **akumulacji pierwotnej**⁴. Jej istotą jest **oddzielenie wytwórcy od środków produkcji**⁵. Polegało ono na uzyskaniu przez proletariatus pełnej wolności w rozporządzaniu swoją osobą. Przestał on być poddany jakiegokolwiek innej osoby. Dopiero po zdobyciu takiej wolności proletariusz **mógł być sprzedawcą swojej siły roboczej**. Ci oddani wolności robotnicy stają się jednakże sprzedawcami samych siebie dopiero wtedy, kiedy zrabowano im wszelkie środki produkcji. „A historia tego wywłaszczania wpisana została do kronik krwią i ogniem” — pisał K. Marks⁶. Jej początki występują w miastach śródziemnomorskich już w XIV i XV w., a na dobre rozwijają się w XVI w.

Dzisiejsze migracje są analogiczne. Narody Bliskiego Wschodu, Afryki i innych biednych stron są absolutnie wolnymi. Nie mają nic oprócz siebie! I przypadkowo, lub w sposób zorganizowany dowiadują się, że gdzieś poza morzem leży *cargo*⁷.

Celestyn III (1196) i Innocenty III (1190). Zebrani w Akce krzyżowcy w 1198 roku powołali szpitalny zakon braci — rycerzy, zatwierdzony przez papieża Innocentego III. Zmieniono strukturę organizacyjną na wzór Templariuszy (posługi kościelne i wojskowe) oraz Joanitów (posługi charytatywne). Papież Honoriusz III, udzielił Krzyżakom przywilejów, w których zakazywał tak świeckim, jak kościelnym domagać się od mistrza Zakonu przyrzeczeń wierności, składania hołdu lennego, i przysięgi.

W XII i XIII w. zakon przenosi się do Europy, do Niemiec, na Węgry, skąd w 1225 r. król węgierski ich wygania. Drugi ośrodek zakonny powstał w Inflantach. Powołano dwa państewka kościelne: biskupie i zakonne. Następnie Książę Konrad I w obawie przed najazdami Prusów oddał Krzyżakom gród Dobrzyń nad Wisłą wraz z należącymi doń terenami (1228).

Krzyżacy osadzeni na ziemi chełmińskiej wzniesli najpierw własne grody; później lokowali miasto (Chełm, Radzyń Chełmiński, Toruń), następnie zdobywali pruskie grody i tworzyli własne zamki wzdłuż prawego brzegu Wisły i Nogatu aż po Sambię (Balg, Elbląg, Kwidzyn). Ujarmili i wyrznęli plemiona Pomezanów, Warmów, Natangów i Bartów. Plemiona te buntowały się (1242–1248, 1249–1253). Po włączeniu Kawalerów Mieczowych do Krzyżaków (1236–1237) celem ataku zakonu stały się Sambia, Żmudź, Jaćwież, Litwa. Powstania Prusów (1260–1274; 1280–1283) zakończyły się wyniszczeniem plemion: Bartan, Galindian, Jaćwingów, Lanzan, Nadrowian, Natangów, Pogozenian, Pomezanian, Romów, Danzamian, Sasinów, Skalanów.

⁴ „W rzeczywistej historii wielką rolę odgrywa podbój, ujarzmienie, morderstwo rabunkowe, słowem przemoc” — powiada K. Marks, *Kapitał. Krytyka ekonomii politycznej. Tom I. Proces wytwarzania kapitału*, (w:) K. Marks, F. Engels, *Dzieła*, t. 23, KiW, Warszawa 1968, s. 849. Dalej Powiada, że dla powstania kapitału są niezbędne pewne warunki społeczne, korzystne dla dwóch kategorii posiadaczy towaru, którzy „(...) muszą wystąpić wobec siebie i nawiązać ze sobą kontakt — z jednej strony właściciele pieniędzy, środków produkcji i środków utrzymania, którym idzie o to, aby pomnożyć należącą do nich sumę wartości poprzez kupno cudzej siły roboczej; z drugiej zaś wolni robotnicy, sprzedawcy własnej siły roboczej, a więc sprzedawcy pracy. Robotnicy wolni w dwojakim znaczeniu: że ani sami bezpośrednio nie należą do środków produkcji, jak niewolnicy, chłopci poddani itd., ani też środki produkcji nie należą do nich, jak to jest w wypadku samodzielnie gospodarujących chłopów itd., lecz, przeciwnie, są od nich wolni, oddzieleni, są ich pozbawieni”.

⁵ W Polsce wystąpiło to dwukrotnie: w latach rozwoju kapitalistycznych stosunków społecznych od XVIII do 1939 r. oraz począwszy od 1989 r., od rozwoju kontrrewolucji nazywanej transformacją. Polski robotnik tylko 44 lata był właścicielem środków produkcji, tj. od 1945 do 1989 r.

⁶ K. Marks, *Kapitał...*, s. 850.

⁷ *Cargizm* zaznaczył się też w Polsce w latach 80. XX w. Kraje zachodnie wykorzystały *cargizm* jako środek w wojnie z socjalizmem. Stosowały one przemysłne użycie sankcji ekonomicznych w stosunku do PRL, odpowiednie pułapki kredytowe. Widać w nich było chęć ukarania Polaków za ak-

Wykorzystują, więc swoją wolność i maszerują po nie. Taka jest istota dziejącej się migracji w XXI wieku.

W emigracji uczestniczy plebs. Myśli on potocznie i mitologicznie. Jest więc na najniższym poziomie drabiny bycia bytu społecznego. W treści jego duchowości dominuje „mieć” — dążenie do zaspokojenia potrzeb życia⁸.

tywną budowę socjalizmu realnego. Procesy te potęgowały elementy piątej kolumny oraz walenrodzizmu. To spowodowało, że w latach osiemdziesiątych XX w. społeczeństwo polskie zostało tylko z symbolicznym octem na półkach sklepowych. Stan ten miał być dowodem na nieefektywność socjalizmu, jako ustroju ekonomicznego. Dlatego oddanie się władzy polskiej w objęcia kapitalizmu było zarazem odblokowaniem tego stanu po 1989 r. Do Polski zaczęła napływać masa towarowa, nieprzebrane dobra. Stadion Dziesięciolecia w Warszawie był oczekiwanym spełnieniem się „raju szczęśliwości”. Z dnia na dzień na rynku pojawiają się towary zaspokajające potrzeby konsumpcyjne. Społeczeństwo polskie opanował kult cargo. Uznało ono, że oto nadeszła „era obfitości”, dobrobytu i szczęścia, które jest skutkiem radykalnych przemian. Ale tak samo jak u św. Jana, propagandyści szerzyli przekonanie, że szczęścia dostąpią tylko ci, którzy bezwarunkowo zaakceptują kapitalizm USA i Zachodnioeuropejski życia wraz z jego antyludzkimi, antyhumanistycznymi treściami. Ów *cargizm* (hiszp. *cargo* = ładunek, towar), objawił się podobnie jak w Nowej Gwinei, w której zrzuć żywności z samolotów powodowały, że nazwano je ptakami — wysłannikami boga Cargo. Padano przed nimi na kolana oddając im część religijną. Z taką samą czcią odnosili się Polacy do emisariuszy handlowych Europy Zachodniej, Kanady i USA. Każda ich zachcianka zniszczenia polskiego przemysłu, przejścia go za bezcen przyjmowana była, jako wyrok boski, któremu milcząco poddawano się, ukrywając łyż żalu. Tzw. elita upowszechniała wiarę, że wraz z przysyłaniem towarów zachodnioeuropejskich nastanie nowe królestwo, nowe niebo, w którym każdy będzie zasiadał przy suto zastawionym stole i smakował dobra nowej ery. Tych zaś, którym się nie udało zdobyć nowego, szczęśliwego miejsca przy stole Boga Cargo; Stole Życia; tych, którzy nie uwierzyli w Cargo, którzy dostrzegali szerzące się zło, tych uznano za ludzi potępionych, ludzi starej epoki; tych, którzy są skazani na wegetację i zagładę. W życiu społecznym otrzymali oni status nieudaczných frajerów, potępionych. I usuwa się ich ze społecznego życia. W tym niekończącym się imperialnym dramacie Polsce zafundowanym uczestniczą resztki polskich elit postszlacheckich, postkulturowych dawnej, przedwojennej Polski; tzw. II Rzeczypospolitej. Podniosły one głowę, przejęły stanowiska i apanaże z przekonaniem, że oto nastąpił koniec, „koniec historii” ufundowany przez wolność i tzw. demokrację. Dla nich, ziściło się marzenie o trzeciej wojnie światowej, w której Rosjanie zostali pokonani. Zajęci konsumowaniem, nie zauważają, że raz po raz następuje odsłonięcie kurtyny i kolejne akty historii są tak przedstawiane, aby to, co polskie znalazło się na śmietniku historii. Po 2015 r. następuje kolejny akt narodu polskiego. Oto Amerykanie bez opamiętania zbroją polską młodzież, przygotowują ją do wojny z Rosją. Ale nie mówią jej, tak samo jak nie mówili swoim żołnierzom wysyłając ich do Wietnamu, że są skazywani na rzeź, że są mięsem armatnim; że nastąpił „koniec”, ale „końca historii”. Zob. Jacek Bartosiak, *Koniec końca Historii*, Wydawnictwo Nowej Konfederacji, Warszawa 2020.

Przeglądając internetowe dane statystyczne można zauważyć, że 10% Polaków najwyżej zarabiających przechwytuje 41% wszystkich dochodów. Ta ilość rodaków dysponuje 50% majątku wszystkich. Podaje się też, że w 2019 r. żyło w Polsce 116 tys. osób posiadających majątek netto minimum 1 mln dolarów. Dominują osoby (jest ich ok. 104 tys.) z majątkiem od 1 do 5 mln dol. Do 100 mln dol. majątku posiada 147 osób; do 500 mln dol. pozyskało 14 osób. W 2017 r. 194,4 tys. osób zaliczono do bogatych i zamożnych, tj. zarabiających powyżej 20 tys. zł miesięcznie. Uznaje się, że ludźmi zamożnymi są ci, którzy posiadają majątek powyżej 1 mln dol. W 2017 r. miało ich być ok. 62 tys. osób. Zob. W. Kowalak, *Cargizm*, (w:) *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1985; A.J. Karpiński, *Cargizm*, (w:) *Świat nazwany. Zarys encyklopedyczny*, Gdańsk 2019, www.adamkarpinski.pl, s. 460, przypis nr 1094.

⁸ Zob. A.J. Karpiński, *Kulturowe artefakty ducha współczesnego*, (w:) *idem, Wstęp do socjologii krytycznej*, Wydawnictwo Gdańskiej Szkoły Administracji, Gdańsk 2006, s. 46–107.

* * *

Kolejną epoką w rozwoju kapitalizmu było Odrodzenie. Przyjmuje się, że rozwijało się ono w XV i XVI wieku. W stuleciach tych dokonano szereg odkryć geograficznych, które zaważyły na przyszłości świata. **Vasco da Gama** (1469–1524) w wyprawie 1497–1499 opłynął przylądek Dobrej Nadziei odkrywając drogę do Indii. W dniu 12 października 1492 roku **Krzysztof Kolumb** (1451–1506) dowodząc załogami na statkach „Santa Maria”, „Pinta”, „Nina” wpłynął na Morze Sargassowe odkrywając wyspy San Salvador, Kubę i Haiti. W trzeciej wyprawie (1498–1500) dotarł dnia 1.08.1498 r. do stałego lądu Ameryki Południowej (do delty Orinoko) otwierając przed Europą możliwości ekspansji na nowe kontynenty.

W latach 1519–1521 **Ferdynand Magellan** (1480–1521) opłynął kulę ziemską potwierdzającym kulistość Ziemi. Dzięki tym odkryciom w Europie rozwinął się **handel morski**. Powstały kampanie kupieckie, np. 1515 r. — Kompania Lewantyjska, 1536 r. — Kompania Afrykańska, 1555 r. — Kompania Moskiewska, 1579 r. — Kompania Wschodnia.

Rozwinęły się banki, giełdy, domy kupiecko-bankierskie i produkcyjne. Przykładem może tu być rodzina **Fuggierów**, której odłom osiedlił się w 1516 roku w Polsce występując pod spolszczonym nazwiskiem Fukierowie. Rodzina ta już w 1519 roku odegrała w Europie znaczącą rolę polityczną przeznaczając na elekcję **Karola V** (1500–1558) 543 tys. florenów.

Około 1450 r. **Johan Gutenberg** (1400–1468) zastosował maszynę odlewniczą dającą dowolną liczbę metalowych czcionek. W 1455 r. w Moguncji wydrukowano po raz pierwszy 200 egz. 42-wierszowej Biblii Gutenberga. Nastąpił szybki rozwój drukarni. W XV w. funkcjonowało ich już ok. 250 produkujących łącznie ok. 45 tys. inkunabułów (druki naśladowujące średniowieczne rękopisy).

W 1471 r. uruchomiono pierwsze **obserwatorium astronomiczne**. Pierwsza poczta ruszyła w 1505 r. **Martin Behaim** (1459–1507) wykonał w 1492 r. globus ziemski (nie przedstawiający jeszcze odkryć Kolumba); zaś w 1569 r. **Gerhard Kremer-Merkator** (1512–1594) flamandzki kartograf wprowadził rzut walcowy (wiernokątne odwzorowanie) i opracował mapę świata. W 1582 r. **papież Grzegorz XIII** (1502–1585; papieżem był w latach 1572–1585) wprowadził kalendarz słoneczny, zwany gregoriańskim. **Galileusz** (1564–1642) skonstruował termometr w 1597 r. W 1543 r. — po śmierci Autora — zostało ogłoszone dzieło **Mikołaja Kopernika** (1473–1543) pt. *De revolutionibus orbium coelestium*. **Arystarch z Samos** (320–250 r. p.n.e.) daleko wcześniej sformułował hipotezę, że ziemia kręci się wokół słońca. Nie ma dowodów na to, że M. Kopernik czytał jego teksty. Myśli tej nie przyjęto. Uznano zaś potoczną hipotezę **Ptolemeusza** (100–168), że ziemia jest centrum, wokół której kręcą się gwiazdy i słońce.

W XVI w. w Europie nastąpił przyrost ludności (Anglia, Włochy). Był on wynikiem polepszenia się wyżywienia, czemu sprzyjał rozwój handlu i transportu. Wzrost demograficzny był też skutkiem poprawy warunków higienicznych życia ludzi (okna z „szybami”, zwalczanie chorób i epidemii). Rozwijają się miasta. Oto

Antwerpia, Paryż, Londyn, Wenecja, Neapol, Moskwa, Mediolan, Palermo liczyły już ok. 100 tys. mieszkańców.

Rozwój techniki zauważalny jest w sukiennictwie, hutnictwie i obróbce metali, np. w sukiennictwie kołowrotek został zastąpiony przez poziomy warsztat tkacki, następnie pod koniec XV w. przez warsztat samoprząśniczy. Spowodowało to wzrost ilościowy i jakościowy produkcji tkanin. Zastosowanie koła wodnego (poruszającego siłą spadającej wody) zrewolucjonizowało produkcję. Koło to uruchomiło mechanizmy, np. miechy, dzięki którym można było wytapiać stal i żelazo w dużych piecach zastępujących dymarki. Koło to uruchomiło pompy, dźwigi w kopalniach, a to umożliwiło wydobywanie rudy z głębszych pokładów. Wprowadzono nowe budownictwo okrętowe (najpierw konstruowano szkielec, następnie obijano go szczelnie deskami i smołowano). Większa powierzchnia żagli umożliwia szybsze rejsy morskie. Stawały się one bezpieczniejsze dzięki zastosowaniu kompasu i logu.

Wynalezienie w XV w. broni palnej rewolucjonizuje armię, jej taktykę działania. Ciężkie rycerstwo okute w stal na nic się już nie zdawało w warunkach stosowanej broni strzeleckiej i artyleryjskiej.

W rolnictwie zastosowano pług metalowy. Trójpółowka, płodozmian umożliwia wzrost wydajności produkcji zbóż, co z kolei poprawiało warunki żywienia ludności.

Zmieniały się też systemy organizacji produkcji. Średniowieczny ustrój cechowy zastępuje system pracy nakładczej. Pojawiły się pierwsze manufaktury, a wraz z nimi specjalistyczny podział pracy.

W 1543 r. Sułtan Mahomet II (1432–1481) zdobył Konstantynopol; w 1480 r. Rosja uwolniła się spod panowania Mongołów; w 1492 r. Ferdynand Aragoński i Izabela Kastylska zdobyli Grenadę i uwolnili Europę od Maurów. W 1417 r. sobór w Konstancji kończy schizmę w Kościele wybierając papieża Marcina V (dotąd papieżami byli jednocześnie Benedykt XII, Grzegorz XII i Jan XXIII).

Pojawił się ruch husycki. W 1415 r. Hus (1370–1415) został spalony na stosie. W 1478 r. wprowadzono Św. Inkwizycję. W 1498 r. spalono na stosie inkwizycyjnym Savanarolę (1452–1498). W 1517 r. Marcin Luter (1483–1546) wywiesił w Wittenberdze 95 tez, które stały się wyznaniem protestanckim. Rozpoczęła się Reformacja; w 1522 r. została opublikowana Biblia Lutera, w 1531 r. powstał Kościół anglikański, w 1572 r. była Noc Św. Bartłomieja w Paryżu. W 1598 r. ogłoszono edykt nantejski przyznający prawa różnowiercom we Francji. W 1600 r. spalono na stosie inkwizycyjnym Giordano Bruno (1548–1600).

Do czasów Odrodzenia w wyobrażeniach Europy o idealnym władcy znajdowali się: **Platoński król — filozof i chrześcijański bogobojny monarcha**. Pierwszy był mędrce. Jego wiedza miała zapewnić sprawiedliwe decyzje. Drugi był świętym. Promieniował chrześcijańskimi cnotami. Uosabiał on ideał rządów zapewniających zbawienie poddanym. Do tych wyobrażeń **Odrodzenie dodaje nowy wzór: postać realistycznego władcy**. Jest on trzeźwy w ocenie, praktyczny i bezwzględny w działaniu. Uwzględnia tylko interes państwa.

W XV w. we Włoszech zapanował względny spokój. Rozwijająca się gospodarka, wzrastająca rola pieniądza zmieniała koncepcje życia. Obok rycerza pojawia się kupiec-bankier, którego siłą staje się pieniądz i kredyt. Rodziny mediolańskich Sforzów i florenckich Medyceuszów symbolizują nową elitę społeczeństwa. Cnotą obywatelską staje się potępione przez Kościół pragnienie bogactwa, władzy i użycie życia tu i teraz. Dla elit wartościami stają się sława, sukces, aprobowanie przemocy i podstęp, „chytrość lisa” i „odwaga lwa”⁹. Te nowe ideały stały się uznanym spo-

⁹Zob. N. Machiavelli, *Księżę*, przeł. Cz. Nanke, PIW, Warszawa 1987. Tam znajdujemy nakazy, których stosowanie pozwala na utrzymanie władzy, panowania. Według M. Webera: „Panowaniem” nazywamy szansę posłuszeństwa pewnej grupy ludzi wobec określonych (lub wszystkich) rozkazów. A zatem nie jest nią każda szansa sprawowania wpływu lub „władzy” nad ludźmi. Panowanie („autorytet”) wynika z różnych motywów podporządkowania: poczynając od tępego przyzwyczajenia aż do czysto celowo racjonalnych względów. Każdy stosunek panowania wymaga woli i posłuszeństwa, a więc interes (zewnątrzny lub wewnętrzny) w posłuszeństwie. Posłuszeństwo (łac. *obedientia*) jest postawą uległości wobec woli sprawującego panowanie; poddaniem mu swojego działania w zakresie jego celów, środków i efektów, w obrębie prawa, racji jego zachowania, przyjętego w ramach jego porządku i ładu społecznego. Poddanie woli panującego jest uznaniem jego autorytetu, uformowanego prawego sumienia i z niego wypływających decyzji. Jest rozstrzygnięciem w sprawie cnoty wolności i odpowiedzialności umożliwiającej wyzbycie się egoizmu, zapanowanie nad nim w celu uznania i urzeczywistniania Dobra Wspólnego formowanego jednakże przez księcia-kolonizatora. Dla wzmocnienia swego panowania musi on:

- 1) uznać, że ludzie są rzeczami, którymi się włada;
- 2) władając ludźmi powinien spełnić warunki: władanie ma stać się hegemonią; władać w oparciu o tradycję. Przeszłość ma panować nad teraźniejszością; kształcić u poddanych postawy konformistyczne;
- 3) zapobiegać ewentualnym rewolucjom. One są walką poddanych o polepszenie własnego losu. Możliwymi przyczynami rewolucji są:
 - krzywda, niesprawiedliwość;
 - brak przychylności dla władzy;
 - naruszanie zwyczajów, obyczajów;
 - oddalenie władzy od poddanych;
 - krzywda sprawiana przez aparat administracyjny;
 - negacja godności poddanych;
 - wysokie koszty na zbrojenia;
 - brak poszanowania dla obcych, innych;
 - kryzysowe sytuacje, np. brak plonów, kataklizmy;
 - nieumiejętna, niesprawiedliwa polityka w stosunku do „innych”;
- 4) tworzyć i rozwijać „piątą kolumnę”. Wykorzystywać wallenrodyzm;
- 5) dokonywać ciągłego podboju i utrzymywać w posłuszeństwie podbite państwa, narody. Czynić to poprzez: zniszczenie, wytępienie ujarzmionych lub panowanie nad nimi, w nich nie przebywając; ewentualnie pozostawienie im ich własnych praw;
- 6) zabezpieczyć rządy w krajach podbitych poprzez: zabijanie przeciwników; jednanie sobie kompradorów; pozyskiwanie zborów świętych; stawanie się silnym.
„Zabezpieczyć się w podbitym księstwie przed wrogami, zyskiwać sobie przyjaciół, zwyciężać siłą lub zdradą, wzbudzać miłość i strach u ludzi, mieć posłuch i poszanowanie u żołnierzy, gubić tych, którzy mogą lub muszą szkodzić, nadać nową postać dawnym urządzeniom, być surowym, a lubianym, wielkodusznym i szczodrobliwym, pozbywać się niewiernych wojsk, a tworzyć nowe, utrzymywać w przyjaźni królów i książąt tak, aby świadczyli przysługi ze skwapliwością, a szkodzili ze strachem”;
- 7) dobrze posługiwać się okrucieństwem;
- 8) zdobywać przychylność możnych i innych środowisk opiniotwórczych;

sobem i celem życia. **Odrzucano, więc ascetyzm, pokorę i świętości.** Potępienie życia ziemskiego zastąpiono jego afirmacją; kontemplację Boga wyparło obserwowanie i opis życia, świata. Mistyczna ekstaza, zachwycanie się Bogiem, ciągle o nim myślenie zostało usunięte po to, by zrobić miejsce dla zachwyty nad światem, nad cudem przyrody, nad radością życia.

Istnieje ciągłość rozwoju kultury ludzkiej. Filozofia Odrodzenia w pierwszym więc rzędzie zanegowała scholastykę. W jej miejsce sięgnęła po dorobek filozofii starożytnej, zwłaszcza greckiej, którą wykorzystała do zwalczania scholastyki oraz wypracowania swoistego dla siebie paradygmatu. A zatem **negacja scholastyki i zwrot ku starożytności jest tym, co znamionuje filozofię Odrodzenia.**

Po nim następuje oświecenie. Pojęcie „oświecenia”¹⁰ wyraża biblijną metaforę przeciwieństwa światła i ciemności. Światło — atrybut boskiego dobra i mądrości — jest dane ludziom w drodze łaski uświęcającej. Świecką treść tego przeciwieństwa upowszechniają Melanchton (1497–1560) i Kartezjusz (1596–1650). Światło jest naturalną, wrodzoną właściwością umysłu. Nazwa „oświecenie” (*Aufklärung*) upowszechnia się w Niemczech w XVIII wieku. Są też inne mniej popularne nazwy: „wiek rozumu” (Anglia), „wiek filozofów”, „wiek filozoficzny” (Francja).

E. Kant (1724–1804) pisząc „Co to jest Oświecenie?”, wyjaśnia, że jest to wyjście człowieka z niepełnoletności, w którą popadł z własnej winy. Jest nią niezdolność człowieka do używania swego rozumu, bez obcego kierownictwa. Przyczyną tej niepełnoletności jest brak odwagi i decyzji używania rozumu bez obcego kierownictwa. *Sapere aude!* (Horacy, Ep. 2,40) — **Miej odwagę posługiwać się swym**

9) wykorzystywać religię jako ideologię;

10) tworzyć dobre dla siebie prawa i dobre wojsko. Zabiegać, aby wojsko było pewne, a nie zaciężne;

11) wykorzystywać historię dla kształtowania postaw poddanych;

12) „posługiwać się” dobrocią;

13) uchodzić za hojnego, litościwego;

14) chwalebnie dotrzymywać wiary i postępować w życiu szczerze, przynajmniej robić takie wrażenie. Władający winien stosować wzór lisa i lwa. Lew nie umie unikać sideł, a lis bronić się przed wilkami. Trzeba przeto być lisem, by wiedzieć, co sidła, i lwem, by postrach budzić u wilków. Nie można być wyłącznie lwem, albo wyłącznie lisem;

15) umieć upiększać wiarołomstwo. Dla utrzymania państwa musi umieć działać wbrew wierności, wbrew miłosierdziu, wbrew ludzkości, wbrew religii;

16) unikać tych rzeczy, które by uczyniły go nienawistnym i pogardzanym; nie budzić nienawiści i lekceważenia;

17) książkę powinien uważać, by nigdy ze szkodą dla innych nie wchodzić w związki z potężniejszym od siebie;

18) okazywać się opiekunem talentów;

19) dobrać doradców. Są ich trzy rodzaje umysłów — doradców księcia: jeden rozumie sam przez się, drugi rozumie to, co mu inni pokazują, trzeci nie rozumie ani sam przez się, ani gdy mu inni pokazują;

20) umieć ustrzec się pochlebstwa. Czynić to tak, by ludzie zrozumieli, że mówiąc ci prawdę, nie obrażają cię, lecz jeśli każdy będzie ci mógł mówić prawdę, stracisz szacunek.

¹⁰ Oświecenie — epoka w kulturze europejskiej pojawiająca się po systemach racjonalistycznej myśli i praktyki XVII w. i trwająca do E. Kanta, pierwszego wydania *Krytyki czystego rozumu* — 1781 r.

rozumem — hasło Oświecenia. Kant zwrócił uwagę na to, że aby człowiek mógł stać się „pełnoletnim” i zdobyć się na samodzielne myślenie niezbędna jest wolność do robienia „publicznego użytku ze swego rozumu”¹¹.

Oświecenie rozwijało się w latach 1689–1789 głównie w takich krajach, jak: Anglia, Francja, Niemcy, Polska. W Anglii pojawiły się w rewolucje: 1640–1660; 1688–1689. W ich wyniku zlikwidowano elementy ustroju feudalnego. Prawodawcą stała się Izba Gmin, usunięto ograniczenia w przemyśle i handlu stwarzając podstawy dla ustroju kapitalistycznego. Przywrócenie monarchii nie zniweczyło celów rewolucji.

W wyniku „**Wspaniałej Rewolucji**” (1688–1689) w Anglii ustanowiono ustrój parlamentarny, sankcjonujący **kompromis między burżuazją a arystokracją**. Oświecenie pojawiło się, więc w warunkach poszerzanej wolności politycznej, ekonomicznej i religijnej; było ruchem filozoficznym, bezpośrednim po filozofii średnio-wiecznej. Dlatego Oświecenie to rozwijało się spokojniej i skuteczniej niż w innych krajach. Okres ten rozpoczął J. Locke (1632–1704). W *Listach o tolerancji* (1689) i w *Rozważaniach dotyczących rozumu ludzkiego* (1690) sformułował podstawy teoretyczne i praktyczne dla Oświecenia.

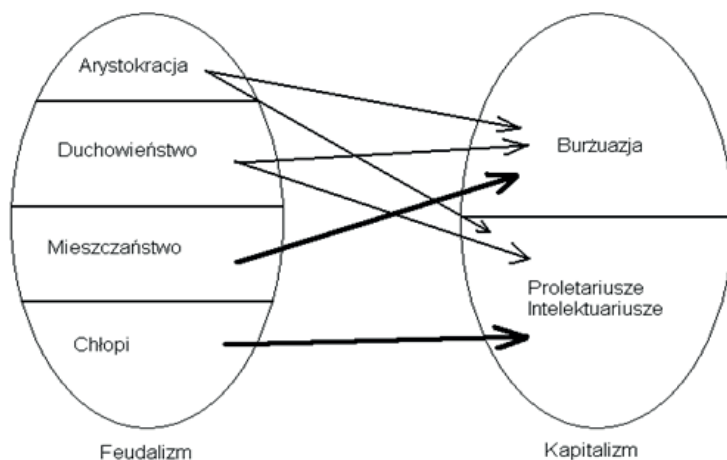
Oświecenie we Francji zaś było przygotowaniem do rewolucji. Rozwijało się w warunkach ustroju feudalnego, w którym nie było swobód ekonomicznych, politycznych ani ideowych. Przykładem może tu być wydanie w 1757 r. edyktu; zgodnie, z którym autor „gorszącej” książki mógł być skazany na karę śmierci.

Znakiem Oświecenia francuskiego była wiara w wyzwalającą siłę nauki. Jej przejawem była podjęta przez D. Diderota (1713–1784) i J. le Rond d’Alemberta (1717–1793) inicjatywa wydania *Wielkiej Encyklopedii Francuskiej*, która urzeczywistniała program filozofii oświeceniowej i wyrażała myśl wolną. Wokół *Encyklopedii* skupili się czołowi filozofowie przedrewolucyjnej Francji: Wolter, właściwie François-Marie Arouet (1694–1778), Ch. L. Montesquieu (Monteskiusz, 1689–1755), G.L. Buffon (1707–1788), J.J. Rousseau (1712–1778), E.D. Condillac (1714–1780), J.A. Condorcet (1743–1794), C.A. Helvetius (1715–1771), P. Th. Holbach (1723–1789), F. Quesnay (1694–1774), A.R. Turgot (1727–1781) i inni. Autorzy ci opracowywali *Encyklopedię*, która miała odegrać znaczącą rolę w upowszechnianiu nauki. Wiedza miała być dostępna dla każdego. Stąd musiała być jasno przedstawiana, ale z zachowaniem ścisłości matematycznej.

¹¹ Zob. E. Kant, *Odpowiedź na pytanie: Czym jest Oświecenie? (Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung*, „Berlinische Monatsschrift” 1784, Nr. 2, s. 481–494). Filozof z Królewca odpowiadał w nim na pytanie, czym jest Oświecenie definiując je jako zapowiedź wyjścia człowieka z okresu niedojrzałości (tekst ten można również tłumaczyć jako wyjście z okresu ubezwłasnowolnienia), w którym znajduje się człowiek, który nie jest w stanie posługiwać się samodzielnie własnym rozumem. Zdaniem Kanta ubezwłasnowolnienie to jest samozawinione, jeżeli jego przyczyną jest nie brak rozumu, ale brak odwagi w posługiwaniu się nim.

Kant proponuje dla oświecenia hasło *Sapere aude*: miej odwagę (posługiwać się własnym rozumem). Podkreślał, że jego epoka jest epoką Oświecenia, ale jeszcze nie jest epoką oświeconą, brak bowiem „jeszcze wiele do tego, by ludzie, ogólnie biorąc, byli już w stanie albo mogli co najmniej być doprowadzeni do tego, by w sprawach religii kierowali się sami w sposób pewny i słuszny swym rozsądkiem, bez obcego kierowania”.

Encyklopedyści byli przekonani, że człowiek powinien posiadać całościowy obraz otaczającego go świata. „Dzieło, które podejmujemy (i którego pragniemy dokonać w całości) — pisał we *Wstępie* d'Alembert — stawia sobie dwa zadania: *Encyklopedia* wyłożyć winna, o ile to możliwe, porządek i zazębianie się różnych dziedzin wiedzy ludzkiej; jako »słownik rozumowany nauk, sztuk i rzemiosł« zawierać winna podstawowe zasady każdej nauki i sztuki — czy to będzie umiejętność wyzwolona, czy rzemiosło — oraz najbardziej zasadnicze szczegóły tworzące ich ciało i substancję”. Taka całościowa wiedza o świecie pozwoli naprawić sposób myślenia i życia. Jeżeli człowiek będzie wiedział, to też będzie wiedział jak żyć.

Rys. 1. Schemat przekształceń struktury klasowej społeczeństwa francuskiego zaistniałych w wyniku Wielkiej Rewolucji Francuskiej w 1789 r.

Źródło: opr. własne.

Zrozumienie świata miało być warunkiem naprawy świata. Ten sokratejski postulat był urzeczywistniany właśnie we Francji. Wiedza miała oświecić umysł, miała pomóc w przewyżczeniu przesądów, miała wyzwolić z ciemnoty, z wiary w siły nadprzyrodzone.

Encyklopedyści jako głównego wroga Oświecenia uznali religię, głównie kler katolicki. Dlatego określenie „filozof” stało się synonimem pojęcia „**wolnomyśliciel**”. Filozofia „wolnomyślicieli” była filozofia rozumu. Oświecenie francuskie ostatecznie służyło reformie społecznej. Cel ten zrealizowano w rewolucji.

Siły zachowawcze we Francji dojrzały owe niebezpieczeństwo. W latach 1752 i 1759 zakazano druk *Encyklopedii*. W 1762 r. potępiono książkę J.J. Rousseau (1712–1778) pt. *Emil, czyli o wychowaniu*, jej autora zaś skazano na banicję. W 1758 r. zabroniono drukować prace C.A. Helwecjusza (1715–1771). Historia Francji udowodniła nieskuteczność tych zakazów. Dowodem są tu uwagi, jakie pozostawił D. Diderot (1713–1784)¹² pod adresem religii. Oto one:

¹² Znanym dziełem Diderota jest *Kubuś Fatalista i jego pan* oraz powieść *Zakonnica*. Jest twórcą teorii dramatu mieszczańskiego. Zob. *Rozmowy o synu naturalnym* (1757) i *O poezji dramatycznej*

- religia posiada historię, tzn. kult, organizacja i doktryna zmieniają się tak, że jedne formy zastępują drugie;
- religie są jednakowo „prawdziwe” i „fałszywe”. Nie ma religii ani prawdziwej, ani fałszywej;
- religia jest narzędziem realizacji partykularnych interesów grup, klas społecznych, a nawet narodów. Religia jest elementem polityki, jest ideologią;
- genezy religii należy szukać w naturalnych i społecznych warunkach życia ludzkiego;
- wiara w Boga, bogów nie ma wartości poznawczej;
- do istotnych przyczyn powstawania religii należą:
- nieznamość naturalnych czynników istnienia rzeczywistości społeczno-przyrodniczej;
- troska ludzi o swój los;
- przyjmowanie przypadków jako prognozy;
- zależność człowieka bądź od sił przyrody, bądź od sił społecznych, co jest też źródłem alienacji religijnej;
- podłożem religii są subiektywne, konieczne, wrodzone przeżycia;
- teologia jest antropologią.

Rewolucja naukowo-techniczna jest współzależnym przebiegiem dwu rewolucji: ogólnonaukowej i ogólnotechnicznej. Ta pierwsza przebiega pod wpływem zarówno wewnętrznych praw nauki, jak i rewolucji ogólnotechnicznej. Ta druga z kolei pozostaje pod bezpośrednim wpływem zarówno wewnętrznych praw rozwoju techniki, jak i rewolucji ogólnonaukowej.

Wraz z kapitalizmem zmienia się sens nauki. Wcześniej, od Arystotelesa (384–322 r. p.n.e.) począwszy, nauka starała się odpowiedzieć na pytanie „**dlaczego?**”. Jest to więc szukanie określonych jakości badanych przedmiotów, lub świata jako całości, jego rozumienia.

Od Odrodzenia począwszy pytanie to zastępowane jest szukaniem sposobów istnienia rzeczy, chce się zdobyć odpowiedź na pytanie „**jak?**”. Jak rzecz istnieje? Zdaje się, że kapitalista myśli następująco: „to, co mam robić, to ja, kapitalista wiem. Mam zdobywać pieniądze. Nie wiem jednakże jak mam to robić”. W tym wysiłku ogranicza się myślenie do ilości. Jest to kapitalistyczne myślenie. Wszak w nim chodzi o zysk finansowy, czyli o wartości, jako wartości, a nie wartości-przejawy, którymi są wartości użytkowe.

Taki obraz rzeczywistości i stawiane pytanie w stosunku do niej utrwalił René Descartes (1596–1650)¹³. Uznał on, że istotą rzeczywistości jest tylko rozciągłość, zaś jakości są subiektywnymi wrażeniami. Dlatego **pytanie „dlaczego?” nie ma sensu**. W pytaniu „jak?” myślimy o prawach świata materialnego. A ponieważ jest

(1759).

¹³ Zob. Kartezjusz, *Rozprawa o metodzie*, przeł. T. Boy-Żeleński, Warszawa 2002; *idem, Medytacje o pierwszej filozofii*, t. I i II, przełożyli M. i K. Ajdukiewiczowie; Kartezjusz, *Zarzuty uczonych mężów wraz z odpowiedziami Autora*, przeł. S. Świeżawski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

on rozciągnął, to odpowiedź na pytanie „jak?” może być tylko odpowiedzią matematyczną.

W XIX w. do pytania tego wraca Izydor Maria August Franciszek Ksawery Comte (1798–1857) — francuski filozof i pozytywista, twórca terminu socjologia¹⁴.

¹⁴ A. Comte stworzył pozytywizm — kierunek w filozofii i w socjologii. Pozytywizm <łac. *positivus* = oparty, uzasadniony> jest stanowiskiem filozoficznym dotyczący poznania; w którym nauka jest dziedziną badania faktów; w której stosuje się metody nauk przyrodniczych; która odrzuca reguły i kryteria wartościowania odnoszące się do ludzkiej wiedzy, poznania i możliwości konstruowania ogólnej wizji świata. Pozytywiści przyjmując tezę E. Kanta o niepoznawalności rzeczy samej w sobie, zatrzymują się na przejawach, na tym, co jest obserwowalne, doświadczalnie weryfikowalne. Treści rozumu rekonstruujące istotę przejawów, uznają za fantasmagorie.

Dlatego pozytywizm jest: 1. postawą metodologiczną i filozoficzno-socjologiczną, którą opisuje nominalizm, fenomenalizm, minimalizm i agnostycyzm; 2. szerokim prądem kulturowym, przenikającym wiele dziedzin życia społecznego, kulturowego, twórczości intelektualnej itd., rozwijającym się w drugiej połowie XIX w. we wszystkich krajach Europy.

Pozytywiści stosują reguły: a. fenomenalizmu <gr. *phainomai* = pojawiać się; *phainomen* = przejaw> mówiącego, że poznaniu są dostępne tylko przejawy, zaś istota rzeczy jest niepoznawalna. Nie ma więc różnicy realnej między „istotą” a jej „przejawem” (por. E. Kant). Nie można odróżniać tego, co jest ukryte od tego, co się ujawnia. Jest tak dlatego, że w nauce można rejestrować tylko to, co jest dostępne w doświadczeniu; b. nominalizmu (łac. *nomen* = imię, *nominalis* = dotyczący imienia) zakładającą, że wiedzy abstrakcyjnej, pojęciowej nie odpowiada żadna odrębna rzeczywistość, a ogólność jest cechą nazwy lub pojęcia. Rzeczywiste istnienie mają tylko przedmioty jednostkowe, konkretne. Nie ma „koniu w ogóle”, „człowieka w ogóle”, są tylko rzeczy konkretne, tzn. ten oto koń, ten oto człowiek; c. negacji wartości poznawczej sądów oceniających i wypowiedzi normatywnych. Jest to minimalizm, głoszący, że treści ontologiczne nie mają znaczenia w realnym życiu. Światopogląd nie ma wpływu na postępowanie człowieka. Nie ma takiego czegoś, jak szlachetny, nikczemny, dobry, zły. Żadne doświadczenie niczego nie nakazuje, ani nie zakazuje; d. jedności metody i wiedzy. Sposoby zdobywania wiedzy są jednakowe dla wszystkich dziedzin i takie same są etapy „obróbki doświadczenia” przez teoretyczną refleksję. Zwolennicy tej reguły uważają, że metody stosowane w naukach przyrodniczych można również stosować w naukach społecznych.

Pojęcie „filozofia pozytywna” ukuł Comte. Zapożyczył on słowo „pozytywny” od Saint-Simona, dla którego „pozytywny” to tyle, co konstruowany na podstawie faktów, wolny od domysłów, apriorycznych założeń. Comte nadał temu pojęciu (w dziele *Wykłady filozofii pozytywnej*) znaczenia: 1. relatywny, przeciwny temu, co absolutne; 2. ścisły, pewny, gwarantujący eliminację z wiedzy tego, co wątpliwe, domysłne; 3. użyteczny; 4. konstruktywny, przeciwny temu, co negatywne, nihilistyczne; 5. obiektywny, faktyczny, zdający obiektywnie sprawę z badanej rzeczy utożsamianej z przejawem. Istotą pozytywizmu jest odejście od pytań „dlaczego rzeczy się mają tak, a nie inaczej?”; od myślenia metafizycznego, dociekającego „istoty” czy „natury rzeczy”; a podjęcie pytań: „jakie są fakty?”, „jak powstają rzeczy?”. Chcąc poznać świat nie trzeba się uciekać do metafizycznych spekulacji, lecz trzeba sięgać do faktów, obserwacji, eksperymentu. Umysł pozytywny nie może operować pojęciami, które nie mają odpowiedników w rzeczach jednostkowych.

A. Comte, twórca socjologii, tym pojęciem określał metodę badania społeczeństwa. Pojęciem „socjologia” nazwał krytyczną, pozytywną naukę o społeczeństwie, która, poprzez doświadczenie, miała odkrywać prawa nim rządzące i na ich podstawie „fizyko-polityka” (polityka) miała rządzić i porządkować chaos świata. Rządzić mają mądrycy, tłumaczył, a spośród wszystkich tytułów, nazw pozycji społecznych, należy zachować tylko tytuł naukowy. Jego autorytet współtworzy bowiem prawdę.

Od swojego mistrza Saint Simona A. Comte przejął myśl, że: 1. świat, byt społeczny tworzą ludzie. Jeżeli tak, to niech to robią w sposób mądry; 2. należy odkrywać rozumem, na podstawie pozytywnych doświadczeń, fizyczne prawa bytu społecznego; 3. odkryte prawa trzeba urzeczywistniać, tak samo, jak wdraża się określony projekt techniczny.

Odmienne od Comte'a rozumie naukę E. Kant (1720–1804). To, co poznajemy — powiada — jest wynikiem syntezy danych zmysłowych oraz atrybutów ludzkich władz poznawczych. Ponieważ dane zmysłowe są już w nauce opracowane — myślał E. Kant — a ludzkie władze poznania są *terra incognita*, to trzeba się zająć tą drugą stroną poznania. Wyróżnia, więc **sądy *a priori*** (z góry, bez doświadczenia) i **sądy *a posteriori*** (w wyniku doświadczenia). Obok nich odnajduje **sądy analityczne**, ujawniające tylko to, co jest już w badanym przedmiocie. Nie dają one nowej wiedzy i **sądy syntetyczne *a priori*** jako sądy naukowo twórcze, tworzące nową wiedzę o świecie. Sądy: przestrzeń i czas efektywnie wykorzystuje matematyka, ale nie, jako opis rzeczywistości poza nami, ale istniejącej w nas.

E. Kant podważył więc sens istnienia rzeczywistości poza człowiekiem. Dedukcja stała się znaczącą formą naukowej działalności ludzkiej. Kantyzm jest, więc subiektywizmem i fenomenalizmem. W XX w. upowszechniają się poszukiwania odpowiedzi na pytanie: „jak?”. Wykorzystuje się do tego twierdzenia E. Kanta. Z jednej strony jednakże wydłużono listę kategorii *a priori*, z drugiej odrzucono zasadę konieczności i powszechności poznania naukowego i zastąpiono ją ideami prawdopodobieństwa, hipotetyczności oraz konwencji. Te ostatnie zastąpiły aksjomaty w rozwijanej dedukcji. Uznano bowiem, że są za słabe. Stąd w nauce pojawiają się stanowiska hipotetyczno-dedukcyjne, które nie są nigdy ostateczne. Także doświadczenie nie może być jedynym kryterium prawdziwości dlatego, bo opiera się na zasadach niedających się zweryfikować empirycznie.

W ten sposób nauka straciła swoje atrybuty konieczności, powszechności, obiektywności i stałości. Jest tylko konwencjonalną konstrukcją tymczasowo porządkującą dane doświadczenia¹⁵. Porządek nauki zaś jest pochodną od ludzkiego

¹⁵ Zob. konstrukcjonizm <łac. *construere* = gromadzić, budować, wznosić>. Stanowisko w teorii poznania w określaniu przedmiotu poznania naukowego. Rozróżniamy konstrukcjonizm formalny i materialny.

Konstrukcjonista powiada, że ludzie poznają aktywnie (nie pasywnie), spontanicznie (nie receptywnie) i syntetycznie. Porządkują elementy (np. fenomeny, treści wrażeniowe, dane zmysłowe, „czyste wrażenia”). Poznanie jest umysłowym formowaniem, konstruowaniem przedmiotu. Takie stanowisko nazwano konstrukcjonizmem formalnym. Jego prekursor E. Kant (1724–1804) twierdził, że na „chmurę wrażeń”, które doznajemy (receptywny poziom poznania), nakładamy tzw. intelektualne (u Kanta też: transcendentalne) kategorie, np. „substancja”, „przyczyna”, „jedność” (spontaniczny poziom poznania), które syntetyzują poznawczo przejawy, dając pewne obiekty percepcji.

Konstrukcjonizm materialny. Podmiot jest konstruktorem tego, co poznaje, a jego wypowiedzi dotyczą sfery idealnej, abstrakcyjnej „sfery czystych struktur”, nie zaś realnej.

Konstrukcjonizm będąc postacią antyrealizmu metafizycznego bądź teoriopoznawczego (lub obu naraz), jest bliski idealizmowi metafizycznemu. Akcentuje czynną (określającą, formującą) rolę intelektu w procesach, np., spostrzegania zewnętrznego, kwestionując wiarygodność naszej percepcji zmysłowej i substancjalność bytów realnych przez nas spostrzeganych.

Konstrukcjonizm wiąże się z fenomenalizmem (metafizycznym, teoriopoznawczym lub metodologicznym). Fenomenalizm (kantowski i neokantowski) metafizycznie problematyzuje (lub kwestionuje) istnienie bytów poza przejawowych, twierdząc, że istnieją tylko przejawy (w doświadczeniu mamy dostęp wyłącznie do fenomenów), natomiast tzw. rzeczy same w sobie (jako poznawczo niedostępne) możemy jedynie postulować jako przedmioty, od których pochodzą. Fenomenalizm teorio-poznawczy (np. russellowski) utrzymuje, że poznajemy tylko dane zmysłowe, czyli że np. nasze spostrzeżenie zewnętrzne jest sekwencją danych, nie zaś ujęciem konkretnych rzeczy.

umysłu. Uznaje się więc, że to, co myślę jest prawdą¹⁶ dlatego, że ja tak myślę, a nie

Z kolei fenomenalizm metodologiczny postuluje do opisu obiektów fizycznych zastosowanie języka opisującego zjawiska (obserwowalne mono subiektywnie i intersubiektywnie) czy jakości zmysłowe (tu pojęte obiektywistycznie, nie-mentalistycznie), ponieważ: 1. odrzuca klasyczną, podmiotowo-orzecznikową koncepcję języka, przyjmując koncepcję predykatywno-argumentową i nominalistyczno-ekstensjonalistyczną; 2. kwestionuje substancjalną koncepcję bytów realnych; 3. przyjmuje (radykalnie) fizykalistyczne rozumienie rzeczywistości, zgodnie, z którym prawdziwą sferę bytu stanowią mikro-obiekty (dlatego „związany ze sferą makroskopową” naturalny język należy zastąpić nowym).

Konstrukcjonizm związany jest z: 1. fenomenalizmem — sferę rzeczy samych w sobie tworzącą „konstrukty metafizyczne”; 2. obiektami poznania, ale jako dane zmysłowe, np. logiczne konstrukty; zaś 3. obiektami, o których mówi język naturalny i naukowy są to (np. lingwistyczne) struktury (konstrukty).

Konstrukcjonizm nie należy mylić z tzw. konstruktywizmem w filozofii matematyki, tj. stanowiskiem dotyczącym czynności poznawczych (i ich rezultatów) w naukach formalnych, mimo że wyraża ono z rozwiązań kantowskich [Leopold Kronecker (1823–1891), Henri Poincaré 1854–1912), Luitzen Egbertus Jan Brouwer (1881–1966), Hermann Weyl (1885–1955)]. E. Kant, w odpowiedzi na postawione przez siebie pytanie: „Jak możliwa jest czysta matematyka?”, stwierdził, że możliwa jest dzięki temu, iż każdy podmiot wyposażony jest w aprioryczne formy naoczności (jakimi są czas i przestrzeń) oraz konstruuje pojęcia matematyczne, a wraz z nimi przedmioty matematyczne. Konstrukcja tych ostatnich jest tu rozumiana, jako tzw. transcendentálna synteza, której umysł dokonuje na wyobrażeniowych elementach. Konstruktywizm w filozofii matematyki uznaje w naukach formalnych tylko tzw. operacje konstruktywne i obiekty konstruowane. Przyjmuje, głównie postaci: finityzmu [(Kronecker, później Thoralf Albert Skolem (1887–1963)], intuicjonizmu (Poincaré), aktualizmu (A.S. Esenin-Yolpin; 1924–2016) i predykatywizmu (Weyl).

¹⁶ Prawda <gr. ἀλήθεια [aletheia], łac. *veritas*, *verum* = zgodność sądów stwierdzających zgodność z faktycznym stanem rzeczy>. Jest tożsamościowym związkiem opisywanym w tezie Parmenidesa: „tym samym jest myślenie, co przedmiot myślenia. Nie znajdziesz, bowiem myślenia bez tego, co istnieje i czego jest ono wyrazem”. „Uczył, że filozofia rozpada się na dwie części: jedna dotyczy prawdy, druga mniemania”. Trzeba tu jeszcze uwzględnić ruch. Rzeczy się zmieniają, a zatem i ich opis jest zmienny.

Arystoteles powiada: „Nie dlatego, bowiem, iż uważamy, że jesteś biały, że jesteś tak faktycznie, lecz odwrotnie, ponieważ jesteś biały, my stwierdzając to mówimy prawdę”. *Veritas est adaequatio rei et intellectus* — św. Tomasz z Akwinu.

Prawda obiektywna jest to niezależna od nas zgodność myśli z rzeczą opisywaną przez tę myśl. Prawdą subiektywną jest nasze mniemanie; to, co się nam wydaje, że jakaś myśl jest zgodna z opisywaną rzeczą. Prawda subiektywna może być i jest wykorzystywana w propagandzie, w agitacji, w reklamie nakłaniającej do zachowań zgodnych z chceniem reklamodawców, agitujących, propagandystów. Wielość definicji prawdy jest próbą obiektywizowania wybranej subiektywności, a więc materializowania interesów jednostek ludzkich, grup społecznych.

Reprezentatywną dla filozofii rosyjskiej definicję prawdy zaprezentował S. Frank (1877–1950). Píše on, że „Rosjanie oprócz słowa »prawda« (*istina*), któremu dokładnie odpowiada niemieckie *Wahrheit*, posiadają jeszcze inne pojęcie, które stało się jedynym tematem ich rozmyślań i poszukiwań duchowych. To jest nieprzetłumaczalne pojęcie »prawda« (prawda). Z jednej strony »prawda« oznacza prawdę (*istinę*) w sensie adekwatnego teoretycznie obrazu rzeczywistości z tą rzeczywistością, a z drugiej — »moralną słuszność (rację)«, moralne podstawy życia, duchową istotę życia, za której pośrednictwem staje się ono (życie) wewnętrznie jednolite, zostaje uświęcone i zbawione. W podobnym teoretycznym i moralno-praktycznym sensie używa się niemieckiego przymiotnika *richtig* czy angielskiego *right*, gdy *richtig* oznacza zarówno opinię, jak i działanie. Myśliciel rosyjski, od prostego pobożnego człowieka po Fiodora Michaiłowicza Dostojewskiego (1821–1881), Lwa Tołstoja (1828–1910) i Włodzimierza Sergiejewicza Sołowiowa (1853–1900), zawsze poszukuje »prawdy«; chce nie tylko zrozumieć świat i życie, ale dąży do uchwycenia głównej religijno-moralnej zasady wszechświata,

dlatego, że jest coś, co decyduje o tym, że ja tak, a nie inaczej myślę. Właściciele korporacji mogą tak myśleć, wszak mają środki na to, aby urzeczywistniać to, o czym myślą. A reszta mieszkańców Ziemi? Ponadto, w nauce przyjmuje się, że to, co ja myślę jest wynikiem tolerancyjnej mediacji z INNYM i jeśli mam środki, to mogę zmusić Innego do bycia tolerancyjnym. Uwzględnia się tu fakt uspołecznienia człowieka.

żeby przekształcić świat, przejść oczyszczenie i zbawienie. Pragnie bezwarunkowego triumfu prawdy (*istina*) jako »prawdziwego bycia« nad fałszem, nieprawdą i niesprawiedliwością. *Istina* nie jest rozumiana we współczesnym sensie, jako tożsamość przedstawienia i rzeczywistości, lecz w starym religijnym sensie jako konkretne uchwycenie prawdziwego bytu, od którego człowiek odszedł i do którego znowu powinien powrócić i zakorzenić się w nim. *Istina* nie jest wtórną abstrakcyjną kategorią poznania; w swym pierwotnym sensie jest konkretną ontologiczną istotą, istotową podstawą życia.

Pojęcie konkretnej, ontologicznej, żywej *istiny*, które stało się przedmiotem rosyjskich poszukiwań duchowych i twórczości, prowadzi do tego, że rosyjska myśl filozoficzna w swej typowo narodowej formie nigdy nie była »czystym poznaniem«, beznamietnym teoretycznym pojmowaniem świata, a zawsze była wyrazem religijnych poszukiwań świętości. Duchowi rosyjskiemu całkowicie obce jest Spinozańskie »nie płakać, nie śmiać się, ale rozumieć«.

Takie mądrościowe rozumienie prawdy dobrze — jak się wydaje — zrekonstruował L. Tolstoj (1828–1910). Uważa on, że mądrość jest znajomością wiecznej istoty i zastosowaniem jej w życiu. Nie trzeba myśleć, że mądrość posiadają tylko niektórzy, szczególnie ludzie. Mądrością obdarzeni są wszyscy ludzie i dlatego jest ona swoistą dla wszystkich ludzi. Mądrością jest znajomość swego przeznaczenia i umiejętność doboru środków dla jego wypełnienia. Nie ma takich sytuacji, w których nie ujawniałaby się mądrość konkretnych jednostek ludzkich.

Swoistość człowieka mądrego ujawnia się w trzech rzeczach: po pierwsze (1), robić to, co podpowiada się, aby inni to robili; po drugie (2), nigdy nie występować przeciw sprawiedliwości, nigdy nie być niesprawiedliwym; i po trzecie (3), cierpliwie znosić słabości ludzi, z którymi mamy do czynienia. Mądrością jest więc znajomość tej wiedzy, która jest najbardziej potrzebna. Z całej ludzkiej wiedzy — zdaniem Tolstoja — najbardziej potrzeba jest wiedza o tym, jak żyć dobrze, tj. w prawdzie, to jest tak żyć, aby robić jak najmniej zła, a jak najwięcej dobra.

Cytowani autorzy uznają, że mądrością jest określony kształt ducha poszczególnych jednostek ludzkich. Ujawnia się w nim zastosowanie istotowej wiedzy w tej, a nie innej, konkretnej sytuacji społecznej.

M. Bierdiajew (1874–1948) pytałby wtedy o: 1. wolność, 2. soborowość, 3. duchowość profetyczną, 4. o dobro wspólne, 5. o humanizm, 6. o bogoczołwieczeństwo, 7. o antropizm, 8. o filozofię religijną, 9. o treść doświadczenia integralnego, czyli o idee filozofii rosyjskiej, o „rosyjską, filozoficzną dziełkę”. Zastanawiałby się, jak owe idee mogą się materializować w tej, a nie innej rzeczywistości. Jak mogą być urzeczywistniane przez te, a nie inne jednostki ludzkie. Stosowałby więc F. Znanieckiego (1882–1958) współczynnik humanistyczny.

We współczesnej nauce zapomina się o losach mitycznego Anteusza syna Posejdona i Gai — bogini Ziemi. Zamieszkiwał on Północną Afrykę. Był olbrzymem. Wszystkich przechodzących obok niego zmuszał do walki. Pokonanych zabijał, a z czaszek budował ogromny ołtarz swojemu ojcu. Herakles pokonał go. Zauważył bowiem, że gdy podnosił Anteusza, to ten oddalając się od Ziemi tracił siły. Gdy zaś ją dotykał, w wyniku zetknięcia się z Ziemią-Matką siły odzyskiwał. Herakles postarał się, aby Anteusz Ziemi nigdy nie dotknął.

We współczesnej nauce zapomina się o losach mitycznego Anteusza syna Posejdona i Gai — bogini Ziemi. Zamieszkiwał on Północną Afrykę. Był olbrzymem. Wszystkich przechodzących obok niego zmuszał do walki. Pokonanych zabijał, a z czaszek zbudował ogromny ołtarz swojemu ojcu. Herakles pokonał go. Zauważył bowiem, że gdy podnosił Anteusza, to ten oddalając się od Ziemi tracił siły. Gdy zaś ją dotykał, w wyniku zetknięcia się z Ziemią — Matką siły odzyskiwał. Herakles postarał się, aby Anteusz Ziemi nigdy nie dotknął.

Obok tego uznaje się, że ponieważ dane zmysłowe dostarczają tylko obrazu konkretnej rzeczy, to przedmiotem nauki jest ten oto, konkretny fakt, który matematycznie opisujemy. Ten stan rzeczy powoduje, że nauki ograniczają się do opisu, o pewnym stopniu szczegółowości. Stają się więc myślą jednostronną.

Nietrudno dostrzec, że taki rozwój nauki jest funkcją rozwoju kapitalizmu i potrzeb ludzkich. W nim rozwijane jest zapotrzebowanie na ilościowy opis świata (wymaga tego wartość, jako wartość). Nie przyjmuje się obiektywnej prawdy. Czyni się tak dlatego, że podważa ona zasadność rozwijania produkcji dla zysku. Celem produkcji współczesnego kapitalizmu jest zysk, a nie wartość użytkowa towaru. Celem produkcji jest rzecz, a nie zaspokajanie ludzkich potrzeb. Nastąpiło odwrócenie: w kapitalizmie produkuje się rzeczy, a następnie, aby ich wartość użytkową zamienić na wartość, jako wartość, tj. na wartość pieniężną zmienia się treści obojętne ludzi, namawiając ich, aby nabywali rzeczy produkowane. Nie produkuje się rzeczy potrzebne, ale rzeczy, które dostarczają zysk. A ten jest osiągany drogą wyzysku¹⁷.

¹⁷ Wyzysk — typ stosunku społecznego, który jest tworzony przez krzywdzące kogoś nadużywanie swojej władzy dla osiągnięcia zysku z czyjejś pracy. Produkcja jest zawsze społeczna, tzn. że ludzie produkują wspólnie, a stosunki, jakie ich przy tym łączą, muszą być sprawiedliwe, tj. takie, które jednakowo traktują osoby ze względu na te cechy, które są dla nich wspólne, a odmiennie ze względu na te, które ich różnią. Najogólniej mówiąc stosunki owej wspólnoty produkującej mogą być albo jakąś formą współpracy, albo wyzysku jednych przez drugih. Współpraca pomnaża treści duchowe obu stron stosunku produkcji: właściciela zakładu pracy, banku i zatrudnionego w nim proletariusza. Współpraca ta ubogaca ich, jako ludzi; w urzeczywistnianiu ich idei ich człowieczeńości.

Natomiast wyzyskiem jest taki stosunek społeczny, w którym jeden z jego członów — burżuazja — przywłaszcza sobie wartość użytkową, wypracowaną przez jego drugi człon, tj. siłę roboczą, proletariat, ludzi pracy. Stosunek ten powstaje w warunkach społecznego zniewolenia (aby, przeżyć, proletariusz musi się zatrudnić), uprzedmiotowienia fundowanego przez panujące treści burżuazyjnego życia społecznego oraz jego form kulturowych. W praktyce społecznej sprowadza się to do ograniczania treści umowy o pracę, do jej formalnej strony. Poza umową pozostaje wartość użytkowa tworzona przez pracę zatrudnianych proletariuszy.

Wysokość formalnie określonej płacy minimalnej określają koszty odtworzenia siły roboczej proletariusza, ustalane przez społeczeństwo a konstataowane przez państwo w postaci pewnej decyzji prawnej (tzw. płaca minimalna). Płaca ta jest wartością formalną, wartością, jako wartością. Ale w czasie trwania tej pracy proletariusze produkcyjnie zorganizowani tworzą wartości użytkowe, których właścicielem staje się właściciel zakładu pracy. Na treść wartości użytkowej składają się surowce, amortyzacja (C) środków produkcji i wysiłek produkcyjny proletariusza. Ten ostatni składa się z: siły roboczej (równej kosztów utrzymania przy życiu proletariusz) oraz z umiejętności zastosowania owej siły roboczej. Formalna umowa o pracę ogranicza się do wartości siły roboczej. Nie obejmuje ona umiejętności zastosowania owej siły roboczej, nie podlegają owej umowie wartości użytkowe — zastosowanie pracy użytkowej. Owa wartość użytkowa towaru staje własnością właściciela zakładu pracy, burżuazji. Wartość ta wprowadzana na rynek zamienia swoją wartość użytkową na wartość, jako wartość wyrażaną w postaci pieniężnej. Tak przekształcana wartość dostarcza burżuazji zysk, który jest wyzyskiem. W socjalizmie zysk ten otrzymywali robotnicy w wyniku wtórnego podziału dochodu narodowego: szkoły bezpłatne, wczasy, bezpłatna opieka medyczna, pomoc w uzyskaniu miejsca zamieszkania itd.

K. Marks powiedział, że w ten sposób miejsce „Formalnego podporządkowania pracy kapitałowej zajmuje podporządkowanie realne”. Sposób, w jaki to, co formalne zamienia się na to, co realne znajdujemy w opisach, w których K. Marks posługuje się kategorią „wartości dodatkowej” opisującej nieopłaconą część pracy proletariatu przywłaszczaną przez burżuazję.

Poza tym prawdą obiektywną stają się uspołecznione siły człowieka; jego stan społeczny. Może, więc on anulować subiektywne decyzje właściciela środków produkcji, a wśród nich zasadność opisu praktyki wyzysku siły roboczej. Chodzi tu o tę niesprawiedliwość, którą tworzy **formalna umowa o pracę kapitalisty z właścicielem siły roboczej — proletariuszem**. Umawiające się strony przedmiotem swojej umowy czynią **tylko wartość, jako wartości**. Tymczasem — poza umową — właściciel środków produkcji, posiadacz kapitału wykorzystuje **treści użytkowe siły roboczej proletariusza**.

Stosunek kapitałowy jest syntezą kapitalisty wkładu wartości formalnych i użytkowych „C” (wartości: amortyzacji środków produkcji, surowców, wzorów produkcyjnych, obsługi księgowej) oraz wkładu proletariusza wartości: siły roboczej i wartości użytkowej jego pracy „V”. Syntezą tego stosunku jest towar o wartości użytkowej i wartości, jako wartości zawierający w sobie wartość dodatkową „M”.

Burżuazja — właściciel środków produkcji płaci proletariuszom za jedno, a każde robić i jedno, za które płaci (za siłę roboczą) i drugie, **za które nie płaci**. W ten sposób staje się prawnym właścicielem towaru wytworzonego przez wartość użytkową siły roboczej, za którą przecież nie płaci — to jest **istotą wyzysku**.

Po odrzuceniu rzeczywistej prawdy obiektywnej, jej miejsce w kapitalizmie zajmuje ukuty w nim **pozór prawdy**. Jest nią ubrana w szaty obiektywizmu prawda subiektywna, jej stronnictwo jednostronne. Zasłania tę oczywistą rzeczywistość, że proletariuszowi płaci się tylko za formalną stronę umowy o pracę, a zabiera się mu tę część, która jest pracą użytkową. Dzieje się tak z uwagi na ukrywanie **dwoistości charakteru pracy**: pracy, jako pracy i pracy użytkowej. Naturalną jedność tych prac burżuazja rozbija na dwa niezależne od siebie procesy. Płacąc za jeden z nich stwarza pozór płacy sprawiedliwej.

Jest to widoczne w rozwijanych dialogicznych formach społecznych. Ta obiektywizacja subiektywności ma być dowodem na to, że **robotnik rzekomo zgadza się być istotą wyzyskiwaną**. Wmawia się mu, że jest szczęśliwy, gdy może tylko oglądać wystawy pełne towarów lub — jak to jest w Polsce — jeździć używanym samochodem, chodzić w ubraniach z tzw. drugiej ręki.

W taki sposób preparowana **nauka staje się jedną z sił, filarów kapitalizmu**, jako ustroju społeczno-politycznego wyzysku. Fundowana jest ona przez liberalne i konserwatywne systemy filozoficzne.

Kolejnymi mocami utrzymującymi ten system jest prawo, państwo prawa. Zgodne z prawem jest stosowanie różnorodnych form przemocy, w tym także militarną za pomocą policji, wojska i kilkunastu już służb specjalnych.

Kapitalizmowi służy alternatywny, dwuwartościowy (dobro — zło) system kulturowy pozwalający burżuazji na przekształcanie panowania ideologicznego, politycznego i ekonomicznego w hegemonię¹⁸ w społeczeństwie.

¹⁸ Panowanie — sprawowanie ekonomicznej, politycznej i ideologicznej władzy przez określoną klasę społeczną, nazywaną klasą panującą. Władza jest możliwością tego, kto ją sprawuje, wywołania zachowań poddanych zgodnych ze swoją wolą. Hegemonia zaś <gr. *hegemon* = przewodnik, przywódca> nazywamy przywództwo duchowe panującej klasy społecznej polegające na tym, że idee panujących są ideami, myślami poddanych. Termin ukuł A. Gramsci (1891–1937) szukając odpowie-

Ściśle z wysiłkami burżuazji związany jest system edukacji i wychowania. Odpowiada on stosunkom produkcji fundowanym przez przemoc ekonomiczną.

System kapitalistyczny w wyniku dokonywanych podbojów, eksploatacji kolonialnej Ziemi, bezwzględnych wojen o zasoby materialne, uzyskał potężne środki i siły dla swojego funkcjonowania. Podboje imperialne są kontynuowane. W XIX w. cały świat pracował dla ubogacania Wielkiej Brytanii, w drugiej połowie XX w. i na początku XXI świat funkcjonuje pod dyktandu USA — rzekomo wzorcowego dobra i zła dla państw, które zrezygnowały ze swojej suwerenności kulturowej. I nie ma, jak dotąd, odpowiedzi na pytanie, czy systemy ekonomiczno-społeczne i polityczne Wielkiej Brytanii i USA i innych państw kolonialnych i neokolonialnych są tak doskonałe w tworzeniu wysokiego poziomu życia z racji swej istoty, czy dlatego, że eksploatują, ograbiają z dóbr cały świat.

Opisany proces rozwoju kapitalizmu wytworzył nieodłączną od niego migrację. Jej początkowe formy fizyczne trwają do dziś. Miliony ludzi chce zmienić swoje głodowe warunki życia na możliwości rozwoju.

Równoległe z procesem rozwija się **nomadyzm** — <gr. *nomadikos* = wędrowny, koczowniczy>. Tryb życia polegający na przemieszczaniu się w poszukiwaniu dogodnych pastwisk lub łowisk; koczownictwo. Jest charakterystyczny dla pasterskich i łowieckich ludów Afryki, Azji, Australii, Ameryki Południowej. W krajach wysoko rozwiniętych nomadyzm jest wolnym ruchem myśli, autonomiczny zgodny ze F. Znanieckiego (1882–1958) **współczynnikiem humanistycznym**¹⁹.

Wyróżniamy **nomadyzm humanistyczny** jako sposób wędrowania po obszarach humanistyki, tj. po przeczytanych książkach, filmach czy refleksjach z autobusu, tramwaju, powstałych bez żadnych zasad. Rządzą się tylko prawem skojarzeń.

W teorii G. Deleuze'a (1925–1995) nomadyzm to ruch między znakami i kodami wyznaczającymi przestrzeń ludzkiego poznania w celu przesuwania i mieszania ich znaczeń, a nawet, w przypadku bardziej radykalnych postaw, zmiany zasad, które nimi rządzą. Nomadyzm oznacza tu radykalny, kreatywny sposób myślenia, który stwarza opór istniejącym relacjom władzy. W *Nomadic Subjects* Rosi Braidotti (1954–...) ²⁰ rozwija myśl Deleuze'a (1925–1995) z feministycznego punktu widze-

dzi na pytanie, dlaczego klasa robotnicza uznaje dominację kapitalistów i ustanowiony przez nią porządek społeczny? Dzieje się tak dlatego, że klasa panująca wykorzystuje wszystkie elementy kultury dla przedstawienia swego interesu jako interesu całego społeczeństwa.

¹⁹ „Współczynnik humanistyczny” — pojęcie, przez które F. Znaniecki (1882–1958) rozumie to, iż 1. „(...) badacz rozpatruje je (badane zjawiska — A.J.K.) jako czyjeś świadome zjawiska, a więc odnosi je do empirycznych podmiotów, tj. osobników i zbiorowisk doświadczających i działających, i bierze je w tym charakterze, jaki faktycznie posiadają w ludzkim doświadczeniu i działaniu”. Przedstawiona treść pojęcia „współczynnika humanistycznego” jest jednym z założeń wiedzy humanistycznej. Kolejnymi są przekonania, że 2. „świat kultury składa się z przedmiotów i czynności; przy tym przedmioty są realne, jako członki systemów przedmiotów, czynności są idealne jako członki systemów czynności. 3. Każdy przedmiot jest aktualnym lub potencjalnym przedmiotem czynności, czyli wartością; każda czynność aktualnie lub potencjalnie działa na przedmioty, czyli wyraża się w aktach, wywierających wpływ realny”.

²⁰ Zob. R. Braidotti, *Podmioty nomadyczne. Ucieleśnienie i różnica seksualna w feminizmie współczesnym*, przeł. A. Derra, Warszawa 2009.

nia. Opisuje podmiotowość kobiecą, jako proces przekraczania istniejących wzorów tożsamości w kierunku „alternatywnych figuracji”. Jej celem jest kształtowanie nowych możliwości reprezentacji wychodzących poza standardy **fallocentryczne**²¹ perspektywy. Nomadyzm Deleuze’a i Braidotti to konstrukcja intelektualna. Związana jest ona z wyborem stylu życia. Czynności ta jest niezależna od warunków ekonomicznych, czy geopolitycznych.

Nomadowie różnią się między sobą. Istnieją tacy, którzy z przyjemnością poruszają się pomiędzy znakami, językami i miejscami, czerpią przyjemność ze swojej płynnej tożsamości oraz tacy, których egzystencja jest zagrożona, którzy z powodów politycznych czy też ekonomicznych zostali zmuszeni do zmiany miejsca pobytu.

Kto może w dzisiejszym świecie pozwolić sobie na wybór nomadycznego trybu życia? Czy nomadyzm stał się przywilejem? Czy nomadyczny tryb życia nie powinien być niekomfortowy, niebezpieczny, wymagający podwyższonej czujności? Czy nie jest to paradoksem, iż niektórzy współcześni nomadzi poruszają się w ramach sprawnie funkcjonującego systemu wymiany akademickiej, jak profesorowie i studenci ze stypendium Erasmusa, jak również artyści korzystający z programów rezydencyjnych, podczas gdy inni nomadzi śnią o stabilizacji?

Tak jak pan Jourdain²² nie wiedział, że mówi prozą, tak każdy współczesny humanista nie wie, że — jeśli pozwala sobie na swobodny dobór lektur i skojarzeń — uprawia „nomadyzm humanistyczny”. Pojęcie to gości na dobre w słowniku współczesnych autorów, i na profesjonalnych blogach. Jest on jednakże jednostronny — niemal wyłącznie kognitywny (<łac. *cognitio* = poznanie> odnoszący się do poznania czegoś), albowiem większość ludzi nauki prowadzi osiadły tryb życia. Fakt ten rekompensują sobie ruchliwością imaginatywną — swobodnym „buszowaniem” po obszarze swojej dyscypliny.

Czy nie jest to sytuacja podobna do liczniejszej rzeszy faktycznych „nomadów” współczesności, czyli wędrujących za pracą migrantów? Ci z kolei, przemieszczając się fizycznie z jednego miejsca do drugiego, a czasem nawet trafiając w „nie-miejsca” (kolejna ładna nazwa dzisiejszej humanistyki). Pozostają dosyć stabilni właśnie w tej

²¹ Kategoria fallocentryzmu (kultura umieszczająca *fallusa* w centrum) wskazuje na to, że seksizm cechujący jednostkowe poglądy, zachowania oraz patriarchat — zjawiska z poziomu społecznego nie wystarczają dla rozumienia statusu kobiet. Źródła upłciowienia i wynikające zeń nierówności, wykluczenie kobiet zakorzenione jest głębiej niż w osobistych uprzedzeniach i strukturach społecznych — w strukturze bycia bytu, jego religijnym przejawie, w zontologizowanym języku, i w zontologizowanym pragnieniu.

²² Zob. J.B. Poquelin (Molier) (1622–1673), *Mieszczanin szlachcicem* (1670), ZNiO, Lwów 1937. Bohater główny i tytułowy; ponadczterdziestoletni bogaty mieszczanin paryski. Wygląd: Pan Jourdain ubiera się modnie, ale że nie ma gustu, krawcy i projektanci go naciągają. Ubrany jest śmiesznie — w strojny kaftan, przesadnie obcisłe pończochy, zbyt ciasne trzewiki. Do „wytrwania” w tym stroju przekonuje go jedno zdanie: taki jest strój szlachecki. Ma czterdzieści kilka lat, jest bogaty, dlatego chce być szlachcicem. Majątek odziedziczył po ojcu, który był kupcem, a którego profesji syn bardzo się wstydzi. Uważa, że wyrazem szlachectwa są: strój, wykształcenie (zatrudnia nauczycieli), w rzeczywistości nie ma gustu i nie jest także zainteresowany wiedzą. Wystawia się na pośmiewisko. Jest to człowiek pyszałkowaty, bez samokrytycyzmu. Jest głupi, prymitywny, nieokrzesany. Łasy na pieniądze. Gardzi ludźmi niższego stanu. To człowiek ambitny, ale bezmyślny.

sferze, która dla naukowców jest obszarem wędrówki. Albowiem z badań (dotyczących mieszkańców wsi, małych miasteczek), wysoko kwalifikowanych pracowników międzynarodowych korporacji, niejako wbrew losowi, który zmusza ich do przemieszczania się w czasoprzestrzeni tym, co stabilne w ich biografiach jest przywiązanie do „kraju lat dzieciennych”, do ich „małych ojczyzn” i opłotków rodzinnego domu. To przywiązanie jest formą mentalnego zakorzenienia w tradycji, a nawet retradycjonalizacji, tym więcej wyraźnej, im bardziej ruchliwi muszą być w rzeczywistości.

Wnioski

1. Analiza materiału empirycznego pozwala stwierdzić, że migracje ludnościowe są funkcją transgresyjnej natury ludzkiej polegającej na ciągłym ulepszaniu warunków życia. Dawne wędrówki plemion polegały na szukaniu i zasiedlaniu żyznych ziem. Spotykamy to w folklorystycznym opowiadaniu o różnorodności narodów i języków, zawartym w Biblii: „Mieszkańcy całej ziemi mieli jedną mowę. A gdy wędrowali ze Wschodu, napotkali równinę w kraju Szinear i tam zamieszkali”²³.

W innym miejscu znajdujemy słowa: „Pan rzekł do Abrama: »Wyjdź z twojej ziemi rodzinnej i z domu twego ojca do kraju, który ci ukażę«”²⁴. „Abram udał się w drogę, jak mu Pan rozkazał, a z nim poszedł i Lot... I wyruszyli, aby się udać do Kanaanu”²⁵. „A w kraju tym mieszkali wówczas Kanaanejczycy. Pan ukazawszy się Abramowi rzekł: »Twojemu potomstwu oddaje właśnie tę ziemię«”²⁶. „Zwinąwszy namioty, Abram wędrował z miejsca na miejsce w stronę Negebu”²⁷. Kiedy zaś nastał głód w owym kraju, Abram powędrował do Egiptu, aby tam przez pewien czas pozostać; był bowiem ciężki głód w Kanaanie”²⁸.

Opisany stan społeczeństwa pokazuje naturalne źródła migracji. Nierówność w zdobywaniu środków do życia poszczególnych fragmentów ziemi i ich zmienność w czasie. Stąd poszukiwania warunków do przeżycia. Analogicznie żyją obecnie zwierzęta, ptaki, ryby.

2. Z czasem — co wykazują wyprawy krzyżowe — wraz z wędrownym trybem życia rozwija się nauka. Nie tylko jej techniczna jakość, ale także organizacja, za-

²³ Rdz. 11, 1–2. Szinear — kraina wzmiankowana kilkakrotnie w *Biblii*, najczęściej lokalizowana w południowej Mezopotamii i identyfikowana z Babilonią.

²⁴ Rdz. 12, 1.

²⁵ Kanaan, Kena'an, Chanaan. W starożytności kraina leżąca na wschodnim wybrzeżu Morza Śródziemnego, od gór Taurus na północy do półwyspu Synaj na południu (teren późniejszej Palestyny, Syrii i Fenicji); w *Biblii* południowa część tych obszarów (późniejsza Palestyna) wymieniana jako ziemia obiecana Izraelitom przez Boga.

²⁶ Rdz. 12, 4–7.

²⁷ Negew — pustynia wyżynna na południu Izraela. Geograficznie jest położona na wysokości od 500 do 900 m n.p.m. i zajmuje powierzchnię ponad 13 tys. km². Zajmuje około 40% powierzchni Izraela. Na Negewie występują jedynie rzeki okresowe. Słynny jest największy krater krasowy na Ziemi — krater Ramon.

²⁸ Rdz. 12, 9–10.

rzządzanie, a przede wszystkim filozofia. Zmieniają się też ideologie, np. średniowiecze a odrodzenie.

Chrześcijaństwo różnicuje się stosownie do przejmowanej kultury. Pojawia się prawosławie. W części wierzący katolicy stają się protestantami. Ale to jest tylko I Reformacja, za nią pojawiają się kolejne. Chodzi w nich głównie o to, aby wierzący nie odnajdywał w wyznawanej ideologii konkretnego nakazu zachowania się jego, jako wierzącego. Bóg powinien stać się czystą abstrakcją. Bez jakiegokolwiek domieszkę empirycznej. Wtedy taki bóg usprawiedliwi każdą formę praktyki społecznej. G.W.F. Hegel (1770–1831) pisał: „ale grób jest prawdziwym istotnym punktem zwrotnym, w grobie kończy się i zanika cała próżność świata zmysłowego. Nad Świętym Grobem przemija wszelka próżność ludzkich wyobrażeń, a pozostaje tylko surowość powagi. Grób jest negacją tej oto konkretności, jako zaprzeczenie zmysłowości staje się punktem zwrotnym i zrozumiany zostaje sens słów: »Ty byś przecież nie dopuścił, aby Twój święty zginął«. W grobie tym chrześcijaństwo nie miało znaleźć swej najbliższej prawdy. Otrzymało ono tam raz jeszcze odpowiedź, jaką usłyszeli uczniowie, gdy szukali tam ciała Pańskiego: »Dlaczego szukacie żywego między umarłymi? Nie ma go tu, zmartwychwstał!«. Zasady waszej religii powinniście szukać nie w pierwiastku zmysłowym, nie w grobie wśród umarłych, lecz w żywym duchu, w sobie samych”²⁹.

Myśl o „pustym grobie” oddaje istotę tradycyjnej żydowskiej nauki, jaką przyjął Jezus od swego nauczyciela Hillela. Świątynię traktował on, jako przeszkodę na drodze do *sacrum*. Budowle, hierarchia, przywileje, handel symbolami *sacrum* oddalają człowieka od idei Boga. A przecież, wcześniejsza wiara w Boga nie była umiejscowiona, była ona praktykowana tam, gdzie przebywali wyznawcy — Żydzi.

Dzisiaj już, jako obowiązującą, przedstawia się następującą definicję pojęcia Boga. W filozofii oznacza ono — tłumaczy siostra Z.J. Zdybicka — „(...) Najwyższe dobro, Myśl myślącą siebie (dopiszmy: myśl myślącą sobie o myśli, że myśli — A.J.K.), Prajedenię, Byt Niezmienny, Byt Nieskończony, Pełnię Istnienia, Czysty Akt, Dobro, Prawdę, Piękno, Absolut Osobowy”³⁰. Tym pojęciem konstatujemy, iż człowiek ma świadomość samego siebie — swojego Ja, to znaczy, że poznaje otaczającą go rzeczywistość. Tworzy relację: Ja — Świat mnie otaczający. Poznaje siebie tworząc stosunek: Ja — współistniejące i Ja — poznające. I wreszcie rozpoznaje swoje wytwory odnajdując w nich przestrzeń zakreśloną przez Ja — Akt Czysty, czyli to, co chcę, i Ja — urzeczywistniony, zmaterializowana w tworach kultury, czyli osiągnięta moją, nasza. Wymieniane tutaj „Ja” oznacza doświadczanie własnej wielkości w twórczości i zarazem znikomości. Wyróżnione treści „Ja”, jako „Ja mego”, moją każdej konkretnej jednostki ludzkiej, tworzą Pełnię Współistnienia z „Ja Jego Względnie Niezmiennego”. Dla „Ja” i dla „Ja Jego” są one Dobrem, Prawdą, Piękno i Mądrością. Treści te dookreślają drogę jednostkowego czynu i działania, jako wy-

²⁹ G.W.F. Hegel, *Wykłady z filozofii dziejów*, w przekładzie J. Grabowskiego i A. Landmana, wstępem poprzedził T. Kroński, t. II, PWN, Warszawa 1958, s. 269.

³⁰ Z.J. Zdybicka, *Bóg*, (w:) *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 1, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2000. Zob. także Z. Zdybicka, *Człowiek i religia. Zarys filozofii religii*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 1978.

nik spełniania się ich stosunku względem siebie, przekraczania ograniczoności „Ja”. Różnorodność owego stosunku jest konkretnym wynikiem złożenia się subiektywności i obiektywności.

Stąd ponieważ treści „Ja” współistnieją, w swej relacyjności, w jakimś zawsze stosunkiem, to z tego wynika, że każde „Ja” migruje, wędruje w procesie, „w drodze” od tego, co jasne, ale płytkie do tego, co głębokie, lecz ciemne. To bycie „w drodze” jest zadaniem dotarcia, do przejścia „na tamtą stronę”³¹.

Trzeba zwrócić uwagę na ujawnione wyżej treści kategorii „bycia”. Jak tłumaczy Arystoteles „(...) »jest« przysługuje kategoriom, ale nie w tym samym stopniu, bo substancji przysługuje w sposób pierwotny, a innym kategoriom w sposób wtórny, tak też istota przysługuje substancji bezwarunkowo, a w sposób ograniczony innym kategoriom”³². „Bycie” jest więc kategorią pośrednią pomiędzy bytem jako bytem, a rzeczami zmiennymi, jednostkowymi. Dla Arystotelesa stanowiły je gatunki, rodzaje.

Idąc tą drogą, możemy twierdzić, że „**bogoczłowieczeńskość**” jest „**byciem**” człowieka jako istoty gatunkowej; „**byciem**” określającym prawdę jako prawdę

³¹ „Tamtą stroną” — kategorię tę ukuł N. A. Bierdiajew (1874–1948). Zainspirowany doktryną J. Böhme (1575–1624) przyjmuje, że sprawcą wszelkiego bytu jest wolność meoniczna (gr. *mé on* = nie-byt). W istnieniu poprzedza ona Boga i równoległe z nim dobro i zło. Owa wolność jest bezkresną przepaścią, głębią, nazwaną przez J. Böhme „Ungrundem — Bezdeniem”; „Niczym”; „Pustką”. „Ungrund”; „Nic” jest poza wszelką naturą. Nie ma początku i nie ma końca. Tylko jest. Dzięki tej konstrukcji Bóg nie będąc sprawcą dobra i zła przestaje zabawiać się sam ze sobą i z człowiekiem, o czym informuje nas już Epikur w *tetramarphakosie*. Bóg nie jest sprawcą swojej, jak i ludzkiej wolności. Inaczej: objęci wolnością Bóg i człowiek są w niej współtłotni; współpracują w jej spełnianiu. Treść tej współpracy widoczna jest w teologiach: katefaticznej i apofaticznej.

To współdziałanie bosko-ludzkie, ponieważ jest zakorzenione w wolności meonicznej, to może zamienić się także w walkę człowieka z Bogiem. Oto Jakub, po przeprawie przez bród biblijnego potoku Jabbok, gdy „(...) został sam Jeden, ktoś zmagał się z nim aż do wschodu jutrzeńki, a widząc, że nie może go pokonać, dotknął jego stawu biodrowego i wywichnął Jakubowi ten staw podczas zmagania się z nim. A wreszcie rzekł: »Puść mnie, bo już wschodzi zorza!« Jakub odpowiedział: »Nie puszczę Cie, dopóki mi nie pobłogosławisz!« Wtedy tamten go zapytał: »Jakie masz imię?« On zaś rzekł: »Jakub«. Powiedział: »Odtąd nie będziesz się nazywał Jakub, lecz Izrael, bo walczyłeś z Bogiem i z ludźmi i zwyciężyłeś“». Rdz 32, 25–29.

I dlatego kategoria „tamtej strony” znaczy pozostawanie w „Ungrund”, tj. poza dobrem i złem. „(...) Z *Ungrund* ujawnia się Bóg i z *Ungrund* wypływa też wolność. A na Bogu–Stwórcy przestaje ciążyć odpowiedzialność za wolność, która zrodziła zło” — pisze N. Bierdiajew. N. Bierdiajew, *O przeznaczeniu człowieka. Zarys etyki paradoksalnej*, przełożył i opracował H. Paprocki, przekład przejrzał i uzupełnił W. Polanowski, Wydawnictwo ANTYK, Kęty 2006, s. 32; zob. Ks. W. Błaszyk, *Wizja świata jako teatru tragedii u Mikołaja Bierdiajewa*, www.Bazhum.muzhp.pl/media/files/lodzkie_Studia_Teologiczne/Lodzkie_Studia_Teologiczne-r13Lodzkie_Studia_Teol (dostęp: 8.07.2019).

W antropologii kategoria ta oznacza treść ontyczną wartości, które po wyabstrahowaniu stanowią „czystą” treść istotową, oczyszczoną ze swej przejawowości i przedstawianą tylko w postaci formalno-logicznej. „Wartości tamtej strony” są tymi, do których poziomu i znaczenia doszła w swoim rozwoju myśl ludzka. Są one tym, co człowiek może sobie wyobrazić. Przystępując do ich urzeczywistniania działający człowiek dokonuje przekładu abstrakcyjnej treści formalno-logicznej na „tę stronę” treści formalno-symbolicznych, czyli na taką, jaką można urzeczywistniać w danych warunkach historyczno-geograficznych. Ich materializacja przyjmuje kształt teoretyczno-przedmiotowego faktu; aktu, czyli jedności duchowo-przyrodniczej.

³² Arystoteles, *Metafizyka*, (w:) Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 2, s. 722–723 (1030a–1030b).

wypełnianą przez wartości i wypływające z nich zasady moralne. „Bycie” człowieka spełnia się w całościowym, organizmicznym, systemowym, ekologicznym i syntetycznie ukierunkowanym ujęciu istoty, abstraktu, od którego wznosimy się do tego, a nie innego konkretnego osobowego. Niektóre koncepcje uznają, że Bóg ingeruje w życie, w funkcjonowanie kosmosu. W innych zaś przyjmuje się deizm mówiący, że Bóg stworzył świat, ale nie wpływa na jego funkcjonowanie.

W okresie od 2000 r. p.n.e. teren Grecji opanowywały ludy indoeuropejskie. Pierwszymi byli Jonowie (w ST Jawanowie), po nich Achajowie, a następnie Dorowie. Ludność przedgrecka: Karyjczycy, Lelegowie, Pelazgowie (zwana azjanicką) stworzyła kulturę egejską. Zaznaczyły się też: kultura kretańska zwana przez A.J. Evansa (1851–1941) kulturą minojską z ośrodkiem na Krecie (2000–1200 r. p.n.e.), kultura helladzka (na lądzie greckim) oraz kultura cykladzka z ośrodkami na wyspach Morza Egejskiego. Kulturę tę niszczyli przybyli spoza gór Bałkanu Protohellenowie, by ją następnie sobie przyswoić. Na Krecie istniała najstarsza kultura. W religii kretańskiej dominował kult bogiń. Odpowiadał panującemu systemowi gospodarczemu. Kobiety-gospodynie zajmowały się uprawą roli, hodowlą bydła, co podwyższało ich rolę i znaczenie. Zajęciami mężczyzn było zaś żeglarsstwo, handel. Przebywali więcej poza domem.

Od ok. 1400 r. p.n.e. od czasu najazdu na Kretę Achajów mężczyźni przyjęli osiadły tryb życia. **Matriarchat został zastąpiony patriarchatem.** Uwidoczniło się to w systemie religijnym. W religii kretańskiej są dwie boginie: władczyni natury, Pani zwierzyny, prototyp Artemidy oraz Bogini-Matki, Wielka Macierz, Boska Macierz, półnaga kobieta z uwydatnionymi cechami płciowymi, prototyp Hery, Ateny i Afrodyty.

Znano kultury: świętych kamieni (*betyli*); świętych drzew; kult byka; obosieczny topór utożsamiany z najwyższym bóstwem żeńskim. Wapienny sarkofag Hagia Triada (ok. 1400 r. p.n.e.) przedstawia m.in. procesję, kapłankę przed ołtarzem, ofiarę libacyjną oraz zmarłego przed grobem.

W tekstach kretańskich są już imiona bogów z późniejszej Grecji. Są to: Zeus (Dios), Hera (Era), Posejdon (Poseidon), Atena (Athana), Artemida (Artemis), Hermes (Hermes), Hefajstos (Apaitijo), Dionizos (Divonuos).

W epoce geometrycznej (1025–700 r. p.n.e.) Grecy mieli już swoją religię. Ustrój rodowy zastąpili systemem polis, miast-państw rządzonych przez arystokrację. Kilka gmin wiejskich rządzi naczelnik (zwanych u Homera *filobasileis* — „król” gminy). Łączyły się w jeden wyższy organizm państwowy.

W VII w. p.n.e. powstały epopeje Homera: *Odyseja* i *Iliada*. Występują tam bogowie z rozwiniętym kultem; urząd kapłanów, liczne modlitwy i wezwania bóstw, które odpowiadają na prośby człowieka.

3. Preparowana nauka staje się jedną z sił, filarów kapitalizmu jako ustroju ekonomicznego, społeczno-politycznego wyzysku. Fundowana jest ona przez liberalne i konserwatywne systemy filozoficzne.

Kolejnymi mocami utrzymującymi ten system jest prawo, państwo prawa. Zgodne z prawem jest stosowanie różnorodnych form przemocy, w tym także militarną za pomocą policji, wojska i kilkunastu już służb specjalnych.

Kapitalizmowi służy alternatywny, dwuwartościowy (dobro — zło) system kulturowy pozwalający burżuazji na przekształcanie panowania ideologicznego, politycznego i ekonomicznego w hegemonię³³ w społeczeństwie. Ściśle z wysiłkami burżuazji związany jest system edukacji i wychowania. Odpowiada on stosunkom produkcji fundowanym przez przemoc ekonomiczną.

System kapitalistyczny w wyniku dokonywanych podbojów, eksploatacji kolonialnej Ziemi, bezwzględnych wojen o zasoby materialne, uzyskał potężne środki i siły dla swojego funkcjonowania. Podboje imperialne są kontynuowane. W XIX w. cały świat pracował dla ubogacania Wielkiej Brytanii, w drugiej połowie XX w. i na początku XXI świat funkcjonuje pod dyktando USA — rzekomo wzorcowego dobra i zła dla państw, które zrezygnowały ze swojej suwerenności kulturowej. I nie ma, jak dotąd, odpowiedzi na pytanie, czy systemy ekonomiczno-społeczne i polityczne Wielkiej Brytanii i USA i innych państw kolonialnych i neokolonialnych są tak doskonałe w tworzeniu wysokiego poziomu życia z racji swej istoty, czy dlatego, że eksploatują, ograbiają z dóbr cały świat.

Nomadyzm <gr. *nomadikos* = wędrowny, koczowniczy>. Tryb życia polegający na przemieszczaniu się w poszukiwaniu dogodnych pastwisk lub łowisk; koczownictwo. Jest charakterystyczny dla pasterskich i łowieckich ludów Afryki, Azji, Australii, Ameryki Południowej. Nomadyzm = wolny ruch myśli, autonomiczny zgodny ze F. Znanieckiego (1882–1958) współczynnikiem humanistycznym.

Wyróżniamy nomadyzm humanistyczny jako sposób wędrowania po obszarach humanistyki, tj. po przeczytanych książkach, filmach, czy refleksjach z autobusu, tramwaju, powstałych bez żadnych zasad. Rządzą się tylko prawem skojarzeń.

W teorii G. Deleuze'a (1925–1995) nomadyzm to ruch między znakami i kodami wyznaczającymi przestrzeń ludzkiego poznania w celu przesuwania i mieszania ich znaczeń, a nawet, w przypadku bardziej radykalnych postaw, zmiany zasad, które nimi rządzą. Nomadyzm oznacza tu radykalny, kreatywny sposób myślenia, który stwarza opór istniejącym relacjom władzy.

W *Nomadic Subjects* Rosi Braidotti (1954–...) ³⁴ rozwija myśl Deleuze'a z feministycznego punktu widzenia. Opisuje podmiotowość kobietą jako proces przekraczania istniejących wzorów tożsamości w kierunku „alternatywnych figuracji”. Jej

³³ Panowanie — sprawowanie ekonomicznej, politycznej i ideologicznej władzy przez określoną klasę społeczną, nazywaną klasą panującą. Władza jest możliwością tego, kto ją sprawuje, wywołowania zachowań poddanych zgodnych ze swoją wolą. Hegemonia zaś <gr. *hegemon* = przewodnik, przywódca> nazywamy przywództwo duchowe panującej klasy społecznej polegające na tym, że idee panujących są ideami, myślami poddanych. Termin ukuł A. Gramsci (1891–1937) szukając odpowiedzi na pytanie, dlaczego klasa robotnicza uznaje dominację kapitalistów i ustanowiony przez nią porządek społeczny? Dzieje się tak dlatego, że klasa panująca wykorzystuje wszystkie elementy kultury dla przedstawienia swego interesu jako interesu całego społeczeństwa.

³⁴ Zob. R. Braidotti, *Podmioty nomadyczne. Ucieleśnienie i różnica seksualna w feminizmie współczesnym*, przeł. A. Derra, Warszawa 2009.

celem jest kształtowanie nowych możliwości reprezentacji wychodzących poza standardy fallocentrycznej³⁵ perspektywy. Nomadyzm Deleuze'a i Braidotti'ego to konstrukcja intelektualna. Związana jest ona z wyborem stylu życia. Czynności ta jest niezależna od warunków ekonomicznych, czy geopolitycznych.

Nomadowie różnią się między sobą. Istnieją tacy, którzy z przyjemnością poruszają się pomiędzy znakami, językami i miejscami, czerpią przyjemność ze swojej płynnej tożsamości oraz tacy, których egzystencja jest zagrożona, którzy z powodów politycznych czy też ekonomicznych zostali zmuszeni do zmiany miejsca pobytu.

Kto może w dzisiejszym świecie pozwolić sobie na wybór nomadycznego trybu życia? Czy nomadyzm stał się przywilejem? Czy nomadyczny tryb życia nie powinien być niekomfortowy, niebezpieczny, wymagający podwyższonej czujności? Czy nie jest to paradoksem, iż niektórzy współcześni nomadzi poruszają się w ramach sprawnie funkcjonującego systemu wymiany akademickiej, jak profesorowie i studenci ze stypendium Erasmusa, jak również artyści korzystający z programów rezydencyjnych, podczas gdy inni nomadzi śnią o stabilizacji?

Tak jak pan Jourdain³⁶ nie wiedział, że mówi prozą, tak każdy współczesny humanista wie, że — jeśli pozwala sobie na swobodny dobór lektur i skojarzeń — uprawia „nomadyzm humanistyczny”. Pojęcie to gości na dobre w słowniku współczesnych autorów, i na profesjonalnych blogach. Jest on jednakże jednostronny — niemal wyłącznie kognitywny (<łac. *cognitio* = poznanie> odnoszący się do poznania czegoś), albowiem większość ludzi nauki prowadzi osiadły tryb życia. Fakt ten rekompensują sobie ruchliwością imaginatywną — swobodnym „buszowaniem” po obszarze swojej dyscypliny.

Czy nie jest to sytuacja podobna do liczniejszej rzeszy faktycznych „nomadów” współczesności, czyli wędrujących za pracą migrantów? Ci z kolei przemieszczając się fizycznie z jednego miejsca do drugiego, a czasem nawet trafiając w „nie-miejsca” (kolejna ładna nazwa dzisiejszej humanistyki). Pozostają dosyć stabilni właśnie w tej sferze, która dla naukowców jest obszarem wędrówki. Albowiem z badań (dotyczących mieszkańców wsi, małych miasteczek), wysoko kwalifikowanych pracowników

³⁵ Kategoria fallocentryzmu (kultura umieszczająca *fallusa* w centrum) wskazuje na to, że seksizm cechujący jednostkowe poglądy, zachowania oraz patriarchat — zjawiska z poziomu społecznego nie wystarczają dla rozumienia statusu kobiet. Źródła upłciowienia i wynikające zeń nierówności, wykluczenie kobiet zakorzenione jest głębiej niż w osobistych uprzedzeniach i strukturach społecznych — w strukturze bycia bytu, jego religijnym przejawie, w zontologizowanym języku, i w zontologizowanym pragnieniu.

³⁶ Zob. J.B. Poquelin (Molier) (1622–1673), *Mieszczanin szlachcicem* (1670), ZNiO, Lwów 1937. Bohater główny i tytułowy; ponad czterdziestoletni bogaty mieszczanin paryski. Wygląd: Pan Jourdain ubiera się modnie, ale że nie ma gustu, krawcy i projektanci go naciągają. Ubrany jest śmiesznie — w strojny kaftan, przesadnie obcisłe pończochy, zbyt ciasne trzewiki. Do „wytrwania” w tym stroju przekonuje go jedno zdanie: taki jest strój szlachecki. Ma czterdzieści kilka lat, jest bogaty, dlatego chce być szlachcicem. Majątek odziedziczył po ojcu, który był kupcem, a którego profesji syn bardzo się wstydzi. Uważa, że wyrazem szlachectwa są: strój, wykształcenie (zatrudnia nauczycieli), w rzeczywistości nie ma gustu i nie jest także zainteresowany wiedzą. Wystawia się na pośmiewisko. Jest to człowiek pyszałkowaty, bez samokrytycyzmu. Jest głupi, prymitywny, nieokrzesany. Łasy na pieniądze. Gardzi ludźmi niższego stanu. To człowiek ambitny, ale bezmyślny.

międzynarodowych korporacji, niejako wbrew losowi, który zmusza ich do przemieszczania się w czasoprzestrzeni tym, co stabilne w ich biografiach jest przywiązanie do „kraju lat dziecińczych”, do ich „małych ojczyzn” i opłotków rodzinnego domu. To przywiązanie jest formą mentalnego zakorzenienia w tradycji, a nawet retradycjonalizacji, tym więcej wyraźnej, im bardziej ruchliwi muszą być w rzeczywistości.

Bibliografia

- Arystoteles, *Metafizyka*, (w:) Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 2.
- Bartosiak J., *Koniec końca Historii*, Wydawnictwo Nowej Konfederacji, Warszawa 2020.
- Bierdiajew N., *O przeznaczeniu człowieka. Zarys etyki paradoksalnej*, przełożył i opracował H. Paprocki, przekład przejrzał i uzupełnił W. Polanowski, Wydawnictwo ANTYK, Kęty 2006.
- Błaszczuk W., *Wizja świata jako teatru tragedii u Mikołaja Bierdiajewa*, pobrano z: www.Bazhum.muzhp.pl/media/files/lodzkie_Studia_Teologiczne/Lodzkie_Studia_Teologiczne-r13Lodzkie_Studia_Teol (dostęp: 8.07.2019).
- Braidotti R., *Podmioty nomadyczne. Ucieleśnienie i różnica seksualna w feminizmie współczesnym*, przeł. A. Derra, Warszawa 2009.
- Hegel G.W.F., *Wykłady z filozofii dziejów*, w przekładzie J. Grabowskiego i A. Landmana, wstępem poprzedził T. Kroński, t. II, PWN, Warszawa 1958.
- Kant E., *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung*, „Berlinische Monatsschrift” 1784, Nr. 2.
- Karpiński A.J., *Cargizm*, (w:) *Świat nazwany. Zarys encyklopedyczny*, Gdańsk 2019, pobrano z: www.adamkarpinski.pl.
- Karpiński A.J., *Kulturowe artefakty ducha współczesnego*, (w:) *Wstęp do socjologii krytycznej*, Wydawnictwo Gdańskiej Szkoły Administracji, Gdańsk 2006.
- Kartezjusz, *Medytacje o pierwszej filozofii*, t. I i II, przełożyli M. i K. Ajdukiewiczowie.
- Kartezjusz, *Rozprawa o metodzie*, przeł. T. Boy-Zeleński, Warszawa 2002.
- Kartezjusz, *Zarzuty uczonych mężów wraz z odpowiedziami Autora*, przeł. S. Świeżawski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Kowalak W., *Cargizm*, (w:) *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1985.
- Machiavelli N., *Księżę*, przeł. Cz. Nanke, PIW, Warszawa 1987.
- Marks K., *Kapitał. Krytyka ekonomii politycznej. Tom I. Proces wytwarzania kapitału*, (w:) K. Marks, F. Engels, *Dzieła*, t. 23, KiW, Warszawa 1968.
- Zdybicka Z., *Człowiek i religia. Zarys filozofii religii*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 1978.
- Zdybicka Z.J., *Bóg*, (w:) *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 1, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2000.

Humanistic migratory nomadism of capital. Pros and cons of social development

Abstract

The article consists of two parts. The first is empirical material presenting the history of capital development in Europe and North America, mainly the USA. The presented data is not compact for a simple reason: they are found in many publications from many fields of the humanities and social sciences. So these are hypothetical considerations for future research. The second part of the article is the hypothetical conclusions that can be reached, looking back at the 1000-year development of capital as a certain way of being. The most important conclusion is that the migratory nature of social life has turned into postmodern nomadism. This movement heralds the main sense of being human in conditions where the production of livelihoods will be carried out by the agents of prosecution work — robots. In addition to the Internet of Things, the Internet of People is already emerging. The content of the latter is a creative pilgrimage through the social sciences and humanities.

Keywords: Crusades, Primitive Accumulation, Kargism, the figure of a realistic ruler, Machiavellianism, Revival, Diderot's theory of religion, constructionism, capitalist exploitation, the rule of law.

Joanna Sylwia Kierzkowska

Gdańska Szkoła Wyższa
ORCID 0000-0001-7004-9617

Prawnośrodowiskowe i ekologiczne uwarunkowania migracji

Streszczenie

Badanie obejmuje problem migracji analizowany przez pryzmat obowiązujących przepisów prawnych (głównie prawa międzynarodowego i krajowego). W opracowaniu wyprowadzono wniosek, że w prawie zdefiniowane jest tylko pojęcie uchodźcy i repatrianta. Nie ma prawnej definicji migranta. Przepisy prawne można podzielić na te, które związane są z dwoma podmiotami: 1) ludźmi, (w odniesieniu do których prawo związane jest z przekraczaniem granic) oraz 2) zwierzętami (dość lakoniczne przepisy prawnośrodowiskowe). W końcowej części opracowania ustalono ekologiczne przyczyny migracji ludności i zwierząt.

Słowa kluczowe: migracja, uchodźca, prawo w zakresie migracji, ekologiczne powody migracji ludzi i zwierząt.

Wstęp

Podjęcie analizy dotyczącej migracji już na samym początku wiedzie ku wielowątkowości tego problemu badawczego. W literaturze naukowej, migracja najczęściej badana jest jako zjawisko społeczne¹ albo ekonomiczne². Z punktu widzenia prawnego dostrzegane są liczne problemy związane z aparatem pojęciowym migracji. Trudne jest samo rozgraniczenie definicyjne, które wiedzie ku konieczności przyjęcia pewnych założeń badawczych. Koniecznym jest po pierwsze, przyjęcie założeń w zakresie definicji prawnych, **oddzielenie migranta od uchodźcy czy repatrianta**. Przy czym to właśnie uchodźca, a nie migrant jest podmiotem zainteresowania ustawodawcy międzynarodowego. W takim razie w kontekście przyjętego tytułu opracowania, czy należy mówić o uchodźctwie ekologicznym i środowiskowym? Czy będzie to jednak migracja środowiskowa albo ekologiczna? Gdzie należy budować granice między powyższymi pojęciami? Jakie czynniki będą ją wyznaczały? Jakie normy prawa środowiskowego poświęcone są migracji? Czy normy prawa środowiskowego obejmują migrację i uchodźctwo? Po drugie na tle prawnośrodowiskowym warto zastanowić się nad samym podmiotem migracji, czy będą to wyłącznie przemieszczający się

¹ Zjawisko migracji analizuje np. T. Kaczmarek, *Migracja — charakterystyka zjawiska*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona z Legnicy” 2015, Nr 16(3).

² Na temat ekonomicznych przyczyn migracji zob. K. Osiecka, *Przesłanki migracji wysoko wykwalifikowanych Polaków*, (w:) I. Sobczak (red.), *Współczesne migracje ludności w Polsce — uwarunkowania i skutki*, Wydawnictwo Gdańskiej Wyższej Szkoły Administracji, Gdańsk 2010, s. 86–88.

ludzie? Po trzecie, biorąc pod uwagę, na przykład zmiany klimatu, zanieczyszczenie wody i powietrza albo katastrofy naturalne, czy można mówić o ekomigracji i ustalić jej współczesne przyczyny?³

1. Normy prawne o charakterze ogólnym w zakresie migracji

T. Kaczmarek wskazuje na kryteria migracji jako „przesiedlania się” albo „masowej wędrowności” w kontekście przestrzennym, związanym z miejscem zamieszkania, bierze też pod uwagę kryterium czasu oraz aktywności (np. podczas wykonywania pracy zawodowej). W badaniu mowa jest także o formach migracji, które mogą przyjąć postać: **emigracji**, **imigracji** (legalna i nielegalna) lub **reemigracji** czy **repatriacji**⁴. Wszystkie kryteria i formy **odnoszą się do ludności**, a konkretnie do osób fizycznych.

Jednak biorąc pod uwagę ogół przepisów prawnych, niektóre z nich, zwłaszcza te o charakterze sektorowym w zakresie ochrony środowiska oraz o ochronie przyrody zawierają przepisy związane z migracją zwierząt. W teorii ekologii mowa jest nawet o migracji roślin.

Rys. 1. Podmioty migracji w ujęciu prawnym

Źródło: opracowanie własne.

1.1. Przepisy o charakterze ogólnym w zakresie migracji ludności i przekraczania granic

Konwencja Genewska z 1951 r.⁵ dotyczy statusu uchodźców, nie migrantów. Określa ich pojęcie i status prawny. Zatem według art. 1 lit. A pkt 2 Konwencji uchodźcą jest osoba, która na skutek zdarzeń, które nastąpiły przed 1951 r. oraz na skutek „uzasadnionej obawy przed prześladowaniem z powodu swojej rasy, religii, narodowości, przynależności do określonej grupy społecznej lub z powodu przekonań politycznych przebywa poza granicami państwa, którego jest obywatelem, i nie może lub nie chce z powodu tych obaw korzystać z ochrony tego państwa” albo jest bezpaństwowcem⁶. Powiązany z konwencją, uzupełniający ją i stanowiący zakres

³ Stan prawny rozważań: wrzesień 2021 r.

⁴ *Ibidem*, s. 1–2.

⁵ Zob. tekst Konwencji dotyczącej statusu uchodźców sporządzonej w Genewie dnia 28 lipca 1951 r., która była ratyfikowana przez Polskę w 1991 r. (Dz.U. Nr 119 poz. 515). Konwencja jest nadal obowiązującą w prawie międzynarodowym.

⁶ Skala bezpaństwowców, czyli osób bez żadnego obywatelstwa, jest bagatelizowana w Polsce. Dotyczy ona głównie dzieci. Jest to zdanie M. Kwelli z Wrocławskiego Centrum Rozwoju Społecznego. Zob. <https://www.wielokultury.wroclaw.pl/kim-sa-bezpanstwowcy> (dostęp: 26.09.2021).

przepisów wykonawczych do niej jest **Protokół Nowojorski⁷ z 1967 r.**, który doprecyzowuje definicję uchodźcy (wskazaną w Konwencji) podkreślając dodatkowo, że nie ma ograniczeń geograficznych w jej stosowaniu przez państwa będące stronami tej umowy. Dalsze badanie prawa międzynarodowego prowadzi do **porozumień ze Strasburga**, czyli:

- a) **Europejskiego Porozumienia z 1959 r.**, które dotyczy zniesienia wiz dla uchodźców⁸,
- b) **Europejskiego Porozumienia z 1980 r.** dotyczącego odpowiedzialności za uchodźców⁹.

Należy zwrócić uwagę, że także te akty prawne są przedmiotowo poświęcone uchodźcy, nie migrantowi.

Ważne miejsce w zakresie wyznaczania norm prawnych między Polską a innymi krajami czy podmiotami (np. prawa międzynarodowego), zajmują akty dwustronne. Z badanego zakresu istotnym aktem prawa międzynarodowego jest **Porozumienie z 2005 r. sporządzone w Warszawie** między Ministrem Spraw Wewnętrznych i Administracji Rzeczypospolitej Polskiej a Międzynarodową Organizacją do Spraw Migracji w sprawie współpracy w zakresie dobrowolnych powrotów cudzoziemców opuszczających terytorium Rzeczypospolitej Polskiej¹⁰. Co istotne z punktu widzenia niniejszej analizy, to fakt istnienia podmiotu w postaci organizacji międzynarodowej, która w sposób ogólny zajmuje się problemem migracji (w oparciu o statut). Jednak samo porozumienie podpisane w Warszawie poświęcone jest cudzoziemcowi ubiegającemu się o status uchodźcy albo o azyl¹¹.

Jednak do najważniejszych aktów prawa międzynarodowego w zakresie migracji literatura najczęściej zalicza **Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 r. i Konwencję o prawach dziecka z 1989 r.**, co z punktu widzenia prawa nie jest zbyt precyzyjne, bowiem trzeba dodać, że w zakresie praw człowieka i jego wolności ważniejszy jest **Protokół Nr 7 sporządzony dnia 22 listopada 1984 r. w Strasburgu do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności¹²**, który reguluje prawa cudzoziemców (nie migrantów) głównie w zakresie karnym i cywilnym (konkretnie przeciwdziałła podwójnemu karaniu i sądzeniu oraz w art. 5 wskazuje, iż „małżonkom przysługują równe prawa i obowiązki o charakterze cywilnoprawnym w stosunkach wynikających z małżeństwa”). Z kolei Konwencja o Prawach Dziecka, chroni „dziecko” jako „istotę ludzką”, nadając jej prawa np. do opieki, nauki i przeciwdziałające wyzyskowi, gwarantując między innymi prawo

⁷Protokół dotyczy statusu uchodźców sporządzony w Nowym Jorku dnia 31 stycznia 1967 r. (Dz.U. Nr 119 poz. 517). Protokół nadal obowiązuje.

⁸Europejskie Porozumienie w sprawie zniesienia wiz dla uchodźców, sporządzone w Strasburgu dnia 20 kwietnia 1959 r. (Dz.U. z 2005 r. Nr 225 poz. 1929). Nadal obowiązuje.

⁹Europejskie Porozumienie o przekazaniu odpowiedzialności za uchodźców, sporządzone w Strasburgu dnia 16 października 1980 r. (Dz.U. z 2005 r. Nr 225 poz. 1931). Akt prawny jest nadal obowiązującym.

¹⁰MP z 2006 r. Nr 3 poz. 46.

¹¹Zob. art. 1, *ibidem*.

¹²Dz.U. z 2003 r. Nr 42 poz. 364.

do wypoczynku. W konwencji unormowany jest także zakaz przemocy fizycznej i psychicznej wobec dzieci oraz konieczność zabezpieczenia socjalnego (najogólniej, chodzi o prawa o charakterze cywilnym, socjalnym, kulturalnym i politycznym). Konwencja nie odnosi się wprost do migracji ani uchodźców ale jej przepisy stanowią istotną gwarancję zakazu dyskryminacji, nakazując wobec dzieci **realizację zasady równości wobec prawa bez względu na pochodzenie, płeć i narodowość**. Natomiast art. 7 daje (po urodzeniu) **gwarancję uzyskania obywatelstwa**.

Wszystkie dotąd wskazane normy nie zawierają gwarancji prawnośrodowiskowych, nie odnoszą się do przyczyn migracji ze względów, które gwarantowałyby status uchodźcy środowiskowego.

Biorąc pod wzgląd prawo UE w zakresie polityki migracyjnej pod uwagę należy wziąć szeroki wachlarz rozporządzeń i dyrektyw (zwłaszcza podjętych w zakresie polityki azylowej, współpracy naukowej, łączenia rodzin, przeciwdziałania handlu ludźmi i w zakresie polityki pracy) oraz sam **Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej**¹³, który w art. 79 wskazuje wprost na prowadzenie wspólnej polityki imigracyjnej oraz konieczność zapewnienia „skutecznego zarządzania przepływami migracyjnymi, sprawiedliwego traktowania obywateli państw trzecich przebywających legalnie w Państwach Członkowskich, a także zapobieganie nielegalnej imigracji i handlowi ludźmi oraz wzmocnione ich zwalczanie” i art. 80 wyrażający wprost zasadę solidarności i sprawiedliwego podziału odpowiedzialności za politykę dotyczącą kontroli granicznej, azylu i imigracji (chodzi zwłaszcza o koszty finansowe, a nie sposoby jej realizacji). Art. 67 Traktatu poświęcony jest polityce azylowej, imigracji i kontroli zapewniając swobodny przepływ osób na granicach wewnętrznych UE (chodzi o wspólną przestrzeń dla zapewnienia bezpieczeństwa, wolności i sprawiedliwości). Prawo do azylu zawarte jest także w art. 18 **Karty praw podstawowych Unii Europejskiej**¹⁴, który odwołuje się do postanowień Konwencji genewskiej z 1951 r. oraz Protokołu nowojorskiego z 1967 r.

Na stronie Parlamentu Europejskiego znajduje się zakładka poświęcona „Polityce imigracyjnej”¹⁵, gdzie wskazuje się na cele „wyważonego podejścia do imigracji” podkreślając, że ważnym jest odpowiednie podejście do „zarządzania legalną imigracją i zwalczania nielegalnej imigracji”. Wskazuje się też na rolę Komisji, która opublikowała w 2015 r. Europejski Program w zakresie migracji, w którym wskazano cele realizacyjne w związku „z kryzysem w regionie Morza Śródziemnego oraz działania, które należy podjąć w najbliższych latach, aby móc skuteczniej zarządzać migracją we wszystkich jej aspektach”. Należy dodać, że strona internetowa Komisji Europejskiej poświęcona migracji i planowaniu w tym zakresie nie jest dostępna w języku polskim¹⁶.

¹³ Dz. Urz. UE C 326/47.

¹⁴ Dz. Urz. UE z 2012 r. C 326/02.

¹⁵ Zob. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/152/polityka-imigracyjna> (dostęp: 28.09.2021).

¹⁶ W dniu 28.09.2021 r. dostępne są jedynie treści w języku angielskim, zob. https://ec.europa.eu/home-affairs/index_pl (dostęp: 28.09.2021).

Sam dokument planowy Komisji Europejskiej opublikowany w Brukseli 13 maja 2015 r. w formie komunikatu Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów pt. „Europejski program w zakresie migracji”¹⁷, wskazuje w swej treści na problem migracyjny w związku z uciskiem politycznym, wojną i nędzą oraz ze względu na chęć połączenia się z rodziną, podjęciem działalności gospodarczej a także w celu zdobycia wiedzy i wykształcenia¹⁸. Dokument ten jest już osławionym bowiem w swym załączniku zawiera tzw. **Europejski program przesiedleń**¹⁹ i **Europejski program relokacji**²⁰. W obliczu bieżących wydarzeń na granicy wschodniej Polski i zarazem UE (kryzys migracyjny z 2021 r.) wskazywany plan wydaje się lakoniczny i nieprzystosowany do zaistniałej sytuacji, bowiem znaczna jego część nie wskazuje faktycznych działań (do realizacji w 2021 r.), lecz opisuje m.in. „Ratowanie życia na morzu” czy kwestie określone jako „problemy w rekrutacji pracowników lub niedobór wykwalifikowanych pracowników”.

Dnia 25 października 2016 r. w Strasburgu podjęta została **Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 25 października 2016 r. w sprawie praw człowieka i migracji w państwach trzecich**. Rezolucja ta jest zbiorem apeli, oświadczeń i wezwań. Dla przykładu w pkt 47 podkreśla wpływ „ISIS i jego ewolucji na masowy napływ zarówno osób zgodnie z prawem ubiegających się o azyl, jak i nielegalnych migrantów”²¹. Stosunkowo niedawno, bo w lutym 2021 r. Komisja wydała komunikat dotyczący zacieśnienia współpracy w zakresie powrotów i readmisji, czyli odsyłania uchodźców, którzy nielegalnie przekroczyli granice. Odsyłanie odbywa się na podstawie umów międzynarodowych, w których głównie chodzi o ustanowienie bezpiecznego powrotu do kraju, z którego przybyli nielegalni migranci.

Wcześniej, bo w 1985 r. podpisano tzw. **układ z Schengen**²², który zaaprobowali państwa członkowskie UE (ale poza systemem instytucjonalnym Unii; pierwotnie była to Belgia, Holandia, Luksemburg, Niemcy i Francja). Efektem układu była późniejsza Konwencja z 1990 r. w sprawie utworzenia Systemu Informacyjnego Schengen (**Konwencja z Schengen**²³), która służy policji i organom celnym do wymiany informacji m.in. dotyczących poszukiwanych osób²⁴. Konsekwencją wprowadzenia przepisów prawnych dotyczących strefy Schengen było zniesienie od 26 marca 1995 r. kontroli na granicach wewnętrznych²⁵.

¹⁷ COM (2015)/240.

¹⁸ Zob. tekst pkt I programu pt. „Wprowadzenie”, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0240&from=HU> (dostęp: 28.09.2021).

¹⁹ Zob. Tabela nr 2 Załącznika do Europejskiego programu w zakresie migracji.

²⁰ Zob. Tabela nr 1, *ibidem*.

²¹ Zob. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0404_PL.html, Procedura 2015/2316 (INI) (dostęp: 7.10.2021).

²² Zob. także T. Kaczmarek, *Migracja...*, s. 11.

²³ Na temat aktów prawnych UE podjętych w związku lub w konsekwencji układu zob. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=LEGISSUM%3A133020> (dostęp: 30.09.2021).

²⁴ Wprowadza tzw. system SIS. Obecnie działa także wizowy system informacyjny VIS.

²⁵ Zob. także najnowsze akty prawne UE, np. rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1896 z dnia 13 listopada 2019 r. w sprawie Europejskiej Straży Granicznej i Przybrzeżnej oraz

Prawo krajowe reguluje zwłaszcza kwestie związane z przeciwdziałaniem imigracji nielegalnej²⁶. Znaczna część norm prawnych poza prawem materialnym związana jest z przepisami karnymi zawartymi w **ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny**²⁷. Chodzi tu głównie o nielegalne przekraczanie granicy, organizowanie przemytu ludzi, kradzieży i przemykania dokumentów stwierdzających tożsamość²⁸. W tym miejscu należy podkreślić, że oddzielne przepisy prawne określają kwestię legalnego i nielegalnego przewozu przez granicę zwierząt.

Głównym aktem prawa krajowego w zakresie nielegalnej migracji jest **ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach**²⁹ określająca pojęcie azylu, cudzoziemca, dokumentu podróży, granicy a nawet mobilności jako uprawnienia cudzoziemca do wjazdu i pobytu na terytorium państw członkowskich UE (wraz z jej odmianami, jak np. „mobilność długoterminowa członka rodziny naukowca” czy „mobilność długoterminowa pracownika kadry kierowniczej, specjalisty lub pracownika odbywającego staż”³⁰) oraz pojęcie „statusu uchodźcy” (z odwołaniem do art. 13 ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej³¹), ale **nie ma w niej definicji prawnej migracji**.

W świetle powyższego „migracja” pozostaje w refleksji naukowej bez prawnej definicji legalnej tego pojęcia. *migratio* z łac. oznacza wędrowkę, ruchliwość przestrzenną oraz przesiedlenie³². Z ostatnim niewątpliwie łączą się przepisy prawne w zakresie „repatriacji”. Podstawowym krajowym aktem prawnych w tym zakresie jest **ustawa z dnia 9 listopada 2000 r. o repatriacji**³³, gdzie w art. 1 ust. 2 wskazano definicję „repatrianta”, notabene zaprzeczającą wszelkim zasadom pisania aktów prawnych (zasadom techniki prawodawczej) i logiki prawniczej, czyli z zastosowaniem w definicji określenia definiowanego, która brzmi „Repatriantem jest osoba, która przybyła do Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie wizy krajowej wydanej

uchylenia rozporządzeń (UE) nr 1052/2013 i (UE) 2016/1624 (Dz. Urz. UE L 295 z 14.11.2019, s. 1–131); rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/817 z dnia 20 maja 2019 r. w sprawie ustanowienia ram interoperacyjności systemów informacyjnych UE w obszarze granic i polityki wizowej oraz zmieniające rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 767/2008, (UE) 2016/399, (UE) 2017/2226, (UE) 2018/1240, (UE) 2018/1726, (UE) 2018/1861 oraz decyzje Rady 2004/512/WE i 2008/633/WSiSW (Dz. Urz. UE L 135 z 22.5.2019, s. 27–84) oraz wcześniejsze rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1860 z dnia 28 listopada 2018 r. w sprawie użytkowania Systemu Informacyjnego Schengen do celów powrotu nielegalnie przebywających obywateli państw trzecich (Dz. Urz. UE L 312 z 7.12.2018, s. 1–13), a także rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1861 z dnia 28 listopada 2018 r. w sprawie utworzenia, funkcjonowania i użytkowania Systemu Informacyjnego Schengen (SIS) w dziedzinie odpraw granicznych, zmiany konwencji wykonawczej do układu z Schengen oraz zmiany i uchylenia rozporządzenia (WE) nr 1987/2006 (Dz. Urz. UE L 312 z 7.12.2018, s. 14–55).

²⁶ T. Kaczmarek, *Migracja...*, s. 9 i 10.

²⁷ T.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1444 z późn. zm.

²⁸ Art. 264 § 2 i 3 oraz art. 264a § 1 i § 2, *ibidem*.

²⁹ T.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 35 z późn. zm.

³⁰ Aparat pojęciowy znajduje się w art. 3, *ibidem*.

³¹ T.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 1108.

³² Szerzej zob. L. Kłos, *Uwarunkowania ekomigracji w Polsce*, „Optimum Studia Ekonomiczne” 2017, Nr 1(85), s. 131.

³³ T.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1472.

w celu repatriacji z zamiarem osiedlenia się na stałe”. Repatriant przybywający w celu repatriacji, budzi co najmniej pytanie o zamysł i cel takiej definicji prawnej³⁴.

1.2. Normy prawnośrodowiskowe związane z migracją

W zakresie migracji zwierząt główne przepisy prawa międzynarodowego związane są z tzw. **Konwencją berneńską z 1979 r.** chroniącą obszary cenne dla gatunków wędrownych (art. 4), **Konwencją bońską z 1979 r.** nakazującą ochronę gatunków wędrownych (art. 2) oraz z **Konwencją o różnorodności biologicznej z 1992 r.**³⁵ W prawie UE chodzi głównie o dyrektywę tzw. „siedliskową” (dyrektywę habitatową³⁶ w związku z jej przepisami konieczne jest m.in. przeprowadzanie procedury ocen oddziaływania na środowisko w obszarze Natura 2000) chroniącą gatunki w sposób ogólny i dyrektywę tzw. „ptasią”³⁷, która np. zakazuje odłowu ptaków w czasie wędrówki wiosennej.

Na konferencji w Łagowie w 2007 r. poświęconej inwestycjom drogowym wielokrotnie podkreślano, że „korytarze ekologiczne (migracyjne) muszą posiadać warunki siedliskowe, odpowiadające preferencjom ekologicznym poszczególnych gatunków fauny”³⁸. Zatem po pierwsze obowiązków związanych z migracją zwierząt trzeba poszukiwać w zakresie budowy inwestycji liniowych (np. w normach wykonawczych dotyczących jej warunków technicznych) oraz w przepisach dotyczących obowiązków zarządcy drogi³⁹. W **ustawie z dnia 21 marca 1985 r. o drogach publicznych**⁴⁰ mowa jest jednak tylko o przeciwdziałaniu niekorzystnym przeobrażeniom środowiska, które mogą powstać w następstwie budowy lub utrzymania dróg (art. 20 pkt 13). W zakresie ruchu drogowego, w odniesieniu do przemieszczania się zwierząt, nie bez znaczenia jest znak drogowy „A-18 b — zwierzęta dzikie” ostrzegający o możliwości napotkania na drodze zwierząt (przemieszczających się np. do wodopoju)⁴¹ dający

³⁴ Definicja jest podstawowym przykładem autorki omawianym na zajęciach z logiki prawniczej i legislacji administracyjnej. Przykład, rzecz jasna negatywny, omawiany w temacie „błędy w definiowaniu”.

³⁵ Na przykład art. 14 dotyczący konieczności przeprowadzania ocen oddziaływania na środowisko. Więcej zob. materiały pokonferencyjne „Ochrona dziko żyjących zwierząt przy inwestycjach liniowych (drogi i linie kolejowe)”, Łagów 24–26.09.2007, s. 25–26. Zob. też <https://ochronaprzyrody.gdos.gov.pl/tekst-i-zalozenia-konwencji-3> (dostęp: 24.10.2021).

³⁶ Praktyczna ocena habitatowa przedsięwzięć zob. A. Jachnik, P. Kupczyk, M. Górka, M. Pchałek, *Interwencje ekologiczne w obronie ostoi Natura 2000*, Marki 2010, s. 26–36.

³⁷ Zob. m.in. Zawiadomienie Komisji Europejskiej „Zarządzanie obszarami Natura 2000. Przepisy art. 6 dyrektywy siedliskowej 92/43/EWG”, dostępny na https://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/management/docs/art6/Provisions_Art_6_nov_2018_pl.pdf (dostęp: 5.10.2021).

³⁸ *Ibidem*, s. 79.

³⁹ Zob. także oddalenie powództwa cywilnego m.in. ze względu niedostrzegania przez sąd „informacji o ponadprzeciętnej migracji zwierząt w miejscu” zdarzenia (chodzi o wypadek drogowy). W wyroku Sądu Rejonowego w Stargardzie z dnia 9 lutego 2018 r. nie dostrzega się na spornym odcinku drogi „wzmrożonej ilości wypadków z udziałem zwierząt”, co wyklucza odpowiedzialność skarżonych podmiotów. Wyrok IC 2252/15.

⁴⁰ T.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 1376.

⁴¹ Brak umieszczania tego znaku przy drodze jest częstym argumentem w zakresie roszczeń odszkodowawczych wywodzonych z przepisów prawa cywilnego i umów ubezpieczeniowych. „W 2011 r. we współpracy z Pracownią na rzecz Wszystkich Istot (w ramach projektu ze środków EEA/EOG)

podstawy odszkodowawcze w procesach karnych i cywilnych. W **ustawie z dnia 28 września 1991 r. o lasach**⁴² próżno szukać przepisów w zakresie migracji zwierząt (akt zawiera m.in. nowe normy dotyczące gospodarki leśnej, zakazów i ustroju Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe).

Ochrona zwierząt dziko żyjących zawarta jest w art. 21 **ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt**⁴³. Tu ustawodawca wskazuje, że „zwierzęta wolno żyjące stanowią dobro ogólnonarodowe i powinny mieć zapewnione warunki rozwoju i swobodnego bytu”, czyli także swobodnego przemieszczania się w celu pozyskania pożywienia. Od kilku lat dostrzega się problem migracji zwierząt na tereny miejskie. Był on przedmiotem analizy NIK. W bydgoskiej delegaturze NIK-u przeprowadzono w tym zakresie w 2019 r. kontrolę, po której w raporcie można przeczytać, że „przebywanie zwierząt wolno żyjących w mieście (niezależnie od tego, czy wynika z incydentalnego zabłąkania się czy stałego zasiedlenia terenów miejskich) może powodować naruszenia porządku publicznego oraz zagrożenie bezpieczeństwa obywateli”⁴⁴ a liczba tych zwierząt jest „niedoszacowana” ze względu na brak posiadania (przez podmioty wykonujące zadania w przedmiocie ochrony przyrody) odrębnych statystyk w tym zakresie⁴⁵. Należy dodać, że **ustawa z dnia 13 października 1995 r. Prawo łowieckie**⁴⁶ „nie reguluje sposobu postępowania w incydentalnych przypadkach przebywania zwierząt w mieście”⁴⁷. Regularny odłów zwierzyny lub odstrzał redukcyjny (w lasach) odbywa się w zgodzie z art. 45 Prawa łowieckiego (nie jak wskazano w piśmie DL-ZŁ 050.16.2020 Ministra Klimatu z dnia 10.04.2020 r. do Marszałek Sejmu RP na art. 16 Prawa łowieckiego). Problem migracji zwierząt jest najczęściej podnoszony w sytuacji przenoszenia chorób zakaźnych. Jednak tę kwestię reguluje ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt⁴⁸.

2. Ekologiczne przyczyny migracji ludności i zwierząt

Zdaniem L. Kłós przyczyny zjawiska migracji „są różne, ale najważniejsze z nich to poszukiwanie lepszych warunków do życia”⁴⁹. Słusznym zdaniem autorki, każdy ruch migracyjny wywołuje skutki prawne, ekonomiczne, humanitarne, społeczne,

opracowano kompletną mapę korytarzy istotnych dla populacji dużych ssaków leśnych oraz spójności siedlisk leśnych i wodno-błotnych w skali krajowej i kontynentalnej”, <https://korytarze.pl/mapa/mapa-korytarzy-ekologicznych-w-polsce> (dostęp: 2.10.2021).

⁴² T.j. Dz.U. z 2021 poz. 1275.

⁴³ T.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 638.

⁴⁴ Strona internetowa NIK-u: www.nik.gov.pl. Dokument LBY.430.004.2019. Nr ewid. 173/2019/P/19/066/LBY.

⁴⁵ W zakresie zagrożenia dla bezpieczeństwa mieszkańców w wyniku zdarzeń z udziałem zwierząt dziko żyjących, migrujących z terenów leśnych do miasta.

⁴⁶ T.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1683.

⁴⁷ Pismo DL-ZŁ 050.16.2020 Ministra Klimatu z dnia 10.04.2020 r. do Marszałek Sejmu RP Elżbiety Witek odpowiadające na interpelację posła Marty Wcisło w sprawie przeciwdziałania migracji dzików, s. 1.

⁴⁸ T.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1421.

⁴⁹ Cyt. L. Kłós, *Uwarunkowania ekomigracji...*, s. 131.

polityczne, kulturowe i psychologiczne⁵⁰. Migracja w literaturze jest postrzegana różnorodnie, podobnie jak jej podziały i kryteria klasyfikacyjne. Migracja często wiązana jest z kryzysami np. związanymi z konfliktami zbrojnymi lub klęskami żywiołowymi. Bardzo często powiązana jest z przyczynami ekonomicznymi, które w ostatnich latach dostrzegany jest tręd związany z popytem „na wykwalifikowane zasoby ludzkie”⁵¹. Kwalifikowanie migracji jest uzależnione od „wolności decyzji migracyjnej”, gdzie autorka dostrzega migrację dobrowolną⁵² i przymusową⁵³. Samo przygotowanie do migracji jest zdaniem autorki kolejnym kryterium podziału migracji, bowiem w tym zakresie może być ona spontaniczna (bez przygotowania)⁵⁴ i planowana⁵⁵. L. Kłos zwraca też uwagę na przyczyny migracji odróżniając np. migrację polityczną od migracji zarobkowej. Autorka przyjmuje też jako kryterium podziału „liczbę osób wspólnie migrujących”, gdzie dostrzega migracje indywidualne i w grupach rodzinnych. Z punktu widzenia prawnego istotny jest status migranta. Pod tym względem mowa jest o opisanych wcześniej migracjach legalnych i nielegalnych. Kolejne podziały, które analizuje L. Kłos wiążą się z: a) czasem trwania migracji, b) terytorium docelowym, c) charakterem jednostki osiedleńczej. W ostatnim zakresie chodzi o przepływ ludności ze wsi do miasta (i odwrotnie) albo między wsiami bądź między miastami. Czas migracji dzieli ją na: osiedlanie się na stałe oraz na migrację okresową. Natomiast terytorium docelowe jest kryterium podziału na migrację wewnętrzną (w obrębie jednego kraju) oraz zewnętrzną (poza granice zamieszkiwanego dotąd kraju)⁵⁶.

Badając aspekty ekologiczne migracji napotkać można dość zbliżone tłumaczenia tego pojęcia. W tym ujęciu chodzi o „przemieszczanie się roślin z jednego terenu na inny pod wpływem warunków klimatycznych lub glebowych”, a także o okresową lub stałą zmianę lokalizacji pobytu zwierząt związaną z poszukiwaniem pożywienia, rozmnażaniem, zagęszczeniem populacji, dodając, że „przybywanie populacji na ten obszar to imigracja”⁵⁷. Pojęcie nie obejmuje ludności. Jednak w latach 70. i 80. ubiegłego wieku, badacze środowiskowi dostrzegli przemieszczanie się ludności ze względu na zmiany jakie dokonały się w środowisku naturalnym. „Essam El-Hinnawi określił uchodźcę ekologicznego jako osobę migrującą z powodów środowiskowych”⁵⁸.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, s. 132.

⁵² Na przykład dla polepszenia swojej sytuacji materialnej.

⁵³ Na przykład zmiana granic państwa, wysiedlenie, przesiedlanie, ewakuacja np. po powodzi, suszy, nawałnicy.

⁵⁴ Na przykład w czasie konfliktu zbrojnego albo po klęsce żywiołowej.

⁵⁵ Na przykład przygotowywana pod względem finansowym, bazy docelowej (dom, mieszkanie), niezbędne dokumenty.

⁵⁶ L. Kłos, *Uwarunkowania ekomigracji...*, s. 133.

⁵⁷ Zob. <https://www.ekologia.pl/wiedza/slowniki/leksykon-ekologii-i-ochrony-srodowiska/migracja> (dostęp: 1.10.2021).

⁵⁸ A. Ukleja A., Wójcicka M., *Ochrona prawa do życia w czystym środowisku i migracje ekologiczne*, pobrane z: https://www.researchgate.net/publication/261548559_ochrona_prawa_do_zycia_w_czystym_srodowisku_naturalnym_i_migracje_ekologiczne, s. 126 (dostęp: 1.10.2021). Definicja pochodzi z 1985 r.

Jednak z powodów środowiskowych nie migrują wyłącznie ludzie. Nieodpowiednie warunki środowiskowe często mające związek z negatywnymi działaniami człowieka zmuszają do przemieszczania się także dziko żyjące zwierzęta.

Do głównych przyczyn migracji ludzi i zwierząt należy obecnie co najmniej zaliczyć⁵⁹:

1. Zmiany klimatu⁶⁰ (np. nadmierne mrozy i upały/ocieplenie klimatu⁶¹) powodujące mobilność/migrację zarówno ludzi, jak i zwierząt.
2. Pożary (np. lasów, pól, zadrzewień obszaru miejskiego lub wiejskiego) konieczność migracji ludzi i zwierząt⁶².
3. Powodzie — migracja ludzi i zwierząt z obszaru zalewowego (przy powodziach opadowych, roztopowych, sztormowych, wywołanych awariami budowli przeciwpowodziowych czy związanymi z zatorami zimowymi np. na rzekach)⁶³.
4. Huragany/nawałnice — migracja ludzi (przyczyna jest zniszczenie domów, miejsc pracy) oraz zwierząt (np. ze względu na zniszczenie lasu, miejsc lęgowych)⁶⁴.
5. Produkcja odpadów⁶⁵ — ludzie (np. ze względu na bliskość usytuowania składowiska odpadów przy domach mieszkalnych lub bliskość obszaru zdegradowanego po ich zamknięciu) i zwierzęta (odpady stanowią pożywienie dla zwierząt stąd problem migracji zwierząt do miast i na inne tereny zamieszkiwane przez ludzi)⁶⁶.
6. Susze i nadmierne opady śniegu/deszczu/gradu — negatywny wpływ na pola i obszary leśne może spowodować migrację zarówno ludzi, jak i zwierząt (np. ze względu na brak pożywienia)⁶⁷.
7. Trzęsienia ziemi i osuwiska oraz wybuchy wulkanów — w ich wyniku mogą migrować ludzie i zwierzęta⁶⁸, bowiem cały obszar nie nadaje się do zamieszkania.
8. Brak żywności — migracja ludzi i zwierząt.
9. Brak wody pitnej — przemieszczanie się ludzi i zwierząt.

⁵⁹ Chodzi tu o zagrożenia zarówno naturalne, jak i związane z działalnością człowieka. Więcej na ich temat zob. J.S. Kierzkowska, M.K. Wołowski (red.), *Wybrane aspekty ekologii, ekologistyki, bezpieczeństwa i zarządzania środowiskowego oraz prawa w ochronie środowiska*, Wydawnictwo GSW, Gdańsk 2016, s. 49–62.

⁶⁰ Na temat przyczyn migracji z powodu zmian gospodarczych, politycznych i negatywnych działań określonych grup i podmiotów, które w konsekwencji wpływają na klimat (w tym np. wycinanie lasów), zob. W. Pływaczewski, *Uchodźstwo klimatyczne na tle współczesnych zagrożeń cywilizacyjnych*, (w:) W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), *Ochrona praw człowieka w polityce migracyjnej Polski i Unii Europejskiej*, Olsztyn 2016, s. 35 i n.

⁶¹ W. Pływaczewski, *Wiktymologiczne implikacje zjawiska globalnego ocieplenia — przykład tzw. państw archipelagowych*, (w:) E. Zębek, M. Hajbudzki (red.), *Odpowiedzialność za środowisko w ujęciu normatywnym*, Wydawnictwo Katedra Prawa Międzynarodowego Publicznego WPiA UWM w Olsztynie, Olsztyn 2017, s. 327 i n.

⁶² J.S. Kierzkowska, M.K. Wołowski (red.), *Wybrane aspekty ekologii...*, s. 51.

⁶³ Na ten temat zob. *ibidem*, s. 49.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 50.

⁶⁵ M. Górski (red.), *Prawo ochrony środowiska*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018, s. 393 i n.

⁶⁶ Zob. także J.S. Kierzkowska, M.K. Wołowski (red.), *Wybrane aspekty ekologii...*, s. 60.

⁶⁷ Na temat tych naturalnych zagrożeń środowiskowych więcej zob. *ibidem*, s. 50.

⁶⁸ Więcej zob. *ibidem*, s. 52.

10. Poligony wojskowe (i poligony o przeznaczeniu niewojskowym np. strażackie) — migracja ludzi i zwierząt poza te tereny, bowiem są one skażone albo ze względu na uciążliwości hałasowe⁶⁹.
11. Choroby/choroby zakaźne/epizootie⁷⁰ (w konsekwencji np. odstrzały dzików) — powodują przemieszczanie się ludzi i zwierząt (np. ze względu na epidemie⁷¹); choroby populacji zwierząt mogą być związane zarówno z chorobami zwierząt, jak również pożywienia tych zwierząt — epifitozy⁷², co w konsekwencji także może powodować migrację ludzi i zwierząt.
12. Emisje szkodliwych substancji oraz katastrofy chemiczne — zanieczyszczone powietrze jest przyczyną opuszczania terenów, na których dopuszczalne normy są przekroczone; emisje i katastrofy powodują migrację ludzi i zwierząt⁷³.
13. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb zdrowotnych — przyczyna przemieszczania się ludzi.
14. Wojny — uciekają z terenów objętych działaniami wojennymi zarówno ludzie (uchodźcy), jak i zwierzęta.
15. Terroryzm — przed terrorystami uciekają głównie ludzie (np. gdy chodzi o zastraszanie o charakterze politycznym), ale jego forma determinuje możliwość ucieczki zwierząt z terenu objętego działaniami zbrojnymi.
16. Skażenia radiacyjne, np. w obszarze składowania materiałów radioaktywnych są przyczyną opuszczania tych terenów przez ludzi i zwierzęta⁷⁴.
17. Katastrofy jądrowe — mają charakter nagły; w ich konsekwencji przemieszczają się ludzie i zwierzęta⁷⁵.
18. Brak żyznych gleb pod uprawy — migracja ludzi.
19. Wycinka lasów — migracja ludzi, ale głównie zwierząt.
20. Katastrofy budowlane (o podłożu ekologicznym) — mogą powodować zmiany miejsca zamieszkania ludzi (ale nie tylko, mogą mieć także pośredni wpływ na miejsce/teren zamieszkiwany przez zwierzęta, co w konsekwencji może powodować ich migrację).
21. Częste braki energii elektrycznej, gazu, wody, istnienie odnawialnych źródeł energii (OZE) — może powodować podjęcie decyzji migracyjnej przez ludzi. Docelowe miejsce zamieszkania także może być uzależnione od istnienia na danym terenie np. gazociągu czy sieci wodno-kanalizacyjnej albo możliwości podłączenia się do miejskiej sieci ciepłowniczej, czy korzystania z odnawialnych źródeł energii (OZE). Odnawialne źródła energii służące ludziom nie

⁶⁹ Na ich temat *ibidem*, s. 56.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 53.

⁷¹ *Ibidem*, s. 54.

⁷² *Ibidem*, s. 53.

⁷³ *Ibidem*, s. 54–55. Zob. także J.S. Kierzkowska, *Realizacja funkcji kontrolnej przez strażę gminne (miejskie) w przedmiocie gospodarowania odpadami w świetle statystyk Straży Miejskiej w Bydgoszczy*, (w:) Z. Bukowski, T. Bojar-Fijałkowski (red.), *Kontrola przestrzegania przepisów o ochronie środowiska w Czechach, Polsce i Słowacji*, Bydgoszcz 2021, s. 325–346.

⁷⁴ J.S. Kierzkowska, M.K. Wołowski (red.), *Wybrane aspekty ekologii...*, s. 57.

⁷⁵ Więcej *ibidem*, s. 56–57.

zawsze są korzystne dla zwierząt. Wiele publikacji naukowych porusza temat niekorzystnego wpływu, np. turbin wiatrowych na życie i zdrowie ludzi (hałas) i zwierząt (np. wypadki podczas wędrówek ptaków, czy brak możliwości wykorzystania terenu przez ssaki na swoje siedliska)⁷⁶.

22. Brak dostępu do Internetu i nauki (np. w zakresie ekologii) — migracja ludzi na obszar, gdzie jest dostęp np. do światłowodów.
23. Występowanie przemysłu z jednej strony może być postrzegane jako cel zarobkowania, jednak w ujęciu ekologicznym staje się przeszkodą do zamieszkiwania; tereny wysoko uprzemysłowione są nieatrakcyjne do zamieszkania dla ludzi i zwierząt.
24. Występowanie atrakcyjnych miejsc pracy (związanych z ekologią, ochroną środowiska, gospodarowaniem wodami, gospodarką leśną, gospodarowaniem odpadami komunalnymi etc.) — bodziec do migracji ludzi.
25. Nadmierna eksploatacja kopalin — jest zagrożeniem dla bezpieczeństwa ekologicznego⁷⁷ i może stanowić czynnik, który powoduje migrację ludzi i zwierząt.

Podsumowanie

Badanie jednoznacznie potwierdza, że w obecnym stanie prawnym nie ma definicji prawnej migranta, choć mowa jest o migracji jako zjawisku a nauka już od dawna formułuje w tym zakresie wiele twierdzeń oraz klasyfikacji powodów i czynników migracji.

Migracja może dotyczyć przemieszczania się zarówno ludzi, jak i zwierząt. Z kolei uchodźca będzie stanowił odrębną kategorię terminologiczną, związaną z czynnikiem zagrożenia bezpieczeństwa w kontekście prześladowania (np. politycznego). Zatem należałoby się skłaniać do używania pojęcia „migracja ekologiczna” i „migracja środowiskowa” zamiast „uchodźstwo ekologiczne” i „uchodźstwo środowiskowe”. Pamiętając o określeniu uchodźcy ekologicznego jako osoby, która migruje z powodów środowiskowych (którą użył El-Hinnawi), trzeba też pamiętać o kontekście prawnym tych zagadnień. Zatem o ile dopuszczalnym jest używanie pojęcia uchodźcy środowiskowego czy ekologicznego w odniesieniu do ludzi, to na pewno jest nieodpowiednie, w odniesieniu do przemieszczania się zwierząt, co do których od lat mowa jest o migrowaniu. Zatem granice pojęciowe można zaproponować na poziomie podmiotowym. To podmiot, którego treść przepisu prawnego będzie dotyczyła może być w prawie czynnikiem decydującym w zakresie wyznaczania granicy między pojemnością i treścią definicji migranta a także migranta środowiskowego i migranta ekologicznego, którym może być zarówno człowiek, jak i zwierzę. Natomiast uchodźca niech pozostanie do „dyspozycji” podmiotowej zarezerwowany dla ludzi, a nie dla zwierząt.

Zatem sformułowane przyczyny migracji odnoszą się zarówno do ludzi, jak i zwierząt. Wszystkie one mają charakter przyczyn o podłożu ekologicznym i praw-

⁷⁶ Zob. J. Marć-Pieńkowska, *Kontrowersje wokół energetyki wiatrowej*, „Edukacja Biologiczna i Środowiskowa” 2018, Nr 4, s. 11–14.

⁷⁷ J.S. Kierzkowska, M.K. Wołowski (red.), *Wybrane aspekty ekologii...*, s. 59.

nośrodkowym. W kolejnych badaniach można podjąć próbę ich pogrupowania na przykład ze względu na zakres podmiotowy, czasowy czy przyjmując typowy dla ekologów podział na przyczyny zagrożenia dla bezpieczeństwa o podłożu antropogenicznym i naturalnym.

Kolejnym wnioskiem jest to, iż zarówno aparat pojęciowy, jak i normy środowiskowe są niezmiernie ubogie w zakresie migracji zarówno na poziomie prawa międzynarodowego, unijnego, jak i krajowego. Można nawet pokusić się o stwierdzenie, że normy środowiskowe zasadniczo nie zawierają zagadnień poświęconych migracji, wskazania jej przyczyn, konsekwencji i wpływu czynników środowiskowych na podejmowanie decyzji migracyjnej, choć pojęcie w teorii się pojawia i jest zauważalne.

Biorąc pod uwagę zmiany klimatu, zanieczyszczenie wody i powietrza albo katastrofy naturalne jednoznacznie należy uznać, że można współcześnie mówić o zjawisku ekomigracji. Skrupulatność używania pojęć skłania też do refleksji, iż z całą pewnością nie można mówić o ekorepatriacji.

Bibliografia

- Jachnik A., Kupeczyk P., Górka M., Pchalek M., *Interwencje ekologiczne w obronie ostoi Natura 2000*, Marki 2010.
- Kaczmarek T., *Migracja — charakterystyka zjawiska*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona z Legnicy” 2015, Nr 16(3).
- Kierzkowska J.S., Wołowski M.K. (red.), *Wybrane aspekty ekologii, ekologii, bezpieczeństwa i zarządzania środowiskowego oraz prawa w ochronie środowiska*, Wydawnictwo GSW, Gdańsk 2016.
- Kłos L., *Uwarunkowania ekomigracji w Polsce*, „Optimum Studia Ekonomiczne” 2017, Nr 1(85).
- Kontrola przestrzegania przepisów o ochronie środowiska w Czechach, Polsce i Słowacji*, Z. Bukowski, T. Bojar-Fijałkowski (red.), Bydgoszcz 2021.
- Marć-Pieńkowska J., *Kontrowersje wokół energetyki wiatrowej*, „Edukacja Biologiczna i Środowiskowa” 2018, Nr 4.
- Ochrona praw człowieka w polityce migracyjnej Polski i Unii Europejskiej*, W. Pływaczewski, M. Ilnicki (red.), Olsztyn 2016.
- Pływaczewski W., *Wiktymologiczne implikacje zjawiska globalnego ocieplenia — przykład tzw. państw archipelagowych*, (w:) E. Zębek, M. Hajbudzki (red.), *Odpowiedzialność za środowisko w ujęciu normatywnym*, Wydawnictwo Katedra Prawa Międzynarodowego Publicznego WPiA UWM w Olsztynie, Olsztyn 2017.
- Prawo ochrony środowiska*, M. Górski (red.), Wolters Kluwer, Warszawa 2018.
- Ukleja A., Wójcicka M., *Ochrona prawa do życia w czystym środowisku i migracje ekologiczne*, pobrane z: https://www.researchgate.net/publication/261548559_ochrona_prawa_do_zycia_w_czystym_srodowisku_naturalnym_i_migracje_ekologiczne.
- Współczesne migracje ludności w Polsce — uwarunkowania i skutki*, I. Sobczak (red.), Wydawnictwo Gdańskiej Wyższej Szkoły Administracji, Gdańsk 2010.

Akty prawne

Konwencja dotycząca statusu uchodźców sporządzonej w Genewie dnia 28 lipca 1951 r., która była ratyfikowana przez Polskę w 1991 r. (Dz.U. Nr 119 poz. 515).

- Protokół dotyczy statusu uchodźców sporządzony w Nowym Jorku dnia 31 stycznia 1967 r. (Dz.U. Nr 119 poz. 517).
- Europejskie Porozumienie w sprawie zniesienia wiz dla uchodźców, sporządzone w Strasburgu dnia 20 kwietnia 1959 r. (Dz.U. z 2005 r. Nr 225, poz. 1929).
- Europejskie Porozumienie o przekazaniu odpowiedzialności za uchodźców, sporządzone w Strasburgu dnia 16 października 1980 r. (Dz.U. z 2005 r. Nr 225 poz. 1931).
- Porozumienie między Ministrem Spraw Wewnętrznych i Administracji Rzeczypospolitej Polskiej a Międzynarodową Organizacją do Spraw Migracji w sprawie współpracy w zakresie dobrowolnych powrotów cudzoziemców opuszczających terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, sporządzone w Warszawie dnia 12 lipca 2005 r. (MP Nr 3 poz. 46).
- Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE z 2012 r. C 326/47).
- Karty praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE z 2012 r. C 326/02). Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1860 z dnia 28 listopada 2018 r. w sprawie użytkowania Systemu Informacyjnego Schengen do celów powrotu nielegalnie przebywających obywateli państw trzecich (Dz. Urz. UE L 312 z 7.12.2018, s. 1–13).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1861 z dnia 28 listopada 2018 r. w sprawie utworzenia, funkcjonowania i użytkowania Systemu Informacyjnego Schengen (SIS) w dziedzinie odpraw granicznych, zmiany konwencji wykonawczej do układu z Schengen oraz zmiany i uchylenia rozporządzenia (WE) nr 1987/2006 (Dz. Urz. UE L 312 z 7.12.2018, s. 14–55).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1896 z dnia 13 listopada 2019 r. w sprawie Europejskiej Straży Granicznej i Przybrzeżnej oraz uchylenia rozporządzeń (UE) nr 1052/2013 i (UE) 2016/1624 (Dz. Urz. UE L 295 z 14.11.2019, s. 1–131).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/817 z dnia 20 maja 2019 r. w sprawie ustanowienia ram interoperacyjności systemów informacyjnych UE w obszarze granic i polityki wizowej oraz zmieniające rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 767/2008, (UE) 2016/399, (UE) 2017/2226, (UE) 2018/1240, (UE) 2018/1726, (UE) 2018/1861 oraz decyzje Rady 2004/512/WE i 2008/633/WSiSW (Dz. Urz. UE L 135 z 22.05.2019, s. 27–84).
- Ustawa z dnia 21 marca 1985 r. o drogach publicznych (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 1376).
- Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 1275).
- Ustawa z dnia 13 października 1995 r. Prawo łowieckie (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1683).
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 638).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1444 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1421).
- Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (t.j. Dz.U. 2020 r. poz. 35 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 9 listopada 2000 r. o repatriacji (t.j. z 2019 r. poz. 1472).

Inne źródła

- www.nik.gov.pl (dostęp: 26.09. 2021)
- <https://www.wielokultury.wroclaw.pl/kim-sa-bezpanstwowcy> (dostęp: 26.09. 2021)
- <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=LEGISSUM%3A133020> (dostęp: 30.09.2021)
- <https://korytarze.pl/mapa/mapa-korytarzy-ekologicznych-w-polsce> (dostęp: 2.10.2021)
- https://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/management/docs/art6/Provisions_Art_6_nov_2018_pl.pdf (dostęp: 5.10.2021)

<https://www.ekologia.pl/wiedza/slowniki/leksykon-ekologii-i-ochrony-srodowiska/migracja> (dostęp: 5.10.2021)

https://www.researchgate.net/publication/261548559_ochrona_prawa_do_zycia_w_czystym_srodowisku_naturalnym_i_migracje_ekologiczne (dostęp: 1.10.2021)

pismo DL-ZŁ.050.16.2020 z dnia 10 kwietnia 2020 r. Ministra Klimatu do Marszałek Sejmu RP

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0404_PL.html, Procedura 2015/2316 (INI) (dostęp: 7.10.2021)

<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/152/polityka-imigracyjna> (dostęp: 28.09.2021)

https://ec.europa.eu/home-affairs/index_pl (dostęp: 28.09.2021)

materiały pokonferencyjne „Ochrona dziko żyjących zwierząt przy inwestycjach liniowych (drogi i linie kolejowe)”, Łagów 24–26.09.2007.

<https://ochronaprzyrody.gdos.gov.pl/tekst-i-zalozenia-konwencji-3> (dostęp: 24.10.2021)

Legal-environmental and ecological conditions of migration

Abstract

The study covers the problem of migration analyzed through the prism of applicable legal provisions (mainly international and national law). The study concluded that only the notions of a refugee and repatriate are defined in the law. There is no legal definition of a migrant. The legal regulations can be divided into those related to two subjects: 1) people (for whom the law is related to crossing borders) and 2) animals (quite laconic legal and environmental regulations). In the final part of the study, the ecological reasons for the migration of people and animals were identified.

Keywords: migration, refuge, migration law, ecological reasons for human and animal migration.

Krzysztof Olejnik, Mariusz Tadeusz Fierek

Wydział Zamiejscowy w Olsztynie, Gdańska Szkoła Wyższa

Istota bezpieczeństwa ekonomicznego państwa

Streszczenie

Celem podjętych badań jest zaprezentowanie istoty bezpieczeństwa ekonomicznego państwa. Dla realizacji celu badań koniecznym było pokazanie współczesnego rozumienia pojęcia bezpieczeństwa oraz roli bezpieczeństwa ekonomicznego. Przedstawiono również determinanty bezpieczeństwa ekonomicznego oraz zaprezentowano jego mechanizmy. Artykuł został opracowany na podstawie przeglądu wybranych pozycji literatury krajowej, w tym artykułów prezentujących wyniki badań naukowych zrealizowanych w ostatnich latach.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo ekonomiczne.

Współczesne rozumienie pojęcia bezpieczeństwa

Bezpieczny — to pewny, niczym niezagrożony stan¹. Wśród potrzeb odczuwanych przez każdego z osobna i wszystkich, jako członków rozmaitych grup społecznych, zasadnicze znaczenie ma poczucie bezpieczeństwa rozumianego jako pewien stan systemu, w ramach którego funkcjonuje się, zapewniający jego trwanie w obecnym kształcie, realizację jego celów i rozwój dostosowany do oczekiwań co do przyszłości tego systemu².

Obejmuje ono m.in. takie elementy, jak zapewnienie sobie bezpieczeństwa czy życia wolnego od trosk materialnych, jak również potrzebę stabilności, ochrony, porządku, sprawiedliwości czy wyeliminowania zagrożeń³.

Człowiek — już jako istota społeczna — zaczął poszukiwać najlepszego sposobu zapewnienia sobie bezpieczeństwa.

Ujmując rzecz lapidarnie, bezpieczeństwo oznacza brak zmartwień i przykrego uczucia strachu. Tak użyty termin dotyczy nie tylko jednostek, lecz także całych społeczeństw⁴.

¹B. Andruczyk, *Rola administracji publicznej w aspekcie bezpieczeństwa ekonomicznego*, (w:) M. Karolak-Michalska, E. Kopciuszewska, W. Petryka (red.), *Społeczno-gospodarcze aspekty bezpieczeństwa Polski — wyzwania i zagrożenia*, SW im. Bogdana Jańskiego, Warszawa 2015, s. 174.

²K. Kuciński, *Przedsiębiorczość i rozwój regionalny a bezpieczeństwo ekonomiczne państwa*, (w:) K. Kuciński (red.), *Przedsiębiorczość a rozwój regionalny w Polsce*, Difin, Warszawa 2010, s. 210.

³B. Andruczyk, *op. cit.*, s. 174.

⁴M. Ptak, *Współczesne rozumienie bezpieczeństwa, zagrożeń i obronności*, (w:) *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych im. gen. Tadeusza Kościuszki nr 1*, WSOWL, Wrocław 2010, s. 89.

Zapewnienie bezpieczeństwa narodowego oraz stabilnego i systematycznego rozwoju społeczeństwa było, jest i będzie głównym celem działalności władzy we wszystkich obszarach jej działalności⁵.

Bezpieczeństwo gospodarcze — nazywane również bezpieczeństwem ekonomicznym — stanowi przesłankę dla interwencjonizmu władz publicznych.

Najogólniej definiowane jest jako stan, w którym nie występują zagrożenia oraz jako całokształt czynników i uwarunkowań zabezpieczających zrównowagę, stabilność i niezależność gospodarki narodowej.

Bezpieczeństwo i rozwój stanowią dwa fundamentalne, nierozzerwalne wymiary funkcjonowania państwa.

Niemożliwe jest zapewnienie długotrwałego i stabilnego poziomu gospodarki bez odpowiedniej gwarancji zapewnienia bezpieczeństwa, a brak rozwoju uniemożliwiłby ciągłe doskonalenie tego potencjału.

W połączeniu z wolą polityczną decydentów, stanowi rudymet do określania skuteczności, potęgi i pozycji międzynarodowej państwa.

Warunkiem rozwoju jest właściwe zapewnienie bezpieczeństwa gospodarczego, które należy postrzegać jako jedną z kluczowych dziedzin bezpieczeństwa narodowego⁶.

Polska prowadzi bardzo jednoznaczną politykę bezpieczeństwa narodowego. Została ona wpracowana w latach 1991–1992 i bez względu na to, jakie są rządzące koalicje, bez względu na wewnętrzne procesy i konflikty społeczne, udało się w tej sprawie zachować narodowy konsensus⁷.

W ramach zapewnienia bezpieczeństwa zewnętrznego państwa należy prowadzić działania zmierzające do tworzenia jak najkorzystniejszego międzynarodowego otoczenia kraju i umacniania jego międzynarodowej pozycji, wizerunku i prestiżu.

Dodatkowo należy dążyć do rozwoju zdolności do osiągania narodowych celów strategicznych w dziedzinie bezpieczeństwa w bezpośrednim sąsiedztwie oraz tworzenia przestrzeni europejskiej, euroatlantyckiej i globalnej.

Bezpieczeństwo wewnętrzne ma na celu utrzymanie zdolności reagowania w przypadku wystąpienia zagrożeń bezpieczeństwa publicznego oraz bezpieczeństwa powszechnego związanego z ochroną porządku prawnego, życia i zdrowia obywateli oraz majątku narodowego przed bezprawnymi działaniami oraz skutkami klęsk żywiołowych, katastrof naturalnych i awarii technicznych.

Dzisiejsze postrzeganie bezpieczeństwa jest wynikiem wydarzeń ostatnich lat, do których z pewnością należy zaliczyć przemiany polityczne oraz cywilizacyjne, wyrażane przez postęp technologiczny i globalizację⁸.

⁵ *Ibidem*, s. 88.

⁶ D. Bednarz, *Wymiar teoretyczny zapewnienia bezpieczeństwa gospodarczego Polski na gruncie „Strategii Bezpieczeństwa RP” z 2014 oraz „Białej Księgi Bezpieczeństwa Narodowego RP” z 2013 r.*, (w:) I. Oleksiewicz, K. Stępień (red.), *Zagrożenia i wyzwania bezpieczeństwa współczesnego świata. Wymiar ekonomiczno-społeczny*, Rambler, Warszawa 2016, s. 315.

⁷ M. Ptak, *op. cit.*, s. 91.

⁸ J. Bil, *Korupcja w (prywatnym) sektorze gospodarczym. Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa*, WSPol, Szczytno 2015, s. 16–17.

Bezpieczeństwo państwa nie oznacza wyłącznie podporządkowania i dominacji, ponieważ jest to system wartości stanowiących o istocie państwa wraz z zespołem środków zabezpieczających.

Bezpieczeństwo należy również rozumieć jako dobro publiczne podlegające ochronie szczególnej. Biorąc pod uwagę względy bezpieczeństwa, państwo ma legitymację do ingerencji w sprawy obywatelskie, ale też działania takie mogą być różnie odebrane przez społeczeństwo.

Jednym ze sposobów określenia bezpieczeństwa jest podejście ściśle — matematyczne, które zakłada, że bezpieczeństwo może być określane poprzez ryzyko mierzone ilorazem prawdopodobieństwa i skutku⁹.

Współczesny świat stanowi system naczyń połączonych w globalnej gospodarce, co jest wynikiem rozbudowanych powiązań o charakterze ekonomicznym podmiotów krajowych z innymi uczestnikami życia gospodarczego na arenie międzynarodowej.

Dzięki tym relacjom możliwe jest osiąganie wzrostu gospodarczego poprzez łatwiejszy dostęp do nowych rynków, surowców czy kapitału.

Jednak uwarunkowania zewnętrzne mogą stanowić czynniki zagrożenia wpływające na bezpieczeństwo państwa¹⁰.

W dobie globalizacji istotnego znaczenia nabiera wymiar społeczny bezpieczeństwa państwa. Bezpieczeństwo powinno służyć przede wszystkim ludziom.

Państwo poprzez różnego rodzaju służby publiczne i instytucje winno tworzyć warunki do zabezpieczenia podstawowych potrzeb obywateli, głównie dzięki zapewnieniu pracy i zagwarantowaniu minimum socjalnego dla osób żyjących w biedzie.

Brak pracy i środków do życia jest powodem szeregu patologii, które zagrażają całemu społeczeństwu. Dlatego rolą państwa powinno być dbanie o poziom zabezpieczenia ekonomicznego jednostek i rodzin, a także edukację zapewniającą udział w życiu gospodarczym.

Jest to niezbędne szczególnie w dobie globalizacji, która powoduje polaryzację dochodów oraz likwidację mniej efektywnych przedsiębiorstw¹¹.

Termin „bezpieczeństwo państwa” bywa zastępowany terminem „bezpieczeństwo narodowe”, ale pamiętać należy, że to państwo jest podstawową formą organizacji i życia politycznego narodów, a wg „realistów” także jednym liczącym się i racjonalnie działającym uczestnikiem stosunków międzynarodowych.

Większość badaczy jest zgodna co do tego, że zmiana sposobu postrzegania bezpieczeństwa wewnętrznego nastąpiła po rozpadzie świata dwubiegunowego¹².

Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Polski, jak każdego innego państwa, to w dużym stopniu sztuka, umiejętność dokonywania właściwych (trafnych) wyborów

⁹ *Ibidem*, s. 17–18.

¹⁰ D. Ćwikowski, *Gospodarka nieoficjalna a bezpieczeństwo ekonomiczne państwa*, CeDeWu, Warszawa 2016, s. 28.

¹¹ *Ibidem*, s. 33–34.

¹² J. Gierszewski, *Bezpieczeństwo wewnętrzne. Zarys systemu. Zarządzanie bezpieczeństwem*, Difin, Warszawa 2013, s. 53.

celów oraz środków i metod ich realizacji z punktu widzenia interesów narodowych i państwowych, interpretowanych i realizowanych przez kolejne grupy rządzące¹³.

Rola bezpieczeństwa ekonomicznego

Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa to taki stan rozwoju krajowego systemu gospodarczego, który zapewnia wysoką sprawność jego funkcjonowania — poprzez należyte wykorzystanie wewnętrznych czynników rozwoju — oraz zdolności do skutecznego przeciwstawienia się zewnętrznym naciskom, mogącym doprowadzić do zaburzeń rozwojowych¹⁴.

Ekonomia dobrobytu mogła powstać i rozwijać się dopiero w momencie osiągnięcia względnie wysokiego poziomu wzrostu gospodarczego, gdzie większym problemem były kwestie dotyczące podziału dochodu, a nie osiągnięcia wzrostu¹⁵.

Można przyjąć, że państwo dobrobytu (*welfare state*) jest to „państwo, w którym wolne społeczeństwo uznaje zbiorową odpowiedzialność za losy jednostek słabszych i niezdolnych, podejmując wspólne działanie mające na celu udzielenie im pomocy”¹⁶.

Termin bezpieczeństwa ekonomicznego odnosi się zatem do państw, a jej składowymi są wartości powszechnie uznawane za strategiczne dla państwa, choć niekoniecznie pozostające pod bezpośrednią jego kontrolą.

W sferze bezpieczeństwa ekonomicznego następuje przenikanie się podmiotów państwowych i prywatnych.

To właśnie zawieranie sojusze oraz nowe kontakty handlowe umożliwiają umacnianie pozycji oraz rozszerzenie zasięgu wpływów państwa.

Nie można jednak zapominać, iż mogą być również przyczyną utraty kontroli nad posiadanymi zasobami, doprowadzić do częściowego lub całkowitego uzależnienia się od danego podmiotu gospodarczego oraz zwiększać ryzyko rozprzestrzeniania się zagrożeń¹⁷.

Przyczyny powstawania zagrożeń, rozpatrywane w płaszczyźnie realnego czy też potencjalnego wystąpienia, mają własne źródła.

Każda z przyczyn z kolei ma swoją odrębność, mogą one na siebie wzajemnie oddziaływać bądź być wynikiem eskalacji jednej z nich.

¹³ M. Stolarczyk, *Główne dylematy bezpieczeństwa zewnętrznego Polski w połowie drugiej dekady XXI wieku*, (w:) K. Czornik, M. Lakomy (red.), *Dylematy polityki bezpieczeństwa Polski na początku drugiej dekady XXI wieku*, Regionalny Ośrodek Debaty Międzynarodowej, Katowice 2014, s. 15.

¹⁴ E. Nowak, M. Nowak, *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego. Zarządzanie bezpieczeństwem*, Difin, Warszawa 2011, s. 89–90.

¹⁵ K. Raczkowski, *Percepcja bezpieczeństwa ekonomicznego i wyzwania dla zarządzania nim w XXI wieku*, (w:) K. Raczkowski (red.), *Bezpieczeństwo ekonomiczne. Wyzwania dla zarządzania państwem*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012, s. 76.

¹⁶ *Ibidem*, s. 76.

¹⁷ D.A. Lewicka, *Zagrożenie bezpieczeństwa ekonomicznego państwa — cyberterroryzm*, (w:) J. Michalak (red.), *Oblicza bezpieczeństwa narodowego. Wybrane aspekty bezpieczeństwa ekonomicznego, społecznego i militarnego*, AMW im. Bohaterów Westerplatte, Gdynia 2014, s. 196.

Polska, położona w centrum Europy, ma wyjątkowe położenie geostrategiczne, przez co narażona jest na realne lub potencjalne zagrożenia mogące mieć wpływ na jej bezpieczeństwo¹⁸.

Należy rozróżnić dwa podejścia do bezpieczeństwa ekonomicznego — w sensie makro i w mikro.

W ujęciu makroekonomicznym bezpieczeństwo to stabilność rozwoju, zatrudnienia, równowaga popytu i podaży surowców i siły roboczej, umożliwiających produkcję dóbr i usług, działanie komunikacji, transportu oraz zaopatrzenie w energię, wodę i żywność, a także pozwalających na sprawne zarządzanie państwem¹⁹.

Polityka stabilizacji makroekonomicznej dąży do osiągnięcia różnych, często wykluczających się, celów.

Jednym z ważniejszych jest wzrost zatrudnienia i ograniczenie bezrobocia. Cel ten jest realizowany poprzez, mające charakter makro- lub mikroekonomiczny, działania na rynku pracy.

W aspekcie makroekonomicznym, w ramach polityki zatrudnienia, wykorzystuje się głównie narzędzia polityki budżetowej i/lub pieniężnej²⁰.

Z kolei w ujęciu mikroekonomicznym bezpieczeństwo ekonomiczne — to stabilność funkcjonowania gospodarstwa domowego lub przedsiębiorstwa, czyli jego zdolność do regulowania zobowiązań²¹.

Niekiedy bezpieczeństwo ekonomiczne rozumie się jako „bezpieczeństwo monetarne” lub „finansowe” w sensie mikroekonomicznym, a więc gwarantujące bezpieczeńą pod względem ekonomicznym egzystencję ludzi i podmiotów gospodarczych²².

Gospodarstwo domowe jest najmniejszą i podstawową organizacją, w której występują zachowania ekonomiczne związane m.in. z nierównowagą między odczuwanymi potrzebami a możliwościami ich zaspokojenia²³.

Przedsiębiorstwo jest jednostką gospodarczą, działającą na własny rachunek dla osiągnięcia korzyści materialnych. Ponosi ono ryzyko i odpowiedzialność zgodnie z przepisami prawa i stosunkami rynkowymi²⁴.

Można, zatem stwierdzić, że przedsiębiorstwo jest określoną formą organizacji pracy powołaną do realizacji potrzeb materialnych i niematerialnych różnych osób, grup oraz organizacji²⁵.

Bezpieczeństwo ekonomiczne jest definiowane przez wielu autorów, którzy rozpatrują je najczęściej w aspektach ekonomiczno-obronnych lub społeczno-go-

¹⁸ M. Ptak, *op. cit.*, s. 92.

¹⁹ D. Ćwikowski, *op. cit.*, s. 31.

²⁰ R. Barczyk, *Makroekonomiczna polityka zatrudnienia w gospodarce polskiej w latach 2000–2015*, (w:) D. Kopycińska, T. Bernat (red.), *Studia i Prace WNEiZ nr 44/2. Problemy współczesnej ekonomii tom 2*, US, Szczecin 2016, s. 34.

²¹ D. Ćwikowski, *op. cit.*, s. 31.

²² K. Kuciński, *op. cit.*, s. 224.

²³ K. Raczkowski, *Metody i techniki zarządzania bezpieczeństwem ekonomicznym*, (w:) K. Raczkowski, Ł. Sułkowski (red.), *Zarządzanie bezpieczeństwem. Metody i techniki*, Difin, Warszawa 2014, s. 47.

²⁴ A. Buczkowska, *Cele przedsiębiorstwa a pomiar jego dokonań*, (w:) *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 684. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia nr 45*, US, Szczecin 2012, s. 6.

²⁵ *Ibidem*, s. 6.

spodarczych, oraz stanowi element bezpieczeństwa wewnętrznego, jak też w skali makro — składnik bezpieczeństwa międzynarodowego ładu gospodarczego. Pojęcie bezpieczeństwa ekonomicznego obejmuje takie dziedziny jak:

- bezpieczeństwo finansowe,
- bezpieczeństwo finansów publicznych,
- bezpieczeństwo obrotu gospodarczego,
- bezpieczeństwo energetyczne,
- bezpieczeństwo żywnościowe,
- bezpieczeństwo socjalne,
- bezpieczeństwo surowcowe (w tym zaopatrzenie w wodę),
- zapewnienie zapasów i rezerw dla wojska²⁶.

Bezpieczeństwo finansowe oznacza w ogólnej postaci brak zagrożeń w sferze finansów publicznych, finansów przedsiębiorstwa, ubezpieczeń, bankowości czy finansów osobistych gospodarstw domowych.

Poziom bezpieczeństwa finansowego jest silnie skorelowany z liberalizacją globalnych rynków finansowych, które nie uznają granic państwa i stwarzają możliwości zarówno kreacji, jak i przepływu środków pieniężnych²⁷.

Problematyka bezpieczeństwa ekonomicznego jest bardzo rozległa, dlatego też skupiono się na jednej z jej składowych, a mianowicie na bezpieczeństwie energetycznym.

Współczesne surowce energetyczne klasyfikowane są jako produkty strategiczne. W większości przypadków znane zasoby surowców energetycznych znajdują się w regionach geograficznych znacznie oddalonych²⁸.

Szczyt Żywnościowy Świata, zorganizowany przez FAO, który odbył się w listopadzie 1996 r. w Rzymie uchwalił *Rzymską Deklarację w sprawie Światowego Bezpieczeństwa Żywnościowego* oraz przyjął plan działania w tym zakresie, w którym sformułowana została następująca definicja bezpieczeństwa żywnościowego: „Bezpieczeństwo żywnościowe istnieje wtedy, kiedy wszyscy ludzie mają ciągłe, fizyczne i ekonomiczne możliwości zaspokojenia swoich dietetycznych potrzeb i preferencji poprzez zaopatrzenie się w odpowiednią ilość zdrowej i pełnowartościowej żywności potrzebnej do aktywnego i zdrowego życia. Dla osiągnięcia tego celu potrzebne są zintegrowane działania na wszystkich poziomach. Każde państwo musi przyjąć strategię dostosowaną do zasobów i możliwości realizacji indywidualnych celów i jednocześnie współpracować w skali regionu całego globu w celu wypracowania rozwiązań dla problemów bezpieczeństwa żywnościowego w wymiarze ogólnosiwiatowym”²⁹.

Analizując stan i rozwój bezpieczeństwa ekonomicznego kraju, nie sposób pominąć politykę gospodarczo-obronną.

²⁶ D. Ćwikowski, *op. cit.*, s. 30.

²⁷ K. Raczkowski, *Bezpieczeństwo finansowe*, (w:) J. Płaczek (red.), *Ekonomika bezpieczeństwa państwa w zarysie. Zarządzanie bezpieczeństwem*, Difin, Warszawa 2014, s. 300.

²⁸ T. Szubrycht, *Współczesne aspekty bezpieczeństwa państwa*, (w:) *Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej nr 4*, AMW, Gdynia 2006, s. 92.

²⁹ F. Kapusta, *Agrobiznes*, Difin, Warszawa 2008, s. 29.

Kategoria ta ma złożoną postać i można ją zinterpretować w następujący sposób. Polityka gospodarczo-obronna jest sztuką zarządzania gospodarką obronną w taki sposób, aby łączyć realizację celów oraz zadań obronnych i ekonomicznych³⁰.

Dbłość o bezpieczeństwo ekonomiczne jest konstytucyjnym obowiązkiem państwa, ale także wspólnym zbiorowym obowiązkiem jego obywateli i działających na terenie tego państwa podmiotów gospodarczych.

Jest to o tyle ważne, że inwestowanie w bezpieczeństwo ekonomiczne stanowi gwarancję na przetrwanie trudnych czasów, a te niewątpliwie nadejdą, bo już od czasów biblijnych wiadomo, że po „latach tłustych” następują „chude”.

I nie chodzi tu tylko o to, jak zapewnić bezpieczeństwo ekonomiczne w „latach chudych”, ale przede wszystkim o to, by w „latach tłustych” mieć świadomość, że będzie ono zapewnione, gdy będzie się go potrzebowało, jako jednostki i jako społeczeństwo³¹.

Determinanty bezpieczeństwa ekonomicznego

Kreśląc obszary kształtowania bezpieczeństwa narodowego, należy także uwzględnić uwarunkowanie ekonomiczne.

Zapewne wszystkie uwarunkowania są od siebie zależne, a nawet ściśle powiązane, jednak wszystkie wyróżniają się rangą i zmiennością.

Te czynniki nie powinny być obojętne dla tych, którzy tworzą systemy bezpieczeństwa zarówno narodowego, jak i międzynarodowego³².

Ważnym rodzajem bezpieczeństwa jest bezpieczeństwo gospodarcze, nazywane również bezpieczeństwem ekonomicznym³³.

Skuteczność budowania podstaw bezpieczeństwa gospodarczego państwa zależy przede wszystkim od umiejętności poznania i wykorzystania wielu zmiennych w czasie i przestrzeni.

W tym zakresie należy dążyć do prowadzenia polityki publicznej w dziedzinie bezpieczeństwa gospodarczego w kierunku rozpoznania oraz eliminowania zagrożeń.

Zidentyfikowane determinanty (rozpoznawania, kształtowania, ograniczania i eliminowania) tworzą ramy dla skutecznego prowadzenia polityki gospodarczej przekładającej się bezpośrednio na bezpieczeństwo ekonomiczne państwa³⁴.

Uwarunkowania ekonomiczne ściśle wiążą się z bezpieczeństwem ekonomicznym państw, tj. wartościami podstawowymi, jak ochrona poziomu życia, rozwój gospodarczy i zdolność do zapewnienia innych kategorii bezpieczeństwa.

³⁰ E. Nowak, M. Nowak, *op. cit.*, s. 91.

³¹ K. Kuciński, *op. cit.*, s. 225.

³² W. Pokruszyński, *Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka (podręcznik akademicki)*, WSGE im. Alcide De Gasperi, Józefów 2012, s. 84.

³³ I. Jaźwiński, *Determinanty kształtowania polskiego bezpieczeństwa gospodarczego. Wybrane aspekty*, (w:) *Przegląd Strategiczny nr 1*, UAM, Poznań 2011, s. 59.

³⁴ J. Bil, *op. cit.*, s. 22.

Dlatego, oprócz stosunków gospodarczych zewnętrznych, podstawowe znaczenie mają wewnętrzne czynniki systemu gospodarczego oraz struktura i sposób jego funkcjonowania³⁵.

W ujęciu teoretycznym determinanty można podzielić na zewnętrzne i wewnętrzne (endogeniczne i egzogeniczne)³⁶.

Wśród uwarunkowań wewnętrznych na uwagę zasługują czynniki ekonomiczne mające wpływ na sferę społeczną społeczeństwa, a które koncentrują się na warunkach socjalno-bytowych, kulturowych, oświatowych, m.in. są to:

- ochrona zdrowia,
- system rentowo-emerytalny,
- kultura,
- oświata,
- sport.

Stanowią one o warunkach bytowych i społecznych ludności, a więc o poziomie życia społeczeństwa i jego bezpieczeństwie socjalnym³⁷.

Kolejnym elementem polityki bezpieczeństwa ekonomicznego państwa jest kształtowanie relacji z innymi podmiotami na arenie międzynarodowej oraz wchodzenie w kontakty handlowe zarówno z państwami, jak i innymi aktorami sceny międzynarodowej. Na czym polega złożoność tego zagadnienia? Z:

- jednej strony rozbudowanie powiązań gospodarczych z podmiotami zagranicznymi stwarza nowe oraz poszerza dotychczasowe możliwości wzrostu gospodarczego przez dostęp do nowych rynków czy też kapitału w różnej postaci,
- drugiej strony zaś powoduje niebezpieczeństwo wystąpienia czynników wewnętrznych, które mogą mieć negatywny wpływ na bezpieczeństwo ekonomiczne.

Przy mocno rozbudowanej sieci powiązań gospodarczych wzrasta ryzyko braku całkowitej kontroli nad nimi, utraty kontroli nad przepływem zasobów czy też niedokładnego absorbowania informacji o potencjalnych zagrożeniach lub atakach na daną społeczność bądź system gospodarczy³⁸.

Współcześnie ocenia się, że czynnik ekonomiczny jest coraz mocniej eksploatowany w podstawowych dokumentach czołowych państw świata, jakimi są przykładowo ich konstytucje.

Zawsze mówi się w nich o wspieraniu dobrobytu kraju czy zapewnieniu odpowiedniego poziomu życia i rozwoju swoich obywateli³⁹.

³⁵ W. Pokruszyński, *op. cit.*, s. 84.

³⁶ J. Bil, *op. cit.*, s. 22.

³⁷ M. Plecka, A. Rychły-Lipińska, *Istota bezpieczeństwa ekonomicznego państwa — aspekty teoretyczne*, (w:) A. Urbanek (red.), *Wybrane problemy bezpieczeństwa. Dziedziny bezpieczeństwa*, Społeczno-Prawne, Słupsk 2013, s. 133.

³⁸ J. Sojka, E. Waloszczyk, *Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa w procesie globalizacji gospodarki*, (w:) M. Winiarski (red.), *Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne nr 5*, UW, Wrocław 2008, s. 82.

³⁹ E. Nowak, M. Nowak, *op. cit.*, s. 94.

Bezpieczeństwo państwa wymaga trwałych podstaw gospodarczych. Silna, konkurencyjna gospodarka współcześnie decyduje o międzynarodowej pozycji państwa i umacnia tożsamość narodową. W budowie takiej nowoczesnej gospodarki istotne są m.in. takie czynniki, jak:

- rozwój nowoczesnej technologii,
- zapewnienie stabilnych i nieprzerwanych dostaw energii,
- wdrożenie programu uzyskiwania energii ze źródeł odnawialnych,
- rozwój energetyki jądrowej oraz „czystych” technologii wykorzystania węgla.

Bezpieczeństwo ekonomiczne to nie tylko energetyka czy finanse państwa, to także potencjał przemysłu obronnego, ale też odpowiednia infrastruktura transportowa i łączności zintegrowana z Unią Europejską⁴⁰.

Dla zobrazowania zagrożeń bezpieczeństwa gospodarczego (o wymiarze makroekonomicznym) państwa wydaje się zasadne przywołanie n.w. zachowań:

- przenikające z zagranicy skutki światowych i międzynarodowych kryzysów gospodarczych i finansowych,
- narastanie długu publicznego,
- spadek tempa przyrostu PKB,
- niewykorzystanie kapitału ludzkiego,
- niestabilność poziomu cen,
- niekorzystne zmiany kursów walutowych.

Przedstawione determinanty zagrożeń bezpieczeństwa gospodarczego państwa wydają się korespondować także z zachowaniem niekorzystnymi dla bezpieczeństwa wewnętrznego państwa.

Jedną z przyczyn wywołania zjawisk wpływających niekorzystnie na stan kondycji gospodarczej państwa jest korupcja⁴¹.

Jednocześnie trzeba stale obserwować, czy w funkcjonowaniu państwa i w jego zewnętrznych relacjach oraz uwarunkowaniach nie pojawiają się ewidentne symptomy zagrożenia bezpieczeństwa, takie chociażby jak rosnąca niepokojąco stopa bezrobocia, narastająca inflacja, zwiększające się zbytnio zadłużenie publiczne i zagraniczne, pogłębiające się rozwarstwienie dochodowe, dominująca pozycja któregoś z sektorów gospodarki lub jej branż (skutkująca monokulturą lub zakłóceniem wewnątrz krajowych przepływów międzygałęziowych i międzyregionalnych), rosnący deficyt bilansu handlowego i płatniczego, rysujące się uzależnienie od zyskujących pozycję monopolistyczną dostawców lub odbiorców dóbr, usług, środków kapitałowych czy informacji⁴².

Rola i znaczenie poszczególnych determinantów bezpieczeństwa gospodarczego oraz ich grup zmienia się w czasie oraz w kolejnych fazach rozwoju.

⁴⁰ F. Mroczo, *Wybrane aspekty polityki oraz Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, (w:) *Zeszyty Naukowe Wałbrzyskiej Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości nr 13. Refleksje społeczno-gospodarcze*, WWSZiP, Wałbrzych 2009, s. 19.

⁴¹ J. Bil, *op. cit.*, s. 23.

⁴² K. Kuciński, *op. cit.*, s. 228.

Przykładowo w warunkach globalizacji i integracji europejskiej wzrosło znaczenie uwarunkowań o charakterze międzynarodowym.

Zagadnieniem kluczowym w kształtowaniu bezpieczeństwa gospodarczego jest właściwe rozpoznanie jego determinantów oraz koncentracja środków (zasobów) i narzędzi (instrumentów) na odpowiednio wybranych determinantach⁴³.

Samo opisowe określenie istoty i zakresu bezpieczeństwa ekonomicznego kraju nie wyczerpuje całości warstwy metodologicznej tego problemu.

Mając na uwadze ten fakt, dokonanie oceny bezpieczeństwa ekonomicznego kraju, wymaga w pierwszej kolejności zidentyfikowania i określenia istoty wyznaczników, wskaźników i mierników tego procesu.

Istotną sprawą jest więc znalezienie odpowiedniego zbioru wyznaczników, wskaźników i mierników do oceny jego poziomu.

Dorobek w tym zakresie na gruncie nauk ekonomicznych wniosła metrologia, zwłaszcza w zakresie:

- określenia wielkości mierzalnych,
- analizy wymiarowej,
- sposób mierzenia, narzędzi i technik pomiaru,
- wyboru skali pomiarowych,
- analizie błędów pomiarowych⁴⁴.

Zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa mogą pochodzić nie tylko ze strony innych państw, ale również ze strony innych podmiotów stosunków międzynarodowych, tj.:

- korporacje,
- fundusze inwestycyjne,
- firmy ubezpieczeniowe,
- banki.

W chwili obecnej nie ma państwa, które w sposób całkowicie samodzielny oraz niezależny jest w stanie funkcjonować, związane jest to głównie z procesem globalizacji i co za tym idzie swobodą przepływu osób, towaru i informacji, zacieraniem granic oraz pojawieniem się nowych rozwiązań technologicznych.

Wiek XXI jest nie tylko epoką rewolucji naukowych i przemysłowych, niesie również eskalację zagrożeń pozamilitarnych, skupiających się na wykorzystaniu technologii do działań przestępczych.

Obecnie nie jest możliwe określenie zamkniętego katalogu zagrożeń dla bezpieczeństwa ekonomicznego państwa⁴⁵.

⁴³ M. Plecka, A. Rychły-Lipińska, *op. cit.*, s. 136.

⁴⁴ Z. Stachowiak, B. Stachowiak, *Wyznaczniki, mierniki i wskaźniki ocen bezpieczeństwa ekonomicznego państwa*, (w:) A. Piotrowska-Piątek (red.), *Rola statystyki w badaniach naukowych i praktyce gospodarczej*, WSEPiNM im. prof. Edwarda Lipińskiego, Kielce 2014, s. 26.

⁴⁵ D.A. Lewicka, *op. cit.*, s. 197.

Mechanizmy bezpieczeństwa ekonomicznego

Działania podejmowane w celu zapewnienia bezpieczeństwa ekonomicznego odpowiadają na zagrożenia, realne lub potencjalne, które stoją przed państwami.

W związku z tym działania państw są w istocie przeciwdziałaniami mającymi na celu poprawę własnego komponentu bezpieczeństwa.

Działania państw muszą się odnosić do dwojakiego rodzaju zagrożeń — pochodzących od innych państw, jak również generowanych przez aktorów pozapaństwowych⁴⁶.

Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2014 r. w kompleksowy sposób formułuje kwestie bezpieczeństwa gospodarczego oraz wskazuje metody wykorzystania pozostających w dyspozycji zasobów.

Precyzując interesy narodowe i cele strategiczne, ustrojodawca podkreśla potrzebę ekspansji zrównoważonego rozwoju potencjału gospodarczego państwa⁴⁷.

Jednym z ważniejszych celów realizowanych w gospodarkach rynkowych w sferze stabilizacji makroekonomicznej jest wzrost zatrudnienia i ograniczenie bezrobocia.

Zamiar ten jest osiągany poprzez, mające charakter makro- lub mikroekonomiczny, działania na rynku pracy.

Makroekonomiczna polityka zatrudnienia wykorzystuje narzędzia polityki fiskalnej lub/i pieniężnej.

Mikroekonomiczna regulacja rynku wykorzystuje aktywne lub pasywne instrumenty doskonalące funkcjonowanie rynku pracy⁴⁸.

Działania jednostronne pozostają w wyłącznej gestii państw, nie muszą być uzgadniane z innymi państwami czy organizacjami międzynarodowymi (państwa zastosują narzędzia, które będą działały do wewnątrz państwa).

Najczęściej oczekiwany efekt jest osiągany, choć dużym kosztem, a działania polegają przeważnie na stosowaniu narzędzi administracyjnoprawnych.

Działania jednostronne są podejmowane najczęściej w sytuacji braku wspólnych interesów z innymi państwami, wymogu realizacji specyficznych potrzeb państw, wojny gospodarczej⁴⁹.

Istotnym uwarunkowaniem wewnętrznym w Polsce jest sposób myślenia charakterystyczny dla państw znajdujących się w transformacji, czyli oparcie się na rozwiązaniach krótkoterminowych, a nie na myśleniu o charakterze strategicznym.

Świadczy o tym choćby liczba dokumentów rządowych, które w tytule noszą nazwę „strategia” lub „polityka”, przygotowanych przez kolejne ekipy rządzące i odrzucanych przez ich następców.

Emanacją tego faktu w sensie instytucjonalnym jest brak w strukturze władzy Rządowego Centrum Studiów Strategicznych.

⁴⁶ K. Księżopolski, *Bezpieczeństwo ekonomiczne*, (w:) J. Płaczek (red.), *op. cit.*, s. 199.

⁴⁷ D. Bednarz, *op. cit.*, s. 316.

⁴⁸ R. Barczyk, *op. cit.*, s. 33.

⁴⁹ K.M. Księżopolski, *Bezpieczeństwo ekonomiczne*, Elipsa, Warszawa 2011, s. 136.

Efektom tego stanu jest pojmowanie polityki państwa nie w sposób holistyczny, ale resortowy, nawet w takich dziedzinach, jak służby specjalne⁵⁰.

Strategia powiększania własnego potencjału gospodarczego jest najpewniejszą drogą wiodącą do stworzenia solidnej bazy bezpieczeństwa ekonomicznego państwa w różnych jej płaszczyznach.

Działania te należy rozpatrywać przez pryzmat procesów rozwoju społeczno-gospodarczego kraju, a także przez pryzmat tworzenia i podziału PKB.

Tylko rozwój gospodarczy zmienia niekorzystny stosunek potencjałów, powiększa bazę do podejmowania przeciwdziałania, a zarazem silniej przyciąga do współpracy niż do destrukcyjnych oddziaływań.

Tworzenie PKB może być dokonywane z własnych zasobów bądź przy współudziale zasobów partnerów gospodarczych. Istotne jest także tempo tego przyrostu jak również jego struktura tworzenia.

Ma tu także swój zasadniczy wpływ przynależność do koalicji gospodarczej i obronnej. Istotne są także porozumienia handlowe w stosunkach międzynarodowych⁵¹.

Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa może mieć swoje odzwierciedlenie w zagrożeniach dotyczących stabilności bilansu płatniczego, możliwości eksportu i importu, stabilności stóp procentowych oraz kursu walutowego, stabilności i efektywności systemu przechowywania oszczędności, inwestycji bezpośrednich, dopływu technologii oraz możliwości zbierania podatków do realizacji funkcji państwa⁵².

Zapisy *Białej Księgi Bezpieczeństwa Narodowego RP* odwołują się do wielkości PKB z 2011 r., który to plasował gospodarkę Polski na 20. miejscu w skali globalnej.

W 2014 r. wartość PKB realnie wzrosła o 3,4% r/r oraz obserwowana była trwała aprecjacja aktywności gospodarczej.

Popyt krajowy stanowił motor wzrostu gospodarczego, którego wkład w wskaźnik PKB wyniósł ok. 4,8%⁵³.

W celu zapewnienia bezpieczeństwa ekonomicznego niezbędna jest właściwa ocena zagrożeń dla państwa oraz zastosowanie w odpowiednim czasie konkretnych środków zapobiegających zagrożeniom lub powodujących ich skuteczną eliminację.

Decyduje o tym ogólny poziom rozwoju kraju i jego gospodarki, a także jej otwartość i umiędzynarodowienie. Zadaniem państwa jest tworzenie odpowiednich instytucji skutecznie ostrzegających przed zagrożeniami lub je odpierających w możliwie krótkim okresie.

Bezpieczeństwo ekonomiczne ma ścisły związek z przyszłością, która nigdy nie jest pewna, a także z takimi czynnikami, jak m.in.:

- obszar danego państwa,
- siła ekonomiczna,
- poziom rozwoju naukowo-technologicznego,

⁵⁰ K.M. Książkowski, *Wyzwania dla bezpieczeństwa ekonomicznego Polski w XXI wieku*, (w:) K. Czornik, M. Lakomy (red.), *op. cit.*, s. 322.

⁵¹ E. Nowak, M. Nowak, *op. cit.*, s. 98–99.

⁵² M. Plecka, A. Rychły-Lipińska, *op. cit.*, s. 136.

⁵³ D. Bednarz, *op. cit.*, s. 320.

- stopień międzynarodowych powiązań ekonomicznych⁵⁴.

Bezpieczeństwo ekonomiczne nie zakłada supremacji ani polityki, ani ekonomii, ponieważ w swojej istocie jego natura jest dwoista, zarówno politologiczna, jak i ekonomiczna⁵⁵.

Miejsce bezpieczeństwa ekonomicznego czy militarnego w hierarchii celów państwa, czyli wybór między siłą ekonomiczną a militarną, wynika z warunków globalnej polityki.

Oznacza to, iż czasami siła ekonomiczna będzie ważniejsza, a innym razem siła militarna. Miejsce tych czynników z punktu widzenia polityki i strategii państw ulega ciągłej zmianie i ewolucji.

Sztuka prowadzenia właściwej polityki bezpieczeństwa jest więc sztuką wyboru między siłą ekonomiczną a siłą militarną w zależności od uwarunkowań. Nie uprawnia to więc do twierdzeń, iż ma się tylko jeden możliwy prawidłowy wybór.

Wpływ bezpieczeństwa ekonomicznego na politykę i strategię państw wynika nie tylko z tego, co dzieje się w sferze zewnętrznej, ale również z tego, co dzieje w sferze wewnętrznej danego państwa, zarówno w warstwie społeczno-politycznej, jak i ekonomicznej. Między tymi dwoma sferami dochodzi również do wzajemnych interakcji.

Zagrożenie bezpieczeństwa ekonomicznego uruchamia również istotne zjawiska społeczne, które wpływają na sferę polityki wewnętrznej, należą do nich m.in.:

- nasilenie tendencji separatystycznych,
- wzrost znaczenia skrajnych partii politycznych,
- niepokoje społeczne,
- narastanie fali buntu przeciwko władzy⁵⁶.

Metody i techniki zarządzania w tak newralgicznym i kluczowym obszarze, jakim jest bezpieczeństwo ekonomiczne, zwłaszcza w dominującej warstwie finansowej, mogą być szeroko wykorzystywane w gospodarstwach domowych, przedsiębiorstwach czy państwie.

Wydaje się, że najmniejsze wymagania ich znajomości dotyczą gospodarstw domowych, ale to tylko pozory, które w praktycznym odniesieniu decydują o możliwościach bytu i rozwoju danej jednostki zarówno w okresie produkcyjnym, jak i poprodukcyjnym.

Z perspektywy menedżera i przywódcy — na poziomie mikro (przedsiębiorstwa) i makro (państwa) — sytuacja z pewnością jest bardziej skomplikowana i wymagająca. Po:

- pierwsze, należy wiedzieć, że świat się rozwija, sytuacja zmienia, powstają nowe wyzwania, szanse i zagrożenia, co wiąże się ze stałym pogłębieniem wiedzy,
- drugie, należy podejmować decyzje, które zwiększą skuteczność działania,
- trzecie, należy myśleć globalnie⁵⁷.

⁵⁴ D. Ćwikowski, *op. cit.*, s. 41.

⁵⁵ K. Księżopolski, *op. cit.*, s. 202.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 202.

⁵⁷ K. Raczkowski, *Metody...*, *op. cit.*, s. 68.

Naturalnymi składnikami bytu i fundamentalnych celów jednostek ludzkich, grup społecznych, narodów i poszczególnych państw są:

- istnienie,
- przetrwanie,
- tożsamość,
- niezależność,
- spokój.

W realizacji tych niezbywalnych od zaraza dziejów wartości ludzie łączą się w szersze grupy społeczne, m.in. organizmy państwowe, powołują struktury regionalne i globalne w celu uregulowania sposobów rozwiązywania, kanalizowania i rozładowywania kolizyjnych interesów, a tym samym zapewnienia bezpieczeństwa w wymiarze międzynarodowym i państwowym⁵⁸.

Wolność ekonomiczna to swobodne działanie w ramach wolnego rynku, pozabawienie wpływów i ingerencji państwa.

To także wolność gospodarowania własnością, swoboda posiadania i dysponowania nią w sposób zgodny z wolą jednostki.

Swoboda działalności wolnorynkowej jest zdaniem liberałów ostoją wolności i jej potwierdzeniem. Potwierdza także autonomię jednostek, rozwija ich zaradność i spontaniczność oraz jest obszarem wspieranym przez oddolną inicjatywę.

W odróżnieniu od systemów, w których wolność gospodarczą jednostek zastępiono aktywnym udziałem państwa w funkcjonowaniu rynku, wolność gospodarcza generuje rozwój i dobrobyt⁵⁹.

Postępujące procesy globalizacji, nowego rodzaju wyzwania i zagrożenia, zmiana warunków funkcjonowania państw rozpoczynają dyskusję nad współcześnie pojmowanym pojęciem bezpieczeństwa narodowego.

Współpraca pokojowa, najczęściej polegająca na wzajemnej pomocy bądź rywalizacji, uruchamia procesy powiązań interesów politycznych i gospodarczych tworzących się powiązań międzynarodowych, powodujących w konsekwencji przenikanie bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego⁶⁰.

⁵⁸ M.G. Woźniak, *Rozwój kapitału ludzkiego warunkiem bezpieczeństwa ekonomicznego w gospodarce opartej na wiedzy*, (w:) B. Nogalski, J. Tomaszewski (red.), *Bezpieczeństwo, administracja i biznes w kontekście członkostwa w Unii Europejskiej*, WSAiB im. Eugeniusza Kwiatkowskiego, Gdynia 2005, s. 163.

⁵⁹ D. Miłaszewicz, *Wolność ekonomiczna i sposób rządzenia jako uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, (w:) G. Wolska (red.), *Współczesne problemy ekonomiczne. Polityka państwa a proces globalizacji*, UE, Katowice 2013, s. 104–105.

⁶⁰ M. Plecka, *Personalny wymiar bezpieczeństwa ekonomicznego*, (w:) T. Bernat, D. Kopycińska (red.), *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania nr 35 tom 2. Problemy współczesnej ekonomii*, US, Szczecin 2014, s. 183–184.

Bibliografia

- Andruczyk B., *Rola administracji publicznej w aspekcie bezpieczeństwa ekonomicznego*, (w:) M. Karolak-Michalska, E. Kopciuszewska, W. Petryka (red.), *Spoleczno-gospodarcze aspekty bezpieczeństwa Polski — wyzwania i zagrożenia*, SW im. Bogdana Jańskiego, Warszawa 2015.
- Barczyk R., *Makroekonomiczna polityka zatrudnienia w gospodarce polskiej w latach 2000–2015*, (w:) D. Kopycińska, T. Bernat (red.), *Studia i Prace WNEiZ nr 44/2. Problemy współczesnej ekonomii tom 2*, US, Szczecin 2016.
- Bednarz D., *Wymiar teoretyczny zapewnienia bezpieczeństwa gospodarczego Polski na gruncie „Strategii Bezpieczeństwa RP” z 2014 oraz „Białej Księgi Bezpieczeństwa Narodowego RP” z 2013 r.*, (w:) I. Oleksiewicz, K. Stępień (red.), *Zagrożenia i wyzwania bezpieczeństwa współczesnego świata. Wymiar ekonomiczno- społeczny*, Rambler, Warszawa 2016.
- Bil J., *Korupcja w (prywatnym) sektorze gospodarczym. Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa*, WSPol, Szcztyno 2015.
- Buczowska A., *Cele przedsiębiorstwa a pomiar jego dokonań*, (w:) *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 684. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia nr 45*, US, Szczecin 2012.
- Ćwikowski D., *Gospodarka nieoficjalna a bezpieczeństwo ekonomiczne państwa*, CeDeWu, Warszawa 2016.
- Gierszewski J., *Bezpieczeństwo wewnętrzne. Zarys systemu. Zarządzanie bezpieczeństwem*, Difin, Warszawa 2013.
- Jaźwiński I., *Determinanty kształtowania polskiego bezpieczeństwa gospodarczego. Wybrane aspekty*, (w:) *Przegląd Strategiczny nr 1*, UAM, Poznań 2011.
- Kapusta F., *Agrobiznes*, Difin, Warszawa 2008.
- Książopolski K., *Bezpieczeństwo ekonomiczne*, (w:) J. Płaczek (red.), *Ekonomika bezpieczeństwa państwa w zarysie. Zarządzanie bezpieczeństwem*, Difin, Warszawa 2014.
- Książopolski K.M., *Bezpieczeństwo ekonomiczne*, Elipsa, Warszawa 2011.
- Książopolski K.M., *Wyzwania dla bezpieczeństwa ekonomicznego Polski w XXI wieku*, (w:) K. Czornik, M. Lakomy (red.), *Dylematy polityki bezpieczeństwa Polski na początku drugiej dekady XXI wieku*, Regionalny Ośrodek Debaty Międzynarodowej, Katowice 2014.
- Kuciński K., *Przedsiębiorczość i rozwój regionalny a bezpieczeństwo ekonomiczne państwa*, (w:) K. Kuciński (red.), *Przedsiębiorczość a rozwój regionalny w Polsce*, Difin, Warszawa 2010.
- Lewicka D.A., *Zagrożenie bezpieczeństwa ekonomicznego państwa — cyberterroryzm*, (w:) J. Michalak (red.), *Oblicza bezpieczeństwa narodowego. Wybrane aspekty bezpieczeństwa ekonomicznego, społecznego i militarnego*, AMW im. Bohaterów Westerplatte, Gdynia 2014.
- Miłaszewicz D., *Wolność ekonomiczna i sposób rządzenia jako uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, (w:) G. Wolska (red.), *Współczesne problemy ekonomiczne. Polityka państwa a proces globalizacji*, UE, Katowice 2013.
- Mroczo F., *Wybrane aspekty polityki oraz Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, (w:) *Zeszyty Naukowe Wałbrzyskiej Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości nr 13. Refleksje społeczno-gospodarcze*, WWSZiP, Wałbrzych 2009.
- Nowak E., Nowak M., *Zarys teorii bezpieczeństwa narodowego. Zarządzanie bezpieczeństwem*, Difin, Warszawa 2011.
- Plecka M., *Personalny wymiar bezpieczeństwa ekonomicznego*, (w:) T. Bernat, D. Kopycińska (red.), *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania nr 35 tom 2. Problemy współczesnej ekonomii*, US, Szczecin 2014.

- Plecka M., Rychły-Lipińska A., *Istota bezpieczeństwa ekonomicznego państwa — aspekty teoretyczne*, (w:) A. Urbanek (red.), *Wybrane problemy bezpieczeństwa. Dziedziny bezpieczeństwa*, Społeczno-Prawne, Słupsk 2013.
- Pokruszyński W., *Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka (podręcznik akademicki)*, WSGE im. Alcide De Gasperi, Józefów 2012.
- Ptak M., *Współczesne rozumienie bezpieczeństwa, zagrożeń i obronności*, (w:) *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych im. gen. Tadeusza Kościuszki nr 1*, WSOWL, Wrocław 2010.
- Raczkowski K., *Bezpieczeństwo finansowe*, (w:) J. Płaczek (red.), *Ekonomika bezpieczeństwa państwa w zarysie. Zarządzanie bezpieczeństwem*, Difin, Warszawa 2014.
- Raczkowski K., *Metody i techniki zarządzania bezpieczeństwem ekonomicznym*, (w:) K. Raczkowski, Ł. Sułkowski (red.), *Zarządzanie bezpieczeństwem. Metody i techniki*, Difin, Warszawa 2014.
- Raczkowski K., *Percepcja bezpieczeństwa ekonomicznego i wyzwania dla zarządzania nim w XXI wieku*, (w:) K. Raczkowski (red.), *Bezpieczeństwo ekonomiczne. Wyzwania dla zarządzania państwem*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
- Sojka J., Waloszczyk E., *Bezpieczeństwo ekonomiczne państwa w procesie globalizacji gospodarki*, (w:) M. Winiarski (red.), *Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne nr 5*, UW, Wrocław 2008.
- Stachowiak Z., Stachowiak B., *Wyznaczniki, mierniki i wskaźniki ocen bezpieczeństwa ekonomicznego państwa*, (w:) A. Piotrowska-Piątek (red.), *Rola statystyki w badaniach naukowych i praktyce gospodarczej*, WSEPiNM im. prof. Edwarda Lipińskiego, Kielce 2014.
- Stolarczyk M., *Główne dylematy bezpieczeństwa zewnętrznego Polski w połowie drugiej dekady XXI wieku*, (w:) K. Czornik, M. Łakomy (red.), *Dylematy polityki bezpieczeństwa Polski na początku drugiej dekady XXI wieku*, Regionalny Ośrodek Debaty Międzynarodowej, Katowice 2014.
- Subrycht T., *Współczesne aspekty bezpieczeństwa państwa*, (w:) *Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej nr 4*, AMW, Gdynia 2006.
- Woźniak M.G., *Rozwój kapitału ludzkiego warunkiem bezpieczeństwa ekonomicznego w gospodarce opartej na wiedzy*, (w:) B. Nogalski, J. Tomaszewski (red.), *Bezpieczeństwo, administracja i biznes w kontekście członkostwa w Unii Europejskiej*, WSAiB im. Eugeniusza Kwiatkowskiego, Gdynia 2005.

The essence of the economic security of the state

Abstract

The aim of the research undertaken is to present the essence of the economic security of the state. In order to achieve the aim of the research, it was necessary to show the contemporary understanding of the concept of security and the role of economic security. The determinants of economic security and its mechanisms are also presented. The article was prepared on the basis of a review of selected items in national literature, including articles presenting the results of scientific research carried out in recent years.

Keywords: economic security.

Jose Milhazes

Португальский историк и журналист

Исторический аспект влияния португальских иммигрантов на жизнь в Российской империи

Аннотация

В статье кратко излагаются примеры участия португальцев в общественной, научной и культурной жизни Российской империи XVIII века.

Ключевые слова: португальцы при императорском дворе, влияние на общественную и культурную жизнь.

Вступление

Вопрос о роли иммигрантов в развитии исторических процессов, об их влиянии на культуру и науку других стран находит сегодня новое звучание. К сожалению, эта «новизна» не вызвана желанием переосмыслить явление миграции в его современном виде. Чаще приходится сталкиваться с рядом устаревших исторических стереотипов и предубеждений, которые только усложняют восприятие проблемы и становятся препятствием к формулированию первоочередных задач. Между тем, реальные исторические факты часто указывают на то, что открытость по отношению к иностранцам может оказать положительное воздействие на внутреннее развитие государств, помогает переосмыслить и адаптировать опыт и умения иммигрантов. Культурные и научные контакты Португалии и России — это многотомная история, до сих пор (несмотря на уже имеющиеся многочисленные исследования) требующая глубокого анализа и оценки. В настоящей статье приведено лишь несколько примеров из истории участия португальцев в жизни Российской империи XVIII века.

António Manuel de Vieira (Антон Мануилович Девьер)

Хотя дипломатические отношения между Португалией и Россией установились в 1772 году, человеческие, научные и художественные контакты начались раньше, особенно после политики Петра Великого, открывшего окно в Европу. Во время своих путешествий по Европе русский монарх пригласил двух португальцев поработать в России: Антониу Виейру (Антон Дивье в России) и Жоао да Коста (Иван Лакоста или Дакоста в России).

Во время визита царя Петра I в Голландию в 1697 г. в его честь бы ли устроены морские маневры. Юнга голландского корабля, которым командовал

царь, своей «ловкостью и расторопностью» обратил на себя его внимание. Этот юноша, Антониу Мануэл Виэйра, был сыном крещеного португальского еврея, переселившегося в Голландию и там умершего, после чего семья осталась без средств к существованию.

Царь проникся симпатией к Виэйре и сделал его своим пажом. Впоследствии Виэйра, или, как его называли в России, Антон Мануилович Дивьер, становится царским денщиком, а впоследствии и генерал-адъютантом. По свидетельству как современников, так и позднейших историков, Дивьер был царю «способным, исполнительным и честным слугой. Не обладая большим умом, он был, однако же, смышлен, вкрадчив, бескорыстен, неутомим и, кроме всего прочего, отличался живым, веселым характером».

В 1718 г. Дивьер¹ становится первым генерал-полицмейстером Петербурга. Навести порядок в только что основанной столице было не так уж просто. Помимо организации полицейской службы, Дивьеру приходилось руководить строительными работами в городе, заботиться о благоустройстве улиц, контролировать розничную торговлю, не допуская повышения цен на хлеб и другие жизненно необходимые товары, заботиться о противопожарной безопасности и т.п.

Благодаря своей энергии и честности, Дивьер благополучно справлялся со сложной задачей и приобрел не только полное доверие царя, но и огромный авторитет в городе. Одно имя Дивьера, по словам современников, наводило страх на жителей Петербурга. Впрочем, Дивьер пользовался в городе известностью не только как суровый администратор, но и как «душа общества», организатор «ассамблей», неизменным участником которых был сам царь.

После смерти Петра Дивьер некоторое время по-прежнему находился в фаворе: в 1726 г. ему были пожалованы титул графа и звание сенатора.

В 1727 г. он был послан с дипломатической миссией в Курляндию, где, проявив совершенно исключительное для XVIII в. бескорыстие, отклонил (в безукоризненной форме) «подарок» в 10 тыс. экю, предложенный ему претендентом на курляндский престол, герцогом Морицем Саксонским.

Однако при дворе у Дивьера был могущественный враг, который не мог простить ему давнишней обиды. Это был не кто иной, как шурин Дивьера — всесильный князь Меншиков. В свое время Дивьер сделал предложение сестре Меншикова Анне Даниловне, «страсть влюбившейся в красивого португальца»¹⁶. Меншиков отверг его домогательства. Тогда Дивьер «соблазнил свою невесту и вновь попросил ее руки». Оскорбленный Меншиков велел своим слугам схватить Дивьера и бить его насмерть. С трудом вырвавшись, Дивьер бросился с жалобой к царю, который принял его сторону в споре и приказал Меншикову дать согласие на брак сестры с Дивьером.

¹ Среди его потомков встречаются как грабители, так и офицеры, и высокопоставленные лица, художники, актеры, наиболее известными из которых являются братья Андрон Кончаловский и Никита Михалков. (Шубинский С.Н. Первый петербургский генерал-полицмейстер // Исторический вестник. 1892 Т. 48 № 5; Milhazes José, "O favorito português de Pedro o Grande". Livros de Hoje. Lisboa, 2015).

Дивьер понимал, что навязанное царем родство не только не помирило с ним Меньшикова, но, напротив, сделало их смертельными врагами. Когда после смерти Петра началась борьба за власть между высшими сановниками империи, он примкнул к группировке противников Меньшикова. Однако союз с представителями старой знати, враждебно относившейся к «безродному» Меньшикову, не спас Дивьера от ареста в 1727 г. Он был лишен титула, чинов и имущества, нещадно бит кнутом и сослан в Якутию, за девять тысяч верст от русской столицы, благодетельство которой было в свое время поручено ему Петром.

Проведя более 12 лет в чрезвычайно тяжелых условиях, Дивьер вновь находит приложение для своей предприимчивости. В 1739 г. его, еще ссыльного, назначают командиром только что созданного порта Охотска. На этом посту Дивьер с «обычной своей энергией и добросовестностью» принимается за устранение беспорядков и злоупотреблений. Под его руководством в Охотске строится верфь, оборудуется пристань. Пожалуй, наиболее важным достижением Дивьера за время его службы в Охотске было основание навигационной школы, которая «просуществовала сто лет и была рассадником просвещения для всего Северо-Восточного края Сибири».

Вскоре (в 1742 г.) Дивьера освобождают из ссылки, возвращают ему чин и графское достоинство, а также его прежнюю должность петербургского генерал-полицмейстера. В качестве своеобразной компенсации за перенесенные страдания ему были пожалованы 1800 душ крестьян из бывших владений Меньшикова, который к тому времени уже умер в ссылке. Здоровье Дивьера было подорвано Сибирью, и в 1745 г. Умер, был похоронен в Александро-Невской лавре в Санкт-Петербурге.

Жуан да Кошта (Ян Лакоста)

Жуан да Кошта был одним из придворных шутов, ближайших к Петру Великому, отличавшимся мудростью (он умел говорить на семи иностранных языках) и критическим чувством юмора. Его анекдоты публиковались вместе с анекдотами других выдающихся шутов того времени, таких как Балакерева и Пьетро Педрилло в XIX и XX веке².

Среди его потомков — важная фигура в истории России: Павел Пестель, один из лидеров восстания декабристов 1826 года.

О дате и месте рождения да Косты нет точных данных. Во всяком случае, в 1714 г. он занимался — без особого успеха — адвокатской практикой в Гамбурге. По приглашению русского дипломатического агента он приезжает в Петербург, где получает должность придворного шута, или «придворного философа». О том, что шутки да Косты имели успех, свидетельствуют различные царские милости, среди которых были и весьма экстравагантные: Петр подарил да Косте

²[Хмыров М.Д., Ефремов П.А.] Полное и обстоятельное собрание подлинных исторических, любопытных, забавных и нравоучительных анекдотов четырех увеселительных шутов Балакирева, Д'Акосты, Педрилло и Кульковского. СПб., 1869).

безлюдный остров Зоммер в Финском заливе, а затем и титул самоедского короля, или «хана». Наряду с этим да Коста получает и более прозаические знаки монаршего внимания — денежные выдачи.

В чем же секрет популярности да Косты при русском дворе? Биограф Петра Голиков отмечает, что шут был человек «свойств живых и забавных». Действительно, судя по многочисленным рассказам и анекдотам о да Косте, изданным историками М.Д. Хмыровым и П.А. Ефремовым, «самоедский король» пользовался большой популярностью не только во дворце, но и среди петербургских низов. Сам вид его смешной тучной фигуры вызывал хорошее настроение и был способен снять напряженность, даже в весьма острых ситуациях. Успехи да Косты во многом приписывали его дипломатическим способностям и умению нравиться и льстить, однако, сохранившиеся анекдоты о да Косте сви детельствуют о том, что остроумие «придворного философа» могло быть и весьма резким, в особенности когда пытались издеваться над его еврейским происхождением.

В немалой степени придворные успехи да Косты объяснялись и его широкой образованностью. Во многих анекдотах о да Косте подчеркивается, что шут был «человек ученый». Он говорил на нескольких европейских языках и превосходно знал Священное Писание. Все эти качества сделали да Косту одним из излюбленных собеседников Петра.

Обычным предметом разговоров, часто переходивших в диспуты, были библейские книги и религиозные вопросы вообще. У нас мало свидетелей о богословских темах, по которым велись споры между царем и его шутом. Если анекдоты о да Косте, собранные Хмыровым и Ефремовым, можно считать надежным источником, да Коста иногда позволял себе иронизировать над своей новой религией — православием.

Помимо усердной «шутовской службы» у да Косты есть более серьезные заслуги перед русской культурой, и в частности — перед русским театром. По всей вероятности, именно ему принадлежит перевод пьесы Мольера «Смешные жеманницы»³.

António Nunes Ribeiro Sanches (Антониу Нунес Рибейру Санчес)

Пожалуй, самой важной фигурой в диалоге между Россией и Португалией, без сомнения, является Рибейро Санчес, одно из величайших имен медицины XVIII века. На самом деле правильнее говорить об энциклопедисте. Трудно не заинтересоваться человеком, оставившим заметный след в культуре столь отдаленных друг от друга стран, как Россия и Португалия, лечившим трех российских самодержцев — Анну Иоанновну, малолетнего Иоанна Антоновича и Елизавету Петровну. Будущую Екатерину II он спас от смерти, когда она тяжело заболела сразу после приезда в Россию в качестве невесты великого

³“Ensaio da vida do dono deste livro Ivan Christian Semah da Costa Cortiços, que faleceu a 6 de maio de 1740 em São Petersburgo”. In: Kaplanov, Rachid. “Obras/Entrevistas/Memórias”. M. 2011.

князя Петра Федоровича. Екатерина с признательностью упоминает в своих мемуарах о вылечившем ее португальском докторе⁴.

Окончив Коимбрский университет, эмигрировал во Францию, а оттуда в Санкт-Петербург, где прибыл в 1731 году и служил на благо России свыше шестнадцати лет. Обучал медицинским премудростям русских фельдшеров, повитух и фармацевтов в Москве. Затем определился в военное ведомство и не малое время находился при войсках, с которыми неоднократно бывал в походах. Позже перебрался в Петербург, где получил назначение на должность главного медика при Сухопутном шляхетном кадетском корпусе (это привилегированное учебное заведение для дворян называли Рыцарской академией). Одновременно он состоял домашним врачом кабинет-министра А.П. Волынского. Талант и мастерство доктора Санчеса обратили на себя внимание самой императрицы, которая призвала его ко двору и сделала своим лейб-медиком. Известно, что он часто пользовал Анну Иоанновну особенно при обострении мочекаменной болезни. Рибейро Санчес был одним из великих специалистов по лечению сифилиса, венерического заболевания, поражавшего все социальные классы⁵.

Среди его многочисленных произведения следует отметить первый трактат в мире о русских банях («О парных российских банях, поелику споспешествуют оне укреплению, сохранению и восстановлению здоровья»): «Не уповаю я, чтобы сыскался такой врач, который бы не признавал за полезное парную баню. Всяк ясно видит, сколь бы счастливо было общество, если б имело нетрудный безвредный и столь действенный способ, чтоб оным могло не токмо сохранять здравие, но исцелять или укрощать болезни, которые так часто случаются. Я с моей стороны только одну Российскую баню, приготовленную надлежащим образом, почитаю способною к принесению человеку столь великого блага. Когда помышляю о множестве лекарств из аптек и из химических лабораторий, выходящих и привозимых из всех стран света, то колико кратно желал я видеть, чтобы половина или три четверти оных, всюду великими расходами сооружаемых зданий, превратились в бани Российские, для пользы общества”.

Luísa Todi (Луиза Тоди)

Из португальцев, которые проезжали через Санкт-Петербург, именно оперная певица Луиза Тоди оставила величайший след в истории культуры города. На пике своей карьеры “Соловей из Сетубала отправился в приключение, выступая в России, стране, которая в конце XVI века считалась западноевропейцами «далекой» и «варварской»”.

Ее голос позволил ей не только покорить сердца многих россиян, но и встретить и отстоять их интересы перед лицом Екатерины, Великой, абсолютной и всемогущей леди России. Переписка, к которой мы имели доступ, между Екатериной II и Фредериком Гриммом, известным французским

⁴ Записки императрицы Екатерины II. М., 1990 С. 9.

⁵ Willemse D. Antonio Nunes Ribeiro Sanches — élève de Boerhaave — e son importance pour la Russie. Leiden, 1966.

литературным критиком и энциклопедистом, позволяет нам проследить приключения Луизы Тоди в далекой и загадочной России с момента ее прибытия 27 мая 1784 года до ее прибытия. прибытие, отъезд в конце 1786 г.

Гримм писал, что желание певицы выступить перед российской императрицей было настолько велико, что она решила бы уехать в Санкт-Петербург без какого-либо контракта. Объявляя об отправке багажа Луизы Тоди в Россию, французский критик пишет: «Я подумал, что могу назвать эту услугу певице настолько известной, что желание созерцать величие Катартины приводит в Санкт-Петербург, и который отказался от них всех. предложения, сделанные ей здесь остаться, чтобы послушать голос господина де Бибикова [директора русских театров], который пригласил ее уйти, пообещав, что с ней будут хорошо обращаться, но без подписания с ней контракта., без того, чтобы он даже дал ей денег на поездку».

Рекомендательное письмо Гримма не могло быть более комплиментарным. Он писал Екатерине II: «Госпожа Тоди добилась огромных успехов во Франции, Англии, Германии, Италии. Она португалька (...) обладает, помимо редкого музыкального таланта, который Ваше Величество страстно любит, качествами. честной и доброй женщины, созданной для жизни в хорошей компании».

Русская царица решает пригласить португальскую певицу в августе 1783 года. Затем она пишет Гримму: «Мистер де Бибиков потерял направление театров, перед которыми стоит мистер Олсуфьеф (...) Я порекомендую ему даму: Тоди».

Приходить поздно, и в следующем месяце Екатерина II пишет: «Пока леди Тоди болеет в Потсдаме, можно отчаяться увидеть ее». В апреле 1784 года она отмечает: «Миссис Тоди еще впереди», а 10 мая она снова пишет Гримму: «Насколько мне известно, миссис Тоди еще не прибыла».

Луиза Тоди приезжает в Санкт-Петербург 27 мая 1784 года и выступает перед Екатериной II 30-го. Александр Ланской, камергер русской царицы, пишет Фредериху Гримму: «Наш милостивый Государь был так доволен ею, что она предложила это ей. Тоди — великолепная пара браслетов из бисера».

Португальская певица отвечает на «имперскую щедрость» написанием либретто к оперетте «Поллиния», которую она посвящает Катарине II.

Но трения между Луисой Тоди и императрицей не заставили себя долго ждать. Причина — деньги. 22 апреля 1785 года Катарина пишет французскому энциклопедисту: «*Миссис Тоди получит вознаграждение только после возвращения из Москвы, где она выиграла много денег, которые, как говорят, ее муж проиграл в азартных играх: так что же он приносит флейту, берет барабан*».

В августе того же года российская императрица описывает Гримму свои отношения с португальской певицей: «*Миссис Тоди здесь, где она гуляет со своим дорогим мужем столько, сколько может; очень часто мы встречаемся перед ней впереди, всегда не касаясь нас. Я говорю ей: «Доброе утро или спокойной ночи, миссис Тоди, как вы?» И она целует мою руку, и я целую ее*

в щеку; наши собаки обнюхивают друг друга; ее муж за руку, Я зову своих собак, и каждая идет своей дорогой».

Русская царица забывает о трениях с Луисой Тоди только тогда, когда слышит, как она поет. 24 сентября 1786 года он пишет: «*Кастор и Поллукс — великолепное зрелище; Тоди и Марчезини [итальянские певцы] в восторге от того, что теряют сознание любителей и ценителей; создателям комедий трудно переварить великую оперу*».

23 апреля 1787 года Луиза Тоди дает свой последний спектакль в России, в Москве, сыграв главную роль в оперетте Поллиния, либретто которой она написала сама (что касается музыки, то сомнения остаются: это будет итальянский Саччини или от мужа португальской певицы?).

Разрыв между Луизой Тоди и Екатериной II произошел, когда певица стала требовать завышенные суммы за пребывание в России, поскольку и она, и ее муж не смотрели на расходы. В январе 1787 года русская царица пожаловалась Гримму: «Директор [театров] очень хорош, чтобы не брать на себя больше расходов, потому что они задолжали восемьдесят тысяч рублей, которые я не буду платить ни директору, ни руководству, и их условия получения оплаты от общества без желания предстать перед ним также недопустимы»⁶.

Вместо заключения

Вопросы взаимодействия культур, взаимного проникновения и влияния на примере контактов Португалии и России также достаточно популярны у исследователей XIX–XX веков. Обращает на себя внимание, что эти контакты оказали существенное влияние на общественную мысль в России, способствовали распространению модных европейских идей, широкому культурному обмену.

Справочная информация

Ваксель, Платон Львович — писатель, родился в 1844 г.; сын Льва Николаевича Вакселя. Занимался музыкой у Деккера. Написал на французском языке биографию Глинки переведенную в 1862 г. на португальский язык; тогда же, живя на острове Мадере, познакомил португальцев с русской литературой, наукой и искусством в ряде статей в “Gazeta da Madeira” (отдельное издание: “Quadros da litteratura, das sciencias e artes na Russia”, 1868). Живя в Лиссабоне, Ваксель занялся собиранием материалов по истории португальской музыки и написал подробную историю португальской музыки (напечатана в немецком музыкальном словаре Менделя Рейсмана “Erganzungsband”, 1886, а затем отдельно “Abriss der Geschichte der Portugiesischen Musik”, Б. 1883). В. составил также словарь португальских музыкантов и передал его Иоакиму Васконселло, использовавшему этот материал для своего сочинения: “Os Musicos portugueses” (Опорто, 1870). Другие статьи Вакселя по музыке появились в разное

⁶Екатерина II, Письма к Гримму (1774–1796) // Сборник Императорского русского исторического общества. СПб.: Типография Императорской академии наук, 1878. Т. 23.

время в лиссабонских и римских журналах. В 1870 г. занявшись в Лейпцигском университете естественным и международным правом, В. получил степень доктора за диссертацию: “L’armee d’invasion et la population” (Лейпциг, 1874). Реферат, прочитанный Вакселем в обществе международного права, напечатан в № 2 бюллетеня общества: “Sur l’extradition des criminels politiques” (СПб., 1881). В “Journal de St.-Pet.” Ваксель помещал библиографические статьи и заметки по литературе международного права, а также множество фельетонов и заметок в качестве музыкального критика. Будучи рьяным поклонником А. Рубинштейна он в общем разделял и его консервативные взгляды на музыку, относясь отрицательно к Берлиозу, Вагнеру, Листу и к композиторам новой русской школы. Коллекция автографов, которую Ваксель начал собирать с 1871 г. вместе со своим другом Брашем, насчитывает несколько тысяч номеров (Вареник Олег, “Коллекционер, критик, «португалец»: кто такой Платон Ваксель”, In: https://spbvedomosti.ru/news/nasledie/kolleksioner_vsey_russkoy_literatury).

Литература

Kaplanov, Rachid. “Obras/Entrevistas/Memórias”. М. 2011.

Екатерина II, Письма к Гримму (1774–1796) // Сборник Императорского русского исторического общества. СПб.: Типография Императорской академии наук, 1878. Т. 23.

Записки императрицы Екатерины II. М., 1990 С. 9.

Шубинский С.Н. Первый петербургский генерал-полицмейстер // Исторический вестник. 1892 Т. 48 № 5; Milhazes José, “O favorito português de Pedro o Grande”. Livros de Hoje. Lisboa, 2015.

Historical aspect of the influence of Portuguese immigrants on living in the Russian empire

Abstract

The article summarizes examples of Portuguese participation in the social, scientific and cultural life of the Russian Empire in the 18th century.

Keywords: Portuguese at the imperial court, influence on social and cultural life.

Mariia Ruda¹, Mykhailo Paslavskyi², Taras Boyko¹

¹Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

²Ukrainian National Forestry University, Lviv, Ukraine

Ecological migration of the population in the context of climate change in the western region of Ukraine

Abstract

The analysis of dynamics of aggravation of an ecological situation in the context of climate change and migration of the population on an example of areas of the Western region of Ukraine is carried out. The relationship between the growth rate of the number of people leaving the region and the rate of aggravation of the environmental situation in the context of climate change, which indicates an increase in the share of people leaving for environmental reasons, i.e. an increase in the share of environmental migrants.

Keywords: ecological migration, ecological migrants, ecological situation, ecological and economic problems, morbidity of the population, emissions of harmful substances, discharge of polluted return waters, presence of waste, number of dead, number of left.

Introduction

Migration as a phenomenon arose and developed simultaneously with the development of human civilization. But in recent years, migration movements in the modern world are gaining momentum, which is certainly one of the signs of its globalization.

According to the UN, there are 258 million international migrants in the world, which is 3.3% of the world's population; the composition, nature and direction of movements are constantly changing. In order to manage economic development, countries around the world study and forecast migration processes, the reasons for their occurrence, to get the most out of geographical mobility. Ecological migration is caused by natural disasters, natural catastrophe are little studied today. Environmental migrants include those whose lives were in danger as a result of natural disasters, man-made accidents. The report of the Global Commission on International Migration has developed such a new category as environmental migrants, people who are forced to relocate due to environmental disasters. According to the International Classification of Population Migrations, the cause of migration, such as large-scale natural, man-made emergencies and catastrophes, refers to ecological migration, and persons who have been forced to leave their place of residence and move within their country or cross its border due to abrupt deterioration of the environment, or due to environmental disasters called “environmental refugees” or “environmental migrants” [2].

The following reasons for migration are distinguished (see Fig. 1):

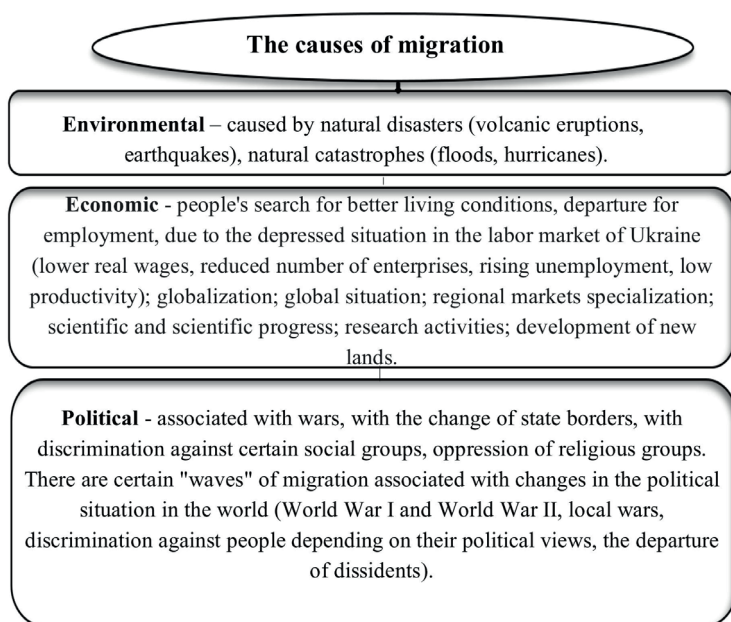

Fig. 1. The main reasons for migration

Note: Built according to [1–3].

It is worth considering the classification features of migration [4]: by legal status: legal; illegal; semi-legal; by method of implementation: spontaneous; chain; organized; by number of migrants: individual; family; group; by recurrence: episodic; single; repetitive; by distance: internal; international (regional; continental; intercontinental); by duration: constant; temporary (long-term; short-term; seasonal; pendulum; transit); on a voluntary basis: voluntary; forced; forced (asylum seekers; persons with permanent refugee status; persons with temporary refugee status); by reasons and purpose: migration of family members; political (political refugees; diplomatic corps and military); religious; ethnic; ecological; repatriation; educational; tourist; economic (economic refugees); labor: by specialty and not by specialty; intellectual; businessmen-investors; low-skilled workers; highly qualified workers).

Analysis of the literature

The work of Ukrainian scientists is devoted to the study of the problems of intensification of migration processes. In particular, E. Libanova, O. Pozniak, O. Malinowska, U. Sadova analyze the theoretical and applied aspects of migration processes, forms of manifestation, causes and consequences of migration for the economy of Ukraine in their research. Forms of interaction between the population of Ukraine and the

EU in the process of labor migration are analyzed by V. Geets. According to many scientists, such a field of research as ecological migration has been little studied. The Chernobyl catastrophe, explosions in mines, other man-made catastrophes, aggravation of the ecological situation — a push to recognize the fact of possible migration of the population in connection with ecological distress. In this regard, we will give our own definition of the category of “ecological migrant”, an ecological migrant is a person who is forced to move from an area where the ecological situation is such that it threatens the health, life of the population at this time, in the future. Deterioration of the ecological situation on the territory can be caused by ecological disaster, man-made catastrophe, environmental pollution due to the activities of enterprises.

The purpose of the study: to identify the relationship between the departure of the population outside the regions and the aggravation of the environmental situation in the context of climate change in the Western region of Ukraine. This involves solving the following tasks: to determine and analyze the dynamics of the environmental situation in the regions on the main indicators, to analyze the dynamics of the population leaving the territory of the regions of Western Ukraine.

Research results

Current climate change, its impact and consequences at the national and regional levels. One of the main manifestations of regional climate change against the background of global warming is a significant increase in air temperature, changes in thermal regime and precipitation structure, an increase in the number of natural meteorological phenomena and extreme weather conditions [5].

There is almost no doubt that the surface air temperature in Ukraine has been growing over the last fifty years (1961–2010), and at the beginning of the 21st century it was the highest for the entire period of regular meteorological observations since 1891 (Fig. 2). These changes are observed throughout the year. Over the past twenty years (1991–2010), the average annual air temperature within the plain part of Ukraine has increased by 0.8°C compared to the climatic norm (1961–1990). Mountainous regions are characterized by slightly lower growth rates of average annual air temperature: 0.7°C in the Ukrainian Carpathians and 0.3°C — in the mountainous Crimea. Spatial features of the change of the thermal regime are reflected by the change of the position of the isotherms. Thus, the average annual isotherms of 6 and 7°C in 1961–1990 took place in the north-eastern part of Ukraine, the isotherm of 8°C was located in the central regions of the country, and 9°C — in the south. In 1991–2010, the value of each isotherm became higher by 1°C in almost the entire territory of Ukraine, but the largest changes are observed in the extreme northeast: isotherms of 6 and 7°C are no longer observed in this region, the isotherm of 8°C has shifted by 300–400 km to the north and passes through the northern regions of the country, in the west there is an isotherm of 8°C instead of 7°C , in the south — isotherms of 9 and 10°C instead of 8 and 9°C (Fig. 3).

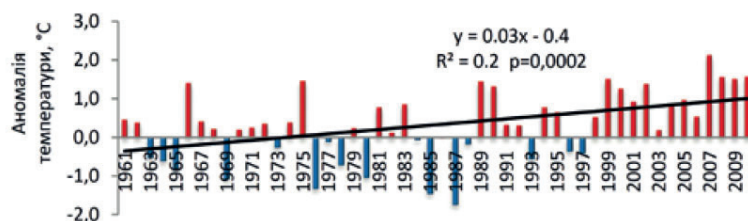
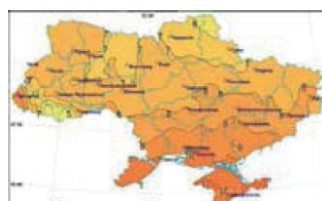

Fig. 2. Anomalies of the average annual air temperature in Ukraine relative to the climatic norm of 1961–1990

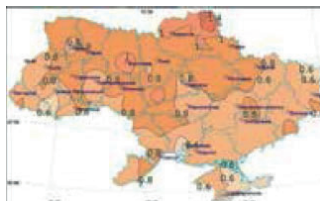
The largest changes in thermal regime are observed in winter: in the second half of 20 — early 21st century, the air temperature rose on the entire territory of Ukraine (Fig. 3). Its largest increase relative to the climatic norm was registered during the last two decades (1991–2010), with the last decade being the warmest for the entire period of instrumental weather observations. In most parts of the country over the past two decades, the average seasonal air temperature has risen by almost 1° C, in the Crimea — by 0.5–1° C. The largest increase (almost 2° C) was registered in the north-east of the country: on the climate maps of 1991–2010, the isotherms — 6 and — 5° C are no longer present in this region. In the south, the 2° C isotherm passes where the 3° C isotherm used to pass (Fig. 3).

a) the average annual air temperature, 1961–1990

b) the average annual air temperature, 1991–2010

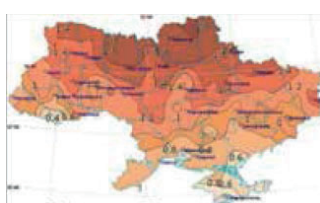
c) anomaly (° C) of the average annual air temperature

d) the average air temperature for the winter, 1961–1990

e) the average air temperature for the winter, 1991–2010

f) anomaly (° C) of the average air temperature for the winter

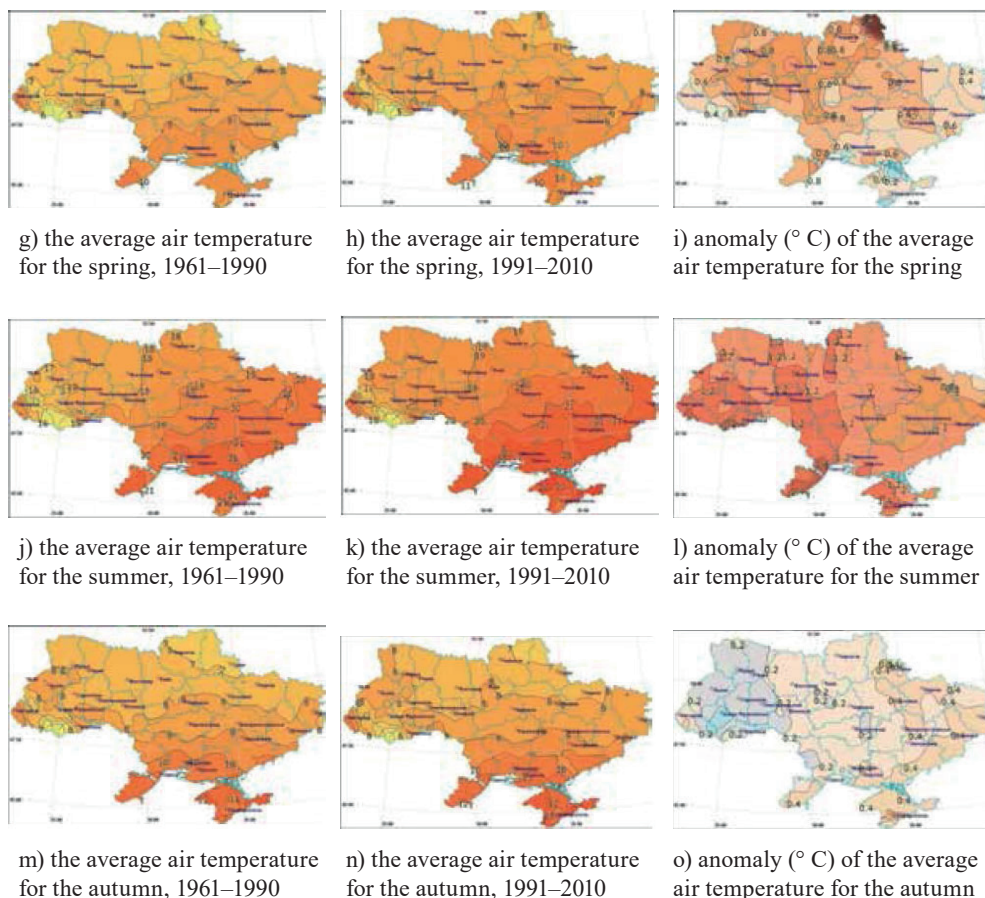

Fig. 3 (a-o). Change ($^{\circ}\text{C}$) of the spatial distribution of isotherms of the average for the year and season air temperature and an anomaly of their value in 1991–2010 relative to the climatic norm in Ukraine

In the spring, a significant increase in air temperature is observed almost throughout Ukraine, except for the southern regions and the Crimea, and reaches a maximum (2°C and above) in the extreme northeast (Fig. 3). On the climate maps of 1991–2010, the isotherms of 6 and 7°C in the northern and eastern regions of Ukraine are no longer present in the spring. In the southern regions of the country the air temperature changed insignificantly in the spring, and in the Crimea there is even some decrease (Fig. 3).

In the summer, the air temperature increased throughout the territory by 1.0 – 2.0°C . The direction of isotherms remained the same as in 1961–1990, but the temperature field became more homogeneous. The largest increase in temperature occurred in the south, where the average seasonal temperature reached 23°C . In 1961–1990 the 21°C isotherm passed here. It also warmed by 1°C in the west, where the air temperature is 19°C , and the isotherm of 18°C passes even through

the Carpathians. An isotherm of 21° C appeared in the far east, which was also not observed before (Fig. 3).

In the autumn, the air temperature in Ukraine changed insignificantly (0.2–0.4° C) and ranged from 7° C in the north to 12° C in the south, both in 1961–1990 and in 1991–2010 (Fig. 3). The largest growth (0.4° C) is observed in the south and south-east of the country. The temperature field has become more homogeneous in recent decades: isotherms have a latitudinal direction and are the same in the west and east.

The increase in the average temperature for the year and month is due to the increase of the minimum and maximum air temperature throughout the year. At the same time in the cold period there is a significant increase in the minimum temperature, and in the warm — the maximum. A significant increase in the maximum and, especially, the minimum air temperature in the cold period of the year led to **a decrease in the duration of the cold period (5–28 days), the number of frosty days and the severity of winter. The duration of stable snow cover is decreasing**, and in the last decade in some regions it is not formed at all.

In Ukraine, there is also a tendency to increase the duration of the warm period. It begins in the spring 15–20 days earlier and ends in the fall 1–6 days later. The duration of the warm period increased by 4–10 days in Polissya and the Forest-Steppe and 17–26 days in the Steppe, Crimea and the Dnieper lowlands. The early onset of the warm period causes the early resumption of plant vegetation. As a result, crops with early sowing are often adversely affected by late spring frosts.

The growing season of frost-resistant crops (with an average daily air temperature of 5° C and above) begins 2–6 days earlier and ends 2–6 days later. The duration of the growing season increased by an average of 4–13 days. The period of active vegetation with an average daily temperature of 10° C and above also begins 3–7 days earlier and ends 1–2 days later. The duration of the active growing season increased by 4–9 days.

In contrast to air temperature, the annual amount of precipitation in Ukraine has changed insignificantly (5–10%). Fluctuations in annual precipitation during the last period occur within the climatic norm, but the inter-annual amplitude of fluctuations decreases. There is also an equalization of annual and monthly precipitation fields within Ukraine: some increase in their number in the east, southeast and decrease in the west (Fig. 4). **With insignificant changes in annual precipitation, their seasonal and monthly values were redistributed: there was a decrease in precipitation in winter and summer and an increase in spring and autumn.** The biggest changes are observed in autumn. It is in this season, especially in October, there is a significant increase in their number (about 20%). In winter, precipitation decreased slightly. **The structure of precipitation is changing.**

In the cold period, a significant increase in air temperature led to an increase in the frequency of rains and a decrease in snowfall. The number of cases of wet and heavy snow, accumulation of wet snow and ice is increasing. In the warm period, almost all over Ukraine there is a tendency to increase the number of days with rain,

although the number of rainy days becomes less and the duration of the rainless period increases. The intensity of precipitation is also increasing, as a result of which the number of dangerous and spontaneous rains and snowfalls is growing in many regions of the country.

Rising air temperature and uneven distribution of precipitation, which have a rainy, local character in the warm period and do not provide effective accumulation of moisture in the soil, led to an increase in the number and intensity of droughts. In combination with other anthropogenic factors, this may lead to the expansion of the zone of risky agriculture and even to the desertification of some areas of the southern regions of Ukraine. Recurrence of droughts in different soil and climatic zones is 20–40%. Drought recurrence has almost doubled in the last 20 years.

There is a dangerous tendency to increase the recurrence of arid conditions in the zone of sufficient atmospheric humidity, which covers Polissya and the northern areas of the Forest-Steppe. In Ukraine, there is also **a tendency to increase the frequency and duration of periods with high air temperatures** (above 25, 30, 35° C).

The increase in air temperature in the warm period is observed not only near the earth's surface, but also to a height of 5 km, and leads to **an increase in convection intensity** and, consequently, **recurrence and intensity of convective weather phenomena**: thunderstorms, showers, hail, squalls, tornadoes.

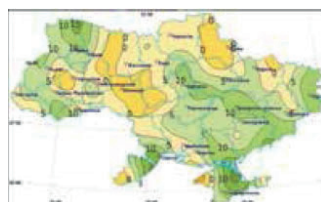
In recent decades, Ukraine has seen a tendency **to reduce the average and maximum wind speeds and reduce the frequency of dangerous weather events associated with it**: blizzards, dust storms, which is associated with changes in their conditions of formation.

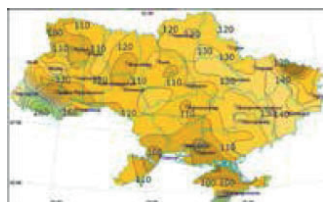
a) the amount of precipitation (mm) per year, 1961–1990

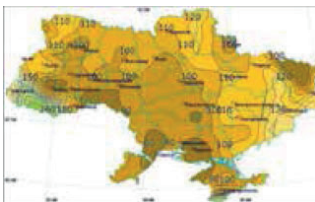
b) the amount of precipitation (mm) per year, 1991–2010

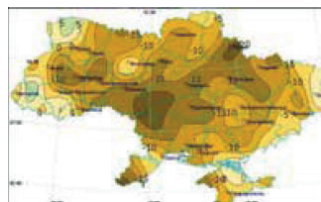
c) anomaly (%) of precipitation per year

d) the amount of precipitation (mm) for the winter, 1961–1990

e) precipitation (mm) for the winter, 1991–2010

f) anomaly (%) of precipitation for the winter

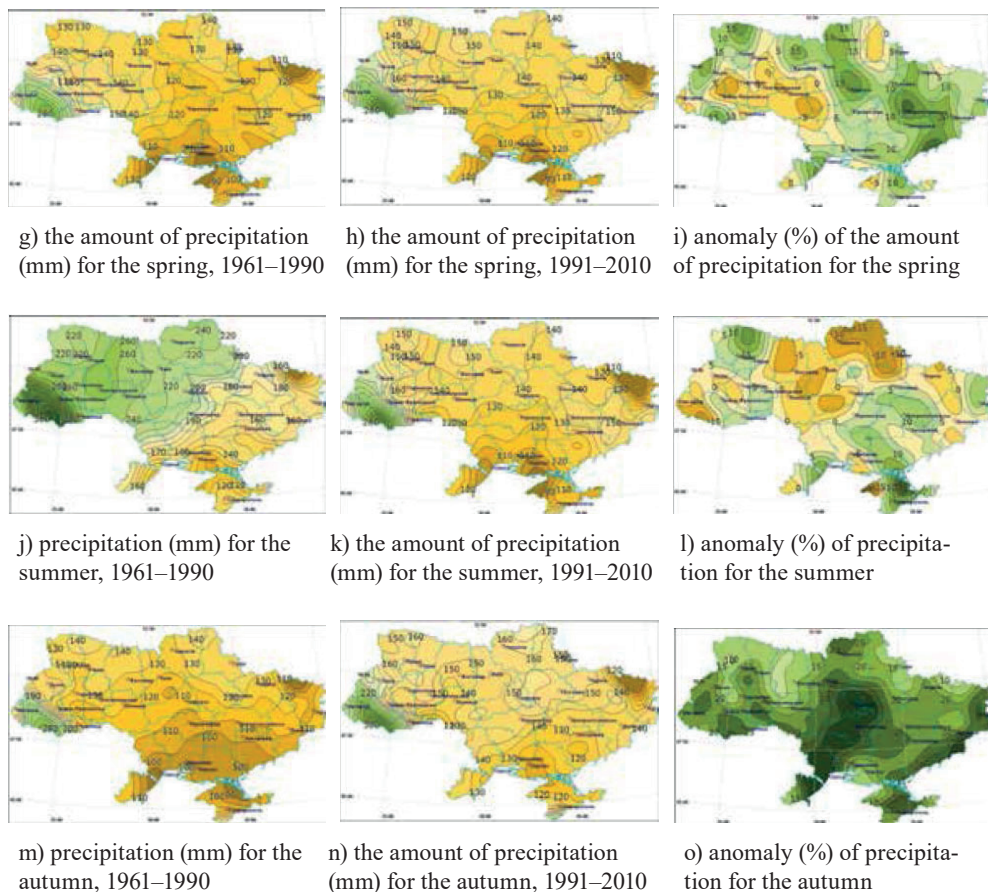

Fig. 4 (a-o). Change in the spatial distribution of precipitation for the season and year and their anomaly (%) in 1991–2010 relative to the climatic norm in Ukraine

Over the last two decades, there have been some changes in the intra-annual distribution of river runoff. In seasonal terms within the plains of Ukraine runoff in winter increased in the north and northeast by 25–45%, in the rest of the territory — almost unchanged (due to rising air temperatures), spring decreased by an average of 5–15% in summer and in autumn there is a significant tendency to increase by an average of 15–25% and 30–45%, respectively. Regarding the phases of the water regime, the calculations show that the spring flood is no longer the most multi-water phase. Its share in the intra-annual runoff distribution decreased from 42–53% to 35–37%. The most abundant phase of the country's river runoff is the summer-autumn low tide, which accounts for 44% of the annual runoff. The share of the volume of runoff during the winter season has changed insignificantly. There was a kind of “alignment” of the distribution of runoff during the year.

For the mountainous regions of the Ukrainian Carpathians, the most abundant season for both macroslopes — both southwestern (Tysa basin) and north-eastern (Dniester and Prut basins) — is autumn, when the increase in runoff over the past

twenty years compared to the previous period occurred on 25–50%. In winter, there are tendencies to increase it (5–15%). The runoff in the spring increased by a small percentage (5–8%). In summer, in contrast to the plains, the flow of rivers decreased significantly: in the Tysa basin — by 18%, in the Dniester basin — by 7%. As for the mountainous Crimea, the average annual runoff has increased about 1.5 times in the modern period. The runoff of the autumn season differs by high water content, as well as all over Ukraine, but here it has increased 2.5 times, and in all other seasons the percentage of runoff increase is impressive — by 80–130%.

It is established that the ecological situation is a manifestation of anthropo-natural interaction, which is characterized by the spatial differentiation of the interaction of subjects within a particular natural environment. An ecological situation is a certain state of anthropo-natural interaction of subjects with a specific environment. The change of the natural environment due to man-made impact, which leads to disruption of the structure and functioning of natural systems and leads to negative social, economic and other consequences is considered an environmental problem [6, 7].

Ecological and economic problems that reflect the essence of anthropo-natural interaction include: the problem of balancing economic use and maintaining a favorable ecological environment, i.e. achieving compliance between resource use and preservation of favorable for human and environment qualities of natural components; the problem of ensuring economically efficient use of nature, i.e. obtaining a sufficient economic effect from the use of certain types of resources that outweigh the possible negative changes and losses in the environment; the problem of compliance between the rate of use of natural resources and the associated changes in the natural environment, on the one hand, and the growth of economic costs for the preservation and reproduction of sufficient quality of the natural environment, on the other; the problem of insufficient legal regulation of nature management issues in relation to various forms of ownership and management; the problem of increasing the detrimental effects of the altered natural environment on public health.

Ecological situations characterize the general aggregate ecological state of all objects of a certain territory in a certain period of time, and in contrast to the ecological state, must take into account possible changes in ecological conditions of objects due to natural or anthropogenic factors, especially if there is a threat of external influence. According to the degree of deviation from the norm, environmental situations are divided into: satisfactory, conflict, stressful, critical, crisis, catastrophic [8].

The aggravation of the ecological situation in a certain region can be characterized by the state of the environment, using indicators of population morbidity, working age population growth, child morbidity, infant mortality, working age mortality, migration due to environmental degradation. Factors influencing the state of the environment include emissions of harmful substances into the atmosphere, discharges of polluted water, accumulation of waste, slowing down the reproduction of the environment, indicators of the state of the environment include increasing the concentration of harmful substances in water bodies, soils, atmosphere, shrinking areas under protection, etc. The growth of emissions of harmful substances, the growth

of discharged contaminated return water into natural surface objects, the growth of waste, which affects the aggravation of the environmental situation in the regions of the Western region of Ukraine is shown in table 1–3.

Table 1. Growth rates of emissions of harmful substances in the regions of the Western Ukraine in 2016–2021 (%)*

Regions of Western Ukraine	Years					The average value for 2016–2021
	2017	2018	2019	2020	2021	
Ukraine	105.17	97.54	89.92	103.74	102.70	99.81
Volyn region	117.86	96.97	87.50	100.00	92.86	99.04
Transcarpathian region	125.45	102.90	95.77	100.00	102.94	105.41
Ivano-Frankivsk region	102.18	91.88	91.16	82.65	122.22	98.02
Lviv region	122.1	105.17	95.08	97.41	104.42	104.84
Rivne region	113.79	93.94	83.87	107.69	110.71	102.00
Ternopil region	123.08	97.92	93.62	104.55	102.17	104.27
Chernivtsi region	142.50	92.98	100.00	103.77	101.82	108.21

From the table 1 shows that the greatest impact on the aggravation of the environmental situation due to the growth rate of emissions of harmful substances was observed in the Volyn region in 2017, in the Transcarpathian region in 2017, 2018, 2021, in Ivano-Frankivsk region in 2017–2021, in the Lviv region in 2017–2018, 2021, in the Rivne, Ternopil, Chernivtsi regions in 2017 and in 2020–2021.

Table 2. Growth rates of discharge of polluted return waters into natural surface objects in the regions of Western Ukraine in 2016–2021 (%)*

Regions of Western Ukraine	Years					The average value for 2016–2021
	2017	2018	2019	2020	2021	
Ukraine	99.05	70.78	64.74	98.75	92.43	85.15
Volyn region	400.00	100.00	100.00	100.00	25.00	145.00
Transcarpathian region	92.31	100.00	91.67	72.73	37.50	78.84
Ivano-Frankivsk region	80.77	90.48	89.47	88.24	33.33	76.46
Lviv region	105.00	31.75	98.33	100.00	89.83	84.98
Rivne region	60.00	186.67	85.71	41.67	200.00	114.81
Ternopil region	100.00	100.00	66.67	100.00	150.00	103.33
Chernivtsi region	1144.29	137.50	90.91	70.00	71.43	96.82

From the table 2 shows that the greatest impact on the aggravation of the environmental situation due to the growth rate of discharge of polluted return water into natural surface objects was observed in the Volyn, Lviv regions in 2017, in the

Rivne region in 2018, 2021, in the Ternopil region in 2021, in the Chernivtsi region in 2017–2018.

Table 3. Growth rates of waste in the regions of Western Ukraine in 2016–2021 (%)*

Regions of Western Ukraine	Years					The average value for 2016–2021
	2017	2018	2019	2020	2021	
Ukraine	100.00	104.45	99.22	98.73	94.76	99.43
Volyn region	185.71	130.77	88.24	100.00	113.13	123.61
Transcarpathian region	12.20	100.00	80.00	100.00	100.00	78.44
Ivano-Frankivsk region	107.42	103.27	113.56	85.58	118.30	105.63
Lviv region	100.13	99.50	79.80	19.78	97.87	79.41
Rivne region	118.27	101.63	100.80	107.94	115.44	108.81
Ternopil region	200.00	50.00	100.00	100.00	100.00	110.00
Chernivtsi region	100.00	100.00	100.00	0.00	0.00	0.00

From the table 3 shows that the greatest impact on the aggravation of the environmental situation due to the growth rate of waste in the regions was observed in the Volyn region in 2017–2018, 2021, in the Ivano-Frankivsk region in 2017–2019 and 2021, in the Rivne region in 2017, 2020–2021, in the Ternopil region in 2017. Due to the growth rate of emissions of harmful substances, the rate of wastewater runoff, the rate of waste there was an aggravation of the environmental situation, deteriorating health, increasing the number of deaths, which is reflected in table 4.

Table 4. Growth rates of deaths in the regions of Western Ukraine in 2016–2021 (%)*

Regions of Western Ukraine	Years					The average value for 2016–2021
	2017	2018	2019	2020	2021	
Ukraine	101.23	99.39	93.87	99.35	95.39	97.85
Volyn region	99.33	100.67	94.00	98.58	95.68	97.65
Transcarpathian region	103.91	97.74	96.15	96.00	97.50	98.26
Ivano-Frankivsk region	102.26	97.79	95.49	100.00	95.28	98.16
Lviv region	100.74	97.06	97.73	99.22	96.09	98.17
Rivne region	100.72	100.71	95.04	97.01	94.62	97.62
Ternopil region	100.00	93.96	102.14	100.70	95.14	98.39
Chernivtsi region	115.13	98.54	95.56	100.78	95.38	101.08

From the table 4 shows that in 2017–2018 in the Lviv, Ivano-Frankivsk regions, in 2017 in the Rivne, Chernivtsi regions, in the Rivne region in 2020 the growth rate of deaths increased the most, which coincided with the growth rate of influencing

factors, emissions of harmful substances, sewage of polluted waters. The aggravation of the ecological situation had an impact on migration processes, the number of retirees, which is presented in table 5.

Table 5. Growth rates of those who left the regions of Western Ukraine in 2016–2021 (%)*

Regions of Western Ukraine	Years					The average value for 2016–2021
	2017	2018	2019	2020	2021	
Ukraine	65.37	142.31	91.29	104.39	100.51	100.77
Volyn region	75.50	119.40	96.51	104.02	89.87	97.06
Transcarpathian region	45.37	181.40	88.97	96.94	96.56	101.85
Ivano-Frankivsk region	31.02	282.04	97.50	104.31	96.56	122.29
Lviv region	25.45	339.91	93.98	107.04	102.61	133.80
Rivne region	36.05	264.31	92.94	99.24	103.89	119.29
Ternopil region	23.44	405.66	95.67	104.32	97.58	145.34
Chernivtsi region	42.50	224.60	92.29	106.04	96.59	112.40

* Compiled by the authors on the basis of sources: [11, 12]

From the table 5 shows that the largest increase in the rate of departure outside the regions occurred in the years of the greatest rate of deterioration of the environmental situation, and in subsequent years, in the Lviv, Rivne regions in 2017, in the Chernivtsi region in 2017, in 2020 in the Ternopil and Chernivtsi regions.

Discussion of results

According to UN recommendations, the unified indicator of the city's population should be more than 20 thousand people. However, most often each country uses its own indicators to determine the status of the settlement. In Iceland, Sweden and Norway, the status of a city is granted to those settlements with more than 200 inhabitants; in Albania — more than 400; in Australia — more than 1000; in Colombia — from 1.5 thousand inhabitants; in the USA, Mexico and Venezuela — more than 2.5 thousand people; in Italy, Spain, and Portugal, more than 10 thousand people. In Ukraine, a settlement can receive the status of a city if it has at least 10 thousand inhabitants.

In most highly developed countries, 75–80% of the population lives in cities, in Ukraine — 68%. More than a third (33.7%) of all urban residents of Ukraine are concentrated in four regions: Donetsk, Luhansk, Dnipropetrovsk and Zaporizhia. The share of Kyiv residents in the urban population of Ukraine is 7.8%.

One of the features of modern urbanization is the concentration of a significant number of people mainly in large cities and, accordingly, their further growth. Thus, there is the formation of an urban environment or urban ecosystem, which is a qualitatively new physical and geographical state of the geoenvironment, which arises as a result of long-term development of the city.

During its formation, all components change: atmosphere, climate, vegetation, fauna, soils, surface hydrosphere, geodynamic state of the territory. In this case, if the size of the city, the time of its existence and the degree of industry in the city is greater — then more significant changes in its natural environment.

A large city is characterized by certain microclimatic features: there are differences in thermal regime (formation of heat islands in the city); the presence of a specific circulation — rural breeze (formed in windless weather due to the existence of the island of heat); change of the city wind regime; reduction of relative humidity in the city (formation of a dry island); features in the formation of the cloud regime over certain parts of the city; increase in precipitation and cases of fog; reducing the duration of snow cover.

The combination of the negative effects of urbanization and climate change in large cities poses a direct threat to environmental, economic and social stability in the world. The intensification of climate change and the analysis of its negative effects in cities show that climate change causes unique problems in cities that are uncharacteristic of other types of human settlements.

Climate change can cause direct (physical) risks (flooding, abnormal heat, exacerbated by urban microclimatic features, etc.) and indirect — disruption of the normal functioning of certain city systems and difficulties in providing basic services to the population (water supply, public transport, energy, etc.).

And while local risks, vulnerabilities, and adaptability to climate change vary from city to city, there are a number of key points that are common to most large cities: climate change affect differently for city residents — depending on their gender, age, wealth; the impossibility to adjust the zoning of the already formed city territory, as well as the inconsistency of building norms and standards with the expected changes may limit the adaptive potential of the infrastructure and endanger the lives of people and their property; the effects of climate change can be long-lasting and global; the most dynamically growing urban areas are the least adapted to counter the threat of climate change, because in such areas, as a rule, there is a significant deficit of management, infrastructure, etc.

Climate change affects the material infrastructure of the city — buildings, roads, sewerage and energy systems, and all this affects the lifestyle of residents and their well-being. Significant destruction of the housing and administrative stock of buildings is expected in the event of an increase in the number of natural disasters and catastrophes related to climate change. Therefore, the most destructive and costly are flooding.

High temperatures can also affect not only the city's residents, but also the infrastructure — contributing to the destruction of the road surface, causing frequent road repairs, thus disrupting the normal operation of public transport. In addition, with rising air temperatures, the predominance of artificial heat-accumulating surfaces in cities, the population of large cities (estimated at millions) uses a significant amount of electricity for air conditioning, thus creating a significant load on the city's power system.

Increasing the frequency and intensity of extreme weather events and long-term changes will increase the vulnerability of urban economic assets and, consequently, the cost of doing business. Climate change will affect a wide range of economic activities — trade, production of certain goods, tourism, insurance services and more. And thus, it will affect the financial situation of the majority of the city's population. It is well known that low-income populations are more vulnerable to climate change (lack of quality housing, less capacity to adapt, poorer health care, etc.), and this category of population is the largest in large cities.

Thus, the concentration of large populations in cities, the peculiarities of the local microclimate, which may exacerbate some of the negative effects of climate change (for example, the presence of heat island may increase heat stress in the city caused by global rising temperatures), replacement of natural artificial watertight, high-rise buildings, the availability of urban transport network and well-developed infrastructure (which may suffer from the negative effects of climate change and cause significant discomfort to the city population) make the city much more vulnerable to climate change compared to other areas.

In addition, in case of negative consequences of climate change in the city, more material and human resources are needed to eliminate them. In addition, in case of negative consequences of climate change in the city, more material and human resources are needed to eliminate them.

Many of the city's weather risks will be exacerbated by increasing climate change, however, if we analyze the changes that are taking place and those that are expected in the future, and if we develop an action plan to adapt the city (taking into account its specifics). and implement it, the expected negative consequences can be mitigated and minimized. That is why it is very important to include measures for adaptation to climate change in the General Development Plans of Ukrainian cities.

Fig. 5. The heat island of a big city
(temperature expressed in degrees Fahrenheit) [9]

Vulnerability of the city to natural hydrometeorological phenomena

Natural meteorological phenomena include phenomena that, in terms of intensity, distribution (more than 1/3 of the territory), and duration, reach and exceed the following criteria: very heavy rain, very heavy precipitation — precipitation of 50 mm and more than 12 hours or less; very heavy snow — precipitation 20 mm or more for 12 hours or less; heavy rainfall — precipitation 30 mm or more for 1 hour or less; prolonged rainfall — 100 mm or more for 12 hours or less; large hail — hail diameter of 20 mm or more; strong wind (including gust, tornado) — maximum wind speed 25 m/s and more and others; strong blizzards, strong dust storms — at wind speeds of 15 m/s and more and duration of 12 hours and more; strong ice — with a diameter of 20 mm and more; heavy fog — with deterioration of visibility less than 100 m lasting 12 hours or more; heavy accumulation of wet snow, complex deposits of ice and frost — with a diameter of 35 mm and more and some others [10].

Manifestation of natural meteorological phenomena can lead to disruptions in the normal operation of the city's infrastructure, destruction and other negative consequences. Heavy rains or squalls can lead to the destruction or damage of industrial facilities, which can lead to accidental emissions or discharges of pollutants into the environment, human casualties, disruption of urban infrastructure. The closer the enterprises are located to the densely populated areas of the city, the more potentially dangerous the consequences of their destruction or damage by natural hydro-meteorological phenomena can be. In addition, strong winds can cause power outages and power outages, damage to trees in the city (which also leads to negative consequences).

The vulnerability of the city to the growing number of infectious diseases and allergic reactions

Rising winter temperatures will improve the wintering conditions of infectious agents and parasites and, accordingly, to expand their habitats, in addition, rising temperatures may lead to more active spread of pathogens from natural habitats. The urban heat island further raises the temperature and, consequently, the cities create even more favorable conditions for overwintering pathogens. Manifestations of natural meteorological phenomena can also contribute to the spread of infectious diseases (for example, heavy rainfall can lead to flooding and, consequently, to the faster spread of infectious diseases).

Weakening of the immunity of most urban residents (caused by air pollution, daily stress at work, etc.) causes an increased susceptibility to allergies and the share of allergy sufferers in urban areas compared to rural areas increases significantly. In low-income people, the factors of weakening the immune system are accompanied by inadequate working and living conditions, poor nutrition, lack of adequate rest.

Conclusions

Therefore, from table 4–5 shows that there is a direct connection between the population's departure from the territory and the aggravation of the ecological situation.

When leaving the country, some retirees cite the environmental situation as the main cause, but not always and not everyone realizes that they are changing their place of residence mainly due to environmental disturbances, often explaining their decision by other social or economic reasons. The departure of the population abroad, the growth of the share of those who left for environmental reasons leads to a decrease in the number and deterioration of labor resources, the aging of the nation, which in turn does not contribute to economic development and thus improve the environmental situation. Therefore, it is necessary to actively counteract the degradation of the environment, the aggravation of the ecological situation, which consists in combating the reduction of forests, desertification, and environmental pollution. This will reduce unwanted environmental migration, reduce labor flows from the regions, which will reduce the number of people leaving Ukraine. Timely measures must be taken to improve the state of the environment in areas where the environmental situation is exacerbated in order to prevent an increase in migration in the future.

Measures to adapt the city's green spaces to climate change

1. Organizational activities

- Develop a system for monitoring the city's green areas to identify "dangerous places" where fires may occur, and a system for monitoring plant diseases and pests.
- Conduct a broad information campaign for the population about the vulnerability of green spaces in the city and ways to reduce it.
- Conduct an inventory of greenery in the city, develop passports for them.
- Assign separate green zones of the city to organizations, institutions, schools and higher educational institutions.
- Provide for a general plan of the city to expand the area and increase the number of green areas in the city.
- Consult with experts to determine the species of trees that are best adapted to the expected climate change in the region and to promote their spread (replace the dying trees in the park area of the city with these species).
- Organize rapid felling and cleaning of trees damaged by wind or due to natural hydro-meteorological phenomena.
- Develop and implement an action plan to reduce pollutant emissions into the city's air to minimize the negative impact of polluted air on the city's greenery.
- Hire specialists with appropriate education to service the green areas of the city, who can provide proper care for the plants.
- Establish forest seed plantations near the city for a better supply of local reproductive material.

2. Engineering activities

- When planning new green areas, provide for the creation of water bodies within them and ensure the restoration of existing ones that are in poor condition within the existing green areas, as even small water bodies help to reduce the heat load.
- Create artificial irrigation systems to ensure optimal soil moisture conditions during the dry and hot summer periods (preferably with the use of rainwater).

- Ensure the appropriate level of agricultural technology, compliance with the technology of planting pruning, care for trees.
- Periodically clear and cut down dry matter to minimize the possibility of fires.
- Dispose of trees or branches affected by pests or diseases to prevent their further spread to city trees.
- When planting new parks and squares, it should be taken into account that the most sustainable ecosystems are those that are rich in biological diversity.

References

1. Libanova, E.M. & Ftomova, O.S. (2019). Personal transfers of migrants: assessment of scale and consequences. *Demography and the Social Economy*, No. 3 (37). 11–29.
2. Malinowska O.A. (2018). Migration policy: global context and Ukrainian realities: monograph. Kyiv: NISD; Population migration, https://en.wikipedia.org/wiki/Human_migration (appeal date: 11.01.2019).
3. Ukrainian migration in the conditions of global and national challenges of the XXI century: scientific edition. (2019). Science ed. U.Ya. Sadova. Lviv.
4. Rovenchak O. Definition and classification of migration: approximation to operational concepts. *Political management*. 2006. No. 2, 127–139.
5. Bojko T.Gh., Paslavskiy M.M., Ruda. M.V. (2019) Stability of composite landscape complexes: model formalization. *Scientific Bulletin of UNFU*, 29(3), 108–113. <https://doi.org/10.15421/40290323>.
6. Li B.-L., Gorshkov V.G., Makarieva A.M. (2008) Allometric scaling as an indicator of ecosystem state: a new approach // I. Petrosillo et al. (eds.) *Use of Landscape Sciences for the Assessment of Environmental Security*, NATO Science for Peace and Security Series C: Environmental Security, Springer, the Netherlands. 107–117.
7. Walle, I., Mussch, S., Samson, R., Lust, N., & Lemeur, R. (2001). The above and belowground carbon pools of two mixed deciduous forest stands located in East-Flanders (Belgium). *Annals of Forest Science*, 58, 507–517. <https://doi.org/10.1051/forest:2001141>.
8. Medlyn, B.E., Barton, C.V.M., Broadmeadow, M.S.J., Ceulemans, R., Angelis, De P., Forstreuter, M., Freeman, M., Jackson, S.B., Kellomäki, S., Laitat, E., Rey, A., Roberntz, P., Sigurdsson, B.D., Strassmeyer, J., Wang, K., Curtis, P.S., & Jarvis, P.G. (2001). Stomatal conductance of forest species after long-term exposure to elevated CO₂ concentration: a synthesis. *New Phytologist*, 149, 247–264. DOI: 10.1046/j.1469-8137.2001.00028.x.
9. Petra Lesníková, Jarmila Schmidtová (2019) Environmental Management in the Context of Corporate Sustainability Concept System Safety: Human — Technical Facility — Environment Volume 1 Issue 1, 352–362. <https://doi.org/10.2478/czoto-2019-0045>.
10. IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) (2020) Climate Change 2020: Synthesis Report. A Contribution of Working Groups I, II, and III to the Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Watson, R.T. and the Core Writing Team (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, and New York 2020.
11. Climate Change Laws of the World. Access Online, <http://www.lse.ac.uk/GranthamInstitute/climate-change-laws-of-the-world/EuropeanCommission>.
12. Community Development Library, <http://www.greenstone.org/greenstone3nzdl;jsession-id=55A2D8C024FD2B078DFAC6EABEB49762?a=d&d=HASHb56d01ced7d6c0ecb3b0be.7.pp&c=cdl&sib=1&dt=&ec=&et=&p.a=b&p.s=ClassifierBrowse&p>.

Veneta Yankova

University ELTE (Eötvös Loránd Tudományegyetem), Budapest

Issues on the topic “The Tatars in Bulgaria and their oral history: the migration from Crimea”

Abstract

This article looks at narratives from Tatar's oral history of cultural contacts, some of which are unpopular. Its aim is to highlight their specificity: is a historical source for the Tartar's migrations to the Balkans after the Crimean War (1853–1856) and, on the other hand, as a repository and conductor of sustainable generalized ideas — stereotypes.

Keywords: Tatar, the Tartar's migrations, Crimean War (1853–1856), oral history.

Earlier, the scientific research was presented in:
V. Yankova, *The Tatars in Bulgaria and Their Oral History: The Migration from Crimea — The I-st Annual Kurultai of the endangered culture heritage.*
AKECH 2018, 5–8 July, Constanta, Romania. Constanta: Anticus Press,
21–30, ISBN 978-606-94509-5-6

Tatars (Crimean Tatars) in northeastern Bulgaria are heirs of a historical diaspora, formed for more than a hundred and fifty years. The present day Tatar community in Bulgaria has a heterogeneous character and until recently it has kept traces of its inter-ethnic and dialectical differentiation (Boev, 1971, 2000, 2016; Mihaylova-Mravkarova, 2013). According to some modern studies, Tatar ethnic identity is formed on the basis of the following factors: their language (Tatar language), religion (Islam) and an awareness of common origin and common historical destiny — “shared historical memory for heroes and events” (Smith A. In: Krasteva, 1998, p. 15). An important constructive role in building and maintaining Tatar ethnicity is the image of the past.

The study is part of a monograph. The empirical material was collected in the period 2013–2015 in the region of Dobrich (Dobrich and the villages of Onogur, Yovkovo, Cherkovna), Shumen, etc. The following article is an attempt at a general reconstruction of fragments from the oral history of the Tatars in Bulgaria about their migration from Crimea to the Balkans (“Oral history” is used here as an array of information about the past, carried out through oral speech and the genre of narratives and biographical stories. “Historical memory” is a socio-cultural phenomenon directed to the reflection of historical events and their representations.) Its story follows the trajectories of migration by crossing spaces and cultures and marking its counter points: the starting point from where migrants set off and the place of settlement in the new environment. It presents personal evidence about the processes of cultural

interaction and the adaptation of the migrants; it registers images and mental pictures through which the reminiscences of migration are “settled” in the memory of the descendants; it outlines the symbols through which moral messages and patterns of behavior are transmitted, etc. According to the accepted research principles, the exposition based on objective historical facts will be of particular interest in the individual and group interpretation of the past and its symbolic images (Giordano, 2006, p. 66–69).

In the 60s of the 20th century, they still remember the specific places from which they migrated and where the immigrants settled. There are clear traces of their ethnic and linguistic inhomogeneity, reflected in their tribal and community names: “*Tati, Nogaitsi, Karachaitsi*, as well as *Perekop Tatars, Shongar Tatars, Bakhchysarai Tatars*, etc.” (Boev, 2016, p. 68–71). Families from Dobrich claim to be from Kazan; families from the village of Onogur know that they are Nogais/Nogai Tatars who came from the Volga and the Urals (Boev, 1971).

According to respondents, “the Tatars set off from Kerch”, “from Crimea, from Akmeshit/Akmescit” — today it is called Simferopol (Boev, 2000, p. 236). Tatars from Dobrich start from Eski Krym/Eski Qırım/Old Crimea — a city in the eastern part of the Crimean Peninsula, others from Bakhchysaray/Bagchasaray, as is the fate of Kerim’s family. However, in the memories due to the remoteness in time and the lack of memory for specific places and settlements, the migrants’ starting point is most often replaced by the generalized notion of Crimea. If in the 1960s the memory of the Crimea was present in the historical narratives and folklore of the Dobrudzha Tatars, today for the older generation of Tatars, the peninsula is conceived as an idealized homeland, ie the birthplace of the ancestors and “Heaven on Earth”. But for the younger people values have a different orientation, stemming from the modern political realities and the opportunities for travel and employment.

There are almost no family memories of the life before the resettlement, or they are limited to the summary that once in the Crimea they have been engaged in cattle breeding and agriculture. For her ancestors, Ulvie Bekirova knows they were wealthy people and in the Crimea they had a lot of forests and herds of animals. Gülser Canay’s mother’s grandfather was a young “subay” — an officer who had just graduated from a Russian military school (Canay, 2012, p. 18).

The oral stories about the causes for the resettlement are different, most often these account for an escape from war and the violence of the “Russians/Cossacks” — in the minds of local people is a generalized name for a Russian. There are also more dramatic narratives that highlight the large-scale migration and colonization of Dobrudzha as a continuous and multi-stage process:

The Tatars came from the Crimea (...) They first landed in Constanta, came on ships with animals, horses (...) They escaped from the Russo-Turkish war (...) They left Kerch, Crimea. In Romania, where they landed, they headed for Dobrudzha. They tried to choose appropriate land — with water and pastures (...) And they made Tatar houses, huts and settled (...)

Edip Noman, born 1939 in the village of Onogur

In another narrative, the behavior of the refugees is described as heroic by pointing out to their smart actions in a survival situation:

The Russians/Cossacks came at night — they put the whole village on fire. The Tartars had lighted the lamps to make them think they were still in the houses and escaped with carts, oxen, horses. They boarded the ship and went to Constanta (...)
Edip Noman, Onogur

In another story, the migration from the Crimea is related to the legend about the sacrifice of the mythologized military commander Cingiz:

During the Crimean War, Timur was at the head of the Crimean state, and his commander was Cingiz. When the Tartars began to flee the Russian invasion, the same general Cingiz, in order not to fall into the hands of the Russians, decided to commit suicide by jumping into the Black Sea. According to the belief, the sea opened and he walked safe along the open path and the Russians are still waiting for him to appear from the sea. Sacit Capar, the village of Yovkovo

Here the memory of the past values the qualities of the predecessors and turns them into a moral example.

In Ulvie Bekirova's family story, there is no memory of a conflict, according to her the resettlement is represented as a voluntary migration. It may be assumed that the case of Dzhamadin's family is a relatively rare testimony to the politics of the Ottoman authorities to attract rich immigrants regardless of their ethnicity. In 1857 a law on free migration (*Muhacirin Kanunnamesi*) was passed which allowed wealthy people to immigrate to the Ottoman Empire (Kiper, 2006, p. 37). Another informant is more categorical in the memory of the voluntary resettlement of his ancestors: "Their empire provides conditions — it gives them land, animals (...) — and they resettle (...) That's why my ancestors came here. They were wealthy, rich (...) They came with money and a lot of gold (...)". Vesilya Kadirova's father was called Zengin Zekeriya because he came from Crimea with money and gold. Mihaylova-Mravkarova recorded the memories of five "rich Tatar" brothers, immigrants from the Crimea (Mihaylova-Mravkarova, 1999, p. 452). But in these cases we should not reject the mythologizing potential of the narrative, as well as the possibility of its composition in order to attract more prestige to the origin.

According to the oral history, the Tatar migrants leave in large numbers, whole families and clans: "(...) five or six brothers left together (...)". There are still some family names of migrants from the Crimea: Keshfi/Keşfi, Tat, Charakchiolar/Çarakçılar, Menakai, Adzhigazıoglu/Adzıgazioglu, etc.

The stories outline two routes — a land route and a sea route. The Tatars from the village of Bobovets, Dobrich district, know that "they came from the Crimea by sea, on a boat" (Boev, 1971, p. 24). In the family memories of Tatars from the village of Belogradets, their ancestors in Varna traveled from Crimea on foot for about a month (Shtereva, 2012, p. 254). According to other informants, some migrants travel by sea and others — by carts or on foot: "They traveled for two or three months, to Constanta by ship, and then on foot (...) The sheep were loaded on the ship and here

they came. Most had come by sea” (Sacı Capar). Memories of caravans transporting livestock are also stored in the village of Slivo pole, Rousse (Azizov, 2003, p. 10–11). The narrative also reflects generalized information on the migration of people with different social status and property status.

The very process of moving from the Crimea to the Balkans in the oral stories is presented with elements of sympathy for the trials the immigrants are subjected to and the compassion for their meaningless sacrifice (Antonov, 2004, p. 169). In other cases, the events of the journey are given a new meaning and create a heroic image of the ancestors.

In some family stories, there are memories of items the migrants took from their houses. These are items essential for the survival in the conditions of migration. A vague memory is kept of the “great Tatar Korans” passed on from generation to generation. (Penkov, 1963, p. 427, 101). A symbolic connection with the homeland builds the memory of a flint carried from the Crimea with which the Tatars in the village of Samuilovo light a fire (Canay, 2012, p. 18). At the end of the 1960s, the Romanian ethnographer Marku recorded prominent evidence of arman stones brought from the Crimean and Nogayan steppes, which the Tartars kept as relics and used as tombstones, a sign of belonging to the land of the ancestors even after death (Marcu, 1967, p. 510). In other cases, it is specific holiday clothing or characteristic details of it, the so-called “bindallı”/“bin dallı” — “with thousand branches”, it is the name of a richly embroidered female garment, “caucasian belt”, etc. (Canay, 2012, p. 52). Today they talk about such items to be of irretrievably lost value for the family. A symbolic sense also acquires the tradition of the fire/warmth that the migrants take from the Crimea and which, according to the ancestral covenant, they must guard as a sign of their Tatar nature. In the oral speeches of some respondents today, its explanation is completely pragmatic and may refer to ancient ritual practices (Marinov, 1894, p. 142), and for others it has symbolic and romantic connotations.

According to the archive sources, as newly settled citizens of the Ottoman Empire, the Tatars received land that they can cultivate, and in most cases this was done with the forced labor of the local population (Marinov, 1943, p. 141, 148–149, 161; Mihaylova-Mravkarova, 1999, p. 447–448; Muchinov, 2013, p. 162–164). In the 1960s the people in the villages of Gerlovo and Ludogorie still remember that their ancestors “built houses and barns for Circassians and Tatars” (Penkov, 1967, p. 147). This is evidenced by toponyms such as Tatar/Circassian tarla (“Tatar/Circassian field”) in the region of Izbul, Shumen. It is also known that initially the foreigners were settled in distant areas in order to limit their unification, but later, they gathered, perhaps due to family or regional factors, to live together again (Mihaylova-Mravkarova, 1999, p. 448–449). Memories of such partings and gatherings are reflected in the local memory.

It is reported that the Tatars are established in places where they find natural conditions similar to those in the Crimea and suitable for agriculture and cattle breeding (Muchinov, 2013, p. 146). In order to select a place of settlement that repeats

the natural environment of the homeland, the following narrative is particularly noteworthy:

"From my grandfather I have heard: they came here with horses and horse carts. They had traveled for months with their luggage, they made tilts on their way. When he came here in a village with big streets there was a stone fountain — his horse drank a lot of water. And then my grandfather said "The air and the water are like the Crimean". And they settled here. In Lozenec/Kara baalar. When they came from the Crimea, they settled there. They said: "The animal liked the water and the air and everything. The Tatars settled and became people of Dobrudzha" (Necdet Ahmed, Dobrich).

This folk legend is organized around two key features: the horse as emblematic for Tatar culture and water as a structural identifying topos in the construction of a settlement in the steppe ecological environment of Dobrudzha. It marks the turning point of the identity transformation of the community in the direction of its commensurability with the cultural context of the area.

According to the oral history, the newcomers settled close to water sources, in places suitable for farming and for breeding animals, in the outskirts and on waste land. Legends reflect the role of the water (water source) a well when establishing or founding a new settlement — this is particularly important for the specific natural conditions of dry Dobrudzha (Georgieva, 1999, p. 127). It is said that the Tatars established by themselves their own villages and new neighborhoods. Such settlements are: Bobovets/Veis köy, called "after some Veis who was the first one to arrive there"; Sar/Sarı nebi yurtluk (Onogur). The village of Tatar Suyutchuk/Tatar Suyutçuk (now Topola) was established by a Tartar who came from Mecca. He sought water for his camel, and since there was none, he built a fountain next to which he settled; other Tatars also settled there after him (cf. Erolova, 2010, p. 100). Tatars take part also in the history of the village of Momchil, Aydın Bey (Kapinovo), etc. (Mihaylova-Mravkarova, 2009, p. 61–63; Panayotov, 2005, p. 31; Erolova, 2010, p. 99–100). In the cities, the Tatars established the so-called Gychere mahalesi/Göçere mahalesi, Migrants' neighborhoods — it is known that there were two in Dobrich. The "Tatar" toponymy of the region marks the traces of the common past of the local and the immigrants (Boev, 2016, p. 212). For example, such are Tatars, Tatarlar, Tatar kapia, Tatar mahalle — between Varna and Balchik, etc. (Miletich, 1902, p. 189, 147, 151, 153); Tatar Tarla/Tatar field near the village of Izbul (Shumen); Shan Kaya, an area east of the village of Onogur; Tatar Mesar near Sliven (Tabakov, 1911, p. 475–476). Thus, although visibly weakened, the memory of the Tatar language is kept alive and outlines the dimensions of its ethnic space.

It is well known that migrants follow the family models of social organization established by their forefathers and seek to assert their ethno-cultural specificity in the hardships of the new environment. According to the narrative, Tatar settlements are founded on the basis of family traits so that migrants "can protect their kin and children". An informant from Dobrich says "My ancestors established a neighborhood, a hundred houses, a hundred families. They lived separately from the Turks,

they did not give and take anything from them”. For a long time, Tatars adhere to the principles of endogamy, synthesized in the proverb (Boev, 2016, p. 71):

The true Tatars, in order not to mix, do not give a maid to someone who does not know the names of seven grandfathers back in the history of the family.

Oral stories reflect some memories of the first stages of settling. The first primitive dwellings were dug in the ground which provides initial shelter for the foreigners (Mihaylova-Mravkarova, 2009, p. 34; Boev, 2016, p. 214). The emblematic nature of today’s Tatars is the notion of a “typical Tatar house” built of hedges or adobe, without a roof and tiles (Mihaylova-Mravkarova, 2013; Panayotov, 2005, p. 33; АЕИМ, Arch. No. 298-III, p. 152). People remember the way they were built and their functionality. Nedzhmet, a Tatar from Dobrich, complements this description by linking it to the difficult living conditions of the migrants:

They intertwined rods, put mud in order to dry. And that was from the beginning (...) Then they put adobe. Tatar houses have no ceiling. And the beams are visible. With mud, to make it faster and more economical.

The peculiarities of this primitive house are explained by a narrative like a parable that reflects the migrant’s life strategy for survival in the difficult conditions of migration: “When the Tatar came from Crimea he said: “To bend down and enter my house, to sit on one side, to have food in front of me — that’s what I dream of” (Necdet Ahmed, Dobrich).

According to the narrative, the Tatar house is “brought from Crimea”, and perhaps because of this, in the memories, it is valued and turned into a symbol of the Tatar. The explanation of this specific architectural type is significant, supported by “historical” arguments and elements of providentialism, which reflects the unstable living conditions in the area:

When the Tatars came from the Crimea, they arrived in Romania. They felt that the Ottoman Empire would fall (...) This land is not their own land. We should not build houses with foundations of stone because sooner or later the Ottoman Empire will fall, here will be a Christian land (...) Here everywhere (...) the Tatar houses are low and not stable. They are made of adobe... they have no foundation (...) Those who have moved to the Ottoman Empire found a stable land. There are stable houses there, and in Dobrudzha — there are not (...).
Ilhan Ömer, Dobrich

In the stories about migrants, the “typical Tatar” house is presented in general, today it has almost disappeared as an architectural feature and is transformed into a sacral center and a symbol of the Tatar nature.

After their settlement the Tatars exhibited cultural differences with the host environment. For the side observer, clothing and especially that of women, which is quite different from the traditional clothing of the local Turks, is distinct. According to the oral stories: “(...) they were typical Russian women — with a skirt and a blouse, (...) without the shalwars and the veil (...) A typical Tatar, they say, was with boots,

with a cap — no fez!". An important sign of cultural diversity is culinary and eating habits. According to the local legend, the disappearance of entire Tatar neighbourhoods after settlement is explained by the death of migrants due to their inability to adapt to the dietary habits of the local population (Antonov, 2004, p. 165). In the contemporary idea of the Tatar nature, it is obligatory to mention the generalization that the Tatars cannot do without meat, it is said that "Nogais eat horsemeat and drink mare's milk, »kamas« in Tartarian" (Panayotov, 2005, p. 34). There is a popular scornful nickname: "Ishi/işi Tatar (sour Tatars) the Turks called them because they ate horsemeat". Today Tatar cuisine is perceived as ethnically representative and differentiating the Tatar community from the others (Boev, 1971, p. 180–181; Canay, 2010, p. 23–24). The specific Tatar dishes are part of everyday practice and festive tradition, anecdotes are told about it, and the names of Tatar dishes keep the language in the memory.

By setting them up in the new cultural environment, the conflict situation began gradually to fade away and complex processes of adaptation and integration started for the Tatars. In some oral stories there is a memory of seeking and restoring broken family ties. In many places, the Tatars built their settlements, neighborhoods and lived together with local Muslims and Christians. (Marinov, 1943, p. 133, 138). A persistent motif in the oral stories with direct impressions of the Tatars' behavior are the "good neighbourly relations" with them, unlike with the Circassian: "The Tatars were good people, they did not steal like the Circassians" (Marinov, 1943, p. 131); "The Tatars were hard working people and they were friendly to the Bulgarians"; "With our Tatars, we had good neighbourly relations"; "Tatars were in Kirilovo, near Preslav. They behaved well in their contacts with the Bulgarians. The worst were the Circassians" (АЕИМ, Arch. No. 298-III, p. 150, 151, 152, 155). However, in some stories due to remoteness in time and lack of more specific life experiences, the ideas of Tatars and Circassians mingle and appear in stereotypical images (Drosneva, 2012, p. 396).

The oral history of Tatar migration in the Balkans is shaped as a distant fragmentary narrative told in an integrated historical diaspora community that seeks to preserve its ethno-cultural specifics. In the family memories, the facts and events of the history of resettlement are summarized in dramatic stories of escape from violence and war. The migratory past of the community has been reduced to many pieces of family stories that reflect a generation's survival and adaptation experience complemented by evaluative connotations. And since the memory of the descendants reconstructs the debris of what has happened, heroic and legendary notions in the images of the migrant ancestors mark the mythographic potential of the family oral stories. They are supported by the sacred values of family relics and the emblematic imagery of the Tatar nature — the Crimean homeland and the Tatar house.

The narratives related today about the resettlement in the Balkans are part of the great story of Tatars' integration in the host environment and of its own contribution to its cultural and historical heritage. It is clear that today the lack of historical knowledge and the disconnectedness of the Tatar tribal memory are compensated by the autoreflexion of contemporary scientific and scholarly publications on Tatar issues.

The Tatars themselves are interested in reading, commenting, distributing them and interpreting them, thus endeavoring to fill in the missing information about the community's past. Such a critical and "imagined" view of the past carries the message of another story — a peculiar alternative and corrective of the official historiography.

References

- АЕИМ, Arch. No. 298-III. АЕИМ (Архив на Етнографския институт с музей към БАН в София), Арх. No. 298-III.
- Antonov, St. (2004). Антонов, Ст. *Татарите в България*. Добрич: Наврез.
- Boev, E. (1971). Боев, Е. Изследвания и материали по татарска диалектология в България. В: *Годишник на Софийския университет, Факултет по Западни филологии*. 64–62, с. 77–186.
- Boev, E. (2000). Боев, Э. Крымские татары и их язык. Татарские диалекты в Болгарии — функциональные формы и стили, результаты контактов с другими языками и диалектами. В: *Езиков контакт, интерференция, езикоусвояване*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 215–284.
- Boev, E. (2016). Боев, Е. *Татарите и татарските говори в България*. Добрич: РИМ Добрич, Сдружение „Професор Ем. Боев“.
- Canay, G. (2012). *Ateşlerimen kelenler*. Sofya: Prof. Marin Drinov akademik yayınevi.
- Drosneva, E. (2012). Дроснева, Е. *Руско-турската война от 1828–1829 г. в устната история на днешните българи*. Available at: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/drzb/2012_5/Drosn_E.pdf (accessed 20.06.2016).
- Erolova, Y. (2010). Еролова, Й. *Добруджа — граници и идентичности*. София: Парадигма.
- Georgieva, T. (1999). Георгиева, Ц. *Пространство и пространства на българите (XV–XVII в.)*. София: ЛИК, IMIR.
- Giordano, Chr. (2006). Джордано, Кр. Миналото в настоящето. Актуализираната история в социалното конструиране на реалността. В: Джордано, Кр. *Власт, недоверие и наследство. Скептична антропология*. София: Полис, с. 64–88.
- Kiper, N. (2006). *Resettlement of immigrants and planning in Izmir during the Hamidian period*. A Thesis Submitted to the Graduate School of Engineering and Sciences of Izmir Institute of Technology in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in City Planning. IZMIR. Available at: <http://library.iyte.edu.tr/tezler/doktora/sehirplanlama/T000323.pdf> (accessed 08.02.2017).
- Krasteva, A. (1998). Кръстева, А. Етничност. В: Кръстева, А. *Общности и идентичности в България*. София, с. 9–47.
- Marinov, V (1943). Маринов, В. *Плисковско (Абобско) поле. Поселищно-географско изучаване*. София.
- Marcu, L. (1967). The Tartar patriarchal community in the Dobrudja and its disintegration (First half of 20th century) — In: *Revue des études sud-est européennes*. T. V. 1967. No. 3–4, pp. 501–542.
- Mihaylova-Mravkarova, M. (1999). Михайлова-Мръвкарова, М. Етнокултурни процеси у кримските татари от Североизточна България. В: *Съдбата на мюсюлманските общности на Балканите*. Т. 4. Ислям и култура. Изследвания. София: IMIR.
- Mihaylova-Mravkarova, M. (2009). Михайлова-Мръвкарова, М. За татарите, татарските училища и татарските джамии в Североизточна България. В: *Татарите в България — общество, история и култура*. Добрич” КПЦ „Наврез“, с. 29–67.

- Mihaylova-Mravkova, M. (2013). Михайлова-Мръвкова, М. *За кримските татари от Североизточна България*. София: Авангард Прима.
- Miletich, L. (1902). Милетич, Л. *Старото българско население в Североизточна България*. София: Държавна печатница.
- Muchinov, V. (2013). Мучинов, В. *Миграционна политика на Османската империя в българските земи пред XIX в. (до 1878 г.)*. София: Регалия 6.
- Papayotov, T. (2005). Панайотов, Т. *Миналото на Макак*. Шумен: Юни Експрес.
- Penkov, M. (1963). A bulgáriai "tatárok". (Rövid történeti áttekintés). *Ethnographia*, 74, pp. 418–434.

Pozycje wydawnicze WYDAWNICTWO GSW

(do 2011 r. pn. Wydawnictwo Gdańskiej Wyższej Szkoły Administracji, następnie Wydawnictwo Gdańskiej Szkoły Wyższej)

z zakresu: [Prawo]

1. Przemysław Kierończyk, *Wprowadzenie do nauki prawa konstytucyjnego dla studentów administracji*, ISBN 978-83-89762-13-9, wyd. II uzupeł. i popr., Gdańsk 2008 [Prawo]
2. Andrzej Szmyt, *Elementy praktyki sejmowej pod rządami Konstytucji RP (1997–2007)*, ISBN 978-83-89762-15-3, Gdańsk 2008 [Prawo]
3. Przemysław Kierończyk, *System konstytucyjny państwa litewskiego (1922–1940)*, ISBN 978-83-89762-16-0, Gdańsk 2008 [Prawo]
4. Przemysław Kierończyk, *Państwo łotewskie. Geneza i ustroj konstytucyjny*, ISBN 978-83-89762-17-7, Gdańsk 2008 [Prawo]
5. Przemysław Kierończyk, *Nadrzędność parlamentu — mit czy realna alternatywa ustrojowa? Analiza wybranych przykładów*, ISBN 978-83-89762-22-1, Gdańsk 2009 [Prawo]
6. *Wybrane problemy społeczno-gospodarcze i zarządzania w administracji*, Wioleta Mikołajczewska, Mariusz Fierek (red.), ISBN 978-83-89762-38-2, Gdańsk 2011 [Prawo] [NAUKI O ZARZĄDZANIU]
7. Dorota Maśniak, *Prawo budżetowe. Zarys wykładu*, ISBN 978-83-89762-47-4, Gdańsk 2013 [Prawo] [EKONOMIA]
8. *Administracja. Polityka. Bezpieczeństwo*, Ryszard Zagłoba, Marian Krzysztof Wołowski (red.), ISBN 978-83-89762-49-8, Gdańsk 2013 [Prawo]
9. *Prawo własności intelektualnej. Zarys problematyki*, Mirosław Borkowski, ISBN 978-83-89762-52-8, wyd. II uzupeł. i uaktualn., Gdańsk 2013 [Prawo]
10. *Bezpieczeństwo zdrowotne człowieka. Wybrane problemy*, Mirosław Borkowski, Alicja Wesołowska (red.), ISBN 978-83-89762-53-5, Gdańsk 2013 [Prawo] [SOCJOLOGIA] [PEDAGOGIKA]
11. *X lat Polski w Unii Europejskiej — doświadczenia i perspektywy*, Mirosław Borkowski, Aleksandra Friedberg (red.), ISBN 978-83-89762-58-0, Gdańsk 2014 [Prawo] [EKONOMIA]
12. Andrzej Szmyt, *Stanowienie prawa w okresie PRL i transformacji ustroju*, P. Kierończyk (oprac.), ISBN 978-83-89762-61-0, Gdańsk 2015 [Prawo]
13. Przemysław Dąbrowski, *Mutationes in doctrina iuris. Kwestia prac nad reformą uniwersyteckich studiów prawnych w Polsce (1918–1939)*, ISBN 978-83-89762-62-7, Gdańsk 2015 [Prawo]
14. Mikołaj Tarkowski, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919–1939*, ISBN 978-83-89762-63-4, Gdańsk 2015 [Prawo]
15. Mirosław Borkowski, *Prawo kosmetyczne. Zarys prawa polskiego i europejskiego*, ISBN 978-83-89762-64-1, Gdańsk 2015 [Prawo]
16. *Państwo dobrze urządzone*, Jacek Zieliński (red.), ISBN 978-83-89762-67-2, Gdańsk 2015 [Prawo]
17. *Wybrane zagadnienia z materialnego prawa administracyjnego*, Joanna Sylwia Kierzkowska (red.), ISBN 978-83-89762-68-9, Gdańsk 2015 [Prawo]
18. *Bezpieczeństwo zdrowotne kobiet w XXI wieku. Wybrane problemy społeczno-prawne*, Mirosław Borkowski, Alicja Wesołowska (red.), ISBN 978-83-89762-70-2, Gdańsk 2015 [Prawo] [SOCJOLOGIA] [PEDAGOGIKA]
19. *Wybrane problemy administracji publicznej. Prawo — Zarządzanie — Polityka*, Wioleta Mikołajczewska, Przemysław Kierończyk (red.), ISBN 978-83-89762-72-6, Gdańsk 2015 [Prawo] [EKONOMIA] [NAUKI O ZARZĄDZANIU]
20. *Stefan Ehrenkreutz i historycy prawa okresu dwudziestolecia międzywojennego. W 70. rocznicę śmierci ostatniego Rektora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, Przemysław Dąbrowski, Dariusz Szpopper (red.), ISBN 978-83-89762-76-4, Gdańsk-Olsztyn 2016 [Prawo]

21. *Spoleczne, prawne i administracyjne aspekty rozwoju kultury*, Mirosław Borkowski, Marian Krzysztof Wołowski, Izabela Richter (red.), ISBN 978-83-89762-81-8, Gdańsk 2016 [PRAWO]
22. *Wybrane aspekty ekologii, ekologistyki, bezpieczeństwa i zarządzania środowiskowego oraz prawa w ochronie środowiska*, Joanna Sylwia Kierzkowska, Marian Krzysztof Wołowski (red.), ISBN 978-83-89762-84-9, Gdańsk 2016 [PRAWO]
23. *Pogranicza w historii prawa i myśli polityczno-prawnej*, Dariusz Szpopier, Przemysław Dąbrowski (red.), ISBN 978-83-89762-89-4, Gdańsk-Olsztyn 2017 [PRAWO]
24. *Oblicza administracji*, Mirosław Borkowski, Lydia Petrovna Goverdovskaya, Joanna Sylwia Kierzkowska (red.), ISBN 978-83-89762-90-0, Gdańsk 2017 [PRAWO]
25. Joanna Sylwia Kierzkowska, *Czynniki sfery zewnętrznej wpływające na kształt prawa w zakresie gospodarowania odpadami*, Gdańsk 2018, ISBN 978-83-89762-98-6 [PRAWO]
26. Andrzej Pułło, *Zasady ustroju politycznego państwa. Zarys wykładu*, wyd. 2, Gdańsk 2018, ISBN 978-83-89762-87-0 [PRAWO]
27. Andrzej Szmyt, *W kręgu prawa konstytucyjnego. Z okazji jubileuszu 70-lecia urodzin i 45-lecia pracy naukowej Profesora Andrzeja Szmyta*, P. Kierończyk (opr.), Gdańsk 2019, ISBN 978-83-66270-02-2 [PRAWO]
28. Mirosław Borkowski, *Prawo kosmetyczne*, Gdańsk 2019, ISBN 978-83-66270-03-9 [PRAWO]
29. Sławomir Kudrelek, *Umorzenie rejestrowe dochodzenia w polskim procesie karnym*, Gdańsk 2019, ISBN 978-83-89762-94-8 [PRAWO]
30. *Wybrane domeny administracyjne w płaszczyźnie społecznej percepcji*, Mariusz Tadeusz Fierek, Gdańsk 2020, ISBN 978-83-66270-16-9 [EKONOMIA] [PRAWO]
31. Andrzej Pułło, Przemysław Kierończyk, *Prace dyplomowe. Zasady i reguły pisania*, Gdańsk 2020, ISBN 978-83-66270-11-4 [PRAWO] [EKONOMIA] [NAUKI O ZARZĄDZANIU] [NAUKI TECHNICZNE] [SOCJOLOGIA] [FILOZOFIA]

Pełna informacja o wydanych pozycjach oraz oferta sprzedaży:

<https://gsw.gda.pl/wydawnictwo>

Licencjackie

STUDIA I STOPNIA

Administracja
Kryminologia
Prawo w biznesie

Inżynierskie

STUDIA I STOPNIA

Zarządzanie i inżynieria produkcji

Magisterskie

STUDIA II STOPNIA

Administracja
Zarządzanie i inżynieria produkcji

GDAŃSK • OLSZTYN • SŁUPSK • TCZEW

GDAŃSKA SZKOŁA WYŻSZA
80-875 Gdańsk, ul. Biskupia 24B
e-mail: rekrutacja@gsw.gda.pl
tel. 58 305 08 11 tel. 58 305 08 12
www.gsw.gda.pl

dienne / zaoczne / online

